

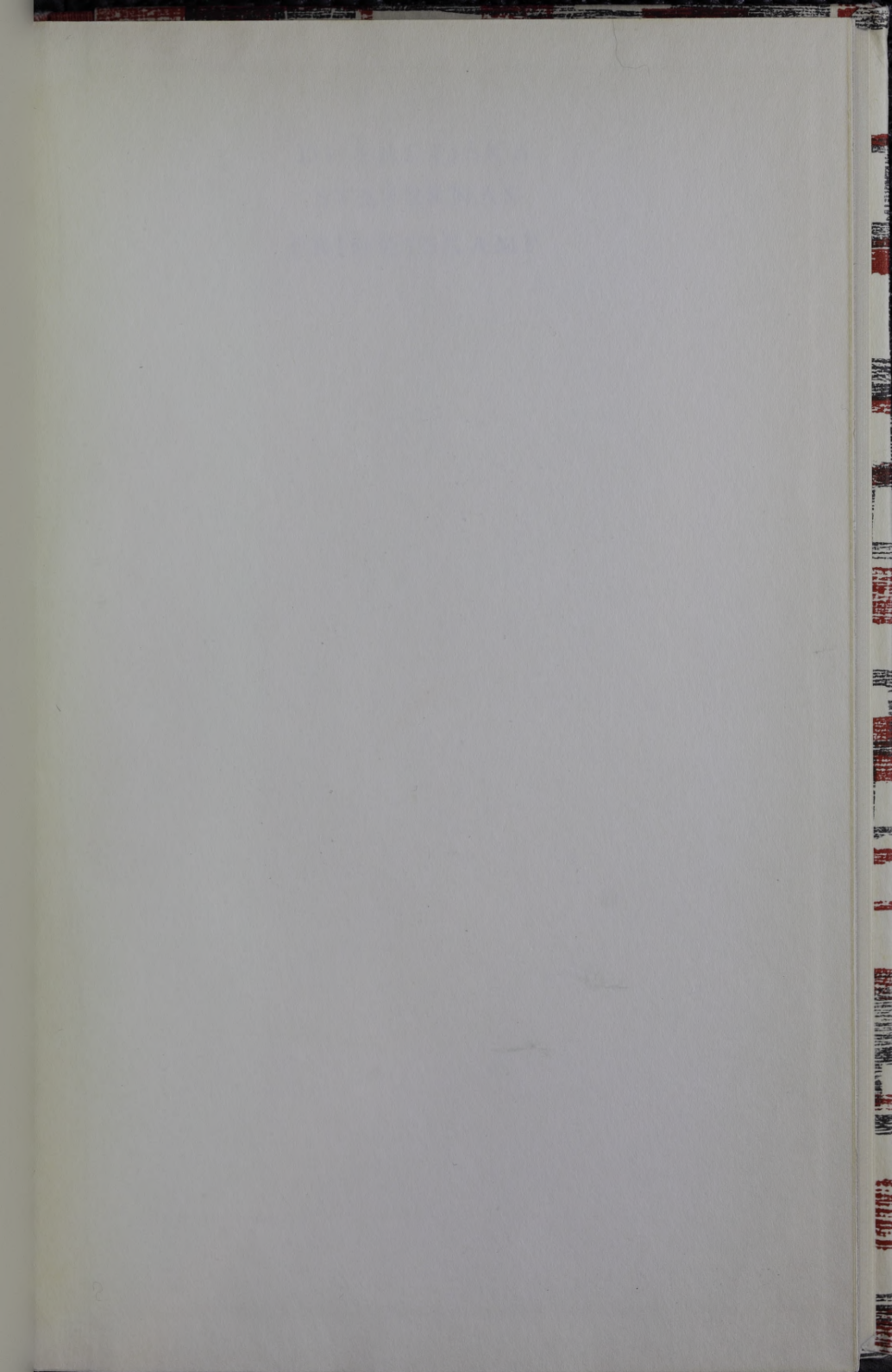
BSVPS
9(4)
Kalinis

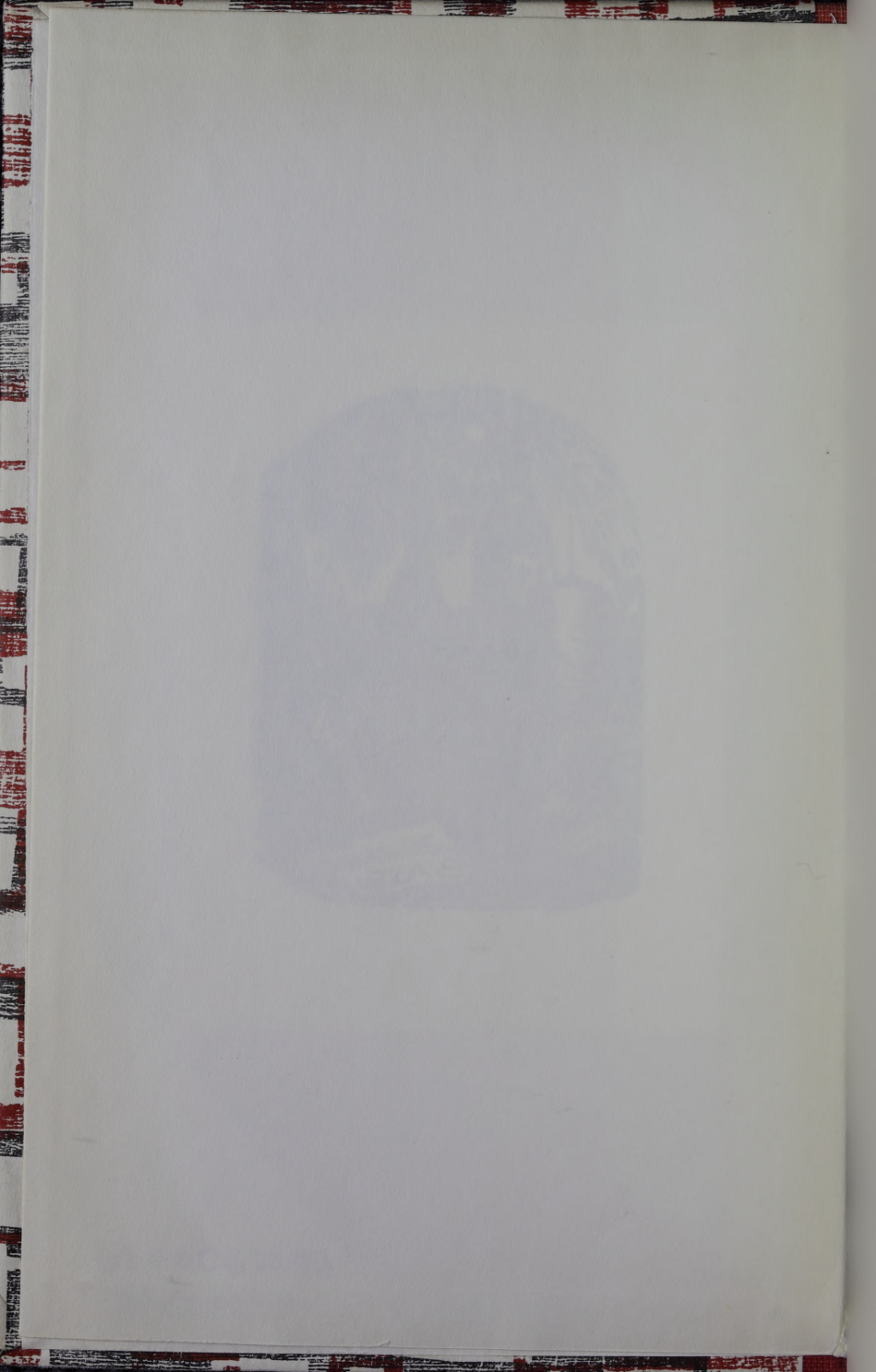

0306062293

~~97-20.812~~

DE BALTISKA
STATERNAS
FRIHETSKAMP

B
2(L)

Brigais

BRUNO KALNINS

DE BALTISKA
STATERNAS
FRIHETSKAMP

TIDENS FÖRLAG
STOCKHOLM

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

a 97-20.812

Vēpe

VICTOR PETERSONS BOKINDUSTRIAKTIEBOLAG

STOCKHOLM 1950

INNEHÅLL

Förord	7
--------	---

I. DE BALTISKA FOLKEN OCH DERAS KAMP FÖR FRIHETEN

1 De baltiska nationerna	13
2 Nationell självhävdelse trots främlingsvälde	18
3 Den baltiska revolutionen år 1905	33
4 Under det första världskriget och den ryska revolutionen 1917	43
5 De baltiska länderna under tysk ockupation och under den tyska revolutionen år 1918	52
6 De baltiska frihetskrigen 1918–20	61

II. FRIHETS- OCH SJÄLVSTÄNDIGHETSTIDEN

1 Det diplomatiska erkännandet av de baltiska staterna	87
2 De baltiska staternas demokratiska författningar	90
3 De politiska partierna och parlamenten	96
4 Självständighetstidens prestationer	110
5 De baltiska demokratiernas fredliga utrikespolitik	126

III. DE BALTISKA DIKTATURERNA

1 Den ekonomiska och politiska krisen (1931–34)	139
2 De nationella diktaturerna	161

IV. UNDER TVÅ FRÄMMANDE OCKUPATIONER

1	Balansgången mellan Tyskland och Ryssland	197
2	Det tysk-ryska enandet på de baltiska staternas be- kostnad (augusti—september 1939)	207
3	De påtvungna sovjetryska "biståndsfördragen" år 1939	211
4	Sovjetunionen ockuperar och inkorporerar de bal- tiska staterna (juni—augusti 1940)	219
5	Politisk och social befrielse eller främmande förtryck?	235
6	Den nazistiska ockupationen (1941—45)	244
7	Den baltiska emigrationen	264
8	Det nuvarande Baltikum under den andra sovjet- ryska ockupationen	274

V. VÄRLDEN OCH DE BALTISKA NATIONERNAS FRAMTID

1	Västmakterna och de baltiska staterna	299
2	De baltiska nationernas rätt till självständighet	303
	Noter och litteraturanvisningar	307
	Personregister	320

FÖRORD

De baltiska staternas problem — Lettlands, Litauens och Estlands — sysselsätter sedan tio år tillbaka världsopinionen. Tyskland ämnade inlemma de baltiska länderna i Tredje riket och förtyska befolkningen. Ryssland har under det sista världskrigets förlopp två gånger ockuperat de baltiska staterna och förklarat, att de baltiska nationerna numera är en del av Sovjetunionen. Faktiskt står i dag Lettland, Litauen och Estland under rysk förvaltning. Förenta staterna, Storbritannien och många andra stater har icke erkänt de baltiska republikernas inkorporering i Sovjetunionen. De baltiska folken själva och deras företrädare i utlandet kräver, att deras statliga självständighet återställes. Det finns intet internationellt fördrag om de baltiska staternas framtida läge. I Förenta nationernas diskussioner har det baltiska problemet visserligen många gånger berörts av representanter för olika stater, men hittills har det icke officiellt upptagits på dagordningen och behandlats. Samtidigt sysselsattes Förenta Nationerna och många stater på alla kontinenter med de ungefär 250 000 baltiska flyktingarna, vilka vägrar att återvända till sin hembygd, så länge denna är ockuperad av Sovjet. Ungefär 28 000 baltiska flyktingar har funnit en fristad i Sverige.

De baltiska staternas öde kan avgöras antingen genom en överenskommelse mellan stormakterna eller av Förenta nationerna. I varje fall kan den baltiska frågan lösas endast genom en internationellt förpliktande överenskommelse. Hittills har detta *icke* skett. De baltiska staternas framtid är alltså en öppen fråga.

Men om en folkrättsligt grundad och för alla stater bindande internationell överenskommelse om de baltiska staterna icke kommer till stånd under de närmaste åren, då förblir den baltiska frågan ett öppet sår i efterkrigsfreden, en gapande klyfta mellan rätt och makt, mellan Förenta nationernas demokratiska grundsatser och den ryska ockupationens faktiska våldsmakt.

Det baltiska problemet är icke endast en livsfråga för de tre små nationerna utan också en aktuell fråga för världsfreden, för folk-

Förord

rätten och statsvetenskapen. De baltiska nationerna var suveräna delar av den folkrättsliga gemenskapen, de tillhörde Nationernas förbund, de var genom många fördrag förbundna med nästan alla stater i världen. Frågan om deras framtida existens, som nära sammanhänger med den även av Förenta nationerna högtidligen proklamerade principen om de små folkens självbestämmanderätt, är en allvarlig internationell angelägenhet.

Det baltiska problemet är i dag icke längre en isolerad fråga. Det utgör fastmer en del av hela Östeuropas stora frågekomplex. De östeuropeiska länderna har under efterkrigsåren av Sovjetunionen antingen förvandlats till ryska lydstater eller helt annekterats. Ett Östeuropa och ett Baltikum som utlämnats åt ryskt främmandevälde kommer emellertid alltid att utgöra ett av de konfliktämnen och en av de oroliga delar av världen, som äventyrar en varaktig och stabil fred och som under vissa omständigheter t.o.m. kan leda till ett tredje världskrig. Därigenom har det baltiska problemet på sista tiden ånyo fått större internationell betydelse och ny aktualitet. För Sverige, i vars geografiska närhet de baltiska länderna ligger, är deras framtid särskilt betydelsefull.

En rättvis lösning av den baltiska frågan kan och måste åstadkommas. Uppgiften för detta arbete är att analysera och klargöra de därför givna möjligheterna. Vi vill därför undersöka, om de baltiska folken är tillräckligt stora för en statlig självständighet, om de äger en egen nationell kultur, om de i sin tidigare historia givit uttryck åt viljan till frihet och självständighet, om de under sin självständighetstid (1918–40) har bevisat, att de är livsdugliga och om förutsättningar för demokrati finns i Baltikum. Vi skall också med hjälp av autentiskt material ingående skildra de föga kända nuvarande förhållandena i det av Ryssland ockuperade Baltikum. Vi skall vidare behandla även västmakternas politik i den baltiska frågan och fastställa de baltiska staternas nuvarande folkrättsliga läge. Vi avslutar vår undersökning med några synpunkter på de baltiska nationernas framtidsmöjligheter.

För min undersökning av den baltiska utvecklingen har jag utnyttjat hela den tämligen omfattande litteraturen i detta ämne på de flesta främmande språk och delvis också tagit ståndpunkt till de viktigaste arbetena, i synnerhet i den mån dessa uttryckt skilda

Förord

uppfattningar. Vissa svårigheter har gjort sig gällande i fråga om böcker och tidskrifter på baltiska språk, eftersom de baltiska arkiven och biblioteken till följd av den sovjetryska ockupationen icke längre är tillgängliga. Delvis lyckades det mig att fylla denna lucka genom baltiska arbeten, som fanns tillgängliga i det svenska riksdagsbiblioteket, i Arbetarrörelsens arkiv och hos några baltiska legationer.

Min uppgift underlättades därigenom, att jag kunde utnyttja mina egna minnen och mångåriga politiska upplevelser i de baltiska republikernas statliga liv, i vilket jag sedan mer än 30 år aktivt deltagit, först som en av medgrundarna till Lettland 1918 och senare som ledamot av det lettländska parlamentet. Jag har försökt skildra Baltikums politiska, konstitutionella och historiska utveckling. Särskild hänsyn har jag tagit till den baltiska arbetarrörelsens stora insatser i den nyare baltiska historien, vilka insatser hittills föga behandlats i Skandinavien. Jag har i mitt arbete belyst de baltiska problemen från en politisk kämpes ståndpunkt, som själv tagit parti i händelserna och där företrätt den baltiska socialdemokratins åsikter.

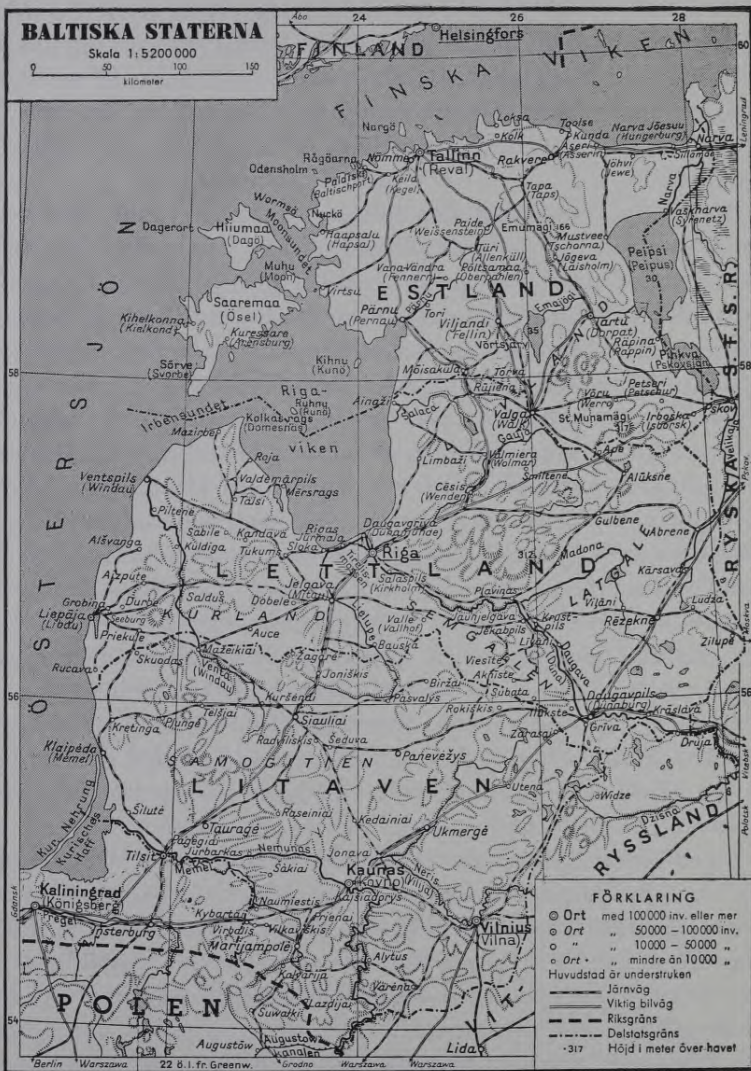
Detta arbete har skrivits i Sverige, med vars arbetarrörelse jag har stått i förbindelse sedan tjugutalet. Sverige har under efterkrigsåren lämnat en storartad hjälp åt de baltiska flyktingarna och givit även mig möjlighet att fortsätta mitt vetenskapliga arbete. Ett särskilt tack vill jag rikta till professor *Elis Håstad* och docent *Jörgen Westerståhl* vid Stockholms högskola för värdefulla anvisningar.

Jag tillägnar detta arbete minnet av min far doktor *Pauls Kalnins*, den lettiske statsmannen och frihetskämpen, som ända sedan 1890-talet kämpat för de baltiska folkens frihet, som dock icke fick uppleva, att hans fäderneslands frihet återställdes och som år 1945 dog i nazistisk deportation fjärran från den lettiska hembygden.

BALTISKA STATERNA

Skala 1:5200 000

9 30 100 150
Kilometer

FÖRSTA DELEN

*De baltiska folken och deras
kamp för friheten*

I

De baltiska nationerna

ETT SMÅSTATSPROBLEM

De baltiska staternas problem är ett småstatsproblem. Alla de tre baltiska republikerna hör till Europas småstater. Litauens areal är 62 200, Lettlands 65 791 och Estlands 47 549 km². Invånarantalet utgjorde 1939-40 i Litauen 2 980 000, i Lettland 1 950 000 och i Estland 1 122 000. Tillsammans har de tre baltiska staterna en areal av ungefär 175 000 km² och 6 miljoner invånare.

De baltiska republikerna är små, men de är *icke mindre än andra småstater* i världen. Lettland är större än Schweiz, Danmark eller Paraguay och har fler invånare än Nya Zeeland eller Salvador. Litauen är större än Nederländerna eller San Domingo och har lika många invånare som Norge och flera än Uruguay. Även den minsta av de baltiska republikerna Estland är större än Belgien eller Haiti och har flera invånare än Albanien eller Panama. Tillsammans är de baltiska staterna större än Tjeckoslovakien eller Portugal, de har flera invånare än Irland, Österrike eller Chile och nästan lika många som Australien, Peru eller Sverige.

Europa och världen har många småstater. Av Europas 34 stater är 22 småstater av ungefär de baltiska ländernas storlek. Av Amerikas 21 republiker är 17 småstater, av vilka de flesta har färre invånare än de baltiska staterna. Dessa staters rätt till full suveränitet och självständighet bestrides icke. Om man opponerar mot de självständiga baltiska staternas existens på grund av deras litenhet, då måste man för konsekvensens skull också göra invändningar mot de övriga småstaterna. Man kan icke tillerkänna Irland och Norge, vilka vardera har 2,9 miljoner invånare, rätten till statlig oavhängighet och samtidigt förvägra Litauen, som har samma invånarantal, och Lettland med dess ungefär 2 miljoner invånare samma rätt. Man kan icke påstå, att Nederländerna

De baltiska folken

Danmark och Belgien, som till ytan är mindre än var och en av de tre baltiska staterna, har rätt att finnas till men att Estland, Lettland och Litauen däremot måste försvinna från Europas politiska karta. Så länge man erkänner småstaternas existens, har man ingen rättvis orsak att opponera mot de små baltiska staternas tillvaro.

President F. D. Roosevelt kunde därför säga i sitt svar till en litauisk delegation: "Se på de latinamerikanska republikerna och Ni skall finna, att bland dem finns sådana som är mindre än Litauen men som ändock har en fri och lycklig tillvaro. Det passar sig icke att tala om Litauens litenhet. Även de minsta nationerna har samma rätt till frihet som de största."

Småstaternas rätt till statlig oavhängighet och deras rättsliga jämställighet med stormakterna är en gammal och allmänt erkänd princip för folkrätten. Denna princip har också ordagrant uttryckts såväl i Atlantdeklarationen som i Förenta nationernas stadga. Denna rätt gäller också oavkortad för de baltiska staterna.

DE BALTISKA LÄNDERNA OCH ÖSTERSJÖN

De baltiska länderna utgör Europas nordöstra del. Från Finska viken i norr till Nemunas (Njemens) mynning i söder gränsar de till Östersjön. De baltiska staternas östgräns går genom Narvafloden, de stora Peipus- och Pleskau-sjöarna, samt träsk och sjöområdena vid Velikajaffoden, Disna och Lepel. Litauens stora flod Nemunas är Baltikums sydgräns.

Denna vatten- och träsklinje bildar en avgränsning mot det ryska slättlandet och det nordtyska låglandet. Baltikum hör varken till det ena eller det andra. Det är ett självständigt geografiskt område, som ligger i utkanten av Nord- och Mellaneuropa. Här möts Väst och Öst, och de baltiska staterna utgör i flera avseenden ett gräns- och övergångsområde mellan Central- och Nordeuropa, mellan Centraleuropa och Östeuropa.

Geografiskt hör de baltiska länderna mera *till Nordeuropa*. De har mycket gemensamt med de skandinaviska länderna, som är Europas egentliga nordstater. Baltikum skiljes från Skandinavien endast genom den smala Östersjön och dess vikar. I norr skiljes

De baltiska nationerna

Estland från Finland endast av Finska viken, som på sina smalaste ställen är endast ca 80 km bred. Om man i Tallinn, Estlands huvudstad, går upp i en flygmaskin, så kan man genast se den finska kusten. Den stora svenska ön Gotland ligger endast 150 km från Kurland, Lettlands sydprovins. I fråga om läget är de tre baltiska länderna också nordiska länder: den sydligaste av dem, Litauen, ligger norr om 54:e breddgraden och på samma höjd som Danmark, Skandinavien sydligaste land. De baltiska staterna har liksom Skandinavien en utpräglad halvinsulär karaktär, Estland och Kurland är stora halvöar. Den norra hälften av Baltikum har liksom Skandinavien en skärgård utanför kusten. De baltiska länderna har också en lång havskust, som sträcker sig från Narva i norr till Klaipeda (Memel) i söder. Litauen och Lettland har tusentals sjöar. Estlands nordvästra öar och Runö i Rigabukten beboddes fram till det andra världskriget av svenskar. På grund av de många likheterna har den svenske geografen Sten de Geer skrivit om Baltoskandia som en geografisk region, omfattande de skandinaviska och baltiska staterna. Den litauiske geografen K. Pakstas har hävdad samma uppfattning. Det är därför oriktigt att kalla de tre baltiska republikerna för "Rysslands randstater" eller för ett tyskt "Ostland", såsom nazisterna gjorde 1941-45.

Man kan invända, att de baltiska länderna saknar skarpa, naturliga gränser (berg, stora floder) i öster och söder, som skiljer dem från det ryska slättlandet och det nordtyska låglandet. Delvis stämmer denna invändning icke med verkligheten, ty Estland har en sådan naturlig gräns. Vad Lettland och Litauen beträffar, är invändningen delvis berättigad. Men det finns en rad andra självständiga stater som är i en liknande situation. Danmark, Nederländerna och Belgien skiljes icke från Tyskland av några berg eller stora floder. Detsamma gäller Polen gentemot Ryssland. I Amerika saknar Uruguay naturliga gränser mot Brasilien, andra central- och sydamerikanska staters gränser har dragits efter en linjal. De geografiska regionerna och statsgränserna har icke alltid markerats av tydliga naturbarriärer.

De baltiska länderna har en viss geografisk likhet med Nederländernas och Belgiens läge. Båda är i huvudsak lågländer, båda genomflytes av stora floder (å ena sidan Düna och Nemunas, å

De baltiska folken

andra sidan Rhen och Meuse), båda har grunda havsvikar (Rigabukten och Zuidersee), båda har stora hamnar. Geografiskt ligger de små baltiska staterna mellan Nord-, Central- och Östeuropa, Belgien och Nederländerna bildar övergången från det egentliga Västeuropa till Centraleuropa. Båda är geografiska brygg- och övergångsländer.

Lettland, Estland och Litauen är utpräglade östersjöländer. Av de tio stater som gränsar till detta hav, har de tre baltiska staterna, Finland och Polen tillträde *endast* till Östersjön. Alla andra stater har även andra havskuster, Ryssland t.o.m. flera. Det geografiska läget förbinder de baltiska staterna mycket nära med Östersjön. För dem är detta hav intet hav i öster, ty det ligger väster om dem. Det är för dem en ytterst viktig förbindelseväg till grannländerna och världen, detta gamla "Mare Balticum".

De baltiska länderna utgör en självständig och särskild geografisk enhet. Deras geografiska läge och särdrag bevisar, att dessa länders statliga oavhängighet är även geografiskt väl motiverad.

VARKEN SLAVER ELLER GERMANER

De baltiska folken har egna och därtill självständiga och gamla språk.

Det litauiska och det lettiska språket bildar en egen gren av den indoeuropeiska språkfamiljen. Detta är *den baltiska språkgruppen*. Till denna hörde också de i slutet av 1600-talet språkligt utdöda och av tyskarna utrotade gammalpreussarna, som bebodde det nuvarande Östpreussen. Ända till de första århundradena e.Kr. fanns ett gemensamt urbaltiskt språk, ur vilket de tre självständiga baltiska språken — litauiskan, lettiskan och gammalpreussiskan — senare utvecklade sig. Såväl i det litauiska som i det lettiska språket har det indoeuropeiska urspråkets ljud bevarats bättre än i alla andra levande språk på jorden. Det litauiska och det lettiska språket är de enda språk, som kan betecknas som alltjämt talade gamla indoeuropeiska språk. Det litauiska språket liknar sanskrit så mycket, att Franz Popp — den moderna språkvetenskapens grundare — upptagit detta språk vid sidan av sanskrit i sin kända handbok i jämförande grammatik. De baltiska språken har på

De baltiska nationerna

grund av sin beundransvärda ålderdomlighet i fråga om ljud och former mycket stor betydelse för språkvetenskapen.

Den baltiska språkgruppen är en självständig grupp inom de indoeuropeiska språken. Den utgör en lika självständig grupp som slaverna, germanerna eller romanerna. Letterna och litauerne är emellertid varken slaver eller germaner. De är balter.

Det tredje folket i Baltikum, esterna, hör i språkligt avseende till den finsk-ugriska språkgruppen. Det estniska språket är nära släkt med det finska. De förhåller sig till varandra ungefär som det tyska till det danska språket. Det estniska språket är mycket rikt på vokaler, och det har många böjningsformer som bildas genom talrika ändelser. Substantiven har 16 kasus. Däremot finns det inga grammatiska genus eller artiklar.

Eftersom det estniska språket icke är indoeuropeiskt, är det icke släkt med det lettiska och litauiska. Letterna och litauerne kan icke tala med esterna på sitt eget språk. Det är här samma förhållande som mellan svenskar och finnar. Det estniska språket har naturligtvis icke heller någon släktskap med de slaviska eller germanska språken.

De baltiska staterna befolkas av tre skilda folk, som i nationellt avseende är fullkomligt särpräglade och som äger egna, gamla språk. Två av dessa (lettiskan och litauiskan) tillhör den baltiska språkgruppen, medan esterna har ett finsk-ugriskt språk och därmed förenar de baltiska folken med det skandinaviska Finland. Intet av de baltiska folken hör till slaverna eller germanerna. I språkligt avseende kan varken det slaviska Ryssland eller det germanska Tyskland ha något som helst anspråk på eller rätt till Litauen, Lettland och Estland.

Folk med självständigt språk och nationell egenart har enligt den internationella rättens demokratiska grundsatser fullständig självbestämmanderätt. Denna princip finns också i Förenta nationernas grundlag. Denna rätt till frihet och oavhängighet har också de baltiska folken. På goda grunder har en god kännare av Baltikum, Rickard Lindström, skrivit: "Om egenartade, nationellt helt utpräglade folk har rätt att leva, så kan man icke förvägra de baltiska folken denna rätt. Språkligt och kulturellt står de på egen grund."

Nationell självhävdelse trots främlingsvälde

NATIONELLT OBEROENDE ÄNDA TILL
1200-TALET

Letter, litauer och ester är mycket gamla, bofasta folk. Finskugriska stammar, ur vilka de nuvarande esterna senare uppkom, levde i Baltikum redan omkr. 3000 f.Kr. De egentliga balterna kom till det nuvarande Östpreussen, Lettland och Litauen omkr. 2000 f.Kr. De uppdelades efterhand i västbalter — senare kallade gammalpreussare — och östbalter. De sistnämnda uppdelades så under de första århundradena av vår tideräkning i letter och litauer. Vid samma tid började finskugrerna att dela på sig i ester och finnar, varvid de sistnämnda uppkom av de stammar som lämnade Estland och över Finska viken flyttade över till Finland.

Slaverna kom till de nuvarande rysk-baltiska gränsområdena betydligt senare, först omkr. 600 à 800 år e.Kr. Under deras tryck måste balterna överge en del av sina länder, som dessförinnan omfattat hela det nuvarande Vitryssland, och drog sig så småningom tillbaka till sina nuvarande områden. Tyskarna uppträdde i Baltikum ännu mycket senare, de visade sig ju först på 1100-talet och började snart sin invasion för att erövra de baltiska folken.

Under de första elva århundradena av vår tideräkning levde de baltiska folken i ständig förbindelse med skandinaverna och hade uppnått ungefär samma utvecklingsgrad. Skandinaverna (goter och nordmän) invaderade under denna tid flera gånger de dåvarande baltiska områdena. De bildade t. o. m. några svenska kolonier på Lettlands kuriska kust. En av vikingarnas stora handelsvägar mot öster (austravaegr) gick från Gotland över Östersjön och genomskar därefter Lettland längs Düna (Daugava). I flera skandinaviska sagor skildras vikingarnas färder, t.ex. i Ingvarsagan. Ofta trängde de baltiska folken också in i det nuvarande Sverige: 1187 intog

Nationell självhövudelse

kurländska letter och ester Sigtuna och förstörde denna då för tiden viktiga stad. Några baltiska stammar deltog i vikingafärderna västerut. Under den senare vikingatiden deltog letterna i expeditionerna österut.

De baltiska stammarna hade så småningom grundat egna furstendömen. De hade sin egen kultur, om vilken de ungefär 80 000 lettiska folkvisorna (med 800 000 varianter) bär vittne, egna lagar och egen förvaltning. Letterna förfogade över 320 befästa borgar, vilka särskilt koncentrerats till landgränserna.

De blev emellertid på 1200-talet överfallna av de tyska riddarordnarnas bättre beväpnade och starkare härar och var för sig slagna och besegrade efter hårda strider, som räckte i över hundra år (1180—1290). De tyska ordensriddarna trängde in i Baltikum sjövägen, de invaderade länderna från havskusten. Särskilt tappert och med stor uthållighet försvarade sig semgallernas lettiska furstendöme, som under ledning av sina furstar Viesturs och Nameisis flera gånger tillfogade tyskarna förintande nederlag men slutligen måste duka under för den stora övermakten. Folket gav emellertid icke upp striden, utan omkr. 100 000 man drog till Litauen och kämpade där i de litauiska härarna mot de hatade inkräktarna. Det lettiska furstendömet Curonia (Kurland eller Kursa) påtvingades år 1230 ett fördrag, enligt vilket letterna högtidligen utlovades "evig frihet" och egen förvaltning, på villkor att de ställde sig under den romerske påvens överhöghet. Detta fördrag bröts snart skändligen av de tyska ordensriddarna, vilket ledde till flera uppror från de kurländska letterna. Letterna klagade också flera gånger hos påven. Ännu så sent som 1299 kom två lettiska sändebud från Sengalia (Sengale) till det avlägsna Rom och bad om hjälp mot riddarordens omänskliga regim och tyranni. Påven visade sig emellertid för svag för att kunna genomföra sin ursprungliga politik i Baltikum, och den tyska riddarorden fortsatte sitt blodiga förtryck.

DEN LIVONISKA KONFEDERATIONEN

Esterna, letterna och de baltiska gammalpreussarna förlorade sin frihet och statliga självständighet, emedan de på 1200-talet

De baltiska folken

ännu icke hade skapat enhetsstater utan varje folk ännu var splittarat i de olika stammarnas skilda furstendömen. De tyska riddarhärarna besegrade de enskilda furstendömena ett i sänder. De baltiska furstarna hjälpte icke varandra, något för alla fyra folken (preussare, litauer, letter och ester) gemensamt försvar kom aldrig till stånd.

Så uppkom det tyska väldet i Baltikum. En tysk kyrkostat, den livoniska konfederationen, grundades. Den bestod av flera delstater: ärkebiskopsdömet Riga, biskopsdömena Kurland, Dorpat och Ösel och Ordensstaten. Riga och Tallinn (Reval) hörde dessutom till det hanseatiska stadsförbundet. Den livoniska staten existerade i ungefär 350 år och upphörde först 1561. De tyska ordensriddarna förstörde de baltiska borgarna och dödade de flesta inhemska furstarna. De byggde egna, avsevärt starkare borgar, från vilka de styrde de härtagna länderna. Våldsdåd, plundringar och mord blev vardagliga händelser. Den tyska regimen var så förfärlig, att påven två gånger såg sig nödsakad att bannlysa riddarorden. Men detta hjälpte icke, och de baltiska bönderna nedtrycktes efterhand i allt större beroende av de tyska baronerna. Omkr. 1458 förlorade de också sin rörelsefrihet. På 1500-talet blev de fullständigt livegna hos sina tyska godsherrar (*glæbae adscripti*). En krönikör har med rätta kallat Livonien för "*coelum nobilium, paradus clericorum et infernus rusticorum*" (himmel för adelsmännen, paradus för prästerna och helvete för bönderna).

De tyska segrarna var dock för svaga i Lettland och Estland för att kunna förtytiska letterna och esterna. Sjötransporten verkade hämmande på större kolonisationsplaner. Så uppkom en samhällsform, där nationella motsättningar sammanföll med sociala: letterna och esterna var bönder och delvis hantverkare i städerna, tyskarna var godsägare och stadsherrar, som förtryckte och utsög de förstnämnda. Så började en seg, sjuhundraårig strid från de underkuvade bondefolkens sida mot de maktägande, främmande härskarna. Den ledde till flera blodiga bondeuppror, av vilka det stora estniska upproret år 1343 var det viktigaste. Alla slogs ned av de tyska riddarna med blod och eld.

Den livoniska konfederationen var dock icke konsoliderad inåt, även det härskande tyska samhällsskiktet rymde våldsamma in-

Nationell självhävarelse

tressemötsättningar. Det kom därför ofta till blodiga strider om makten och till inbördeskrig mellan delstaterna i konfederationen, mellan Riddarorden och Ärkebiskopsdömet, mellan Riddarorden och staden Riga. Dessa strider skakade konfederationen och bidrog till dess senare undergång.

DE BALTISKA GAMMALPREUSSARNAS FÖRINTELSE

Även de baltiska gammalpreussarna erövrades av Tyska orden och underkuvades. Preussarna försvarade sig tappert och gjorde likaså flera stora uppror efter landets erövring. Det största var det allmänna preussiska upproret år 1260, vilket varade i 23 år. Preussarna förtrycktes oerhört grymt och förintades till större delen. Deras omänskliga och massvisa utrotande genom den till namnet kristna Tyska orden hör till de mörkaste och sorgligaste kapitlen i Europas historia.

I de preussiska länderna, alltså ungefär i det nuvarande Östpreussen, lyckades Tyska orden också genomföra en större kolonisering av det baltiska området genom tyska bönder. Därigenom förtyckades så småningom resterna av de baltiska gammalpreussarna. Under 1600-talet utsloknade detta baltiska folk helt och hållet. Det efterlämnade åt eftervärlden namnet "Preussen", som ursprungligen icke hade något med Tyskland att skaffa men som senare fick en helt annan betydelse. De flesta ortnamnen i Östpreussen vittnar likaså om den baltiska förhistorien. Först under Hitler avskaffades de såsom otyska. För övrigt är det endast några dokument med gammalpreussiskt skriftspråk, som i våra dagar berättar om detta utplånade baltiska folk.

STORFURSTENDÖMET LITAUEN

För de nationellt mera enade litauererna lyckades det att komma in på en annan väg. Genom de blodiga krigen i Preussen, Lettland och Estland försvagades Tyska orden och lyckades därför icke erövra Litauen på 1200-talet. I slutet av 1200-talet förenade sig de litauiska stammarna till en enhetlig nationalstat. Denna blev så

De baltiska folken

småningom allt starkare och utvecklade sig till en av de viktigaste maktfaktorerna i hela Östeuropa. Den förde segerrika krig med de ryska stammarna och erövrade en rad ryska länder. På 1300- och 1400-talet upplevde Litauen under storfurstarna Gediminas och Vytautas den store (1382—1430) sin glansperiod. Statens område sträckte sig då från Östersjön ända till Svarta havet. Den litauiska huvudstaden var Vilna, som spelade en viktig politisk roll i det dåvarande Östeuropa. Litauen var också hedendomens sista fästning, det övergick till kristendomen först på 1300-talet.

Gentemot denna stora och militärt starka baltiska stat misslyckades Tyska orden. Trots många invasioner och tysk-litauiska krig blev tyskarna ständigt tillbakaslagna av litauerne. Det svåraste nederlaget tillfogade de förenade litauiska och polska arméerna tyskarna år 1410 i det berömda slaget vid Tannenberg.

Under det växande trycket från tatarer och ryssar såg sig Litauen nödsakat att företa ett närmande till Polen, och detta förbund blev med tiden allt fastare. Slutligen förenades Litauen med Polen år 1569 genom Lublin-unionen. En polsk-litauisk stat skapades. Tyvärr ledde detta så småningom till att den litauiska adeln förpolskades, så att Litauen på 1600- och 1700-talet faktiskt kom under polskt herravälde. De litauiska böndernas läge var emellertid lika dåligt som de lettiska och estniska böndernas. Så upphörde Litauens statliga självständighet, sedan landet i flera århundraden varit en av de viktigaste makterna i Östeuropa.

DET POLSKA HERRAVÄLDET

Under mellantiden trängde Polen på 1500-talet in i Baltikum. Tyska orden hotades av den ryska aggressionen, besegrades i de stora livoniska krigen flera gånger av ryska härar och sökte polsk hjälp. Krigen slutade med en delning av Livonien. Enligt fördragen 1561 och 1582 kom Östlettland (Latgale) och Nordlettland (Livland) till Polen, Estland blev svensk egendom, och av Kurland och Semgale bildades ett självständigt hertigdöme Kurland, styrt av tyska baroner men ställt under polsk överhöghet.

De baltiska böndernas sociala och ekonomiska läge förbättrades icke under det polska herraväldet. I själva Polen rådde livegen-

Nationell självhävdelse

skapen sedan 1496, och denna adelsstat hade intet intresse av att förbättra de baltiska böndernas läge. Statstillhörigheten hade ändrats, men de faktiska härskarna — de baltiska baronerna — hade stannat kvar.

DEN SVENSKA TIDEN I BALTIKUM

Det polska herraväldet blev icke långvarigt. Sverige hade blivit en nordisk stormakt och trängde fram över Östersjön. I det svensk-polska kriget segrade de svenska härarna. Detta krig utkämpades i 29 år (1600—1629) på Baltikums territorium. Genom freden i Altmark år 1629 införlivades utom Estland också Nordlettland (Livland och Riga) med Sverige. Endast hertigdömet Kurland förblev alltjämt en självständig stat under polsk överhöghet.

Nu började för esterna och flertalet letter den goda "svensktiden", som var den bästa perioden i den baltiska historien före 1918. I Sverige var bönderna aldrig underkuvade, och den svenska regeringen försökte också förbättra de baltiska böndernas ställning. Redan under det andra året av det svensk-polska kriget krävde sedermera kung Karl IX, att de baltiska baronerna skulle upphäva slaveriet, som kungen ansåg oförenligt med kristendomens grundtankar. Sverige ville åstadkomma en nära förbindelse mellan de baltiska länderna och rikshuvudstaden. Därför begränsade de svenska kungarna och regeringarna den tyska adelns företrädesrättigheter i Baltikum. Den svenska kronan kunde i de baltiska länderna stödja sig huvudsakligen på bönderna, som var fientliga mot de tyska baronerna och som längtade efter att återfå sin frihet. De baltiska ländernas bondgårdar hade också stor betydelse för den svenska staten som spannmålsleverantörer. Därför måste deras ekonomiska avkastning höjas.

Sverige införde i de baltiska länderna en rad reformer, som förbättrade de baltiska bondefolkens rättsliga, ekonomiska och kulturella läge. År 1632 förlorade de tyska baronerna domsrätten över bönderna, och nya oavhängiga statliga domstolar grundades. 1630 öppnades gymnasier i Riga, Tallinn och Tartu (Dorpat). Två år senare grundades också det första baltiska universitet i Tartu. Till

De baltiska folken

dessa bildningsanstalter hade också bondsöner tillträde. Folkskolor grundades. I Riga utgav den svenska postförvaltningen en lettisk tidning, militära reglementen publicerades på lettiska språket, Bibeln översattes med svenskt understöd till lettiska och estniska. Bland de talrika letter och ester, som kämpade i de svenska härrarna och drog genom halva Europa, växte nationalkänslan och viljan till frihet. Trohetseden till den svenske kungen avgav de lettiska och estniska soldaterna och underofficerarna på sitt eget modersmål.

Ännu viktigare, delvis direkt revolutionerande verkade Karl XI:s djupgående sociala reformer under åren 1680—1696, vilka radikalt förändrade de baltiska folkens levnadsvillkor. Den viktigaste reformen var den berömda indragningen av jordagodsens, reduktionen. Trots de baltiska baronernas häftiga motstånd framtogs dem under åren 1681—1687 ungefär fem sjättedelar av deras gods. Dessa egendomar övertogs av staten och förpaktades med arvsrätt till de lettiska och estniska bönderna. Det var den jord som baronerna sedan 1550 rövat från de baltiska bönderna, och nu kunde de icke bevisa sin äganderätt härtill. Denna revolutionära agrarreform spelade en stor roll i de baltiska folkens senare historia och tjänade som mönster för de baltiska agrarreformer, som 200 år senare genomfördes i de självständiga baltiska republikerna. Vidare blev varje bondes arbetsplikt mot godsägarna klart fastställd och införd i ett officiellt dokument. Därmed hade den obegränsade utsugningen av bönderna upphört. Hela landet uppmättes och värderades på nytt. Den stora svenska lantmåteriförrättningen i Livland (1681—1710) var en betydande prestation. Patronatsrätten, som gav godsägarna rätt att utse präster i kyrkoförsamlingarna, framtogs baronerna. Fastän livegenskapen icke blev formellt upphävd, på grund av Karl XI:s tidiga död, hade den faktiskt förlorat det mesta av sin betydelse. De baltiska bönderna var på väg att förvärva ställningen som ett fritt, fjärde stånd, såsom fallet redan var i Sverige.

En viktig roll spelade också närvaron i Baltikum av svenska ämbetsmän, som icke var villiga att skydda godsägarnas klassprivilegier. I Riga residerade svenska generalguvernörer, till Estland och Lettland kom svenska statstjänstemän, som sörjde för de bal-

Nationell självhävdelse

tiska folkens rättssäkerhet. I många fall framförde baltiska bönder sina klagomål över baronernas olagliga åtgärder ända till den svenske kungen och kom ofta själva till Stockholm. Bland de svenska generalguvernörerna var också den framstegsvänlige vetenskapsmannen Johan Skytte, grundaren av den kända professuren i vältalighet och statskunskap vid Uppsala universitet. Under hans ämbets tid i Baltikum inrättade alla de viktigaste bildningsanstalterna i Estland och Lettland.

Dessa radikala reformer, som väsentligt förbättrade de baltiska folkens hela tillvaro, framkallade hos dem starka sympatier för Sverige. Därför kämpade de lettiska och estniska bönderna i det stora nordiska kriget (1700—1721) med hänförelse i Karl XII:s arméer, och många av dem utmärkte sig militärt. De lettiska och estniska bönderna, som blivit välbärgade under den svenska regimen, skänkte t.o.m. pengar för att understödja den svenska kungens krigsföretag. I det stora nordiska kriget kämpade balterna troget och hårdnackat på svensk sida, därför att de därmed också försvarade sin delvis förvärvade frihet och de nya sociala rättigheterna. Däremot var de tyska baronerna från första början fiendligt sinnade mot Sverige och försökte med främmande hjälp lösgöra sig från Sverige, som begränsat deras sociala och politiska maktställning. Deras talesman var J. R. Patkul, som konspirerade mot den svenska regeringen och drev landsförrädisk verksamhet till Polens och Rysslands förmån. År 1707 avrättades han i Stockholm.

Sveriges nederlag i det stora nordiska kriget gjorde slut icke bara på den svenska stormaktstiden. Det satte också under de närmaste 150 åren stopp för den frihetsvänliga nationella och sociala utveckling i de baltiska länderna, som framgångsrikt påbörjats efter den svenska bondefrihetens mönster.

DE RYSKA TSARERNAS OCH DE TYSKA BARONERNAS DUBBLA HERRAVÄLDE

Nu trängde Ryssland på 1700-talet fram till Östersjön och blev en europeisk stormakt. I det stora nordiska kriget förlorade Sverige Lettland och Estland, vilka genom freden i Nystad 1721 tillföll

De baltiska folken

Ryssland. 1772 inkorporerades också Östlettland (Latgale), som stannat under Polens välde, med Ryssland i samband med Polens första delning. 1795 kom så även Sydlettland (Kurland och Semigallien) till Ryssland. Samma år försvann Polen från den europeiska kartan och Litauen blev rysk besittning. Därmed hade alla tre baltiska länderna hamnat inom det ryska imperiet.

Nu började det ryska främmandeväldet i de baltiska länderna. Letternas och esternas rättsliga läge försämrades avsevärt. Fördraget i Nystad tillförsäkrade den tyska adeln i Baltikum det "fullständiga upprätthållandet av privilegierna, sedvänjorna och prerogativen". Det var den ryska tsarens tack till de baltiska baronerna, därför att dessa konspirerat och kämpat mot Sverige. Dessutom härskade i själva Ryssland adeln obegränsat över bönderna, och därför understödde de ryska regeringarna också de tyska baronernas intressen i Baltikum. Den svenska agrarreformen upphävdes. De tyska godsägarnas oinskränkta herravälde återställdes och blev totalt. 1739 bekräftades livegenskapen formellt. Därmed utlämnades de baltiska bönderna fullständigt åt baronernas godtycke. Godsägarna hade numera fullständig äganderätt till deras person (*jus dominii*) och deras egendom. De kunde också efter behag pålägga avgifter och dagsverksskyldigheter. Domsrätten över bönderna innehades ånyo av godsägarna ensamma. Bönderna hade ingen rätt att klaga över baronerna. En omänsklig regim härskade i de baltiska länderna. De lettiska, litauiska och estniska bönderna var i första hand undersåtar under sina tyska och delvis polska godsägare och endast i andra hand var de den ryske tsarens undersåtar. I Baltikum härskade under 1700-talet egentligen en regim av tyska baroner under rysk överhöghet. Faktiskt existerade ett fåtalsvälde av 300 godsägarefamiljer. Även de flesta ryska guvernörerna i Baltikum var tyska baroner.

Bönderna böjde sig icke frivilligt för det nya slaveriet. De revolterade flera gånger, särskilt i Lettland. Där uppstod stora bondeoroligheter, som blodigt undertrycktes med hjälp av ryska trupper. De viktigaste upproren skedde åren 1771, 1784, 1797, 1802, 1812, 1822, 1841 och 1863. Ledarna för upproren blev antingen skjutna eller deporterade till straffarbete i Sibirien. Så började på 1700-talet denna landsförvisning av baltiska frihetskämpar, som med ett

Nationell självhävvelse

avbrott under den baltiska självständighetstiden fortsätter ända fram till vår egen tid. I de ständiga bonderevolterna kom den aldrig slocknade frihetsvilja till uttryck, som ständigt uppfyllde de undertryckta baltiska folkens sinnen.

DE BALTISKA NATIONERNAS NATIONELLA OCH SOCIALA UPPVAKNANDE

Först på 1800-talet blev adelsväldet så småningom begränsat och gradvis avskaffat, ehuru icke helt. Livegenskapen försvann under åren 1816, 1817 och 1819, alltså ungefär 40 år tidigare än i det övriga tsaristiska Ryssland. Men samtidigt förlorade de baltiska bönderna sin jord. Först 1863 fick bönderna rätt att flytta fritt, 1866 upphävdes godsägarnas viktiga domsrätt, och 1868 upphävdes skyldigheten att arbeta för godsägaren vissa dagar i veckan. Nu först var förutsättningarna givna för de baltiska folkens ekonomiska, sociala och kulturella uppsving, som snart måste få även politiska följder. Med 1860-talets viktiga reformer börjar de baltiska folkens moderna historia.

De fria bönderna köpte numera tillbaka sin egen jord från godsägarna för dyra pengar och byggde upp starka bondejordbruk. Ur tidigare egendomslösa och av baronerna beroende lantarbetare utvecklade sig medelstora och självständiga bönder. Deras ekonomiska välstånd och materiella oberoende av godsägarna ökades. Samtidigt förstärktes deras nationalkänsla avsevärt. Dessa bönder blev i andra hälften av 1800-talet de främsta bärarna av den framflyttande nationella rörelsen i alla baltiska länder. De leddes av det nya samhällsskiktet av baltiska intellektuella och understöddes av hantverkarna i städerna. Antalet baltiska akademiker växte ständigt, särskilt sedan det polytekniska institutet öppnats i Riga år 1862.

Redan på 1820-talet hade de första lettiska och estniska tidningarna utkommit. Pressen utvecklades vidare och fick sedan 1860-talet en klart nationell karaktär. Även den baltiska litteraturen upplevde ett stort uppsving. En rad nationella organisationer bildades. En viktig och enande roll spelade de stora och nationellt inriktade sångarfesterna. Letterna och esterna byggde så små-

De baltiska folken

ningom upp starka ekonomiska och kulturella positioner, som i början av 1900-talet spelade en viktig roll i de baltiska folkens liv. Trots att rösträtten var mycket begränsad, lyckades esterna och letterna också tränga in i stadsfullmäktige och i stadsförvaltningarna och att få majoritet i de flesta. Landskommunernas valda förvaltningsorgan var också i böndernas händer. Svårare var det i Litauen, där efter det polsk-litauiska upproret 1863 tryckningen av tidningar och böcker med latinska bokstäver på litauiskt språk blivit förbjuden. Men sådana trycksaker framställdes i Tysklands dåvarande litauiska område, i Tilsit och Memel (Klaipeda) och fördes i hemlighet över gränsen. Alla tre baltiska folken hade ånyo vaknat och börjat samla sig för sin befrielse.

DEN BALTISKA ARBETARRÖRELSENS UPPKOMST

Den ekonomiska utvecklingen medförde på 1880- och 1890-talet en övergång från den dominerande naturhushållningen till en kapitalistisk hushållning. Särskilt i Lettland och Estland försiggick en snabb industrialisering. De stora hamnarna i Riga, Tallinn, Liepaja (Libau) och Ventspils (Vindau) upplevde ett raskt uppsving och fick stor betydelse. Städernas invånarantal steg hastigt. Riga hade t.ex. år 1867 endast 104 000 men 1914 redan 530 000 invånare.

Industrialiseringen medförde den baltiska arbetarrörelsens uppkomst. I slutet av 1890-talet uppstod i alla tre länderna hemliga socialdemokratiska organisationer, ur vilka några år senare de socialdemokratiska partierna utvecklade sig. 1896 grundades Litauens socialdemokrati, 1904 Lettlands socialdemokratiska arbetarparti och samtidigt också de första socialdemokratiska organisationerna i Estland.

De socialistiska idéerna kom från Västeuropa till de baltiska länderna. Den baltiska socialismens pionjärer *J. Rainis* (1865–1929) och *M. Martna* hade besökt de västeuropeiska staterna och där studerat den socialdemokratiska rörelsen. Flera år (1902–1905) var Schweiz ett centrum för de baltiska socialisterna, som där lät trycka en del av sin litteratur. Förbindelsen med de ryska socialisterna

Nationell självhävdelse

upptogs först senare och var till en början ganska lös. Den lettiska socialdemokratien inträdde först 1906, alltså efter den stora baltiska revolutionen av år 1905, som ett självständigt territoriellt parti med egen partiledning och egna partikongresser i det ryska partiet. Detta skedde vid den kongress som år 1906 hölls i Stockholm (i Folkets Hus D-sal) av ryska socialdemokrater. Detta samarbete blev emellertid kortvarigt, ty den ryska socialdemokratien splittrades redan 1911 i ett mensjevikiskt-socialdemokratiskt och ett bolsjevikiskt parti. Efter denna klyvning arbetade den lettiska socialdemokratien återigen självständigt men understödde mestadels den socialdemokratiska riktningen i de ryska fraktionsstriderna.

Den socialdemokratiska rörelsen utvecklades snabbt. Trots hårda repressalier från det tsaristiska gendarmeriets sida (i Lettland öppnades redan 1897 den första processen mot 138 socialister) växte deras organisationer och blev snart bärarna av en revolutionär massrörelse, som huvudsakligen omfattade industri- och lantarbetare men också stora delar av de intellektuella och av bönderna. Socialdemokratien kämpade mot den tsaristiska regimen, mot de tyska baronernas makt, för en förbättring av det sociala läget, för den demokratiska republiken och för sina folks nationella rättigheter. I den lettiska socialdemokratiens partiprogram av år 1904 framfördes kravet på självbestämmanderätt för Rysslands alla folk. De baltiska socialdemokraternas kamp hade visserligen främst politisk och social karaktär, men eftersom den riktade sig mot den nationella frihetens främsta motståndare — tsarväldet och baronväldet — fick den från början stor nationell betydelse.

Eftersom socialdemokratien var fast organiserad och dess krav faktiskt identiska med hela det undertryckta folkets krav, spelade partiet en utomordentligt stor och ledande roll i de baltiska folks politiska, sociala och nationella frihetskamp. Starkast var socialdemokratien i Lettland, som vid den tiden med storstaden Riga (där också de tsaristiska generalguvernörerna för hela Baltikum residerade) intog en central ställning i hela Baltikum. Socialdemokratien var i Lettland landets *enda* politiska parti. Så uppkom den historiskt egenartade situationen, att ett socialistiskt parti samlade icke endast socialister utan alla aktiva nationella krafter i sina led eller åtminstone som anhängare. Särskilt den baltiska ungdomen,

De baltiska folken

framför allt studenterna i Riga och Tartu, var mestadels den socialistiska rörelsens ivriga sympatisörer. Många av de senare baltiska, särskilt lettiska, politikerna har fått sin första politiska skolning i socialdemokratins led.

Flertalet av de äldre, nationellt borgerliga intellektuella var icke politiskt organiserade och ville icke slå in på den illegala verksamhetens farliga väg. De konservativa och reaktionära kretsarna var direkta motståndare till varje revolutionär verksamhet och kämpade hårt mot socialisterna. Dessa kretsar understödde den tsaristiska regimen och samarbetade med de tyska baronerna.

Den lettiska socialdemokratien hade redan 1904 ungefär 5 000 ständiga och regelbundet avgiftsbetalande medlemmar i sina hemliga organisationer, som omfattade hela landet och som fått förtäro även i landskommunerna. Partiet förfogade över flera hemliga tryckerier, hade många illegala tidskrifter, publicerade massvis olika revolutionära upprop. I utlandet ägde den lettiska socialdemokratien först i USA (1898), sedan i England (1899–1902) och slutligen i Schweiz (1902–1905) tryckerier. Trycksakerna transporterades sedan på hemliga vägar över den tysk-ryska gränsen till Baltikum. Sedan 1904 var Lettlands socialdemokratiska arbetarparti anslutet till den socialistiska internationalen och har skickat egna delegater till Andra internationals alla kongresser.

Partiet utvecklade en aktiv verksamhet, som i början av 1900-talet kom de tsaristiska guvernörernas och de tyska baronernas makt att darra. Redan 1899 uppstod den första allmänna strejken i Riga, och på denna följde en rad andra under kommande år. De baltiska arbetarna hade övertagit ett kampmedel, som de med allt större framgång använde i sin kamp för friheten. När det tsaristiska Ryssland besegrades i det rysk-japanska kriget (1904–1905) och försvagades invärtes, drog en revolutionär jäsning genom det stora riket. Starkast var den i de baltiska länderna, särskilt i Lettland. Den socialdemokratiska folkrörelsen förberedde letterna, esterna och litauerne för den första avgörande frihetskampen – den baltiska revolutionen år 1905.

Inför denna stora revolution hade de tre baltiska folken övergivit den passivitet gentemot olika främlingsvälden, som de med avbrott för talrika uppror hade visat under 700 år. De var återigen

Nationell självhävdelse

nationellt och politiskt vakna. De hade satt upp frihetsmål för sig och beredde sig att föra en aktiv kamp för friheten. De ville icke längre passivt se på och lida, de ville kämpa och bryta det dubbla tysk-ryska främlingsväldet. De baltiska folken slog in på revolutionens väg. Friheten lyste i fjärran.

HISTORISK ÅTERBLICK

Om man ser tillbaka på denna de baltiska folkens långa historia, så kan man dra klara slutsatser.

Letterna, esterna och litauerne hade under tiden från 1200-talet till 1900-talet varit offer för fem olika större staters expansionspolitik. Den växlingsrika tidigare historien ger ingen grund för påståendet, att de baltiska länderna alltid måste tillhöra en främmande makt. Att de baltiska folken på 1200-talet förlorade sin självständighet och senare underkuvades av olika främmande makter, det innebar den största orätt. Men orätt kan aldrig förvandlas till rätt.

Allra minst kan Ryssland anföra historiska skäl för sin rätt till Baltikum. Endast 123 år har hela Baltikum stått under ryskt herravälde (1795–1918). Dessa 123 år är i jämförelse med de baltiska folkens århundradelånga historia endast en kort tidrymd. Historiskt sett har Ryssland inga grundade anspråk på de baltiska staterna.

Ej heller den omständigheten, att de baltiska länderna i 700 år lytt under olika främmande makter, kan leda till den uppfattningen, att de för all evighet skulle ha förlorat sin rätt till självständighet. Det finns en rad nationer, som länge stått under främmande välde och ändå till sist har återfått sin oavhängighet. Irland hörde i 800 år till England och hade t.o.m. i huvudsak förlorat sitt språk. Det har dock år 1920 återuppstått. Tjeckoslovakerna var i ungefär 500 år underkuvade av Österrike och Ungern. Men år 1918 nygrundades deras självständiga republik. Också Norge har i århundraden behärskats av sina grannar. Detsamma kan sägas om Island, Polen och alla Balkanstaterna. De har alla, stora och små folk, slutligen fått sin oavhängighet erkänd. Det finns ingen orsak

De baltiska folken

att då bestrida de baltiska folkens rätt att återställa sin en gång förlorade självständighet.

Letternas, esternas och litauernas förflutna bevisar, att de med seghet och uthållighet har utstått de främmandes månghundraåriga välde. De har icke assimilerat sig med erövrarna, de har i stället trotsat dem. Balterna har bevarat sina egna språk, sina nationella seder och sin egenartade kultur. Under 1800-talet förde de den sistnämnda till en ny blomstring. De baltiska folken har visat världen en mycket stark nationell självhävdelse. Sin livsvilja har de ständigt upprätthållit under de svåraste förhållanden. Detta bevisar att de baltiska folken genom sin historiska utveckling lagt en fast nationell grundval för sin frihet och självständighet.

Den baltiska revolutionen år 1905

REVOLUTIONENS ORSAKER OCH UTVECKLING

Efter nederlaget mot Japan (1904–1905) utbröt i Ryssland den första revolutionen år 1905. De baltiska länderna hade redan länge varit mogna för revolutionen: trots att man nu var framme vid 1900-talet regerade vid sidan av tsarens guvernörer de baltiska baronernas feodala lantdaggar, baronerna innehade 48 % av landet, industriarbetarna var rättslösa, de hade en 11–12 timmars arbetsdag och exploaterades utan gräns. Inga politiska friheter existerade. Nationella skolor var icke tillåtna. Socialt, politiskt och nationellt var de baltiska folken svårt undertryckta. Men deras politiska och nationella medvetande var vaket, och de hade under 1800-talets senare hälft förberett sig för sin befrielse. Därför utnyttjade de baltiska folken genast den genom den ryska revolutionen framkallade gynnsamma situationen och anslöt sig med full kraft till denna. På några månader utvecklade sig den revolutionära rörelsen i alla tre länderna och övergick i det öppna, väpnade motståndet.

Särskilt stark och framgångsrik var *den lettiska revolutionen*. Skottlösningen mot arbetardemonstrationen i Petersburg den 22 januari 1905 blev signalen till den revolutionära kampen också i Lettland. Det socialdemokratiska arbetarpartiets centralkommitté proklamerade den 24 januari politisk generalstrejk. Nästa dag strejkade alla fabriker i den lettiska huvudstaden. Till strejkrörelsen anslöt sig också arbetarna i Liepaja och landets andra städer. Den 26 januari 1905 hölls i Riga en stor massdemonstration, i vilken 50 000 letter deltog. En rysk underofficersbataljon sköt på demonstranterna, 80 arbetare dödades och 200 sårades. Den revolutionära strejkrörelsen fortsatte. Den gick under parollerna "Ned

De baltiska folken

med tsarismen!" och "Leve den demokratiska republiken!" Stora arbetarmöten ägde rum. Polisen var vanmäktig, den blev i stor utsträckning bortjagad av revolutionärerna. Först den 3 februari inställdes storstrejken av den lettiska socialdemokratins centralkommitté.

Genom strejken hade den lettiska revolutionen brutit ut. Det lettiska folket hade gripits av revolutionär hänförelse, det anslöt sig till arbetarnas alltmer växande frihetskamp och förberedde sig för nya avgörande revolutionära drabbningar. Det lettiska folket hade inlett den aktiva kampen för sin frihet.

På våren och sommaren växte den revolutionära rörelsen ut alltmer. Städernas arbetare ställde sig enhälligt på revolutionens sida. Även den lettiska intelligensen, särskilt de talrika studenterna, och städernas borgerskap sympatiserade med den revolutionära rörelsen.

Den revolutionära rörelsen spred sig också till lantbefolkningen och antog här särskilt stormiga former. Här gällde striden de tyska baronerna, som satt på sina stora gods och latifundier. Den 7 juli 1905 proklamerade Lettlands socialdemokrati en allmän lantarbetarstrejk. De strejkande drog med fanor från det ena godset till det andra, inställde överallt arbetet, höll revolutionära möten. Socialdemokratiska upprop spreds i tiotusental på landsbygden. De lettiska bönderna, särskilt ungdomen, anslöt sig till den revolutionära rörelsen och understödde denna med alla medel. En mycket aktiv roll spelade på landsbygden de lettiska folkskolelärarna. Dessa utvecklades snart till den lettiska revolutionens aktivaste propagandister. Så stod snart hela den lettiska lantbefolkningen förenad i strid mot det lettiska folkets gemensamma historiske fiende — den tyska adeln. Att tillintetgöra baronernas makt, att vinna jord och frihet var dess paroller.

Det socialdemokratiska arbetarpartiet utbyggde under första hälften av år 1915 särskilt kraftigt sin illegala organisationsapparat. De hemliga organisationerna och deras underavdelningar omfattade hela landet, städer och landskommuner, fabriker och gods. Partiet leddes av centralkommittén, som förblev osynlig och okänd men som snart blev den viktigaste faktorn i landet och fick en oerhörd makt över folkmassorna. Partiet utgav under revolutionsåret

Den baltiska revolutionen

1905 mera än en miljon hemliga skrifter och flygblad, tryckta på lettiskt språk. Dess tidning "Cina" (Kampen) utkom regelbundet och hade en genomsnittlig upplaga av mer än 10 000 exemplar. Den lettiska socialdemokratins andra partidag, sommaren 1905 i Riga, uppvisade ett medlemsantal av 10 000 skolade och kampberedda revolutionärer. *Janis Jansons*, en talangfull tidningsman och framstående folktalare, och *Janis Rainis*, den berömda lettiske diktaren, var de andliga ledarna för detta stramt organiserade och av ljus hänförelse uppfyllda parti, vars mål var Lettlands politiska, sociala och nationella frigörelse.

I ingen del av det tsaristiska Ryssland var den hemliga socialdemokratiska organisationen så stark och dess revolutionära framgångar så stora som i Lettland. Detta har också V. Lenin erkänt, då han skrev: "Under revolutionen intog den lettiska arbetarklassen och Lettlands socialdemokratiska arbetarparti en av de främsta och allra viktigaste platserna i kampen mot tsarismen."

Den lettiska revolutionen nådde sin höjdpunkt på senhösten 1905. Den 15 oktober proklamerades den andra politiska generalstrejken. Två dagar senare omfattade den hela landet. Alla strejkade i Lettland. Våldiga demonstrationer och dittills aldrig skådade massmöten ägde rum i dessa av revolutionär hänförelse strålände "oktober-dagar". I Riga försiggick detta oavbrutet i flera dagar. Ungefär 200 000 personer deltog däri. Efter tsarens manifest av den 30 oktober, som utlovade en konstitution och politisk frihet, blev de lagliga möjligheter kraftigt utnyttjade, som uppkommit genom dessa eftergifter från självhärskardömets sida. Legala socialistiska tidningar och böcker utkom, demokratiska kulturorganisationer och de första lettiska fria fackföreningarna bildades på några få dagar. Den tsaristiska administrationen blev maktlös, polisen försvann från gatorna, militärstyrkorna förblev passiva. Guvernörerna i Riga och i Jelgava (Mitau) satt som i belägrade fästningar. De måste tolerera de socialdemokratiska kommittéernas revolutionära makt och träda i direkta förhandlingar med dem. Den faktiska makten i Lettland låg under två månader i händerna på socialdemokratien. Administrationen, kommunalförvaltningen, t.o.m. postväsendet och järnvägarna lydde endast de revolutionära kommittéernas order.

De baltiska folken

Särskilt stormig var som sagt revolutionen på landsbygden. Under ledning av de lokala socialdemokratiska organisationerna avsatte lantarbetarna och bönderna de tsaristiska kommunalförvaltningarna och valde demokratiska aktionskommittéer. Dessa nya maktorgan upprättade en egen folkmilis, jagade bort polisen och tsarens tjänstemän. Snart började de storma baronernas gods och slott. Det uppstod flera blodiga strider mot dragonerna och kosackerna, som sänts ut till baronernas skydd. Den upproriska landsbefolkningen segrade dock på några få veckor. 128 gods nedbrändes, baronerna och trupperna flydde och drog sig tillbaka till städerna. De flesta baronerna emigrerade skyndsammast till Tyskland. I början av november var de flesta landskommunerna befriade från de tsaristiska och tyska makthavarna. Hela makten låg i händerna på de revolutionära aktionskommittéerna.

I november och december 1905 ägde två fria och viktiga lettiska kongresser rum. Den 23 november sammanträdde i Riga 400 lettiska lärare från alla delar av landet. De beslutade meddela undervisning på det lettiska modersmålet. De understödde även revolutionens politiska krav — att en nationalförsamling skulle väljas och den demokratiska republiken införas. Den 2 december ägde landskommunernas kongress rum. Ungefär 1 000 företrädare för samtliga kommuner hade samlats i Riga. Detta var ett i sanning revolutionärt konvent av upproriska bönder och lantarbetare. Dessa proklamerade, att de förutvarande tsaristiska kommunaltjänstemännen förlorat sina ämbeten, och överlämnade den statliga och kommunala förvaltningen åt de demokratiskt valda förvaltningskommittéerna. De sistnämnda förbjöds att ha någon som helst förbindelse med den tsaristiska administrationens tjänstemän eller att lyda order från dessa. De revolutionära maktorganen fastställdes som provisorisk landadministration i avvaktan på valen till nationalförsamlingen. De tyska baronernas alla privilegier förklarades fullständigt ogiltiga. För Lettland krävdes nationell självstyrelse.

I början av december utbröt väpnat uppror i städerna och en del av dem var flera dagar i de lettiska revolutionärernas händer.

På liknande sätt, fast mindre kraftigt, utvecklade sig den revolutionära rörelsen i *Estland* och Litauen. Arbetarna i Tallinn bör-

Den baltiska revolutionen

jade också generalstrejk den 25 januari 1905. Därefter spred sig den revolutionära rörelsen också till landskommunerna och de mindre städerna. Under oktoberdagarna hölls stora arbetarmöten, där revolutionära krav framställdes. Allmän rösträtt, yttrande-, press- och föreningsfrihet, frigivning av de politiska fångarna och en grundlagsstiftande församling var den estniska arbetarklassens viktigaste paroller. Den 27 november 1905 samlades i Tartu 800 representanter för alla städer och kommuner under ledning av liberalen *Jaan Tönnisson*, den estniska nationalrörelsens främste man. Emellertid uppstod här oenighet. Liberalerna var mera modererade och krävde endast politisk frihet och val till ett lokalt parlament. Socialisterna framförde ett radikalt och revolutionärt aktionsprogram: bojkott mot tsarens tjänstemän, krigstjänstvägran och skattestrejk, beväpning av massorna och expropriering av godsens utan skadestånd, proklamering av en demokratisk republik. Även i Estland utvecklade sig en stark agrarrevolution, som i november och december 1905 gav de upproriska makten på landsbygden. 97 adelsgods nedbrändes under striderna. Vid sidan av socialdemokraterna spelade även liberalerna en viktig roll i Estland.

I *Litauen* nådde den revolutionära rörelsen sin höjdpunkt genom den stora litauiska kongress, som hölls den 4–6 december 1905 i Vilnius. Den leddes av liberalen doktor J. Basanavicius, den främste i den nationella rörelsen, och i kongressen deltog 2 000 ombud från alla delar av landet. Kongressen förklarade, att den tsaristiska regimen var "Litauens värste fiende", krävde självstyrelse med ett parlament, som skulle väljas på grundval av allmän rösträtt. Tills kraven uppfylldes, beslutade kongressen inställa skattebetalningen i Litauen. I kongressen deltog också de litauiska socialdemokraterna. Under deras ledning genomfördes den allmänna lantarbetarestrejken. På den litauiska landsbygden vände sig den revolutionära stormen mot de polska godsägarna. Så fick den sociala motsättningen även här en starkt nationell karaktär. I december 1905 bröts den ryske tsarens makt även i många delar av den litauiska landsbygden.

Revolutionen hade haft stora framgångar i de tre baltiska länderna. Genom revolutionen hade letterna, esterna och litauererna återkommit som självständiga maktfaktorer i Baltikums historia.

De baltiska folken

De baltiska folkens "historielösa period", då främmande makter i århundraden regerade över dem, var nu avslutad. Genom revolutionen 1905 framträdde de baltiska folken själva ånyo på den historiska skådebanan och tog på nytt utformningen av sitt öde i egna händer. Detta var den baltiska revolutionens historiska betydelse.

REVOLUTIONENS NEDERLAG 1906-07

I det vidsträckta ryska tsarriket fick revolutionen ett annat förlopp. Här anslöt sig den stora massan av de ännu okultiverade bönderna, som utgjorde folkets överväldigande flertal, icke aktivt till revolutionen. Efter begynnande framgångar i industriområdena och storstäderna nedslogs den revolutionära rörelsen i det egentliga Ryssland i slutet av år 1905.

Även i denna motsatta utveckling av revolutionen framträder klart den stora skillnaden mellan de politiska, ekonomiska och kulturella förhållandena i de baltiska länderna och i Ryssland. Baltikum var år 1905 moget för en revolutionär förändring av den sociala och statliga strukturen. Ryssland däremot var i sin allmänna utveckling ännu avsevärt efterblivet, vilket medförde revolutionens nederlag.

Dessa fakta erkänner också V. Lenin, som om den lettiska revolutionen skriver bl.a. följande: "Bland de orsaker som förklarar den lettiska socialdemokratins stora framgångar måste man i första hand nämna en högre utveckling av kapitalismen, en större klarhet i klassmotsättningarna, som skärpts genom det nationella förtrycket, det lettiska folkets koncentration och dess högre kulturella utvecklingsstadium. I alla dessa hänseenden var de förhållanden, i vilka den ryska arbetarklassen måste verka, väsentligt mindre utvecklade." Lenin betonar också med särskilt eftertryck, att den lettiska arbetarklassen uppträtt "medvetnare, mera sammansluten och mera revolutionär" än de ryska arbetarna. Den hade fört den revolutionära striden upp till "den allra högsta punkten, dvs. till det väpnade upprors stadium", vilket i Ryssland skett endast delvis och på ett otillfredsställande sätt. Lenin drar alltså en skarp gräns mellan den baltiska och den ryska revolutionen.

För övrigt framträdde denna skillnad också i den revolutionära

Den baltiska revolutionen

rörelsens struktur. I Ryssland bildades i Petersburg, Moskva och några andra storstäder arbetarråd, sammansatta av representanter för företagen, och dessa var revolutionens ledande organ. Ur dessa uppkom sovjetsystemet i den andra ryska revolutionen 1917-19. Några arbetarråd fanns det icke i de baltiska länderna 1905. Här var socialdemokratins politiska organisationer tillräckligt starka för att behålla ledningen i sina egna händer. De baltiska, särskilt de lettiska, arbetarna hade så starka illegala organisationer, att de icke behövde skapa någon ny ledning under revolutionen. I Ryssland var däremot partiorganisationen ännu svag och splittrad på flera socialistiska partier. Här upprättades arbetarråden som en representation för hela arbetarklassen.

Den socialdemokratiska rörelsen i de baltiska länderna, som anförde revolutionen år 1905, var en självständig baltisk arbetarrörelse, som samarbetade med den ryska socialdemokratien för att därigenom stärka den baltiska frihetskampen.

Sedan den ryska revolutionen misslyckats, kunde den tsaristiska regeringen i Petersburg vända sin militära övermakt mot de upproriska främmande nationerna i de baltiska staterna.

Lettland angreps som ett fiendeland utifrån och intogs. Två ryska militärdistrikt, Petersburgs och Vilnius', lät sina trupper marschera mot det upproriska Baltikum. Truppstyrkorna från Petersburg bestod huvudsakligen av de mest pålitliga gardesregementena. De tågade i flera kolonner genom Estland, Lettland och Litauen och trängde från alla sidor fram mot Riga. Dessa ryska trupper som trängde in i Baltikum kallades straffexpeditioner. De mördade, misshandlade, plundrade och brände det revolutionära Baltikum. Många tyska baroner anslöt sig till dem som medhjälpare och utförde de skändligaste blodsdåd. Värst härjade straffexpeditionerna i Lettland, särskilt i Nordlettland, där general Orloffs gardesförband ryckte in. Enbart i Lettland blev 2 041 lettiska revolutionärer skjutna eller hängda utan dom och rannsakan. Omkring 1 000 letter blev offentligt pryglade, många av dem gjordes till krymplingar. 300 lettiska bondgårdar nedbrändes. Med all rätt jämför Walter Duranty de av de tsaristiska straffexpeditionerna hemsökta trakterna i Lettland med de förstörda byarna vid Somme under det första världskriget. Liknande var den blodiga terrorn i

De baltiska folken

Estland och Litauen. I Estland blev 328 ester skjutna eller hängda av straffexpeditionerna. Hur fruktansvärt de återkomna tyska baronerna därvid uppträdde i sin vilda hämndlystnad, därav ger t.ex. följande skildring av en engelsk författare en klar bild: "I den lilla estniska staden Viljandi, där det icke ens fanns någon avdelning av socialistpartiet, arresterade baron von Sivers, en godsägare som också var ledare för den lokala straffexpeditionen, fyrtionio personer och dömde dem till döden utan minsta antydning till rättgång. Före exekutionen tvingades de att i sina familjers och anhörigas närvaro gräva sina egna gravar. Baron Sivers befälde dem därefter att knäböja på kanten av gravarna, och soldaterna fick order att skjuta bakifrån och att sikta på deras huvuden. Resultatet av detta synnerligen omänskliga tillvägagångssätt var att huvudena på dessa olyckliga och hjältmodiga män sprängdes ut över gravarna, medan de huvudlösa kropparna ramlade ned i gravarna. Skådespelet var så fruktansvärt, att några av de kvinnor som tvingades att åse detta — hustrurna, mödrarna och systrarna till de dömda männen — genast blev vansinniga." De tyska baronerna i Baltikum har som man ser använt Hitlers och Himmlers djuriska metoder redan 27 år före Tredje rikets grundläggning!

Krigstillstånd proklamerades, och krigsfälträtter, som efter några månader avlöstes av krigsdomstolar, trädde i verksamhet. Dessa arbetade i tre år (1905—08) och har dömt 800 letter, ester och litauer till döden. 2 652 letter deporterades till Sibirien, och denna skara utökades med omkring 2 000 ester och litauer. Ungefär 10 000 ester, letter och litauer fick fängelsestraff. Några tusen revolutionärer sökte sin tillflykt i skogarna och fortsatte därifrån ett års tid sina angrepp mot polisen och baronerna. Det var de i de baltiska länderna på den tiden så berömda "skogsbröderna". Andra hotade revolutionärer flydde till utlandet. Särskilt omfattande var den baltiska emigrationen till Finland, Schweiz och Förenta staterna. Bland emigranterna var många blivande statsmän i de baltiska republikerna.

Genom emigranterna blev utlandspressen informerad om de baltiska folkens frihetskamp. De socialdemokratiska tidningarna i Tyskland skrev utförligt om straffexpeditionernas grymhet. *August Bebel*, den berömda ledaren för den tyska socialdemokratin, an-

Den baltiska revolutionen

grep de baltiska baronerna i riksdagen. Det oberoende arbetarpartiet i England publicerade en särskild bok med fakta om den baltiska revolutionen. Även Hjalmar Branting uppträdde i Sverige till de baltiska revolutionärernas försvar.

I slutet av år 1906 hade den tsaristiska ordningen och de tyska baronernas makt återställts i Baltikum. Den politiska reaktionen och de blodiga repressalierna varade dock ännu i två år. Även de baltiska revolutionärerna fortsatte ännu i två år den väpnade partisanstriden. Först på sin partidag i London 1907 beslutade den lettiska socialdemokratin att upphöra med striden. Därmed slutade den baltiska revolutionen. 1908 upphävdes krigstillståndet i de baltiska länderna.

REVOLUTIONENS HISTORISKA BETYDELSE

Trots nederlaget hade revolutionen stora praktiska följder. Den tsaristiska regimen tvingades att tillåta en begränsad tryck- och föreningsfrihet. Denna utnyttjades ivrigt i de baltiska länderna och ledde till en snabb och kraftig utveckling av den nationella pressen och av bokförlagen. Även legala socialistiska tidningar utgavs, fastän de ofta konfiskerades och på nytt förbjöds. Olika legala föreningar grundades. Däribland var talrika fackföreningar. Arbetarsjukkassor, som stod under socialistisk ledning, grundades 1912. En visserligen maktlös och sedan 1907 på censusvalrätt byggd statsduma (parlament) valdes. De baltiska länderna valde alltid oppositionella riksdagsmän. Trots alla repressalier invalde Riga två gånger den illegala socialdemokratin kandidater i duman. Genom deras tal återljöd den lettiska frihetskampens stämma i Petersburg. Det tsaristiska gendarmeriet lyckades aldrig tillintetgöra den lettiska socialdemokratin. Denna hade visserligen lidit stora förluster i människoliv, de flesta av dess ledare var häktade, men deras hemliga partiapparat fortsatte att fungera, deras hemliga press utkom alltjämt, delvis tryckt i Bryssel (1908–14) med bistånd av den blivande belgiske ministern C. Huysmans.

Den första baltiska revolutionen var nedkämpad, men striden hade icke upphört. De baltiska folken hade slagit in på den revolutionära kampens väg mot det tsaristiska Ryssland och förberedde

De baltiska folken

sig för att ånyo slå till med all kraft i nästa gynnsamma inrikespolitiska eller internationella situation. De sista förkrigsåren (1912—14) medförde ett nytt uppsving för det politiska missnöjet och för arbetarrörelsen i Ryssland. De baltiska länderna, särskilt Lettland med Riga, stod återigen i första ledet, en ny våg av politiska och ekonomiska strejker drog över länderna.

Den första baltiska revolutionen år 1905 hade i högsta grad förbättrat den fortsatta frihetskampen. Den hade djupt skakat de baltiska folken och skänkt dem den fasta övertygelsen, att man genom aktiv kamp kunde uppnå den nationella, politiska och sociala friheten. Den första revolutionen stärkte kraftigt de baltiska folkens nationalkänsla och aktiverade deras politiska strävanden. Revolutionens offer hade icke stupat förgäves. Den baltiska revolutionen år 1905 lade grunden till och förberedde de självständiga och demokratiska baltiska republikerna, som upprättades 1918. Häri ligger dess särskilda historiska betydelse för de baltiska folken.

Några författare, t.ex. Ph. Farr och de ryska författarna, försöker ge 1905 års revolution en rent social karaktär och påstår, att denna icke haft något gemensamt med de baltiska folkens frihetskamp. Att förneka detta innebär att man icke känner den baltiska revolutionens verkliga karaktär. Revolutionen av år 1905 var ingen rysk revolution i Baltikum, den var en baltisk revolution, som huvudsakligen framkallats av egna, nationella förhållanden, vid sidan av de för hela det dåvarande ryska tsarriket gemensamma orsakerna till socialt missnöje. Den ryska revolutionen skapade möjligheterna för den baltiska revoltens fria utveckling. Den omständigheten att den lettiska socialdemokratin 1905 icke krävde, att en självständig stat skulle upprättas, bevisar icke motsatsen. Härför var 1905 varken den internationella situationen eller läget i Ryssland moget. Socialdemokratin arbetade därför den gången för de baltiska ländernas politiska och nationella frihet inom ramen av ett fritt Ryssland. För världsoptionen år 1905 var detta krav mycket radikalt.

Just den baltiska revolutionen 1905 lämnar ett av de starkaste bevisen för att de baltiska folken trots dubbelt tyskt-ryskt främlingsvälde icke förlorat viljan till frihet.

*Under det första världskriget och den
ryska revolutionen 1917*

DE BALTISKA FOLKENS HÄLLNING UNDER
KRIGET

Det första världskriget (1914—18) förvandlade de baltiska länderna till ett front- och stridsområde. Samtidigt ställdes de baltiska folken inför den ödestyngda frågan: för Ryssland eller för Tyskland? Missnöjet med den tsaristiska regimen var stort, det blodiga undertryckandet av den baltiska revolutionen 1905 var ännu i friskt minne. Många frihetskämpar förmäktade ännu i Sibirien eller levde i landsflykt. Å andra sidan kunde man icke vänta sig något gott av en tysk seger. Det wilhemska Tyskland, där de alltyska kretsarna spelade en ledande roll, planerade att annektera det "tyska" Baltikum, vilket skulle leda till avnationalisering av de baltiska folken, kolonisering av länderna och hela maktens överflyttning till de tyska baronerna. Båda de krigförande motståndarna var oantagbara för de baltiska folken.

I denna svåra och komplicerade situation, då den baltiska ungdomen mobiliserades i de ryska härarna, lutade flertalet av balterna åt den åsikten, att *Ryssland vore det mindre onda*. Det månghundraåriga sociala och nationella hatet mot de tyska baronerna var starkare än oppositionen mot det ryska enväldet. Särskilt bönderna och städernas borgerskap, som under de sista 50 åren hade ökat sin privategendom och förbättrat sin ekonomiska ställning, verkade för understöd åt Ryssland. De borgerliga kretsarna hoppades också, att Ryssland genom krigsalliansen med de västliga demokratierna skulle tvingas genomföra en demokratisering av det egna landet och därmed också av Baltikum. Den gemensamma kampen med Ryssland kunde efter kriget leda till att de baltiska

De baltiska folken

folkens nationella krav uppfylldes. De baltiska borgerliga kretsarna menade, att den ryska regeringen i krigföringens intresse måste likvidera de tyska baronernas maktställning, emedan dessa sympatiserade med det kejsarliga Tyskland. Kriget skulle då också göra det nödvändigt att acceptera de antityska baltiska folkens nationella önskningsar. Uppfylld av denna anda var den ytterst skarpt formulerade förklaringen mot det tyska kejsarriket och för understöd åt Ryssland under kriget, som den lettiske bonderepresentanten J. Goldmanis avgav i den ryska riksduman den 9 augusti 1914 och som han uppläste i alla lettiska och estniska dumaledamöters namn.

En annan uppfattning företrädde de baltiska socialisterna, särskilt de lettiska socialdemokraterna. De avisade förhoppningarna på en segerrik tsarism som illusioner och menade, att den ryska regeringen skulle missbruka den antityska stämningen för sina egna imperialistiska krigsmål. Det var icke mycken mening i att hjälpa till med att besegra det wilhelmska Tyskland för att sedan i dess ställe stärka den ryska tsarismens makt. För Rysslands erövring av Dardanellerna ville de baltiska socialisterna icke förblöda. Å andra sidan var socialdemokraterna också mycket kritiskt inställda mot den tyska imperialismen och de tyska junkrarnas planer. I ett öppet brev, som den lettiska socialdemokratins utlandsrepresentation från Schweiz riktade till den tyska socialdemokratin i augusti 1915, hette det bl.a.: "Det lettiska folket vill icke veta av någon 'befrielse' genom den tyska härsmakten. Det fruktar med rätta, att en eventuell annektering genom Tyskland skulle på nytt stärka de inhemska junkrarnas undergrävda makt. Den lettiska socialdemokratin är fast övertygad om den ryska revolutionens oundvikliga seger, och uteslutande av denna seger väntar den sig friheten men aldrig någonsin av de tyska, ej heller de ryska kanoernas, zeppelinarnas och undervattensbåtarnas seger." Socialdemokratin ville genom en fortsatt revolutionär kamp mot tsarismen — en kamp som krigshändelserna måste underlätta — uppnå de baltiska ländernas nationella frigörelse. Den första revolutionens frihetskamp skulle under krigets förlopp återupptagas och fullbordas.

Krigshändelserna ställde redan 1915 Litauen och Sydlettland

Under det första världskriget

(Kurland och Zemgale) under tysk ockupation. Sedan september 1915 gick den ryska nordfronten längs Düna. Riga låg ungefär 15 km från frontlinjen, Nordlettland och Estland var överfyllda av ryska trupper och utgjorde det närmaste upplandet för stridsområdet. Ungefär 850 000 letter tvångsförflyttades från Kurland och Riga till det inre av Ryssland. Den lettiska industrins maskiner blev särskilt i Riga nedmonterade och fördes jämte arbetarna i 30 000 järnvägsvagnar till Ryssland. Lettland led svårt av kriget, ungefär 150 000 letter mobiliserades, hela Düna-området ruinerades fullständigt under striderna 1915–17, Lettlands blomstrande Östersjöhandel och dess starka industri lamslogs. Det politiska livet var splittrat genom frontlinjen och försvagat genom evakueringen av en stor del av invånarna, särskilt av den politiskt aktiva arbetarklassen och intelligensen.

När den ryska östfronten på sommaren 1915 pressades tillbaka och med de ryska trupperna även tre femtedelar av letterna lämnade sitt fosterland, lyckades de lettiska dumaledamöterna utverka av det ryska överkommandot, att nationella lettiska truppvadlingar upprättades. Den 1 augusti 1915 bildades de första lettiska bataljonerna, vilka senare utvidgades till 8 lettiska skytteregementen. De ungefär 130 000 skyttarna anfördes av lettiska officerare och hade nationella fanor. Det upprop, i vilket de lettiska dumaledamöterna manade till inträde i de lettiska bataljonerna, slutade med orden: "Efter 700 år av lidanden och väntan måste drömmen om vårt folks kulturella pånyttfödelse förverkligas. Framåt, under lettiska fanor, för Lettlands framtid!" Något annat än kulturella mål fick man icke sätta upp. Grundandet av skyttekårerna hade emellertid vittgående politiska följder. De stärkte folkets nationella stolthet och stimulerade kampen för den fortsatta nationella frigörelsen. Hade man väl fått nationella trupper, så skulle man också ha den nationella friheten, denna tanke omhulldades av de lettiska skyttarna. Dessa var 1916–17 de bästa trupperna på nordfronten. I den långa striden från den 5 till den 31 januari 1917 kastades den lettiska divisionen under ledning av en lettisk general in i en blodig offensiv för att genombryta de tyska linjerna från Riga till Kurland. Omkring 10 000 letter stupade i dessa hårda strider, under hela kriget förlorade de lettiska regementena om-

De baltiska folken

kring 30 000 man i döda. Efter inledande framgångar kunde genombrytningen icke förverkligas, emedan den ryska frontens befälhavare icke gav de lettiska skyttarna tillräckligt stöd och ville spara de ryska trupperna. Genom dessa blodiga händelser blev de lettiska soldaterna mera revolutionära, och en skarp opposition mot den ryska arméledningen och den tsaristiska regeringen växte fram under de följande vintermånaderna 1917.

Samtidigt blev de baltiska flyktingarna i Ryssland politiskt aktiva. Lettiska och litauiska flyktingorganisationer med centralkommittéer i Petrograd grundades. De lettiska och litauiska dumaledamöterna besökte England och trädde i förbindelse med de baltiska emigranterna. Litauerne i USA och Nederländerna krävde redan 1916 fullständig statlig självständighet för sitt land. Även de baltiska emigranterna i de europeiska länderna blev aktiva. I Schweiz, Nederländerna och Frankrike publicerades en rad politiska broschyrer och artiklar, som stödde de baltiska folkens nationella krav.

MARSREVOLUTIONEN I BALTIKUM 1917

Under tiden vacklade tsarismen under världskrigets fruktansvärda slag. Ryssland hade förlorat omkring 3 800 000 man i stupade, sårade och fångna. Hela Västrysland hade erövrats av de tyska trupperna. I de ryska storstäderna rådde brist på livsmedel. Den korrumperade tsaristiska administrationen var ur stånd att bemästra den svåra situationen. Folkets missnöje och oro ökades, och den 8 mars utbröt revolutionen i Petrograd. Trupperna ställde sig på folkets sida, en demokratisk provisorisk regering bildades och den 15 mars måste tsar Nikolai II abdikera. Politisk amnesti, yttrande-, press- och föreningsfrihet infördes, överallt uppstod demokratiska organisationer, de socialistiska partierna trädde fram ur sin illegalitet.

Den länge efterlängtade fortsättningen på 1905 års revolution, den nationella frigörelsens stund var kommen också för de baltiska folken. I Lettland och Estland organiserades, denna gång efter ryskt mönster, arbetarråd i alla städer, ombud för de egenomslösa i landskommunerna och soldatråd i hären, som mestadels bestod av ryssar. De lettiska skyttarna bildade genast ett råd för de

Under det första världskriget

lettiska regementena, och detta råd spelade under revolutionens fortsättning en viktig roll. Högsta makten låg i händerna på det lettiska arbetarrådet i Riga, som stod i förbindelse med de lettiska skyttarnas råd och som tillsammans med den tolfte ryska arméns soldatråd faktiskt avgjorde händelsernas gång i Lettland.

Författaren till dessa rader var 1917 medlem av presidiet för arbetarrådet i Riga och fungerade också några månader som representant för detta råd hos de lettiska skyttarna. Bådadera var revolutionära kamporgan, som på demokratisk grund blivit valda av arbetarna och soldaterna.

Även borgerliga krafter började organisera sig. En rad nya borgerliga partier bildades. Det viktigaste av dessa var det lettiska bondeförbundet.

Den ryska revolutionens seger aktualiserade förverkligandet av de baltiska folkens nationella krav. De första större framgångarna vann esterna. Den 12 april 1917 dekreterade Rysslands provisoriska regering lagen om *Estlands självstyrelse*. Redan den 7 och 8 juli 1917 valdes Estlands lantdag med demokratiska men indirekta val och sammanträdde den 14 juli. De borgerliga partierna fick majoritet med bondeförbundet som största parti, socialisterna hade 26 % och bolsjevikerna 8 % av mandaterna. En riksexekutiv under ledning av bondehövdingen K. Päts valdes. Estland skulle vara en fri stat inom en rysk federativ republik. Med stor möda lyckades man av den provisoriska regeringen erhålla tillstånd att bilda nationella estniska trupper. En fast grundval för Estlands statliga frihet var därmed lagd.

Den politiska utvecklingen i Lettland gick långsammare. Här var de nationella krafterna försvagade genom den tyska ockupationen av Kurland och Zemgale och genom tvångsevakueringen av 850 000 letter till Ryssland. Dessutom mötte letterna ett kraftigare motstånd från den provisoriska ryska regeringen i Petrograd än vad esterna hade mött. Samma självstyrelse, som furst *Lvovs* liberala regering i april tilldelat esterna, ville man nu icke ge letterna. Efter de första eftergifterna hade den ryska regeringen ändrat position. De ryska liberalerna ville bevara den ryska stormaktens enhet, ty de fruktade med rätta, att den nationella självstyrelsen endast skulle bli inledningen till att de baltiska länderna

De baltiska folken

fullständigt lösgjorde sig från det ryska riket. Det lettiska folket, som under revolutionen 1905 kämpat mönstergillt mot den ryska tsarismen, blev efter marsrevolutionens seger mycket styvmoderligt behandlat av de ryska liberalerna. Mera vittgående och berättigade krav, t.ex. att det mångnationella ryska riket skulle ombildas till en federativ stat, där Lettland (och de övriga baltiska länderna) skulle ha en ställning som delstat, kunde på sommaren 1917 över huvud taget icke diskuteras med de ryska myndigheterna eller de flesta partierna.

Först den 5 juli 1917, alltså två månader senare än i Estland, utgavs av den provisoriska regeringen i Petrograd ett dekret om "den provisoriska organisationen av förvaltningen och den lokala självstyrelsen" i Livland, och detta dekret innehöll bestämmelser om demokratiska val till lantdagen. Det var emellertid frågan om två olika lantdagar, en för provinsen Livland och en för Kurland. Eftersom den sistnämnda var ockuperad av tyskarna, kunde inga val äga rum där. Därvid fick Ostlettland (Latgale) icke denna rätt utan tillerkändes det ryska guvernementet Vitebsk. Den provisoriska regeringen hade alltså icke tillåtit, att alla lettiska provinser enades territoriellt. Därför kan kungörelsen om dessa lantdagsval icke uppfattas som ett erkännande av Lettlands territoriella och nationella självstyrelse. Ordet "Lettland" förekommer icke alls i dekretet. Ändå var detta dekret ett viktigt steg till utvidgning av det lettiska folkets nationella rättigheter.

KAMPEN FÖR DEN NATIONELLA SJÄLVBESTÄMMANDERÄTTEN

Det lettiska folket lät sig icke nöja härmed, det ville ha fullständig självstyrelse. Den allmänna intensifieringen av de separatistiska strävandena hos västfolken i det dåvarande revolutionära Ryssland stärkte dessutom tendenserna till att bilda en självständig lettisk stat. Särskilt viktigt var inflytandet från utvecklingen i Finland. Den 30 juni 1917 sammanträdde på slottet i Riga 53 representanter för de provisoriska självstyrelseorganen och arbetar-, lantarbetar- och soldatråden liksom för bönderna och proklamerade "den lettiska nationens rätt till fullständig självstyrelse". Tills vidare ut-

Under det första världskriget

ropades Lettland som "politisk, autonom enhet inom den ryska demokratiska republiken". Hela lagstiftnings- och exekutivmakten, hela domsrätten och självförvaltningsmakten tillhörde den lettiska nationen och dess grundlagsstiftande församling, som skulle väljas på grundval av den allmänna, hemliga, lika, direkta och proportionella rösträtten. Detta var en provisorisk lösning av den nationella frågan på grund av en kompromiss mellan de lettiska partierna i syfte att kunna uppvisa en enhetlig nationell front. Egentligen var de flesta borgerliga och socialdemokratiska representanter redan då benägna att ställa krav på full självständighet. Bolsjevikerna och några borgerliga politiker var motståndare härtill. Så enades man om ett kompromissbeslut, som erkände rätten att bli helt självbestämmande, alltså även att lösgöra sig från Ryssland och proklamera oavhängighet. För denna resolution röstade alla konferensdelegater, däribland även ledarna för den bolsjevikiska gruppen inom Lettlands då ännu enade socialdemokrati. För övrikt hade socialisterna vid denna konferens en knapp majoritet. Den viktigare utformningen av Lettlands öden uppsköts till de lantdagsval, som skulle äga rum i början av september.

Därhän kom det emellertid icke, ty i slutet av augusti började tyskarna en offensiv på nordfronten, den 2 september 1917 föll Riga och en stor del av Livland kom i tyska händer. De i återstoden av Nordlettland genomförda lantdagsvalen hade ingen representativ betydelse. De ryska trupperna i det övriga Lettland och Estland råkade så småningom i fullständig upplösning. I själva Ryssland utbröt den 7 november 1917 väpnat uppror, och bolsjevikerna övertog makten. Även den i Baltikum stationerade tolfte ryska armén råkade i bolsjevikiska händer. I Estland hade de estniska bolsjevikerna under ledning av Anvelt genast efter bolsjevikrevolutionens utbrott ryckt till sig den faktiska makten med hjälp av ryska trupper. Såväl i Estland som i det då ännu icke tyskockuperade Nordlettland kom det till häftiga sammanstötningar med de estniska och lettiska kommunisterna. Estlands lantdag beslutade den 28 november 1917 att betrakta sig som "den ende bäraren av den högsta makten i Estland", tills den estniska nationalförsamlingen sammanträtt. De äldstes råd i lantdagen började förbereda sig för den fullständiga skilsmässan från Ryssland.

De baltiska folken

I Lettland inträffade efter november-revolten en splittring inom det dittills enade socialdemokratiska arbetarpartiet. Socialdemokraterna förkastade den bolsjevikiska diktaturen, medan bolsjevikerna understödde den nybildade bolsjevikiska regimen och ville införa denna även i Lettland. Några månader senare utbredde sig splittringen också till de av tyska trupper ockuperade delarna av Lettland, där socialdemokratin illegalt fortsatte sin verksamhet. Sedan juni 1918 finns i Lettland ett rent socialdemokratiskt arbetarparti.

Denna maktstrid mellan de av ryska trupper understödda bolsjevikerna å ena sidan och esternas och letternas nationella krafter å den andra fick ett brått slut genom den tyska arméns andra offensiv den 18 februari 1918. På några dagar blev Nordlettland och Estland erövrade av tyskarna. För de följande nio månaderna låg nu hela Baltikum under tysk ockupation.

Kort dessförinnan, i slutet av december 1917, hade på order av den nyligen bildade sovjetregeringen i Petrograd de lettiska skytte-regementena, som så tappert kämpat mot tyskarna, delvis upplösts och återstoden transporterats från Lettland till Ryssland. När den tyska offensiven började, kunde de icke längre försvara sin hembygd. Den tyska framstöten mötte därför nästan intet motstånd i Baltikum. I Ryssland indrogs de väl disciplinerade lettiska skyttarna i det ryska inbördeskriget och utnyttjades av Lenin och Trotsky för den nya bolsjevikiska regeringens syften. De ombildades till en lettisk division (ungefär 10 000 man) och spelade 1918—21 en betydande roll i den ryska revolutionens strider. Ur dessa tappra krigares led, som på alla fronter kämpade mot de ryska monarkisterna, kom också överste *J. Vacietis*, förste överbefälhavaren för Röda armén och många andra ryska armébefälhavare, t.ex. generalerna Alksnis och Eideman. Det stora flertalet av de lettiska soldaterna var inga kommunister, men de ville icke återvända till sitt av tyskarna underkuvade fosterland. Så kämpade de i det stora Ryssland mot de tsaristiska monarkisterna och vitryska generalerna och hjälpte till att slå ned den ryska motrevolutionen. Därigenom verkade de i fjärran, vid Volga, i Uralområdet och i Ukraina indirekt för sitt eget lands intressen, ty ett återställande av tsarismen skulle ha ånyo förintat det lettiska folkets nyförvärvade frihet. Se-

Under det första världskriget

dan republiken Lettland grundats och fred slutits med Sovjetryssland, återvände flertalet av dessa lettiska revolutionssoldater 1921 till den utan deras aktiva deltagande befriade hembygden. Så slutade detta märkliga intermezzo under revolutionsåren.

De baltiska folken hade under åren 1914–17 gått igenom världskrigets och den ryska revolutionens historiska smältugn. De hade upplevat mycket komplicerade situationer och kaotiska tillstånd. Under de stormiga omvälvningarna hade mycket värdefullt vunnits. Världskriget och den därav framkallade ryska revolutionen hade slagit ner de baltiska folkens arvförande, det tsaristiska Ryssland. De baltiska folken hade delvis tillkämpat sig nationell och politisk självstyrelse. Därmed hade grunden lagts för den fortsatta fullständiga självständigheten, som möjliggjordes först genom det kejsrerliga Tysklands efterföljande nederlag och den tyska revolutionen år 1918. Till dess måste Estland, Lettland och Litauen ännu några månader uthärda den tyska ockupationen och avvärja tyska annekteringsplaner.

Alla tre baltiska folken hade under krigsåren och under den ryska revolutionen ådagalagt en större politisk mognad och en fastare vilja att tillkämpa sig sin nationella frigörelse. De hade uppnått förstadiet till sin statliga självständighet.

*De baltiska länderna under tysk ockupation
och under den tyska revolutionen år 1918*

PROKLAMERANDET AV ESTLANDS OCH
LITAUENS OBEROENDE

Några timmar efter de ryska truppernas avmarsch och före den tyska arméns intåg inträffade i Tallinn, den estniska huvudstaden, en händelse av den största historiska betydelse för de baltiska folken: Estland proklamerade högtidligen sin statliga *självständighet*. De äldstes råd i den estniska lantdagen förklarade i ett den 24 februari 1918 utfärdat manifest "Estland inom sina etnografiska gränser från och med denna dag som självständig demokratisk republik" och överlämnade statsmakten till en "Kommitté för Estlands räddning". En delegation under ledning av *J. Tönnisson* skickades till Stockholm med uppdrag att träda i kontakt med de allierade och neutrala makterna.

Den tyska ockupationen likviderade för någon tid de nygrundade statsorganen. Den estniska lantdagen kunde icke sammanträda. De tre medlemmarna av statsexekutiven häktades och en av dem (*Wilms*) blev skjuten av tyskarna. Den nationella rörelsen undertrycktes, för några månader började ånyo den tyska adelns gamla herravälde. Baronerna trodde, att det wilhelmska Tyskland skulle vinna kriget och att de baltiska länderna "för alltid" skulle tillfalla Tyskland. Därigenom hoppades de kunna föreviga sin politiska och sociala makt i Baltikum. I det slagna och förintade tsarväldets ställe skulle nu det tyska kejsarriket skydda baronernas medeltida maktpositioner.

På liknande sätt utvecklade sig de politiska händelserna i Lettland. Alla nationella och politiska organisationer som skapats under den ryska marsrevolutionen spärrades, likaså hela den fria lettiska pressen. De politiska partiernas verksamhet förbjöds. De

De baltiska länderna under tysk ockupation

demokratiskt valda kommunalorganen i Riga och Livland upplöstes. De socialdemokratiska funktionärerna blev mestadels häktade och delvis förda till interneringsläger i Tyskland. Även författaren till denna bok tillbragte 1918 flera månader i ett tyskt fängelse i Riga.

Något bättre var läget i Litauen, som ända sedan 1915 varit ockuperat av tyska trupper och där det icke fanns några tyska baroner. Här lyckades ungefär 200 delegater från alla delar av landet redan i september 1917 hålla en hemlig politisk kongress i Vilnius och kunde där anta en resolution för den statliga självständigheten. Men först den 16 februari 1918, alltså en vecka före Estlands självständighetsförklaring, proklamerade Litauens nationalråd "den oberoende litauiska staten, bildad på demokratisk grundval, med Vilnius som huvudstad". I Litauen försökte den tyska ockupationsmakten i brist på tyska baroner komma till samförstånd med de litauiska konservativa kretsarna. Litauen skulle få bli en självständig stat inom det tyska riket och det måste acceptera en kung ur den stora skaran av tyska prinsar. De litauiska högerkretsarna anslöt sig till detta förslag, och i juli 1918 erbjöds den litauiska kronan åt den württembergske hertigen av Urach. Hertigen antog anbudet och skulle regera under namnet Mindaugas II. Socialdemokraterna understödde icke dessa eftergifter åt Tyskland och lämnade nationalrådet.

DEN TYSKA OCKUPATIONEN

Däremot förbereddes en direkt annektering av Lettland och Estland. Redan den 28 juli 1915 hade ridderskapet i Kurland, Lettlands sydligaste provins, som redan då var ockuperat av tyska trupper, inlämnat en petition till den tyske rikskanslern med anhållan om anslutning till det tyska riket. De ville utse den tyske kejsaren till hertig av Kurland. Den 22 september 1917 upprepade de denna bön och förklarade sig beredda att avstå en fjärdedel av sina stora gods åt tyska kolonister. Man bildade ett särskilt, av den tyska storindustrin finansierat kolonisationsbolag "Landesgesellschaft Kurland m. B.H." Detta bolag skulle ha företrädesrätt till alla jordköp ända till år 1948.

De baltiska folken

I den tyska pressen och litteraturen publicerades många skrifter, som propagerade för att de baltiska länderna skulle annekteras och koloniserats. En alltysk publicist, doktor Paul Rohrbach, planerade bosättning i Baltikum för 2,5 miljoner tyska bönder och soldater. Därvid skulle man frångå de lettiska och estniska bönderna hälften av deras jord och överlämna den till tyskar. Till de rikstyska författarna anslöt sig ett stort antal tyska skriftställare i de baltiska länderna. En särskilt våldsamt förespråkare för kolonisationstanken var S. von Bröderich, som var känd genom sina grymheter vid undertryckandet av den lettiska revolutionen 1905. Han krävde, att den lettiska bondejorden genast skulle "förstatligas". Baron A. von Engelhard pläderade i sin bok för 5-6 miljoner tyska bönders bosättning i Baltikum. Letterna skulle snarast möjligt förtyskas och avnationaliseras. Ledaren för den kurländska adeln, R. von Hörner, förklarade att letterna och esterna måste uppfatta sin nationers undergång som "en stor lycka för deras framtid, ty detta vore det enda möjliga och naturliga framsteget och även den högre utvecklingen i andligt, moraliskt och ekonomiskt avseende". Det råder intet tvivel om att tyskarna avsåg att tillintetgöra esternas och letternas nationella existens.

Tyskarna planerade två separata stater: ett hertigdöme Kurland och ett hertigdöme "Liv- und Estland". Det sistnämnda skulle bestå av Nordlettland och Estland. Den östlettiska provinsen Latgale ville man överlåta på Ryssland. Man förberedde alltså en våldsamt tredelning av det lettiska folket, och detta skulle ha inneburit slutet på alla nationella strävanden.

Annektering, förtyskning, återställande av de tyska baronernas makt, det var den tyska politikens faktiska syften i den baltiska frågan året 1918.

FREDSSLUTET I BREST-LITOVSK

Dessa alltyska planer förverkligades genom Rysslands militära sammanbrott och genom fredsslutet i Brest-Litovsk den 3 mars 1918. Litauen och Kurland anslöts till Tyskland, Riga skulle utgöra en fri stad, och Livland (Nordlettland) och Estland ställdes också under Tysklands väld. Däremot fick Ryssland behålla Öst-

De baltiska länderna under tysk ockupation

lettland (Latgale). Genom det tilläggsfördrag, som den 27 augusti 1918 avslöts i Berlin mellan Tyskland och Ryssland, avstod det sistnämnda slutgiltigt från sin suveränitet över Livland och Estland. Dessa länders framtid skulle utformas "i enlighet med befolkningens önskningsar".

Nu började de baltiska baronerna utveckla stor aktivitet för att producera dessa "befolkningars önskningsar". Redan den 8 mars 1918 vände sig "det kurländska lantrådet", som var sammansatt av ombud för den tyska adeln och några tyskvänliga bönder, till den tyska regeringen med en bön om anslutning till Tyskland. Den 12 april 1918 sammanträdde i Riga ett "Landesrat für Liv- und Estland". Det bestod av 58 medlemmar, varav 34 var ombud för ridderskapet och den tyska minoriteten, som icke utgjorde mera än 3 % av hela befolkningen. Ombuden för en obetydlig minoritet hade alltså den absoluta majoriteten i detta märkliga "lantråd"! Endast 24 medlemmar var ester och letter, som samarbetade med de tyska baronerna. Dessa var icke valda av folket utan utsedda av den tyske guvernören bland de av ockupationsmyndigheterna utnämnda föreståndarna för landskommunerna. Detta förfalskade "lantråd", som icke hade något gemensamt med en verklig representation för Estland och Lettland, beslutade bedja den tyska kejsaren, att han skulle taga de båda baltiska provinserna under sitt "beskydd".

Den 22 september 1918 erkände den tyske kejsaren "de baltiska staternas oavhängighet" och marionett-lantrådet som bärare av regeringsmakten i Baltikum.

Det fortsatta förverkligandet av annekteringsplanerna försenades genom socialdemokraternas och även vissa katolska kretsars opposition i den tyska riksdagen. Dessa grupper fruktade, att den tyska reaktionen bara skulle stärkas, om anslutningsplanerna genomfördes.

BALTISK FRIHETSKAMP

De lettiska socialdemokraterna hade icke upplöst sina partioorganisationer under den tyska ockupationen utan fortsatte illegalt sin verksamhet. I slutet av år 1917 beslutade de att kämpa för en

De baltiska folken

oberoende lettisk stat. De trädde i förbindelse med representanter för lettiska borgerliga partier och bildade ett av 18 män bestående *demokratiskt block*, som ledde det lettiska folkets nationella motståndsrörelse. Blocket förkastade anslutningen till Tyskland och återföreningen med Ryssland, protesterade i det lettiska folkets namn mot våldsfreden i Brest-Litovsk och krävde redan på senhösten 1917, att den oberoende och demokratiska republiken Lettland skulle bildas. I början av 1918 formulerade det demokratiska blocket dessa krav i en särskilt högtidlig deklaration, i vilken representanterna för samtliga lettiska partier protesterade mot "lantrådets" befogenhet och krävde statligt oberoende för Lettland. Det var den *första* tydliga och avgörande självständighetsförklaringen av de verkliga lettiska folkrepresentanterna. Man tog numera avstånd från kravet på autonomi eller ställningen som en federativ delstat inom Ryssland. Den internationella situationen hade ändrats. När Lettland genom krigshändelserna lösgjorts från Ryssland, ville man icke komma under en annan stormakts — Tysklands — välde, utan man ansåg situationen gynnsam för att äntligen förverkliga landets statliga självständighet. Därvid stimulerades man av liknande självständighetssträvanden hos andra europeiska folk och genom den av de allierade proklamerade principen om folkens självbestämmanderätt. På liknande sätt utvecklade sig de politiska och nationella strävandena också i de ockuperade Estland och Litauen.

De lettiska socialdemokraterna hade upprättat en hemlig förbindelse med de oavhängiga tyska socialdemokraternas riksdagsmän. De skickade sina förklaringar och det demokratiska blockets deklaration till Berlin. *Georg Ledebour*, ledaren för de oavhängiga socialdemokraterna, uppläste och understödde den lettiska självständighetsförklaringen från den tyska riksdagens tribun sommaren 1918. Därigenom blev det lettiska folkets verkliga inställning känd för världsoptionen.

Samtidigt utvecklade företrädarna för de baltiska organisationerna i Västeuropa och Ryssland en liknande verksamhet. Den estniska delegationen i Stockholm under ledning av J. Tönnisson utverkade i mars 1918, att Frankrike och Storbritannien de facto erkände den estniska självständigheten. Det var en historisk fram-

De baltiska länderna under tysk ockupation

gång för alla tre baltiska länderna. Den minskades icke heller därav, att USA då ännu vägrade att erkänna, att de baltiska staterna lösgjorts från Ryssland. Esterna var 1918 de mest aktiva i den baltiska frihetskampen: de var de första som med egna krafter förklarade sig självständiga, och de var de enda av de tre baltiska folken som redan i februari 1918 ägde en av de allierade erkänd representation i utlandet. Sedan april 1918 hade Estland i professor *A. Piip* en diplomatisk representant i London. Genom de estniska diplomaterna avslöjades också för världsopinionen de tyska ockupanternas ränkspel i de baltiska länderna.

Letternas politiska utveckling hämmades av krigshändelserna och gick därför långsamt. Den 18 november 1917 bildades i den nordlettiska staden Valka, som tillhörde det då ännu icke av tyskarna ockuperade Nordlettland, *Lettlands nationalråd*, som bestod av ombud för några borgerliga partier och för de lettiska flyktingorganisationerna i Ryssland. Samma dag proklamerade nationalrådet det lettiska folkets fullständig självbestämmanderätt. Den 18 januari 1918 förklarade J. Goldmanis, bonderepresentanten i Rysslands demokratiska konstituerande församling i Petrograd, några timmar innan denna församling med våld bortjagades av bolsjevikiska soldater, att det lettiska folket under rådande omständigheter kände sig moraliskt förpliktat att självt "i överensstämmelse med sina livsintressen avgöra" sin framtid. Detta var en förberedande förklaring om lösgörande från Ryssland. I februari 1918 förklarade nationalrådet, som numera förlagts till Petrograd, att Lettland skulle vara en "oavhängig och demokratisk republik".

Först den 7 och 8 juli 1918 fattade nationalrådet vid ett hemligt möte i Petrograd ett högtidligt beslut, där fredsslutet i Brest-Litovsk betecknades som "en våldshandling mot självbestämmanderätten" och det s.k. lantrådets beslut som "grov förfalskning av den lettiska folkviljan". Nationalrådet förklarade, att de fördrag som den tyska regeringen skulle ingå med lanträden i Lettland icke kunde erkännas av den lettiska nationen. Nationalrådet beslutade begära, att de allierade och neutrala staterna skulle diplomatiskt erkänna Lettland. Redan under de första månaderna 1918 hade rådets representanter flera gånger besökt Storbritanniens, Frankrikes och Sveriges sändebud i Petrograd och för dem framlagt det

De baltiska folken

lettiska folkets önsknings om självständighet. Nu skickades *Z. A. Meierovics* över Stockholm till London som Lettlands förste diplomatiska representant. Den 30 juli 1918 anlände Meierovics till Stockholm och öppnade där en lettisk informationsbyrå. Den 12 augusti kom han till London och började här arbeta för sitt lands diplomatiska erkännande. Men många värdefulla månader hade förlorats, och det gick icke så fort att åstadkomma Lettlands diplomatiska erkännande. Först den 23 oktober 1918 mottogs *Z. Meierovics* av den brittiske utrikesministern *Balfour* och överlämnade till denne den lettiska nationens självständighetskrav. Lettland blev dock icke officiellt erkänt förrän Tysklands militära sammanbrott inträffat.

Samtidigt kämpade också de tyska baronerna alltjämt för sin makt i Baltikum. De försökte också juridiskt konsolidera sina positioner. Marionett-lantrådet valde den 7 november 1918 i Riga ett "regentskapsråd", som skulle övertaga regeringsfunktionerna. Det bestod av 8 medlemmar: 4 tyskar och 2 lettiska och 2 estniska reaktionärer, som samarbetade med tyskarna. Det var ett försök i elfte timmen att med några skenbara eftergifter till letterna och esterna rädda det tyska ridderskapets vacklande maktställning i Baltikum.

DEN TYSKA REVOLUTIONEN OCH UTROPANDET AV LETTLANDS OBEROENDE

Men det var redan för sent! Den 5 november hade matrosernas revolt börjat vid den tyska krigsmarinen i Kiel. Den 7 november anslöt sig också de tyska matroserna i krigshamnen Liepaja (Libau). Den 9 november segrade revolutionen i hela Tyskland, kejsar Wilhelm II abdikerade och flydde till Nederländerna. Det wilhelmska Tyskland hade störtat samman.

I Baltikum bildade de tyska trupperna överallt soldat- och matrosråd. Den faktiska makten innehades några veckor av den åttonde tyska arméns soldatråd med säte i Riga. De baltiska socialdemokraterna, särskilt de lettiska, inledde vänskapliga förbindelser med den tyska revolutionens företrädare. Dessa hade slagit den

De baltiska länderna under tysk ockupation

baltiska frihetens fiender, och man hoppades nu på deras understöd i kampen för självständigheten.

Efter den tyska november-revolutionens seger utvecklade sig den nationella rörelsen i stormande tempo. Redan den 5 november 1918 bildades en litauisk regering i Vilnius, den 11 november återvände den estniska nationalexekutiven till Tallinn och bildade den första estniska regeringen. Samma dag erkände Storbritannien Lettland som en de facto oavhängig stat.

Det demokratiska blocket höll i Riga flera överläggningar med representanterna för det lettiska nationalrådet, som återvänt till Lettland. Någon enighet uppnåddes icke. Det demokratiska blocket ansåg, att den lettiska republiken kunde proklameras *endast* av ombud för de politiska partier som var verksamma i landet självt och som därför var bärarna av nationens politiska vilja. Nationalrådet företrädde emellertid huvudsakligen opolitiska lettiska flyktingsorganisationer i Ryssland. Bland dessa medlemmar fanns inga socialdemokrater, det var en rent borgerlig sammanslutning. Nationalrådet hade utanför hembygden gjort värdefull propaganda för självständighetstanken men icke utgjort något organ för statsmakten. Lettlands oavhängighet proklamerades den 18 november 1918 i Riga av Lettlands folkråd som bildades av representanter från alla partier. Även jag var en av det 40-tal partirepresentanter vilka genomförde denna högtidliga och historiska statsakt.

Den statliga oavhängigheten proklamerades alltså i alla tre länderna av företrädarna för de politiska partierna och icke av några andra organisationer. Proklamationen har därför i första hand varit deras verk och deras förtjänst. Den en gång för 700 år sedan förlorade, varmt efterlängtrade och länge omstridda nationella friheten hade återställts i modern statsform. En ny och bättre period började i de baltiska folkens liv.

I den gynnsamma internationella situation, som framkallats av världskriget och av det därav orsakade militära och politiska sammanbrottet för de båda angränsande stormakterna — Ryssland och Tyskland — samt av revolutionen i båda dessa länder, hade de baltiska folken utnyttjat sin historiska chans. De hade med egna krafter målmedvetet kämpat för självständigheten. Utan främmande hjälp, burna av den demokratiska frihetstanken, hade de

De baltiska folken

förverkligat sin rätt till självbestämelse. Deras faktiska oavhängighet hade skapats *av dem själva*.

Den statliga självständigheten var dock ännu icke säkrad genom denna stora framgång. Å ena sidan måste de nya baltiska staterna ännu utverka de jure-erkännande från de andra staterna. Å andra sidan försökte snart nya främmande krafter ännu en gång förintade baltiska staternas nationella frihet. Under de baltiska frihetskrigen (1919—20) måste den nyvunna självständigheten försvaras och en fast grundval för friheten läggas med hjälp av de väpnade nationella arméerna.

De baltiska frihetskrigen 1918—1920

DEN SOVJETRYSKA INVASIONEN 1918—19

Redan några dagar efter det att de nationella regeringarna installerats i de baltiska huvudstäderna, Tallinn, Riga och Vilnius, började den sovjetryska offensiven mot de nya oberoende staterna.

Sovjetregeringen hade ingen rättslig grund härtill. V. Lenin och L. Trotsky hade i det bolsjevikiska Rysslands namn officiellt och högtidligen förkunnat, att det forna ryska kejsarrikets folk hade rätt till fullständigt oberoende, ävenså rätt att avskilja sig från Ryssland och bilda självständiga stater. De baltiska folken hade använt sig av denna rätt och bildat egna nationalstater. I alla tre baltiska staterna skulle snart fria och demokratiska val till nationalförsamlingarna äga rum, och i dessa val kunde även de baltiska kommunisterna delta. Om esterna, letterna och litauererna ogillade självständigheten, om de önskade återansluta sig till det numera bolsjevikiska Ryssland, då hade de genom de demokratiska valen haft möjlighet att ge uttryck åt denna avvisande inställning. De baltiska folken skulle själva i fullständigt fria val besluta om sin blivande statsform. Mot denna klart rättsliga och demokratiska ståndpunkt fanns intet att invända.

De nya baltiska republikerna hade officiellt meddelat sovjetregeringen i Moskva detta sitt ställningstagande. I mars 1918 besökte en delegation från den estniska regeringen Petrograd och framlade saken för folkkommissarien för nationalitetsfrågor, J. Stalin. Den 1 maj 1918 upprepade den estniska regeringen i London i ett brev till det dåvarande ryska sändebudet M. Litvinov sin begäran, att "Estlands oavhängighet skulle erkännas på grundvalen av folkens rätt till självbestämelse" och förklarade, att Estlands framtida öde slutgiltigt skulle avgöras av ett demokratiskt valt parlament.

Sovjetregeringen meddelade sin ståndpunkt den 13 november

De baltiska folken

1918. Den förklarade freden i Brest-Litovsk ogiltig och beslutade att "komma arbetarna i de ockuperade länderna till hjälp". I slutet av november 1918 lät den utan krigsförklaring sin armé marschera mot de nya baltiska staterna. Estland, Lettland och Litauen skulle ockuperas av ryska trupper och deras unga självständighet förintas. Målet för sovjetstatens utrikespolitik var under åren 1918—20 att med hjälp av Röda armén erövra grannländerna för att därigenom nå fram till Tyskland. Sovjetryssland ville bryta igenom till Mellaneuropa och därmed föra den kommunistiska revolutionen på kontinenten till seger. De nya baltiska staterna och Polen avstängde Ryssland från Tyskland. Därför måste de erövrats och sovjetiseras. Så övergav det bolsjevikiska Ryssland sina nyss proklamerade självbestämelseprinciper för de tidigare av det tsaristiska riket undertryckta folken redan ett år efter sitt maktövertagande.

Vid sitt inträngande i de baltiska staterna utnyttjade de sovjetryska trupperna också de baltiska bolsjevikerna. Dessa förde inifrån en kamp mot de nya demokratiska republikerna och krävde upprättandet av baltiska sovjetrepubliker, som skulle höra till Ryssland. I fackföreningarna kämpades hårt mellan kommunisterna och socialdemokraterna. De baltiska kommunisternas anti-nationella hållning hade icke ensam kunnat sätta de nya demokratiska staterna i fara, eftersom kommunisterna utgjorde en minoritet. Det kom heller aldrig till uppror eller öppet inbördeskrig. Sovjetiseringen åstadkoms icke av inre krafter. Den bars utifrån, med den ryska arméns vapenmakt, in i de baltiska staterna.

Den 27 november 1918 började ryssarna sitt angrepp mot Estland. En i Ryssland bildad "estnisk sovjetregering" med den i Ryssland boende estniske kommunistledaren Anvelt i spetsen kom med de ryska trupperna in i landet. Den utsågs den 8 december 1918 genom ett dekret av V. Lenin till "högsta makten i Estland".

Trots att de tyska trupperna enligt bestämmelserna i vapenstillståndsfördraget med de allierade tills vidare måste stanna i Baltikum, lämnade tyskarna skyndsamt landet. De vek tillbaka utan strid och ingick t.o.m. en överenskommelse med den ryska truppledningen angående evakueringen av Sydestland. Den tyske befälhavaren i Tallinn lät förstöra 15 000 gevär och vägrade att utlämna

De baltiska frihetskrigen 1918—1920

dessa vapen till de estniska trupperna. Den estniska regeringen måste föra försvarsstriden enbart med egna krafter. Allmän mobilisering kungjordes, men den unga estniska armén var mycket dåligt beväpnad. Ryssarna trängde ständigt framåt och hade i början av januari 1919 ockuperat nästan hela landet. Endast huvudstaden Tallinn och dess omgivning var ännu i den demokratiska regeringens händer. I denna kritiska tid hade den unga estniska arméns energiske överbefälhavare general Laidoner organiserat nya stridskrafter. Sedan den 12 december 1918 låg också en brittisk flottstyrka i Tallinns hamn. Två från ryssarna erövrade jagare överlämnades till den estniska arméledningen av engelsmännen. Den 7 januari 1919 började general Laidoner en kraftig motoffensiv. Under loppet av en månad lyckades de estniska trupperna tränga den ryska armén tillbaka, och i mitten av februari 1919 var hela Estland återigen i estniska händer. En stabil försvarsfront utbyggdes längs landgränsen och hölls utan förändringar, tills fred ett år senare slutits med Ryssland.

På liknande sätt förlöpte den ryska invasionen i *Litauen*. Den tyska armén retirerade, de ryska trupperna ockuperade efter hand Östlitauen. Med de ryska trupperna kom en av Kapsukas ledd litauisk sovjetregering in i landet. Den 23 december 1918 erkändes denna av folkkommisariernas råd i Moskva som Litauens lagliga regering. Vilno föll i ryska händer, och den litauiska regeringen överflyttade i januari 1919 med förparlamentet — taryban — till Kaunas, som under de följande 20 åren blev landets provisoriska huvudstad. Den litauiska regeringen lyckades under de närmaste månaderna skapa en egen armé och under loppet av första halvåret 1919 fördriva ryssarna ur landet.

Mera invecklat var händelseförloppet i *Lettland*. De omkring 6 000 man starka ryska trupperna, som bröt in i Lettland, bestod delvis av lettiska regementen, som i december 1917 hade transporterats till Ryssland. Dessa återvände gärna till hembygdén och var i god tro, att de skulle befria denna från de tyska ockupanterna. Om den nybildade lettiska staten var de föga eller felaktigt underrättade. Dessa letters deltagande i den ryska invasionen beslöjade dennas verkliga karaktär och åstadkom förvirring hos det lettiska folket, som snabbt ville frigöra sig från det tyska främ-

lingsväldet. Härtill kom också de inom den lettiska arbetarklassen vid den tidpunkten utbredda starka sympatierna för den ryska oktober-revolutionen och de stora illusionerna om den nya sovjetstatens frihetsvänliga karaktär.

Mot de inträngande ryska och lettiska sovjet-trupperna kämpade på lettisk mark till en början mest tyska trupper. Redan den 13 november 1918 hade "Baltiska lantvärnet" bildats i Riga av det tyska "Baltiska regentskapsrådet". Denna militära formation stod under ledning av tyska baroner och rikstyska reaktionära officerare. Den var sammansatt av de i Lettland boende tyskarna (adeln och medelklassen). Lantvärnet var från första början fientligt inställt mot den lettiska självständigheten och skulle tjänstgöra som det militära stödet för att rädda den tyska adelns politiska maktställning. Överkommandot för åttonde tyska armén utrustade dessa antiletiska trupper med vapen, ammunition och proviant i rikliga mängder.

Det tyska ridderskapet i Lettland och Estland och dess "Baltiska regentskapsråd" hade ännu en gång ställt en tredjedel av sina stora gods till förfogande för kolonisation av tyska soldater. Frivilliga skulle komma från Tyskland för att skydda baronerna mot letterna och även mot de inträngande ryssarna. Målet var en tysk-lettisk stat, där den tyska adelns hela feudala maktposition skulle återställas. Trots den tyska revolutionen understödde överkommandot för åttonde tyska armén i Riga dessa reaktionära planer. Den 30 november 1918 hade det uppmanat till inträde i "Järndivisionen", en nybildad rikstysk frivilligtrupp under ledning av major Bischof. Arméöverkommandot Nord i Bartenstein (Östpreussen) dirigerade från Tyskland de tyska frivilliga till Lettland. Det var dessa motrevolutionära element, som ville förvandla Lettland till en samlingsplats för de tyska militaristerna och reaktionärerna. Härifrån skulle sedan motrevolutionen i Ryssland och Tyskland aktivt genomföras. Den nybildade lettiska regeringen var under sådana förhållanden tämligen maktlös. Dess önskan var att snarast möjligt ställa upp en egen nationell, lettisk armé. Endast en sådan kunde ge regeringen en faktisk makt gentemot de fientliga tyska trupperna. Endast med dess hjälp kunde letterna själva försvara sitt land mot den ryska invasionen.

De baltiska frihetskrigen 1918—1920

Härtill måste man emellertid ha vapen och ammunition. Den lettiska regeringen var utpräglad västmaktsvänlig och satte sina förhoppningar till ententen. Man ansåg med rätta, att de gamla och mäktiga demokratierna aktivt och energiskt skulle understödja de unga och ännu svaga baltiska demokratierna. En brittisk flott-enhet anlände visserligen den 18 december 1918 till Riga, men den förhöll sig passiv och avvaktande. De allierade stormakternas baltiska politik var vid den tidpunkten ännu tämligen oklar och starkt påverkad av förespråkarna för "det enade och odelbara" Ryssland. De allierade betraktade alltså de baltiska länderna som delar av Ryssland. Därför förhöll de sig reserverade till dessa unga republiker och hade endast lösliga relationer med dem som om de vore endast provisoriska statsbildningar. För avvärjandet av det bolsjevikiska genombrottsförsöket mot Tyskland ansåg de allierade att de tyska trupperna var viktigare än de unga baltiska arméerna. Därför ville de allierade tills vidare utnyttja de tyska trupperna mot den bolsjevikiska invasionen. Man befallde dem att kvarstanna i Lettland och Litauen och tillät rent av att nya tyska frivilliga infördes i Baltikum. Till följd därav tolererades det tyska armékommandot som faktisk herre över läget i Lettland i slutet av 1918 och början av 1919.

Denna de allierades hållning utnyttjade de tyska reaktionärerna och militaristerna för sina egna syften, vilket efter några månader ledde till allvarliga konflikter i Baltikum.

I det kritiska läge, då de sovjetryska trupperna trängde allt djupare in i Lettland och de allierade icke lämnade någon militär hjälp, var den lettiska regeringen tvungen att inleda förhandlingar med den nyutnämnde representanten för Tyska riket, *August Winnig*. Denne förutvarande fackföreningsfunktionär, som företrädde en socialistisk och revolutionär regering i Berlin, avslöjade sig snart som energisk försvarare av de tyska baronerna och de riktyska militaristerna. Winnig började förhandlingarna med den lettiska regeringen den 27 november 1918 och intog redan från de första dagarna en fientlig ståndpunkt mot den nybildade republiken. Denne renegat, som snart övergick till de alltyska nationalisternas läger och som senare blev nationalsocialist, försökte med alla medel förtrycka och utsuga den lettiska regeringen. Han var

De baltiska folken

beredd att beväpna några lettiska truppstyrkor men avvisade en allmän mobilisering. Hans avsikt var att under inga omständigheter tillåta en lettisk armé, som kunde bli farlig för baronerna och de rikstyska reaktionärerna. Den 27 november 1918 måste Winnig på den tyska regeringens uppdrag erkänna Lettland de facto. För övrigt visade den tyska republikanska regeringen, som var upptagen av bekymren för det egna inbördeskriget, intet intresse för Winnigs verksamhet. Därigenom fick denne tämligen fria händer för sin antidemokratiska och antilettiska politik.

I detta svåra läge gjorde den lettiske ministerpresidenten K. Ulmanis ett politiskt misstag och ingick den 7 och den 29 december 1918 i Riga två avtal med Winnig. Enligt dessa avtal skulle tysk-lettiska trupper upprättas med tysk hjälp. Det skulle vara en frivilligkår, i vilken vid sidan av letterna även starka tyska enheter skulle ingå. Rikstyska soldater och officerare, som varit aktiva "minst 4 veckor i frivilligkårens förband vid kampen för att befria den lettländska statens område från bolsjevikerna", tillförsäkrades statsmedborgarskap. Dessa december-avtal var visserligen juridiskt ofullkomliga och bröts efter några månader öppet av tyskarna själva, men de försämrade det lettiska folkets läge.

De i all hast upprättade fåtaliga lettiska kompanierna av frivilliga, vilkas formering fördröjdes och saboterades av tyskarna, underställdes befälhavaren för det baltiska lantvärnet. Tillsammans med Järndivisionen upptog de försvarskamp mot de allt längre framträngande sovjetryska trupperna. De gamla rikstyska landstormstrupperna var krigströtta, de lämnade flockvis fronten och skyndade till Tyskland. Även återstoden retirerade utan strid och demobiliserades i Ostpreussen. Lettland övergavs samtidigt av de revolutionsvänliga tyska trupperna, som anfördes av soldatråd. Kvar stannade motrevolutionära tyska frivilliga och baronernas trupper.

Under sådana förhållanden fick kriget i Lettland för några månader faktiskt karaktären av en strid mellan ryska och lettiska bolsjeviktrupper å ena sidan och tyska reaktionärer å den andra. Två fientliga krafter kämpade mot varandra på lettiskt territorium. De lettiska nationella styrkorna och den lettiska regeringen kunde en tid framåt endast i ringa mån påverka händelsernas gång. Den

De baltiska frihetskrigen 1918—1920

lettiska regeringen förfogade i början av år 1919 endast över ett kompani på 132 man vid fronten! Den lettiska socialdemokratien vägrade att kämpa gemensamt med de tyska baronerna och reaktionärerna. Den var fast övertygad om att ingen demokratisk republik Lettland kunde uppstå ur detta vapenbrödrskap med det lettiska folkets arvförande. Därför återkallades den 29 december 1918 de socialdemokratiska representanterna ur det lettiska förparlamentet, Lettlands folkråd. De återvände dit i april 1919, då de tyska militärerna avbröt samarbetet och den lettiska regeringen trädde i öppen strid mot de tyska ockupanterna och baronerna.

Nu följde en snabb frammarsch för de sovjetryska trupperna. De nyupprättade tyska och lettiska frivilligstyrkorna var ännu för små för att kunna motstå den angripande röda arméns övermakt. Den 3 januari 1919 föll Riga i de ryska truppernas händer. Under följande veckor intog dessa också Kurland. Den stora hamnstaden Liepaja (Libau) och två närliggande kretsar var det enda som icke intogs.

Genom den sovjetryska invasionen hade redan på rysk botten rådsrepubliken Lettland bildats med advokaten Peter Stutschka som ordförande i folkkommissariernas råd. Detta råd anlände med de sovjetryska trupperna till Riga. Den 23 december 1918 hade regeringen i Moskva officiellt erkänt sovjetrepubliken Lettland. Nu följde fem månaders bolsjevikisk diktatur. Kommunisternas politiska motståndare förföljdes energiskt. 3 632 personer dömdes av domstolarna till döden och arkebuserades. 1 400 sköts utan rannsakan, mestadels som gisslan. På Düna-öarna inspärrades flera tusen fångar i läger. Allt som allt häktades ungefär 20 000 personer. Fängelserna var överfulla, särskilt i Riga och Jelgava (Mitau). Näringslivet stagnerade, livsmedel saknades i städerna, flertalet av Rigas invånare svalt. 8 750 människor dog av svält.

Den 3 mars 1920 utfärdades ett dekret om nationalisering av jorden, vilket kommunisterna själva senare betecknade som ett missgrepp. Bönderna fick endast som arrendatorer kvarstanna på sina förutvarande gårdar. Av baronernas gods bildades sovjetjordbruk och kommuner. Lantarbetarna och de egendomslösa, som hade hoppats på att adelsgodsen skulle fördelas och överlämnas till dem, blev svårt besvikna och intog snart en fientlig ståndpunkt

De baltiska folken

mot kommunisterna. En omsvängning inträdde också i stämningen bland städernas arbetare. Vid de val som i början av maj 1919 ägde rum i Riga föll de kommunistiska kandidaterna igenom i flera fabriker, trots terror och repressalier. Några månader av bolsjevikisk diktatur hade varit tillräckliga för att krossa det lettiska folkets illusioner om sovjetregimen.

Under mellantiden företogs också militära operationer mot sovjetstyrkorna. Befälhavaren för den estniska armén general Laidoner hade redan den 20 januari 1919 tillåtit, att lettiska trupper bildades i Estland. I de befriade områdena mobiliserades männen för den lettiska armén. Efter tre månaders strider lyckades den estniska armén tillsammans med den nordlettiska brigaden befria hela Livland (Vidzeme). Många letter lämnade sovjetarmén och övergick till de lettiska trupperna. Första dagarna i juni 1919 stod de estniska och lettiska trupperna redan i staden Cesis (Wenden), ungefär 100 km norr om Riga.

Samtidigt genomfördes ett angrepp mot sovjetarmén även söderifrån, från Kurland. Här opererade lettiska, tyska och ryska trupper, som stod under befäl av den tyske generalen *R. von der Goltz*. Till dessa hörde en lettisk brigad under ledning av överste *J. Balodis*, det baltiska lantvärnet, Järndivisionen och Gardes-reservdivisionen. Sammanlagt var det ungefär 15 000 man, därav endast 2 000 letter. Dessa trupper inledde sitt angrepp i mitten av februari 1919, och den 22 maj 1919 föll den lettiska huvudstaden Riga i deras händer. I slutet av maj trängde de fram till Cesis i Livland och fick där kontakt med den norrifrån framryckande estniska och lettiska armén.

BARONERNAS KUPP I LETTLAND

Under mellantiden hade en ny situation uppkommit i Kurland. I Liepaja (Libau) var Lettlands regering, som flyttat över dit den 7 januari 1919, ännu vanmäktigare än i Riga. Läget försämrades i synnerhet, när general *R. von der Goltz* av tyska regeringen utnämndes till guvernör över Liepaja och befälhavare för de tyska trupperna. Denna "det tyska kejsardömetts siste general" förde en expansiv och internationellt farlig politik. Som han i sina minnen

De baltiska frihetskrigen 1918—1920

öppet medger var hans hemliga mål, att de tyska trupperna tillsammans med de "vita" ryssarna "under bolsjevikbekämpandets fana" skulle fortsätta Tysklands på hösten 1918 "förhindrade östpolitik". Von der Goltz planerade "en offensiv av den rysk-tyska hären mot det röda Ryssland", erövring av Leningrad och upprättandet av en tyskvänlig rysk monarki. Därför skulle Lettlands enligt von der Goltz' uppfattning "halvbolsjevikiska regering" störtas och alla baltiska staters oavhängighet förintas. Lettland och Litauen skulle förvandlas till en säkrare bas för von der Goltz' offensiva syften. Han berättar i sina minnen, att han från Liepaja stått i förbindelse med monarkistiska sammansvurna i Tyskland, vilka under loppet av år 1919 ville störta den tyska republiken. Efter att ha nedkämpat bolsjevismen och de självständiga baltiska staterna ville Goltz "ställa en rysk bundsförvant till förfogande" för den tyska motrevolutionen. Det antibolsjevikiska "Ryssland och Tyskland skulle då gemensamt ge västmakterna ordentligt betalt och befria oss från Versailles". Till sist skulle så, som general von der Goltz ytterligare skriver, "den 700-åriga tyska historien i Baltikum räddas genom kolonisering av den därför ägnade delen av mina soldater efter den slutliga segern".

Tills vidare gällde det för den "politiske generalen", som han med rätta kallar sig själv, att vara försiktig och dölja sina tankar. Annars kunde man alltför tidigt råka i öppen konflikt med den republikanska regeringen i Berlin och särskilt med de segerrika allierade. Av samma orsaker måste han för tillfället mot sin vilja tolerera "Lettlands tyskfiendliga regering", ty denna var erkänd såväl av de allierade som av den republikanska regeringen i Berlin. Goltz saboterade den lettiska regeringens verksamhet: han överlämnade icke civilstyrelsen åt den, han förbjöd genomförandet av den lettiska arméns mobilisering, och han konspirerade med tyskbalternas "nationalutskott" för att ombilda den lettiska regeringen och bereda plats i denna åt representanterna för den tyska adeln, vilket dock avvisades från lettisk sida.

De baltiska baronerna var otåliga och slog därför snart in på sammansvärjningens och statskuppens väg mot den lettiska republiken. Den 16 april, kom baronernas kupp. Det baltiska lantvärnets stöttrupp ockuperade under ledning av baron H. von Mann-

De baltiska folken

teufel regeringsbyggnaderna och häktade några ministrar och ledare för den lettiska socialdemokratin, i vilkas händer stadsförvaltningen i Liepaja låg efter demokratiskt genomförda stadsfullmäktigeval. De lettiska kamptrupporna stod vid fronten och kunde icke ingripa i händelseförloppet. Ministerpresidenten K. Ulmanis och regeringen flyttade över på fartyget "Saratow", som låg på Liepajas redd under den engelska krigsflottans skydd. Därifrån sköttes regeringsärendena i april, maj och juni 1919. Kuppmarkarna insatte den 24 april 1919 en tysk-lettisk motregering under ledning av den lettiske reaktionären pastor A. Niedra. Detta var en marionettregering, som endast existerade på papperet. All makt låg hos von der Goltz och de baltiska baronerna.

Kuppen den 16 april framkallade en våldsamt skadlig harm i alla kretsar av det lettiska folket och förenade alla politiska partier i kamp mot den gamle historiske fienden. Den lettiska socialdemokratin återinträdde med sina representanter i förparlamentet — folkrådet. Den 12 maj höll folkrådet en plenarsammanskomst i Liepaja. Det förklarade, att Ulmanis' regering var den enda lagliga, och fördömde i det lettiska folkets namn skarpt baronernas kupp och dess fåtaliga anhängare.

General von der Goltz ställde sig officiellt neutral och förklarade, att han icke ville blanda sig i Lettlands inre angelägenheter, trots att hans rikstyska trupper direkt och aktivt deltagit i kuppen. Den lettiska socialdemokratin protesterade genom sin representant i Berlin och Weimar, doktor *Paul Kalnins*. Denne understöddes kraftigt av den tyska oberoende socialdemokratin. I slutet av april sände den tyska regeringen riksvärnsminister *G. Noske* till Lettland. Fastän denne av representanter för den lettiska socialdemokratin i Liepaja under långa förhandlingar informerades om det verkliga läget, lyckades general von der Goltz vinna Noske över på sin sida. Noske ledde efter sin återkomst också den motsträvt medverkande tyska regeringen över på von der Goltz' sida. Fastän högersocialisterna hade majoritet i regeringen i Berlin företogs ingenting för att återinsätta Lettlands regering i dess rättigheter. Goltz skriver med rätta, att *G. Noske* även i försättningen "ända till slutet av september 1919 tagit parti för mig vid alla klagomål".

Den lettiska socialdemokratin intervenerade också vid de inter-

De baltiska frihetskrigen 1918—1920

nationella socialistkonferenserna i Bern och Amsterdam mot Tysklands aggression. Här krävde den 30 april 1919 den lettiske representanten, att "den tyska regeringen med hjälp av tyska trupper omedelbart skulle återinsätta Lettlands regering" och bestraffa de skyldiga. Hermann Müller och Otto Wels förklarade, att de tyska trupperna hade deltagit i kuppen i Liepaja "mot den tyska regeringens vilja".

Men därmed var föga vunnet. Den republikanska tyska regeringen ville icke ingripa aktivt till förmån för den lettiska demokratin och gottgöra den med aktivt bistånd från tyska trupper genomförda kuppen. Denna svaga och av tyska militarister influerade politik från berlinregeringens sida gav von der Goltz möjlighet att fortsätta sin reaktionära och mot Lettland fiendliga politik. Därför angrep centralkommittén för Lettlands socialdemokrati ännu en gång den tyska regeringens tvetydiga hållning i ett i maj 1919 utsänt upprop till alla socialistiska partier i världen. Där hette det bl.a.: "I den lettiska arbetarklassens namn liksom i hela det lettiska folkets namn förklarar vi, att hela ansvaret för vad som skett faller på den tyska regeringen."

DE ALLIERADES BALTISKA POLITIK

Tyvärr var ej heller de allierades hållning mycket klarare och aktivare.

Den brittiske flottkommendanten i Liepaja amiral *Cowan* hade dagen efter baronernas kupp hos von der Goltz krävt, att de häktade lettiska ministrarna och medlemmarna av folkrådet skulle frigivas, att baron von Mannteufel skulle avsättas, att lantvärnets upproriska stöttrupp skulle bortföras från Liepaja och att Lettlands lagliga regering skulle återinsättas.

General von der Goltz uppfyllde de tre första kraven men vägrade att återinsätta regeringen. Amiral *Cowan* rapporterade till Paris om läget men ingrep icke själv vidare. En militär hotelse att låta krigsskeppen tala hade dock varit tillräcklig för att återställa läget. Men de allierade representanterna i Liepaja rådde i stället den lettiska regeringen att undvika varje sammanstötning med tyskarna och att avvakta. Tyskarna insåg, att de allierade icke skulle

De baltiska folken

tillgripa några militära åtgärder, och böjde sig därför icke för papperskraven.

På den punkten ingrep presidenten i Lettlands folkråd *J. Tschakste*. Han ledde den lettiska delegation som under fredskonferensen uppehöll sig i Paris första halvåret 1919. Den 19 april och den 5 maj 1919 sände han två noter till G. Clemenceau, i vilka han underrättade konferensens president om baronernas kupp och krävde, att militära åtgärder skulle vidtagas mot tyska lantvärdet och att den lettiska regeringen skulle återinsättas. Den 19 april höll stormakternas utrikesministrar också en överläggning om läget i Lettland. Utrikesministrarna uttalade sig för att den lettiska regeringen skulle återinsättas, men de fattade intet beslut för att förverkliga detta önskemål. Den brittiska regeringen, som var något mera vänligt sinnad mot letterna, intervenerade då direkt hos den allierade överbefälhavaren marskalk Foch till förmån för den lettiska regeringen. Marskalken sände den 23 april och den 4 maj 1919 två noter till den tyska regeringen, i vilka han krävde, att den lettiska regeringen skulle återinsättas och general von der Goltz avsättas.

De allierade utrikesministrarna sammanträdde ytterligare två gånger, den 29 april och den 9 maj. Men de kunde icke enas om vidare åtgärder i den lettiska frågan. Medan Storbritanniens representanter talade för ett aktivt stöd åt Lettland, var USA, Frankrike och Italien motståndare härtill. Så utsågs en särskild baltisk kommission av representanter för de allierade stormakterna för att undersöka de baltiska frågorna, och denna kommission höll under maj—september 1919 icke mindre än 22 sammanträden. Även i denna kommission var det den brittiske representanten Sir Esmé Howard, som talade för understöd åt Lettland och som krävde snabba åtgärder mot von der Goltz. Den 10 juni 1919 mottog kommissionen den lettiska delegationen under ledning av utrikesminister Z. A. Meierovics. Den krävde att Lettland skulle erkännas som en suverän och oberoende stat. Detta berättigade krav avvisades emellertid omedelbart av kommissionen utan någon diskussion. Man förklarade för den lettiska delegationen, att det "utan den ryska regeringens medgivande är omöjligt" att fastställa de baltiska ländernas slutliga ställning.

De baltiska frihetskrigen 1918—1920

Därför medförde det den 28 juni 1919 undertecknade Versaillesfördraget icke heller någon lösning av de lettiska och andra baltiska frågorna. I artikel 433 av fördraget talades endast om baltiska "provinser" och deras provisoriska regeringar men icke om stater. Fördraget bestämde vidare, att de tyska trupperna skulle lämna Baltikum, så snart de allierade makterna "ansåg ögonblicket lämpligt med hänsyn till det inre läget i dessa områden". De tyska trupperna fick icke störa de åtgärder för det "nationella försvaret" som Estlands, Lettlands och Litauens regeringar vidtog. Så svek Versaillesfördraget de baltiska folkens förhoppningar.

I sitt beslut av den 15 juli 1919 hänvisade den baltiska kommissionen slutligen fredskonferensen i Paris, som fortsatte sina sammanträden till september 1919, till den allierade noten till amiral Koltschak, vari det förklarades att frågan om de baltiska staternas framtid skulle regleras "under Nationernas förbunds medverkan". Tills detta skedde måste Koltschak erkänna "dessa områden som autonoma".

De allierade gav dessutom samtidigt kraftigt militärt stöd åt Koltschak. För de ryska monarkisterna intervererade man t.o.m. med allierade väpnade styrkor. Gentemot de baltiska demokratierna var man reserverad och måttligt välvillig. De allierade makternas hållning, särskilt USA:s och Frankrikes, var genomgående tvetydig. Om den ryska motrevolutionen, som avvisade de baltiska staternas oavhängighet, hade segrat, så skulle de allierade icke ha skyddat de baltiska republikerna mot att på nytt bli införlivade med det ryska kejsarriket.

Även i förhållandet till von der Goltz vek de allierade snart återigen undan och tillät, att han stannade i sitt ämbete. Han skulle endast återlämna vapnen till de avväpnade lettiska kompanierna och tillåta mobilisering för den lettiska armén.

Vidare krävde de allierade, att den lettiska regeringen skulle ingå en kompromiss med tyskarna. En lettisk-tysk koalitionsregering skulle bildas. De lettiska partierna skulle få 6, den lilla tyska minoriteten däremot så många som 3 ministrar!

De baltiska folken

DE MONARKISTISKA INKRÄKTARNAS FÖRSTA NEDERLAG

Under tiden hade händelserna utvecklats vidare i Lettland. De tyska trupperna häktade i Riga ungefär 4 000 letter, alla fångelser var överfulla. Varje morgon blev 33 män och 8 kvinnor utan dom och rannsakan skjutna på centralfängelsets gård. Sammanlagt föll ungefär 2 000 letter offer för baronerna och de rikstyska landsknektarna. Den 5 juni 1919, alltså efter 14 dagars ostörd massavrättning, kom allierade militärombud till Riga och krävde, att mordandet genast skulle inställas. Särskilt aktiv var härvid den engelske översten Tallents. Genom detta ingripande upphörde massarkebuseringen av letterna.

Samtidigt trängde de tyska trupperna in i Nordlettland och angrep de där stationerade estniska och lettiska trupperna. Efter som von der Goltz icke kunde erhålla den tyska regeringens tillstånd härtill, trädde den under hans befäl stående Järndivisionen för två veckor "i tjänst" hos pastor A. Niedras tysk-lettiska kupp-regering, som numera residerade i Riga tillsammans med von der Goltz. Som von der Goltz öppet medger i sina minnen, genomfördes här "en maskerad". Faktiskt kommenderades de tyska trupperna av von der Goltz även under striderna mot den estniska och lettiska armén. Syftet var också denna gång klart: Lettland och Estland skulle numera slutgiltigt förintas och de passiva allierade ställas inför fullbordade fakta. Det gällde, som von der Goltz riktigt skriver, "det slutliga avgörandet av en 700-årig historisk utveckling".

Detta insågs också fullkomligt klart av soldaterna i de unga lettiska och estniska arméerna, vilka av den kejsrerlige generalen betecknades som "mycket radikala trupper". Sönerna till de baltiska revolutionärerna från år 1905, som den gången blodigt underkuvades av baronerna, stod nu för andra gången i den baltiska historien i öppen väpnad kamp mot den traditionella fienden. Deras stridsparoll var kort: "Slå ned baronerna!" De otillräckligt beväpnade, delvis rent av barfota lettiska och estniska soldaterna kämpade tappert och hjältemodigt. Det fanns ingen återvändo, denna gång gällde det liv eller död för deras nationer. Den estnische

De baltiska frihetskrigen 1918—1920

översten Reek ledde de militära operationerna med stor skicklighet. Den avgörande drabbningen utkämpades från den 19 till den 23 juni 1919 vid den nordlettiska staden Cesis (Wenden). Omkring 9 000 tyska monarkister kämpade mot 6 500 ester och letter. De tyska trupperna besegrades blodigt och måste i oordning fly till Riga. Esterna och letterna förföljde dem och stod den 2 juli 1919 i den lettiska huvudstadens omgivningar. De tyska militaristernas fälttåg mot Lettland och Estland hade misslyckats.

Genom segern vid Cesis hade esterna och letterna med egna krafter slagit de tyska ockupanterna och deras trupper. Därmed var också de tyska baronernas militära och politiska makt bruten i Baltikum. Vad de vacklande allierade icke uppnådde med sina pappersnoter, det tillkämpade sig de baltiska trupperna med vapenmakt på öppna slagfältet. Estland och Lettland hade visat, att de var en självständig militär faktor i Baltikum och att de utan allierad hjälp kunde klara av sina fiender. På slagfältet vid Cesis lades en säker grundval för de baltiska staternas oavhängighet. De hade blivit en politisk och militär kraft, som man måste räkna med. Det var en stor seger av väldig betydelse för alla tre baltiska staterna. Det är därför förklarligt, att Estland och Lettland gjorde denna segerdag till högtidsdag för sina nationella arméer.

VAPENSTILLESTÅNDET DEN 3 JULI 1919 OCH DESS FÖLJDER

Det lyckades dock icke för de lettiska och estniska trupperna att helt besegra baronerna och de tyska landsknektarna, ty deras fortsatta frammarsch hejdades av den allierade militärmissionen. General von der Goltz bad den amerikanska beskickningen, som 1919 ständigt var tyskvänlig i Baltikum, att ingripa och göra slut på kriget. Överste Tallents, chefen för den brittiska beskickningen i de baltiska staterna, intervenerade med två andra allierade officerare och inledde vapenstilleståndsförhandlingar i Strazdumischa, ungefär 12 km från Riga. Trots den estniske representantens protester påtvingades han av de allierade ett vapenstillestånd den 3 juli 1919. Fientligheterna måste omedelbart inställas. De tyska

De baltiska folken

trupperna skulle inom de närmaste två dagarna lämna Riga och lovade att "så snart som möjligt" lämna hela Lettland. Den 5 juli 1919 lämnade tyskarna den lettiska huvudstaden och drog sig tillbaka till Jelgava (Mitau) och dess omgivningar i Sydlettland (Kurland).

Författaren vistades dessa kritiska dagar i Riga som ombud för Lettlands folkråd och som officer i överste Balodis' lettiska brigad. Trots tyskt förbud lyckades jag på kort tid bilda två kompanier, bestående av lettiska arbetare, och ansluta dem till den lettiska brigaden. Under dessa soldaters skydd trycktes bakom den tyska ockupationsmaktens rygg några mot denna riktade upprop från folkrådet och regeringen, och dessa upprop spreds på Rigas gator.

Den 6 juli 1919 drog nordlettiska trupper in i staden, mottagna av folkets jubel. Nästa dag återkom den lettiska regeringen från Liepaja till Riga på det numera för letterna historiska fartyget. På de allierades begäran ombildades regeringen nu till en koalitionsministär, i vilken även två representanter för tyskarna ingick. Även i folkrådet måste numera ombud för tyskarna, däribland också för baronerna, beredas plats.

Denna kompromiss, som de allierade påtvingat de segrande esterna och letterna, framkallade allmänt missnöje hos folkmassorna i båda länderna. Särskilt skarpt kritiserades eftergiften av socialdemokraterna, som i sina tidningar kallade vapenstilleståndsfördraget av den 3 juli 1919 för en "skändlig kompromiss". De vägrade också att ingå i den nybildade lettiska koalitionsministären tillsammans med representanter för de statsfientliga baronerna. Under de följande månaderna av frihetskriget förde de i folkrådet och i sin press en oppositionspolitik, som var riktad mot regeringens och de allierades kompromisser.

Utän tvivel hade de allierade genom sitt ingripande räddat von der Goltz' trupper från förintelse. Icke utan orsak skriver generalen i sina minnen med tillfredsställelse om detta vapenstillestånd och kallar det "en förnuftig händelse". Genom de allierades ingripande fick Goltz möjlighet att sammandraga nya trupper i trakten av Jelgava i Sydlettland. Han tänkte inte alls på att lämna Lettland och uppfylla villkoren för vapenstilleståndet. Han vidtog förberedelser för ett nytt angrepp mot Riga och den lettiska armén.

De baltiska frihetskrigen 1918—1920

Under loppet av sommarmånaderna 1919 försiggick en diplomatisk och politisk strid angående de tyska truppernas bortförande ur Sydlettland. General von der Goltz försökte maskera det fortsatta dröjsmålet med föregivna transportsvårigheter. Faktiskt lät han nya motrevolutionära frivilliga och f.d. ryska fångar komma in i landet. Av de sistnämnda bildades ryska monarkistiska truppavdelningar. Snart hade trakten av Jelgava förvandlats till ett stort härläger. Man vidtog de sista förberedelserna för ett nytt angrepp mot Riga och republiken Lettland.

Bortsett från några noter till den tyska regeringen gjorde de allierade intet reellt för att tvinga de tyska trupperna att lämna landet. Däremot försökte man alltid lugna den lettiska regeringens oro. Ännu i början av oktober 1919 trodde den allierade militärkommissionen icke på tyskarnas förestående angrepp! Den tyska republikanska regeringen i Berlin skickade visserligen några förmaningar till Goltz att påskynda uttåget ur Lettland, men den vidtog inga åtgärder mot honom och hans trupper. Ända till oktober 1919 utbetalade regeringen truppernas löner och sörjde för deras förplägnad. Gränsen mot Lettland och Litauen var dessförinnan icke spärrad.

BERMONTIADEN

Uppmuntrad av dessa omständigheter genomförde von der Goltz en andra maskerad: han befälde sina trupper att träda "i rysk tjänst" under befäl av den tsaristiske äventyraren *Bermond*. Dennes förflutna, nationalitet och militära rang har förblivit ouppklarade. Von der Goltz hade i förväg framlagt detta förslag för den tyske riksvärnsministern G. Noske. Denne hade i ett telegram av den 26 september 1919 tillåtit övergången till ryssarna "på egen risk". Bermond bildade i Jelgava ett västryskt centralråd, som utgav sig vara ombud för den tsaristiska regeringen och som skulle förvalta "de ryska Östersjöprovinserna", tills tsaren återkom. Den 3 oktober övertog Bermond befälet över de tyska och ryska trupperna i Kurland. General von der Goltz stannade till den 14 oktober i Jelgava, och den faktiska ledningen av de mili-

De baltiska folken

tära operationerna mot den lettiska armén stannade alltså i händerna på den tyske majoren J. Bischoff. Vad som nu följde och även det snart inledda angreppet mot Riga var ett tyskt företag. Maskeradens genomfördes, såsom von der Goltz senare själv intygat, endast för att "hålla den tyska regeringen utanför alltsammans och därmed avvärja entente-kraven". Man hoppades kunna vinna de allierade, som understödde alla ryska motrevolutionära rörelser, även för Bermondts med rysk flagg maskerade tyska företag.

I sin press och i folkrådet slog den lettiska socialdemokratin larm mot det hotande angreppet. Den interpellade den lettiska regeringen om faran och krävde kraftig krigsberedskap för den lettiska armén. Ministerpresidenten K. Ulmanis, som icke förstod det verkliga läget, svarade med att försäkra, att de tysk-ryska trupperna snart skulle dragas bort. Den lettiska socialdemokratiens ombud i Tyskland överlämnade nytt fällande material om de tyska truppers angreppsplaner till ledaren för Tysklands oberoende socialdemokrater, Hugo Haase. När Haase den 8 oktober 1919 begav sig till nationalförsamlingen i Weimar, medförande detta material, för att där rikta en interpellation till den tyska regeringen angående läget i Lettland, blev han dödligt sårad av en reaktionär attentatsman. Han dog efter några veckor. Lettland hade förlorat sin bästa vän i Tyskland.

Samma dag inleddes det tysk-ryska angreppet mot Riga. Järndivisionen, tyska legionen och de ryska monarkist-trupperna, tillsammans omkr. 50 000 man ryckte fram mot den omkr. 11 000 man starka lettiska sydarmén i riktning mot den lettiska huvudstaden Riga. Av de soldater som stod under Bermondts befäl var omkr. 40 000 tyska. Med utnyttjande av sin numerära överlägsenhet trängde de tysk-ryska stridskrafterna ända fram till Düna. Nu följde under en månad strider längs stränderna av denna stora lettiska flod, som delar Riga i två hälfter.

Det blev återigen avgörande, historiska dagar för den unga demokratiska republiken Lettland. Om de tysk-ryska styrkorna denna gång skulle lyckats ockupera huvudstaden och det övriga landet, då hade det lettiska folkets och snart väl också hela Baltikums nyvunna frihet gått förlorad.

Man befann sig för övrigt mellan två fronter. I Östlettland (Lat-

De baltiska frihetskrigen 1918—1920

gale) stod alltså sovjetarmén. En lettisk rödakors-delegation hade i september 1919 fört inofficiella förhandlingar med den ryska regeringen om att fientligheterna eventuellt skulle upphöra. Bermondts tysk-ryska trupper var dock en fara såväl för Lettland och de andra demokratiska baltiska staterna som för Sovjet-Ryssland. Det sistnämnda hotades samtidigt allvarligt av Koltshaks och Denikins ryska motrevolutionära trupper, vilka från öster ryckte fram mot Moskva. Sovjet-Ryssland lovade därför att icke angripa Lettland. Genom dessa förhandlingar hade man alltså på sätt och vis säkrat sig mot ett tvåfrontskrig.

I det förtvivlade läget kunde man endast lita på de egna krafterna och den lettiska arméns stridsmod. En krigisk hänförelse utan like flammade upp i alla kretsar av det lettiska folket. Särskilt aktivt ingrep den lettiska arbetarklassen och de egendomslösa massorna av landsbygdsbefolkningen i striden. Den lettiska socialdemokratin utsände den 8 oktober 1919 ett upprop, vari arbetarna uppmanades att gripa till vapen och inträda i den lettiska arméns led. Fackföreningarnas LO understödde denna uppmaning. Socialdemokratin huvudorgan "Socialdemokrati", som trycktes några hundra meter från frontlinjen av beväpnade sättnare, skrev under de första dagarna av de avgörande striderna, att det lettiska folkets arvfärdighet denna gång måste slutgiltigt förintås. Författaren till detta arbete var under kampdagarna redaktör för "Socialdemokrati". Jämte många andra medlemmar av folkrådet gick jag sedan till fronten och kämpade för mitt lands frihet.

Trots otillräcklig beväpning, endast en gång understödd av elden från den allierade krigsflottan vid Riga men buren av den nationella revolutionära hänförelsen, lyckades den lettiska armén hejda de fientliga truppernas angrepp. Redan efter en månad, den 11 november 1919, övergick de lettiska trupperna till motangrepp, forcerade Düna och fördrev under hårda strider fienden ur Sydlettland. Den 20 november 1919 föll Jelgava (Mitau) i lettarnas händer. Samma dag meddelade Järndivisionens besegrade chef, major Bischoff, att han återgick under tyskt befäl. Den av den tyska regeringen utsände generalen von Eberhardt övertog befälet över trupperna. Härpå förklarade den lettiska regeringen den 23 november, att den var i krigstillstånd med Tyskland. De tysk-

De baltiska folken

ryska landsknektarna förföljdes vidare och drevs med stora förluster ur landet. Den 28 november var hela Lettland befriat. Fram till den 15 december drog sig de utmattade och blodigt besegrade tyska trupperna till fots över Nordlitauen tillbaka till Tilsit och Östpreussen.

Ännu en gång räddades fienden av de allierade från fullständig förintelse och fångenskap. Den 20 november 1919 infann sig i den tysk-litauiska gränsstaden Tilsit och några dagar senare i Riga en allierad kommission under ledning av den franske generalen Niessel och krävde, att fientligheterna skulle inställas. Denna gång trotsade den lettiska regeringen till en början Niessels krav. Först när de sista tysk-ryska angriparna fördrivits ur Lettland och de lettiska trupperna redan stod på litauiskt område, gav regeringen efter för Niessels krav, och det fortsatta förföljandet måste tyvärr inställas. De enbart med allierad hjälp räddade tyskarna blev efter några år mestadels aktiva nazister.

Genom denna glänsande seger över den tysk-ryska reaktionen hade Lettlands militära makt avsevärt stärkts. Man hade med egna krafter slagit den viktigaste fienden. Nu gällde det att också befria Östlettland (Latgale) från sovjettrupperna. Denna operation genomfördes från den 3 till den 31 januari. Vid erövringen av Daugavpils (Dvinsk) understöddes de lettiska trupperna av den polska armén. Den 1 februari 1920 var Lettlands hela territorium fullständigt befriat från alla främmande trupper.

Lettland hade genom sin nationella armé segrat på båda fronterna. Månghundraåriga sociala, politiska och nationella motståndare hade slagits och fördrivits ur landet. Lettlands faktiska oavhängighet — och därmed indirekt även de båda andra baltiska republikernas — hade faktiskt tryggats och en säker grundval hade lagts för den statliga existensen.

FREDSFÖRDRAG MED RYSSLAND OCH TYSKLAND

I fortsättningen gällde det att folkrättsligt bekräfta den på slagfälten vunna friheten och självständigheten genom att avsluta fredsfördrag med de ur landet fördrivna fienderna — Ryssland och

De baltiska frihetskrigen 1918—1920

Tyskland. Detta var också de båda andra baltiska staternas — Estlands och Litauens — önskan.

I fråga om Sovjet-Ryssland var detta tämligen lätt att förverkliga. Ryssland var 1919 svårt ruinerat genom inbördeskriget och hotades av den monarkistiska motrevolutionen under Koltshaks, Denikins och Judenitsch' ledning. Det önskade avsluta kriget med åtminstone en del av grannstaterna för att förbättra sitt läge och kunna kasta alla väpnade styrkor mot den ryska motrevolutionen.

Hösten 1919, under det ryska inbördeskrigets mest kritiska period, hade de baltiska staterna kunnat spela en avgörande roll i kampen mot det bolsjevikiska Ryssland. Med rätta skrev *Lenin* den gången: "Om dessa små stater (härmed menade han de tre baltiska länderna och Finland) hade angripit oss, så skulle vi utan tvivel ha besegrats." Men *Lenin* och den dåvarande ryska regeringen visste också, att de baltiska staterna icke hade intresse av att den ryska motrevolutionen skulle segra, eftersom de tsaristiska generalerna ville förintä dessa länders oavhängighet. De vägrade därför att delta i ett gemensamt krig med de ryska monarkistiska arméerna mot sovjetregeringen. De baltiska folken var villiga att sluta fred med Sovjetunionen, därest Moskva ville erkänna de demokratiska baltiska staternas oavhängighet. Denna de baltiska staternas politik var känd i Ryssland, och därför kunde den bolsjevikiska regeringen hoppas på möjligheten till fred, om den övergav sin hittillsvarande aggressiva hållning gentemot de baltiska staterna.

Därför vände sig den ryske utrikeskommissarien G. Tjitjerin redan den 31 augusti 1919 till Estland och den 11 september till Lettland och Litauen med ett förslag, att fredsförhandlingarna skulle inledas. Den sovjetryska regeringen förklarade sig beredd att "omedelbart erkänna oavhängigheten" för de baltiska staterna. Estland, vars territorium redan i februari 1919 var befriat från ryska trupper, antog förslaget och inledde förhandlingar med rysarna. De allierade representanterna var motståndare till en fredsuppgörelse mellan de baltiska staterna och Ryssland. De krävde att kriget skulle fortsättas och att understöd skulle lämnas åt den monarkistiska armén under general *Judenitj'* befäl, som opererade nära den estnisk-ryska gränsen och som hotade Leningrad. *Judenitj'*

De baltiska folken

var fientligt sinnad mot Estland och hade icke erkänt dess oavhängighet. De allierade hotade rent av med en blockad, därest Estland icke ville uppfylla stormakternas fordringar. Men den estniska regeringen, som var medveten om sin styrka, lät sig denna gång icke skrämmas. Den vägrade att understödja Judenitj och trädde i förbindelse med den lettiska och den litauiska regeringen för att i fredsfrågan åstadkomma en gemensam front av alla baltiska stater. Lettland och Litauen måste emellertid vid den tidpunkten ännu kämpa mot de tysk-ryska trupperna och var därför mera beroende av de allierade. I en not till fredskonferensens president G. Clemenceau framhöll den lettiska regeringen med rätta, hur omöjligt det var för Lettland att föra ett tvåfrontskrig mot tyskarna och mot ryssarna. Under de allierades tryck fördröjdes förhandlingarna med Ryssland. Men när general Judenitj' besegrade tsaristiska trupper den 14 november 1919 flydde över den estniska gränsen, blev de avväpnade och internerade av esterna. Nu beslutade sig esterna för att avsluta vapenstillestånd med ryssarna, vilket efter förhandlingar med M. Litvinov skedde i Tartu den 3 januari 1920.

Den 1 februari 1920 avslutades också det lettisk-ryska vapenstilleståndsfördraget, vilket man till en början hemlighöll för att icke irritera de allierade. Nu beslutade sig de baltiska staterna för att handla självständigt, de lydde icke de allierades uppmaningar utan gjorde, vad deras nationella intressen krävde. Fredsförhandlingar följde och därefter tre fredsfördrag: det estnisk-ryska i Tartu den 2 februari 1920, det litauisk-ryska i Moskva den 12 juli och det lettisk-ryska i Riga den 11 augusti samma år.

Dessa fredsföredrag hälsades med stor glädje av de sovjetryska statsmännen. Lenin skrev om den estnisk-ryska freden bl.a.: "Detta är ett fönster, som de ryska arbetarna öppnat mot Västeuropa, det är en väldig seger över världsimperialismen, och det innebär en vändpunkt i den ryska proletära revolutionen och ger möjlighet att koncentrera alla krafter på landets inre uppbyggnad." Ännu i dag framställes de baltiska fredsfördragen av år 1920 i det ryska arbetet "Diplomatins historia" som en "stor seger för sovjetdiplomatin" i kampen för "de baltiska staternas neutralisering".

De sovjetryska förklaringarna bekräftar, hur nödvändig freden

De baltiska frihetskrigen 1918—1920

med de baltiska staterna var för Ryssland 1919—20. Å andra sidan understrykes just genom dessa ryska förklaringar, att de baltiska staterna under sina frihetskrig förde en egen utrikespolitik, som dikterades av deras nationella intressen och på intet sätt var fientlig mot Sovjetryssland. Den omständigheten att de vägrade delta i det ryska inbördeskriget och att de slöt fred vid en tidpunkt, då Ryssland hade särskilt stort behov av denna fred, visar klart, att de demokratiska baltiska staterna avgjort vägrade att spela rollen av kontrarevolutionära interventionister. De ville leva i fred med Sovjetryssland.

De baltiska staterna uppnådde genom dessa fredsslut sitt första erkännande de jure. Ryssland avstod "frivilligt och för eviga tider från suveränitetsrättigheterna" över de baltiska staterna och erkände "utan reservationer oavhängigheten" för dessa stater. De kommunistiska sovjetregeringar, som Ryssland 1918 bildat för de baltiska republikerna, upplöstes ånyo och försvann till Ryssland, varifrån de kommit. Då den tsaristiska motrevolutionen i Ryssland i slutet av år 1920 också slagits ned och förintats, innebar detta de jure-erkännande från Sovjetrysslands sida icke endast en handling av en krigförande part i det ryska inbördeskriget utan ett fördrag med den ryska staten och dess regering. De baltiska staternas separation hade därmed rättsligt erkänts av Ryssland självt. Genom fredsfördragen med Ryssland hade de baltiska staterna faktiskt och juridiskt stadfäst sin oavhängighet. De allierade och de övriga staterna i världen måste numera uppfatta tingens nyordning i Baltikum såsom permanent. Därigenom var vägen beredd för de baltiska staternas de jure-erkännande även av de alltjämt tveksamma allierade stormakterna.

Samtidigt med de baltisk-ryska fredsförhandlingarna fördes i Berlin lettisk-tyska förhandlingar. Dessa ledde redan den 13 juli 1920 till att ett avtal ingicks om att förbindelserna mellan de två staterna skulle återupptagas. I detta avtal "förklarar sig Tyskland berett att även de jure erkänna Lettland, så snart en av de i fredsfördraget i Versailles omnämnda allierade huvudmakterna lämnat sitt erkännande". Mera kunde man vid den tidpunkten icke uppnå av den gentemot Lettland reserverade tyska republikanska regeringen, som för övrigt delvis var bunden genom sitt beroende av

De baltiska folken

de allierade stormakterna. Men även detta avtal var ett viktigt framsteg.

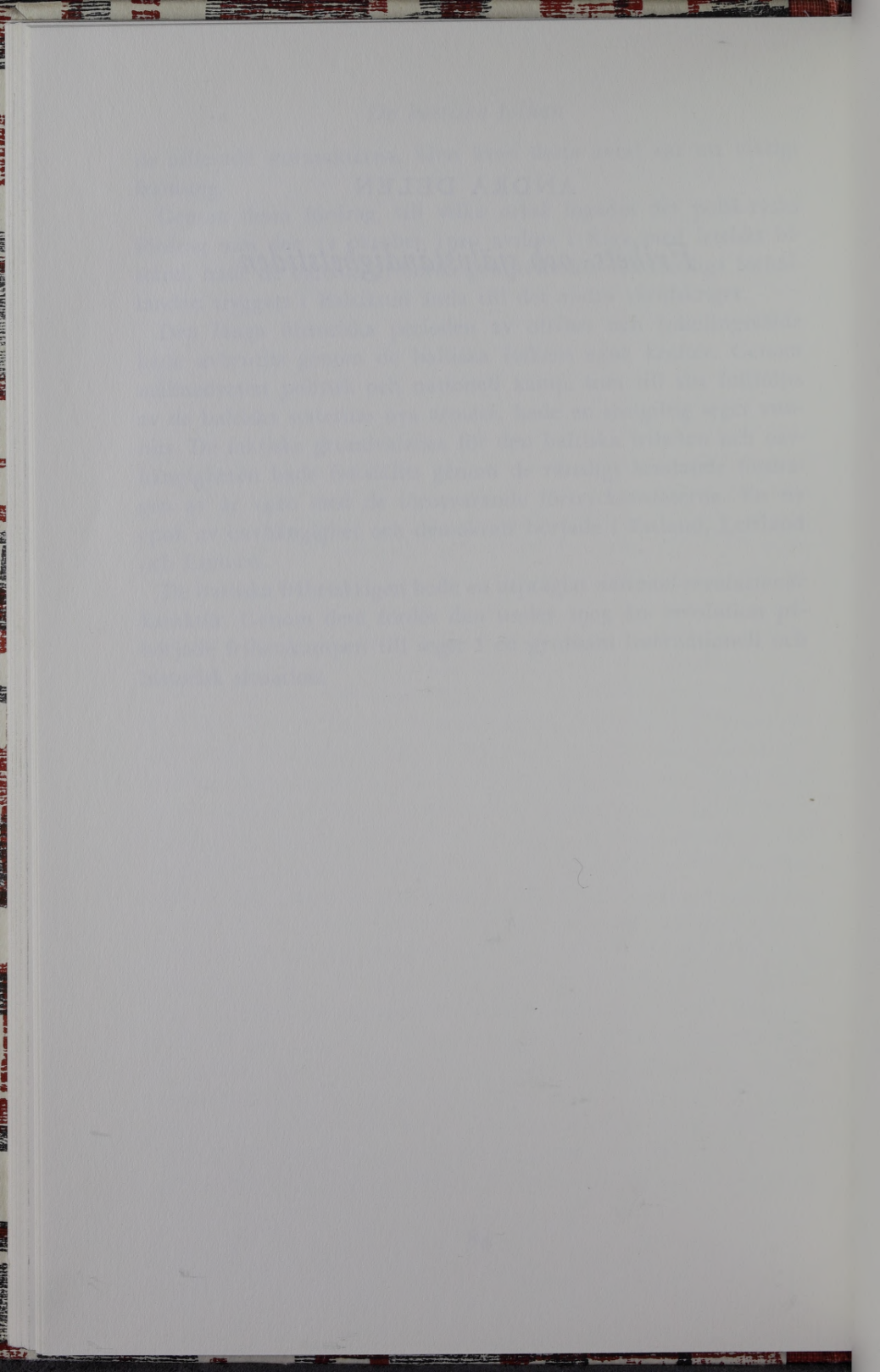
Genom dessa fördrag, till vilka också fogades det polsk-ryska fördrag som den 12 oktober 1920 avslöts i Riga med lettiskt bistånd, hade de baltiska frihetskrigen avslutats och fredliga förhållanden tryggats i Baltikum ända till det andra världskriget.

Den långa historiska perioden av ofrihet och främlingsvälde hade avbrutits genom de baltiska folkens egna krafter. Genom målmedveten politisk och nationell kamp, som till sist fullföljts av de baltiska staternas nya arméer, hade en slutgiltig seger vunnits. De faktiska grundvalarna för den baltiska friheten och oavhängigheten hade fastställts genom de rättsligt bindande fördragen av år 1920 med de förutvarande förtryckar-staterna. En ny epok av oavhängighet och demokrati började i Estland, Lettland och Litauen.

De baltiska frihetskrigen hade en utpräglat *national-revolutionär* karaktär. Genom dem fördes den under 1905 års revolution påbörjade frihetskampen till seger i en gynnsam internationell och historisk situation.

ANDRA DELEN

Fribets- och självständighetstiden

I

Det diplomatiska erkännandet av de baltiska staterna

Efter det framgångsrika slutet på frihetskrigen och avslutandet av gynnsamma fredsfördrag med Ryssland och Tyskland började de baltiska staterna energiskt kämpa för att vinna fullständigt diplomatiskt erkännande från de allierade stormakternas sida. Det gällde för dem att bli erkända de jure och att bli upptagna i det nygrundade Nationernas förbund.

Vägen till erkännande underlättades genom att Storbritannien och Italien ändrade sin hållning. Dessa båda stater hade numera förlorat tron på att motrevolutionen skulle segra i Ryssland. Efter som Sovjetryssland genom fredsfördragen 1920 hade erkänt de tre baltiska staterna som de jure självständiga republiker, var också Storbritannien och Italien beredda att erkänna dessa länders oavhängiga existens. Därmed var stormakternas slutna, avvisande front genombruten, vilket innebar en stor framgång för de baltiska staterna.

Endast Frankrike och Förenta staterna höll alltjämt fast vid sin negativa inställning gentemot erkännandet av de baltiska staterna. Den 10 augusti 1920 förklarade USA:s utrikesminister Mr. Colby i en not, att USA fasthöll vid det ryska kejsarrikets integritet och avvisade de baltiska staternas självständighet. Denna not stod i skärande motsats till president Wilsons berömda fjorton punkter och den däri proklamerade principen om folkens självbestämmanderätt. Hade man erkänt denna, kunde man icke förvägra de tre baltiska folken dess tillämpning.

Uppmuntrade av stormakternas splittring fördubblade de baltiska diplomaterna sina ansträngningar i kampen för att få sina

Frihets- och självständighetstiden

stater erkända de jure. De fick aktivt stöd från den italienske utrikesministern greve Sforza. Den första gemensamma framstötten gjorde de baltiska staterna under Nationernas förbunds första plenarmöte i december 1920. De anhöll om sitt inträde i NF. Vid omröstningen i denna fråga avslogs emellertid denna anhållan med 24 röster mot 5 och med 13 nedlagda röster.

Men redan efter två månader hade de sista hindren för de jure erkännandet fallit. I slutet av år 1920 blev general Wrangels armé förintad av Röda armén. Frankrike ändrade genast sin inställning till de baltiska staterna. Millerands konservativa regering störtades, och den nye utrikesministern Aristide Briand visade sig som en god vän till de nya republikerna. Med stöd av honom, greve Sforza och Lloyd George beslutade de allierade makternas högsta råd, som bestod av representanter för Belgien, Frankrike, Italien, Japan och Storbritannien, den 21 januari 1921 att erkänna Lettland och Estland som de jure oavhängiga stater. Det historiska dokumentet till de båda regeringarna var undertecknat av Aristide Briand.

Denna kollektiva åtgärd att erkänna de två staterna innebar enligt folkrätten, att Estland och Lettland numera uppfattades som fullkomliga och slutgiltiga folkrättsliga subjekt och som medlemmar av den folkrättsliga gemenskapen. Efter tre långa år hade kampen för diplomatiskt erkännande slutat med framgång.

Nu följde i en brokig rad de jure-erkännanden från grannarna och de neutrala staterna och de övriga länderna i världen. Den 23 september 1921 blev Lettland och Estland också upptagna i Nationernas förbund. 38 stater röstade för förslaget, ingen röstade mot och 6 avstod från att rösta. Bland de sistnämnda var de båda slaviska staterna Tjeckoslovakien och Jugoslavien, vilka ännu icke övergivit sin mot Storryssland vänliga inställning. Sedan de baltiska republikerna blivit medlemmar av Nationernas förbund, var deras oavhängighet ännu mera eftertryckligt bekräftad, och de övriga staterna lämnade under närmast följande år sitt de jure-erkännande.

Den 22 juli 1922 övergav även USA sin avvisande hållning. Colby-doktrinen hade genom händelsernas gång och under den allmänna opinionens tryck visat sig vara omöjlig. Under följande

Det diplomatiska erkännandet

år kom så ännu några erkännanden, vilka avslutades med Mexikos 1927. Därmed hade Lettland och Estland slutgiltigt upptagits i nationernas internationella gemenskap.

Det tredje baltiska landet — *Litauen* — var mindre lyckligt. Först i september 1919 fick det ett begränsat och provisoriskt de facto erkännande av Storbritannien men icke av de övriga stormakterna. Dess öst- och västgräns var ännu några år omstridd, vilket föranledde stormakterna att ytterligare uppskjuta sitt de jure-erkännande. Polen gjorde också anspråk på Vilnius (Vilna), Litauens historiska huvudstad. När staden genom det litauisk-ryska fredsfördraget den 12 juli 1920 tilldelats Litauen, överlämnade ryssarna i augusti 1920 staden åt litauiska myndigheter. Men den 6 oktober 1920 bröt polska trupper under general Zeligovskis ledning in i staden och genomförde med våld Vilnaområdets annektering för Polens räkning. Efter växlande förhandlingar, som varade i två år, blev denna annektering den 15 mars 1923 erkänd som ett fullbordat faktum av den allierade ambassadörkonferensen. Detta medförde att de polsk-litauiska förbindelserna blev avbrutna ända fram till år 1938. Litauens de jure-erkännande fördröjdes genom Vilnakonflikten ända till den 20 december 1923. Vid sin västgräns var Litauen mera framgångsrikt: den 10 januari 1923 intog litauiska trupper Klaipeda-(Memel-)området och förklarade, att detta övervägande av litauer befolkade territorium var förenat med Litauen. Enligt Memel-konventionen år 1925 erkändes Klaipeda-området av stormakterna och av Nationernas förbund definitivt som en autonom del av Litauen.

Genom dessa folkrättsliga handlingar var den internationella ställningen fullständigt säkrad och de jure erkänd för samtliga de tre baltiska republikerna.

De baltiska staternas demokratiska författningar

Samtidigt genomfördes den statsrättsliga konsolideringen i de tre republikerna. Fria och demokratiska val till nationalförsamlingarna ägde rum, slutgiltiga författningar utarbetades och ersatte de första årens provisoriska statsrättsliga deklarationer.

Estland, som först av de tre kunde befria sitt område från främmande ockupationstrupper, var snabbast färdigt med författningsarbetet. I april 1919 valdes den estniska nationalförsamlingen, och den 15 juni antog denna församling den första estniska författningen. Estland hade därigenom fått två års försprång framför de andra baltiska staterna. I Lettland kunde valen till nationalförsamlingen genomföras först i april 1920, och den lettiska författningen antogs den 15 februari 1922. Nationalförsamlingen i Litauen valdes likaså i maj 1920 och den däri den 1 augusti 1922 utarbetade författningen var den sista som såg dagens ljus. I slutet av år 1922 hade regelrätta författningar trätt i kraft i alla tre baltiska staterna. En självständig och klart statsrättslig grund var därmed lagd för de tre republikerna.

Alla tre författningarna var konsekvent demokratiska. Obegränsad folksuveränitet, ett mäktigt parlament, kontrollerat endast av folket självt genom folkomröstningar och sidoställt med en föga självständig president och en delvis underordnad regering, detta var de särskilda kännetecknen på de nya författningarna. Högsta statsmakten vilar hos folket självt, så hette det i de baltiska staternas författningar.

Sällan tillförne i Europas historia (bortsett från Schweiz) hade den demokratiska principen genomförts så fullständigt och vittgående. Med rätta skriver A. Headlam-Morley i sin jämförande

Demokratiska författningar

undersökning av de nya demokratiska författningarna, att demokratin "fått sin enklaste och mest fullkomliga lösning" i Lettlands, Litauens och Estlands författningar.

Det var mycket naturligt, att de baltiska folkrepresentanterna gestaltade sina första författningar ytterst demokratiskt. De baltiska folken hade i århundraden kämpat mot främmande förtryck. Sedan deras historiska uppvaknande och aktiva framträdande som självständiga politiska faktorer hade deras frihetskamp uppburits av folksuveränitetens och den demokratiska republikens idéer. Dessa hade varit ledande för revolutionerna 1905 och 1917–18. För övrigt hade man ännu de sorgliga erfarenheterna av de sista tio åren (1906–17) av den ryska tiden i friskt minne. Den gången fanns ett svagt, odemokratiskt valt och i fråga om rättigheterna starkt begränsat parlament – riksduman – jämte en övermäktig regering och ett starkt statsöverhuvud. Dessa erfarenheter från senaste tiden var en av de medverkande orsakerna till att folkrepresentationens rättigheter särskilt framhölls. Ett annat inflytande i radikalt demokratisk riktning utövade socialdemokraterna och de borgerliga demokraterna, vilka tillsammans utgjorde majoriteten i nationalförsamlingen.

Frånsett erfarenheterna i Rysslands riksduma och i de provisoriska förparlamenten under oavhängighetens första år hade de baltiska staterna ingen inhemsk författningstradition. Det var ingen gradvis evolution som ledde till författningarna 1920–22, utan dessa var resultatet av en nationell revolution, ett språng ut ur den långa ofriheten in i den fullständiga demokratin. De nya författningarna kunde därför icke byggas upp på erfarenheter från tidigare baltiska konstitutioner, ty det fanns inga sådana. De måste gestaltas rent teoretiskt.

Vid deras utformning spelade de andra demokratiska staternas författningar en väsentlig roll. Den största uppmärksamheten ägnades åt Frankrikes och Schweiz' republikanska konstitutioner och – i all synnerhet – den tyska republikens Weimar-författning. De skandinaviska författningarna hade intet inflytande på de baltiska, fastän Lettland och Estland på sin tid varit förenade med Sverige. Orsaken härtill var, att man i de unga baltiska republikerna hyste stark ovilja mot den monarkiska principen och att

Frihets- och självständighetstiden

demokratin i Sverige delvis bröt igenom först ungefär samtidigt: Den allmänna rösträtten förverkligades i Sverige fullständigt först 1921 (genom beslut 1918), men de baltiska nationalförsamlingarna hade redan 1919–20 valts på grundval av en fullständigt demokratisk rösträtt. Finlands författning av år 1919, som under svenskt inflytande gav statspresidenten en stark och medregerande ställning, föreföll de baltiska folkrepresentanterna för konservativ och hade nästan intet inflytande ens på det språkligt beslätade Estland.

Det viktigaste och maktfullkomligaste statsorganet var i alla tre författningarna parlamentet. Det valdes med allmänna, lika, direkta och hemliga val enligt det proportionella valsystemet. Rösträtt hade i Estland alla medborgare av båda könen efter 20 års ålder, i Lettland och i Litauen efter fyllda 21 år. Vid valen till den konstituerande församlingen hade de som tillhörde Lettlands armé rösträtt redan från 18 års ålder. Författaren till detta arbete blev exempelvis vid 20 års ålder invald i nationalförsamlingen som den yngste medlemmen. Parlamentet bestod i alla tre länderna av en kammare med 100 medlemmar i Estland, med lika många i Lettland och med 78 i Litauen. Tanken på en andra kammare avvisades av såväl principiella som finansiella skäl. Man ville icke ha något hämmande, konservativt överhus och ansåg med rätta, att detta var ett för kostsamt organ för en småstat.

Parlamentet fick i de baltiska staterna en särskilt stark maktställning. Den egentliga statsmakten låg faktiskt i dess händer. Parlamentet hade mycket större betydelse i statslivet än presidenten och regeringen, vilka båda var beroende av det förstnämnda. I de baltiska författningarna var principen om folkrepresentationens företrädesrätt införd. Kontrollen över parlamentet kunde ske genom statspresidenten och folkomröstningen. Men båda möjligheterna var förbundna med restriktiva villkor, som försvårade kontrollen. Parlamentet kunde i Estland över huvud taget icke upplösas, i Lettland endast på grund av en folkomröstning. Därför var parlamentet egentligen utan effektiv kontroll ända till de nya valen, som följde efter tre år. Den unga baltiska demokratin var ett slags riksdagsvälde. Den största faktiska makten var lagd i händerna på det av en kammare bestående parlamentet. Detta kallades i Lettland

Demokratiska författningar

Saeima, i Litauen Seimas och i Estland Riigikogu. Regeringen var individuellt och kollektivt ansvarig inför parlamentet och var beroende av dess förtroendevotum. Parlamentarismens princip var införd i alla tre baltiska länderna och tryggad genom strikta föreskrifter. Det fanns inga inskränkningar i parlamentets rätt att störta en regering genom att vägra den sitt förtroende. Regeringens ställning var svag gentemot parlamentet, den var fullständigt beroende av detta. Den verkställande maktens underordnade ställning var det egentliga karaktärsdraget i de baltiska staternas författningsliv.

I Lettland och Litauen valdes statspresidenten likaså efter fransk förebild av parlamentet på tre år. Med två tredjedelars majoritet kunde parlamentet avsätta honom från hans ämbete. Presidenten representerade landet utåt, han var högste chef för hären, han hade initiativrätt vid förslag till nya lagar och han ägde benådningsrätt. Han hade rätt att utse ministerpresidenten och giva denne i uppdrag att bilda regering. Som presidentens ställföreträdare fungerade parlamentets ordförande (talman). Presidenten hade rätt till suspensivt veto, men parlamentet kunde med vanlig majoritet åter upphäva ett sådant veto. Presidenten hade också rätt att föreslå parlamentets upplösning. Frågan måste då avgöras genom en folkomröstning. Om förslaget icke accepterades av folket, måste presidenten automatiskt avgå. I Litauen kunde presidenten upplösa parlamentet, men nyvalen till detta var alltid förbundna med nyval av statspresident. I Lettland hade presidenten dessutom rätt att i två månader uppskjuta ikraftträdandet av en lag, som parlamentet antagit, och att föreslå en folkomröstning angående denna lag. Parlamentet kunde emellertid förhindra folkomröstningen, om det med tre fjärdedelars majoritet antog den uppskjutna lagen för andra gången.

I Estland hade man varit ännu radikalare och hade delvis efter schweizisk förebild avskaffat den särskilde statspresidentens ämbete. Här var ministerpresidenten samtidigt även statschef. Varje regeringskris framkallade också automatiskt ett ombyte av president, som hade titeln "Statsäldste" (Riigivanem). Under de första åren var motviljan mot ett självständigt statsöverhuvud ännu stark, och även ur sparsamhetsskäl ville man undvika ett sådant ämbete.

Frihets- och självständighetstiden

Så var Estland under åren 1920—34 jämte Schweiz och Irland den enda republik i världen, som icke ägde någon särskild statspresident.

För övrigt var också socialdemokraterna i Lettlands författningsgivande församling motståndare till en särskild statspresident, vilken de betecknade som en "okrönt konstitutionell monark på viss tid" och som en kvarleva från den absoluta monarkins period. De ivrade för att stats- och parlamentspresidentens ämbeten skulle förenas, liksom under de tre första oavhängighetsåren, då presidenten i folkrådet och sedan presidenten i nationalförsamlingen med framgång utövade statsöverhuvudets representativa funktioner. Å andra sidan måste man lägga märke till att starka krafter också verkade i den lettiska nationalförsamlingen för en av folket i allmänna val utsedd president. Detta av bondeförbundet och andra högerpartier framlagda förslag blev i den avgörande omröstningen förkastat med endast tre rösters majoritet.

Alla tre baltiska författningarna innehöll föreskrifter om den direkta demokratin. Folkinitiativ och folkomröstning var fastställda såväl i författnings- som i lagfrågor. Vidsträcktast var referendum infört i Estland och i Lettland. I Estland var folkomröstning nödvändig vid alla författningsändringar, i Lettland endast i fråga om de viktigaste bestämmelserna i konstitutionen. Om ett förslag förkastades av folkomröstningen i Estland, måste parlamentet omedelbart upplösas. I båda länderna var folkomröstningarna bindande för parlamentet. Referendum var i princip avsett att vara det viktigaste medlet för folkkontrollen över parlamentet. Samtidigt skulle folkomröstningen också avgöra de svåraste konflikterna mellan parlamentet och statspresidenten. I sista instans låg det i det suveräna folkets egna händer att fatta beslut i de viktigaste frågorna. I Estland och Lettland ägde några viktiga folkomröstningar rum, i Litauen däremot inga. I Lettland var villkoren för referendum mycket stränga: folkomröstningen var bindande endast om minst hälften av de röstberättigade hade deltagit däri. Eftersom denna höga siffra icke uppnåddes, blev alla fyra i Lettland utförda folkomröstningar resultatlösa. Därför kunde det lettiska folket icke tillräckligt utnyttja rätten till referendum.

Två av de baltiska författningarna, den estniska och den litau-

Demokratiska författningar

iska, innehöll också förklaringar om medborgarnas grundrättigheter och plikter. Den estniska författningen införde också medborgarnas sociala rättigheter och underströk rätten till ett "människovärdigt liv", som skulle tryggas genom den unga republikens sociallagstiftning.

De nya författningarna av åren 1920—22 förvandlade de baltiska republikerna till de mest demokratiska länderna i världen. I jämförelse med det angränsande Sovjet-Ryssland, som redan vid den tiden utvecklats till en kommunistisk diktaturstat, var de demokratiska baltiska staterna frihetens och de mänskliga rättigheternas förlovade land. Det är därför orätt, när i dag proryska författare förtiger de baltiska staternas frihetsperiod och deras ytterligt demokratiska författningar, som om en demokratisk period över huvud taget icke skulle ha funnits i dessa stater. Just denna period är den som bäst kännetecknar de baltiska folkens sanna frihetsanda. I sin demokratiska iver och i strävan att trygga sina folks suveräna rättigheter har de första baltiska folkrepresentanterna, fosterlandets fäder, kanske rent av gått för långt. Man kan emellertid icke för den skull klandra dessa frihetsälskande folk, vilka ur förtryckets månghundraåriga natt genom sina vapsensegrar med ett språng kom ut i demokratins klara ljus. Det var den politiska utvecklingens logiska gång, förorsakad av den nationella revolutionens historiska förhållanden. I varje fall var den demokratiska perioden den bästa och lyckligaste tiden i de baltiska folkens historia, då den politiska friheten triumferade och folkets krafter snabbt och framstegsvänligt utvecklade sig på alla områden. Den demokratiska perioden är de baltiska folkens hittills största prestation, som letterna, esterna och litauererna med stolthet och tillfredsställelse kan se tillbaka på. Den demokratiska tiden och de i de baltiska författningarna uttryckta allmänna demokratiska principerna skall också inverka på balternas framtida strävanden.

De politiska partierna och parlamenten

PARTIERNAS UPPBYGGNAD OCH ROLL

Liksom i alla andra demokratiska länder hade de politiska partierna även i de baltiska republikerna en ledande roll i statslivet. De nominerade kandidaterna vid valen, de bestämde sina fraktioners verksamhet i parlamentet, deras representanter bildade regeringarna. Den ledande ställningen innehades av partiernas centralkommittéer, som egentligen dominerade partilivet. Partidisciplinen var ganska sträng och vittgående. Parlamentsledamöterna var även i de mindre viktiga frågorna bundna av fraktionsbeslut och röstade nästan alltid enhetligt. Den politiska agitationen drevs systematiskt av partierna, och massornas politiska intresse var oerhört kraftigt, särskilt under de första oavhängighetsåren.

De flesta baltiska partierna var unga och ägde inga politiska traditioner. Även antalet skolade partifunktionärer var litet. Endast socialdemokratin hade ett stort politiskt förflutet och gamla erfarenheter, som sträckte sig tillbaka till 1890-talet. Socialdemokratin ingrep i alla tre länderna under de första oavhängighetsåren i det politiska livet med ett större antal erfarna politiker och byggde upp en väl fungerande partiapparat. Efter deras mönster och förebild organiserades sedan så småningom även de borgerliga partierna. Partirepresentanternas verksamhet i kommunalråden och parlamenten åstadkom under de följande åren ett urval av de bästa krafterna och utvecklade under det politiska arbetets förlopp deras förmågor. I slutet av 1920-talet ägde alla större partier en rad kända partipolitiker, framstående talare och tillräckligt många specialister, på alla områden av den parlamentariska verksamheten. De baltiska parlamenten, särskilt det estniska Riigikogu och den lettiska Saeima, erbjöd snart en bild av folkrepresentationer som på normalt sätt och med framgång löste sina uppgifter.

De politiska partierna och parlamenten

Man kan indela de baltiska partierna i fyra stora grupper: vänsterpartierna, centrum, högerpartierna och de nationella minoriteternas partier. Vänsterpartierna bestod av socialdemokraterna jämte några tillfälliga socialistiska splittringsgrupper och kommunisterna. Centrum bestod, särskilt i Lettland och Estland, av flera små liberala partier. Det starkaste högerpartiet var ett konservativt bondeförbund liksom några konfessionella grupper, särskilt katolikerna i Litauen och Lettland. På den yttersta högra flygeln stod flera mindre partier av storborgarklassen med reaktionära och fascistiska tendenser. De nationella minoriteterna, vilkas antal var särskilt stort i Lettland, hade flera politiska partier, som efter sin inställning kunde räknas till de tre huvudgrupperna.

KOMMUNISTERNAS STÄLLNING

Kommunisterna var icke tillåtna som lagligt parti. Orsaken härtill var deras aktiva deltagande på en fiendestats — Sovjetrysslands — sida under frihetskriget. Deras verksamhet var också under de följande åren riktad mot de baltiska staternas statliga oavhängighet. Så gjorde de estniska kommunisterna den 1 december 1924 med ryska vapen ett revoltförsök i Tallinn i syfte att ansluta landet till Sovjetunionen. På grund av denna riksfientliga verksamhet var de ständigt en nationell fara i det mycket utsatta geografiska läge, som de baltiska staterna hade omedelbart vid gränsen till det kommunistiska moderlandet. Därför avvisade de borgerliga partierna alltid alla av socialdemokraterna framlagda förslag om att kommunisterna skulle legaliseras, så länge de icke utövade någon olaglig verksamhet.

Kommunisterna arbetade illegalt och understöddes med stora penningmedel från Ryssland. De baltiska kommunistpartiernas utlandsbyråer arbetade i några ryska gränsstäder. Deras litteratur trycktes mestadels i Ryssland och fördes på hemliga vägar över gränsen till de baltiska staterna. Från Ryssland kom också de där utbildade kommunistiska partifunktionärerna. Den ryska gränspolisen understödde aktivt den ständiga illegala gränstrafiken. De baltiska kommunisternas alla kongresser hölls i Moskva. På grund av strafflagen förföljdes kommunisterna som statsomstörtande or-

Frihets- och självständighetstiden

ganisation, och partiets medlemmar dömdes av de baltiska domstolarna till tukthusstraff.

De baltiska kommunisterna hade också inom de egna länderna en rad legala organisationer, delvis hade de egna fackföreningar som stod under deras politiska ledning. Flera år utkom också, särskilt i Lettland, lagliga kommunistiska tidningar, som endast var något maskerade.

Kommunisterna kunde också flera gånger ställa upp egna kandidater till parlamentsvalen under namnet "Den vänstra arbetarklassen". Men deras inflytande var icke stort, vid de sista fria valen i Lettland 1931 erhöll de exempelvis endast 7 procent av rösterna och av parlamentsplatserna. De baltiska kommunisternas politiska verksamhet var huvudsakligen riktad mot socialdemokraterna. Genom att försvaga socialdemokratien åstadkom kommunisterna emellertid endast att högerpartierna stärktes.

LETTLANDS PARTIER

Av Lettlands politiska partier var socialdemokratien det avgjort starkaste partiet under hela oavhängighetstiden. Vid valen till den konstituerande nationalförsamlingen år 1920 fick socialdemokraterna 39 procent av rösterna och 58 platser av 152. Under följande år var deras röstetal mindre, men ännu vid de sista fria valen 1931 fick socialdemokraterna 21 procent av rösterna och behöll med 21 parlamentsledamöter av 100 den första platsen i den lettiska saeiman. Partiet var huvudsakligen ett arbetarparti, till vilket under de första åren anslöt sig flertalet av de egendomslösa masorna på landsbygden, vilka före den lettiska republikens stora agrarreform arbetade på adelsgodsen eller levde som arrendatorer. Under senare år förblev en mindre del av de nya småbönderna, som genom agrarreformen fick egen jord, trogna mot socialdemokratien, men de övriga bildade egna bondepartier. Däremot växte de socialdemokratiska röstesiffrorna i städerna särskilt i huvudstaden Riga, där ungefär en femtedel av invånarna bodde. En annan orsak till de socialdemokratiska rösternas tillbakagång var kommunisternas framträdande efter 1928.

Den lettiska socialdemokratien var ständigt den främste bäraren

De politiska partierna och parlamenten

av demokratin i landet. Under dess inflytande utarbetades författningen i demokratisk anda. Under de följande åren försvarade socialdemokraterna denna författning mot varje kritik och alla ändringsförsök, som åsyftade en inskränkning av folkrepresentationens vittgående rättigheter. Socialdemokraterna förde också en oavlåtlig kamp mot de lettiska fascisterna, vilka sedan republikens första år uppträdde i olika små men aggressiva förbund. År 1927 gjordes också ett kupp-försök i armén men utan framgång.

För att avvärja dessa fascistiska angrepp bildade socialdemokratin redan 1921 Arbetarnas sport- och skyddsförbund. Detta var klart författningstroget, det förklarade i sina stadgar sin obetingade tillgivenhet för den demokratiska republiken och ville stödja försvaret av demokratin. Skyddsförbundet, som var uppbyggt på liknande sätt som det republikanska skyddsförbundet i Österrike, var delvis beväpnat och fungerade i praktiken som en halvmilitär organisation till skydd för socialdemokratiska möten, demonstrationer, folkets hus, tryckerier, redaktioner osv. Många gånger blev det större sammanstötningar med de lettiska fascisterna. I detta sammanhang må en svensk iakttagares skildring av den lettiska fascismen citeras. Ivar Vennerström, sedermera statsråd och landshövdning, hade flera gånger besökt Lettland och ingående studerat landets politiska utveckling. Jämte Rickard Lindström och Elis Håstad hörde han till de fåtaliga svenska politiker, som särskilt intresserade sig för Baltikum. Vennerström skrev i en artikel i den svenska pressen följande:

”Lettlands fasciströrelse daterar sin början från 1920. Åren 1920—21 begingos en mängd våldsamheter mot socialdemokraterna. En riksdagsman sköts ihjäl, partidagen i Riga överfölls, förstamajdemonstrationen i Libau (Liepaja) angreps. 1923 gjorde nationella klubben ett våldsamt anfall på arbetarnas förstamajdemonstration i Riga. Man kämpade flera timmar och vardera sidan hade några tiotal sårade. Partilokalen i Riga angreps det året 5—6 gånger, ’Socialdemokrats’ redaktionslokal angreps, en bomb slungades in i tryckeriet och exploderade, arbetarförsamlingar sprängdes, enskilda socialdemokrater överfölls. Socialdemokraternas starkaste värn mot fascisterna och deras terroristiska försök är Arbetarnas sport- och skyddsförbund. Det har utfört ett hängivet praktiskt

Frihets- och självständighetstiden

arbete och har militäriskt stått på post vid brydsamma tillfällen, när det gällt livet. Vid fascisternas anfall 1 maj 1923 i Riga fick förbundet ta emot den hårdaste stöten. Den 15 februari 1925 blev medlemmarna ur förbundet beskjutna i närheten av nationella klubben. En ung medlem av förbundet, en 19-årig metallarbetare Masak, stannade i sitt blod på gatan. Den dödade Masaks begravning blev en sorgedemonstration såsom aldrig i Rigas historia. Indignationen mot fascisterna grep djupt.”

Arbetarnas skyddsförbund kämpade också mot kommunisterna och hatades alldeles särskilt av dessa. Skyddsförbundet har avvärjt talrika kommunistiska försök att störa socialdemokratiska möten. 1929 kom det i Riga till en allvarlig sammanstötning, då kommunisterna angrep de socialdemokratiska majdemonstrationerna. Skyddsförbundet lyckades under 13 år framgångsrikt bidra till den lettiska demokratins och arbetarrörelsens effektiva skydd. Utan hjälp av denna privata skyddsorganisation skulle arbetarorganisationerna icke ha kunnat utnyttja sina demokratiska rättigheter, eftersom polisen ofta sympatiserade med fascisterna och icke ville ingripa tillräckligt energiskt mot dessa. Arbetarnas skyddsförbund grundades av författaren till detta arbete, och jag var dess ordförande under förbundets hela verksamhet (1921–34).

Den lettiska socialdemokratin åstadkom, att viktiga sociallagar antogs, vilka stärkte arbetarklassens samhälleliga rättigheter och höjde dess levnadsstandard.

Trots sin styrka deltog Lettlands socialdemokrater endast två gånger i regeringen: 1923 ingick de i en stor koalition med bondeförbundet och centrum och 1926–28 i en vänsterkoalition med centrum. En högersocialistisk grupp har dessutom under åren 1921–23 deltagit i regeringen. Huvudorsakerna till ovannämnda förhållande var svårigheterna, mestadels också omöjligheten att med den sammansättning som parlamentet hade bilda en vänsterregering tillsammans med de liberala grupperna. Delvis saknades en majoritet härför, delvis var de liberala grupperna obenäga att med socialdemokraterna bilda en regering, där de sistnämnda skulle få en stark representation. Eftersom socialdemokratin var en minoritet i parlamentet, utvecklade den sig till ett principiellt oppositionsparti mot bondeförbundets olika bor-

De politiska partierna och parlamenten

gerliga koalitionsregeringar med centrum och högern, till vilka de nationella minoriteterna också många gånger anslöt sig.

Därigenom förlorade socialdemokratien sitt direkta inflytande på statens ledning, och deras anhängare utträngdes så småningom ur ämbetsmannakåren, särskilt polisen och armén. Detta ledde till en ytterligare skärpning av den socialdemokratiska oppositionen och till en kraftig vänsterorientering inom socialdemokratien.

Bland de socialdemokratiska ledarna kan man nämna de båda talmännen i parlamentet, vilka samtidigt var ställföreträdande statspresidenter, Fr. Vesmanis och dr Paul Kalnins. Vidare partiordföranden dr F. Menders samt ordföranden i parlamentsgruppen F. Cielens och V. Bastjanis. Författaren var i åtta år partisekretär och i femton år ledamot av samtliga parlament. Bland de socialdemokratiska parlamentsledamöterna var också till sin död den berömde lettiska diktaren J. Rainis.

Lettlands näst största parti var bondeförbundet. Detta år 1917 grundade bondeparti var det äldsta och starkaste borgerliga partiet. Dess starka ställning sammanhänge med landets övervägande agrara karaktär. Bondeförbundet företrädde de ekonomiska intressena hos storbönderna och de medelstora bönderna, vilka redan före agrarreformen 1922 ägde sina självständiga jordbruk. Bondeförbundet kämpade för de stora statssubventionerna till jordbruket och för höga skyddstullar för importen av jordbruksprodukter. Det motsatte sig utvidgningen av sociallagstiftningen, i synnerhet motarbetade det införandet av ålderdoms- och arbetslöshetsförsäkring. I allmänhet var bondeförbundet ett moderat högerparti, som var bäraren av den egentliga konservatismen i landet. Bondeförbundets högra flygel var ständigt arbetarfientlig och föga demokratisk. På trettioalet utvecklade sig denna flygel under ledning av K. Ulmanis efterhand till demokratins öppna motståndare. I bondeförbundets händer låg det väpnade och militärt utbildade hemvärdet (aizsargi), och särskilt i deras led blev den antidemokratiska strömningen mycket stark.

Bondeförbundet spelade en ledande roll i statslivet. Av de 19 ministerpresidenter som tjänstgjorde under den demokratiska perioden mellan 1918 och 1934 hörde 14 till bondeförbundet. Bondeledaren K. Ulmanis var t.o.m. ministerpresident åtta gånger. Detta

Frihets- och självständighetstiden

parti har endast två gånger (1924 och 1927) stått utanför de lettiska regeringarna. Under de femton åren av demokrati i Lettland har bondeförbundet i ungefär tretton år mer eller mindre bestämt statsledningen.

Vid sidan av det övervägande lutherska egentliga bondeförbundet fanns också ett katolskt bondeparti, som representerade bönderna i östprovinsen Latgale. Till detta parti hörde parlamentets mångåriga vice president, biskopen i Riga J. Rancans. Jämte dessa båda framväxte efter agrarreformen de nya böndernas eget parti, som företrädde de genom reformen skapade småbruken.

De egentliga högerpartierna, som politiskt stod till höger om bondeförbundet och bildade den yttersta högerflygeln, var några små grupper. De representerade de rika stadsinvånarna — företagare, husägare, köpmän, högre tjänstemän och officerare. De var starkt nationalistiskt inställda, i sociala frågor mestadels reaktionära. Politiskt understödde de ofta de utanför parlamentet stående lettiska fascisterna. De var de främsta kritikerna av den demokratiska författningen, om vilken de ständigt påstod att den "icke gick".

Den lettiska liberalismen var företrädd i flera centrumpartier. Det mest betydande av dessa var det demokratiska centrumpartiet, till vilket statspresidenterna J. Tschakste och G. Zemgals hörde. Dess representanter var tre gånger ministerpresidenter. De liberala partierna företrädde medelklassens och tjänstemännens intressen. På grund av centrums splittring i flera mindre grupper spelade liberalerna emellertid knappast någon ledande roll i statslivet.

Efter fascismens seger i Italien framträdde fascisterna 1922 också i Lettland. Det var flera små förbund, som utgjordes av nationalistiska ungdomar och studenter liksom av förutvarande militärer. Av dessa var Nationella klubben (1923—26) och "Perkonkrusts" (Åskkorset) på trettioalet de viktigaste.

ESTLANDS PARTIER

I Estland var partibildningen ungefär som i Lettland. Även här var socialdemokratin ända in på trettioalet landets starkaste parti. Under ledning av M. Martna, A. Rei och A. Oinas hade social-

De politiska partierna och parlamenten

demokraterna i de sista tre parlamenten under den demokratiska tiden 25–22 procent av rösterna och av platserna. Till 1926 fanns jämte socialdemokraterna också ett radikalare parti av oberoende socialister, som senare förenade sig med socialdemokraterna. Trots sin parlamentariska styrka var socialdemokratien representerad endast i sex koalitionsregeringar. Endast en gång år 1928 var en socialdemokrat, A. Rei, estnisk ministerpresident. I allmänhet var den estniska socialdemokratien mera moderat än den lettiska och visade starkare benägenhet för koalitionspolitik.

Nästan lika starkt var det estniska bondepartiet under ledning av K. Päts, general Laidoner och Teemant. Detta parti var landets ledande borgerliga parti, och det deltog i 17 av den demokratiska periodens 20 regeringar. Tio gånger kom regeringschefen från detta parti, och K. Päts ensam var regeringschef fem gånger. Särskilt stark blev bondepartiets ställning, när det 1933 förenade sig med det av parlamentspresidenten Penno ledda partiet av nya bönder. Det förenade bondepartiet hade hädanefter 42 procent av parlamentsledamöterna.

De estniska liberalerna var på tjugutalet splittrade i fyra olika partier, vilka på trettioalet förenades till ett enda parti, det nationella centrumpartiet. Dess mest kända ledare var Tönisson, Strandman och professor Piip. Centrumpartiet har sju gånger placerat sina politiker på ministerpresidentens post.

De maskerade kommunisterna och halvkommunisterna hade 5–10 procent av platserna i de estniska parlamenten. Föga betydelse hade även representanterna för de nationella minoriteterna, vilka fick ungefär 5–8 procent av platserna.

En yttersta högerflygel fanns icke på tjugutalet i Estland. Bondeförbundet bildade ensamt parlamentets högerflygel. Men 1931 började i Estland en fascistisk rörelse utvecklas av förutvarande krigsdeltagare, den s.k. "VAPS". Detta förbund stod i nära förbindelse med de finska lappo-fascisterna och de tyska nazisterna. VAPS-anhängarna kämpade mot "den parlamentariska absolutismen", vände sig mot de politiska partierna och krävde, att statspresidenten skulle erhålla mycket stor makt. Under inflytande av världskrisen och fascismens framgångar i de flesta europeiska länder växte antalet VAPS-anhängare under åren 1932–34. Under

Frihets- och självständighetstiden

den demokratiska periodens sista år var de estniska fascisterna en stark politisk faktor, som allvarligt hotade den unga demokratin.

LITAUENS PARTIER

Det politiska livet under den avsevärt kortare demokratiska perioden i Litauen (1918—26) dominerades nästan uteslutande av det kristligt-demokratiska partiet och dess hjälpgrupper. Litauen var i motsats till Estland och Lettland ett *katolskt* bondeland. Med hjälp av den allsmäktiga och stramt organiserade katolska kyrkan, som aktivt ingrep i det politiska livet, kunde de ännu föga skolade väljarskarorna påverkas för ett klerikalt partis syften. De kristna demokraterna var ett nationalistiskt och moderat demokratiskt parti, som ungefär kunde jämföras med det estniska och det lettiska bondepartiets politiska konservatism. Det understödde en moderat agrarreform och några sociala lagar. Partiet var sammansatt av olika sociala element, vilka emellertid sammanhölls av den katolska kyrkans gemensamma religiösa och politiska intressen. I syfte att få bättre kontakt med väljarna delade sig detta parti sedan 1922 i tre politiska organisationer — de egentliga kristliga demokraterna, bondeförbundet och arbetsfederationen.

De sex regeringar, som fungerade efter den demokratiska författningens ikraftträdande 1922 fram till parlamentsvalen i maj 1926, utgjordes alla av representanter för de tre katolska partierna. Dessa hade den absoluta majoriteten såväl i nationalförsamlingen som också i de tre första parlamenten och kunde därför ensam regera det katolska landet. Även statspresidenten vid denna tid var en katolsk politiker Stulginskis.

De litauiska liberalerna företrädades av folkpartiet (Liaudininkai), ett år 1902 bildat demokratiskt och antiklerikalt parti. Det byggde på bönderna och den antiklerikala intelligensen. Dess främste ledare var dr Grinius och Slezevicius. Det var ganska talrikt företrätt i parlamentet och fick år 1926 vid de sista fria valen 22 platser av 85. Dessa val resulterade i majoritet för vänsterpartierna — liberalerna och socialdemokraterna, vilka delvis understöddes av representanterna för de nationella minoriteterna. Följden var att tre ledande liberala politiker valdes till de högsta stats-

De politiska partierna och parlamenten

posterna: dr Grinius blev statspresident, Slezevicius ministerpresident och Staugaitis parlamentsordförande.

Den litauiska socialdemokratin, som grundades år 1896 och som leddes av professor Kairys och Bielinis, företrädde arbetarnas och de radikala småböndernas intressen. De var avgjorda anhängare till demokratin och de sociala reformerna liksom en vittgående agrarreform. På grund av den särskilt på tjugutalet ännu obetydliga utvecklingen av industrin var den litauiska socialdemokratin svagare än den lettiska och estniska. Den deltog endast en gång i regeringsbildningen, nämligen i 1926 års vänsterregering.

Kommunisterna var endast en gång (1922) i maskerad form företrädde i seimen med 5 representanter. Lika svag var den yttersta högern. Dessa av Smetonas och professor Voldemaras ledda nationalisterna (Tautininkai) fick först vid de sista valen år 1926 tre platser i parlamentet. De var en antidemokratisk grupp, som senare utvecklade sig till Litauens egentliga diktaturparti. Partiet företrädde en liten grupp storgodsägare och företagare, till vilken en del av officerarna och ämbetsmännen anslöt sig.

PARTISYSTEMETS SVAGHETER

Sammanfattningsvis måste framhållas, att den baltiska demokratin, särskilt den lettiska men delvis också den estniska, blev lidande genom *mångfalden av politiska partier*.

Dessa framkallades av Lettlands indelning i endast *fem* stora valkretsar och av det långt drivna proportionella valsystemet. I var och en av dessa fem jättevalkretsar valdes 15–25 parlamentsledamöter, vilket med det obegränsat genomförda proportionella systemet ledde till att även helt små grupper erhöll den för valet av en ledamot nödvändiga röstsiffran. Ett sådant valsystem gynnade partisplittringen och uppkomsten av små grupper med skilda lokala, yrkesbetonade, religiösa och nationella intressen. I Lettlands sista parlament, som valdes 1931, var icke mindre än 25 politiska partier och grupper företrädde. Därav var icke mindre än 10 enmansgrupper, 5 tvåmansgrupper och 3 tremansgrupper! Mest splittrade var den yttersta högern och det liberala centrum: dessa båda sektorer av det lettiska parlamentet var delade i vardera

Frihets- och självständighetstiden

5 partier. Andra orsaker, som bidrog till att partierna mångfaldigades, var tillvaron av nationella minoriteter (ryssar, tyskar, polacker, judar) och de separata politiska partierna i den katolska östprovin sen Latgale. De nationella minoriteterna hade ensamma 8 olika smågrupper och latgallerna 3.

I Estland var partiförhållandena bättre. Vid valen år 1923 var 14 partier företrädda i riigikogu, av vilka icke mindre än 7 tillhörde det liberala centrublocket. Men 1926 beslutades en ändring av vallagen, som eliminerade alla smågrupper med mindre än 2 ledamöter. Detta ledde till att enmansgrupperna försvann och till att de olika politiska grupperna konsoliderades i tre stora estniska partier: det förenade bondepartiet, det nationella centrupartiet och socialisterna, vilka hade respektive 42, 23 och 22 ledamöter av parlamentet. Till dessa kom endast de maskerade kommunisterna med 5 och de nationella minoriteterna (ryssar och tyskar) med 8 ledamöter. Utanför parlamentet stod de sedan de sista valen kraftigt ökade VAPS-fascisterna. En sådan fördelning av de politiska krafterna innebar en sanering av det politiska livet.

I Litauen var också partisplittringen mindre. I det sista fritt valda parlamentet år 1926 fanns visserligen tio politiska partier, men egentligen var det endast tre stora och några små grupper. Det katolska blockets tre partier hade 30, folkpartiet 22 och socialdemokraterna 15 ledamöter av sammanlagt 85. Till dessa kom två små högergrupper med sammanlagt 5 och tre minoritetsgrupper (tyskar, polacker och judar) med sammanlagt 13 ledamöter.

Partiernas mångfald försvårade uppkomsten av en stabil parlamentsmajoritet. Bortsett från Litauen hade ingenstädes ett parti eller ett partiblock majoriteten i parlamentet. Alla baltiska regeringar var därför ständigt koalitionsministärer. I Lettland och Estland var det nästan uteslutande koalitioner mellan bondeförbundet och liberalerna. Därför att det fanns så många smågrupper, var det svårt att bilda koalitionsregeringar, och till följd därav var dessa icke stabila. Eftersom regeringarna sällan förfogade över någon stor majoritet, var de ofta beroende av dessa smågruppers krav och måste göra eftergifter för dem i strid mot de allmänna statsintressena. Därför inträffade ofta regeringskriser. I Lettland

De politiska partierna och parlamenten

fanns 1918—34 nitton regeringar med en genomsnittsålder av 10 månader. I Estland existerade under samma tid tjugo regeringar med ungefär samma varaktighet. Liknande var förhållandet också i Litauen.

Det baltiska mångpartisystemet och de ofta återkommande regeringskriserna framkallade emellertid i verkligheten mycket mindre osäkerhet i statslivet än vad man med anledning av de många regeringsombytena kunde vara böjd för att tro. Samma politiska partier och deras ledare bildade också de nya regeringarna. Bortsett från socialdemokraterna, som mestadels förblev i oppositionsställning, var det bonde- och centrumpartierna som ständigt behöll ledningen i staten. Delvis var det t.o.m. samma ministrar, endast med nya ministerpresidenter. På den sistnämnda posten omväxlade ofta samma män. Så var Ulmanis åtta gånger, Päts fem gånger, Teemant och Galvanauskas fyra gånger och Tönisson tre gånger ministerpresidenter i sina länder.

Partiernas mångfald, bristen på politisk erfarenhet och balternas stora nationella individualism störde också de stora partiernas tillväxt. Icke ens de stora partierna hade ännu på trettioalet kunnat åstadkomma riktiga masspartier. Deras medlemsantal var i genomsnitt tio till fem gånger mindre än deras röstsiffror vid valen, fastän denna siffra var tämligen stabil. Så hade den lettiska socialdemokratin, som var det största partiet i alla tre länderna, år 1934 ungefär 15 000 partimedlemmar med ungefär 180 000 väljarröster.

En annan negativ tendens var den stora häftigheten i den politiska striden, som ofta övergick till personliga angrepp. I Lettland kom det ofta till öppna sammanstötningar mellan politiska motståndare, och extrema högermän har begått flera politiska mord på socialister. Särskilt de baltiska fascisterna använde våldsmedel i den politiska striden. Den politiska toleransen saknades ännu i de baltiska demokratierna.

I många fall uppenbarades också politisk korrupcion. Detta gäller några företeelser under det katolska blockets sexåriga herravälde i Litauen (1920—26), likaså några bondepolitikeres utnyttjande av statsmedel i Lettland och Estland. I slutet av tjugutalet inträffade en krasch i några bondebanker i Lettland, och i denna var ledande bondepolitiker invecklade, däribland också K. Ulmanis.

TENDENSERNA ATT ÖVERVINNA MÅNG-
PARTISYSTEMET

De negativa tendenserna och svaghetererna var inga specifikt baltiska företeelser. De fanns också helt eller delvis i andra nya demokratiska länder som uppstått efter det första världskriget, t.ex. i Finland, Polen, Tjeckoslovakien och Tyskland. Men de framträdde också kraftigt i många gamla demokratier, i den tredje franska republiken, i Belgien och i Nederländerna.

De baltiska politikerna hade dessutom att kämpa med särskilda svårigheter. Deras demokratiska tradition och politiska erfarenhet var begränsad. Folkmassorna fick demokratin på en enda gång och behövde tid för att riktigt leva sig in i denna. De måste genomleva en något orolig begynnelseperiod — demokratins barnsjukdomar — för att samla de nödvändiga politiska erfarenheterna. Demokratin kan man icke lära sig fullständigt på några få år. En fast demokratisk grundval kan först några årtiondens utveckling skapa.

Denna utveckling var i full gång i Baltikum. De tre baltiska folken fick från år till år en grundlig politisk utbildning, och de hade möjlighet att öva sig i de demokratiska organens funktioner. En omfattande, djupgående politisk uppfostran utfördes av partierna, pressen, parlamentet, de kommunala representationerna, valstriderna och folkomröstningarna. Ett naturligt urval av de lämpligaste männen i politiken och statens ledning skedde. Parlamentens lagstiftande arbete var framgångsrikt. Även om det skedde under hårda partistrider, antogs dock en rad viktiga sociala, ekonomiska och kulturella lagar, vilka främjade nydaningen. Trots regeringsmaktens svaghet och mångpartisystemet fungerade den demokratiska regimen i Lettland och Estland tillfredsställande och var på god väg att hävda sig.

Vad det gäller de störande negativa företeelserna i det politiska livet hade de baltiska folken redan börjat övervinna dem. Estland avskaffade de mindre partierna genom den kloka ändringen av vallagen år 1926. Samma sak förbereddes också i det lettiska parlamentet åren 1933—34, ett lagförslag härom var redan utarbetat. Om mångpartisystemet försvunnit, skulle en sund grundval lagts

De politiska partierna och parlamenten

för fortsatta framsteg och för den baltiska demokratis handlingsduglighet.

De baltiska demokratierna hade tillräcklig kraft för att övervinna sina nybörjarsvårigheter och för att hävda sig. Om de på trettioalet blivit skonade från den stora *yttre* krisen, så hade de demokratiska partierna hunnit åstadkomma en bättre demokratisk självdisciplin och kunnat trygga den frihetsvänliga regimens tillvaro. J. H. Jackson anser med rätta, att de baltiska staterna på trettioalet i så fall hade stått som ett mönster av framgångsrik demokrati "jämfte Finland och de skandinaviska kungarikena".

Men även med sina svagheter lever de politiska partiernas och parlamentens period, som av balterna ofta kallas "partitiden", djupt inpräglad i de baltiska folkens minne som frihetens och demokratis gyllene tid.

Självständighetstidens prestationer

EUROPAS RADIKALASTE AGRARREFORM

Jämte den demokratiska författningen var den rättsliga regleringen av agrarfrågan det andra grundläggande arbetet för de konstituerande nationalförsamlingarna i alla tre baltiska staterna. I århundraden hade de baltiska bönderna kämpat för att få tillbaka sin jord, som de främmande inkräktarna tagit ifrån dem. "Frihet och jord!" hade varit den ledande parollen för folkmassorna i revolutionerna 1905 och 1917. Detta krav måste uppfyllas av de oavhängiga staterna.

Ända till oavhängighetstiden var de baltiska staterna typiska storgodsägareländer. I Estland hörde 58 % av hela jordarealen till 1 149 storgods, däremot ägde 51 000 bondgårdar endast 42 % av jorden. I Lettland ägde 1 421 gods 54 % av landet, medan endast 46 % av arealen kom på de 84 000 bondgårdarna. Även i Litauen var ungefär 50 % av landet godsägarnas egendom. Några av dem ägde t.o.m. 30 till 40 olika gods! Enstaka gods var stora latifundier, t.ex. godset Dundaga i Lettland som omfattade 70 000 har. I Estland och Lettland var de flesta godsägarna de av folket hatade tyska baronerna, ett mindre antal gods tillhörde "Herrenkirche", som jämväl förvaltades av tyska pastorer. I Östlettland var de flesta godsägarna polska adelsmän. I Litauen utgjordes de av polacker och ryssar. Halvfeodala agrarförhållanden rådde ända till 1918 i alla tre baltiska staterna. En utländsk adel, som i det förflutna rövade de baltiska böndernas land och ständigt kämpat mot alla deras frihetssträvanden, förfogade över mera än hälften av landet. Under revolutionen 1905 hade de baltiska baronerna blodigt undertryckt de upproriska letterna och esterna. Under frihetskriget 1918—20 hade de gjort sig skyldiga till landsförräderi och tillsammans med de rikstyska angriparna kämpat mot sina egna

Självständighetstidens prestationer

länder. Litauens polska storgodsägare understödde landets förpolskning och Polens med våld genomförda ockupation av Vilnaområdet. För de nya baltiska staterna var det såväl politiskt som socialt ett ohållbart tillstånd, som var oförenligt med dessa länders oavhängighet. I de fria baltiska staterna måste de hittills egenomslösa massorna få bestämma över sitt eget land. Den historiska orättvisan och den mot landet fientliga adelns herravälde måste upphöra.

Därför tog de första nationalförsamlingarna i alla tre länderna genast itu med en agrarreform. Vid valen till dessa församlingar hade en sådan reform spelat en dominerande roll, och samtliga partier engagerade sig för denna. Redan innan konstitutionerna fastställts, antogs lagar om agrarreformen i Estland i oktober 1919, i Lettland i september 1920 och i Litauen i april 1922. Jorden fråntogs storgodsägarna, överfördes till en statlig jordbruksfond och fördelades sedan mellan de egenomslösa landsbygdsinvånarna (lantarbetare och arrendatorer), varvid frihetskrigets soldater och frihetskämparna från revolutionen 1905 hade vissa företrädesrättigheter. Därigenom hedrades de baltiska revolutionärerna, som femton år tidigare hade inlett kampen för frihet och jord och därvid fått lida.

I Estland gick man hårdast fram mot de forna godsägarna och fråntog dem all deras jord. Däremot fick de i Lettland och Litauen behålla en liten del på 50 resp. 100 har, vilket motsvarade omfånget av en medelstor bondgård. I fråga om skadeståndet var föreskrifterna i den lettiska agrarreformen de strängaste. Enligt en lag av april 1924 utbetalades ingen som helst ersättning till de forna godsägarna. Skadeståndslagarna av år 1922 i Litauen och 1926 i Estland fastställde en måttlig summa för den exproprierade jorden. De baltiska baronerna och de polska godsägarna i Litauen försökte 1925 och 1926 förmå Nationernas förbund att ingripa mot de baltiska staterna, men deras klagomål blev med all rätt avvisade. Här var det icke fråga om behandlingen av en nationell minoritet utan fastmer om en rättvis lösning av en viktig social fråga. Vid den radikala agrarreformens avfattning spelade socialdemokratin en aktiv roll i alla tre staterna. Den hade i årtionden kämpat för att de fientliga storgodsens skulle expro-

Frihets- och självständighetstiden

prieras, och den gjorde nu allt som stod i dess makt för att utan varje kompromiss slutgiltigt lösa denna grundfråga för den nationella existensen, till gagn för folkets breda lager. I nationalförsamlingarna uppstod långvariga strider mot de konservativa partierna. Dessa ville i Lettland låta storgodsägarna behålla vardera 100 har och betala ett moderat skadestånd. Tillsammans med en del av de liberala grupperna lyckades socialdemokraterna emellertid få övertaget och genomdriva, att den verkligt radikala agrarreformen blev antagen. I Lettland avgjordes den omstridda frågan om skadeståndet först 1924 av det första parlamentet (saeiman) och icke längre av nationalförsamlingen.

Jordreformen innebar en djupgående omvälvning av de baltiska ländernas hela agrara struktur. De förvandlades från storgodsägareländer till rena *bondeländer*. När reformen slutligt genomförts, utgjordes 1935 i Lettland 10 % av hela arealen av småbruk (upp till 10 har), 44,7 % tillhörde de nya böndernas medelstora jordbruk (10 till 30 har), 42 % ägdes av förutvarande bönder (30 till 50 har), vilka ägde sin jord redan före reformen, och endast 3,3 % av jordbruken var större än 100 har. Endast dessa 3,3 % kunde betraktas som storgods. De flesta av dem var kronogods, som upprättats för att främja jordbruket. Men de hade icke längre någon betydelse i den totala jordbruksstrukturen. De stora godsens var likviderade, och i deras ställe hade nya nationella bönder kommit, de s.k. "unga husbönderna" eller "nybyggarna". Överallt på de uppdelade adelsgodsens byggdes ivrigt under de första frihetsåren, och snart uppstod nya bondgårdar, som helt förvandlade den baltiska landskapsbilden. 144 691 frihetskämpar, mångåriga arrendatorer och andra egendomslösa erhöll jord genom den lettiska agrarreformen och byggde egna bondgårdar. De medelstora bondgårdarna, som reformen åstadkommit, utgjorde numera den större delen av jordbruksarealen. På dessa gårdar härskade familj jordbruket och lönarbetare användes icke. Liknande var resultaten av jordreformen i Estland och Litauen.

Agrarreformen hade stor betydelse för de baltiska ländernas fortsatta utveckling. En verklig revolution hade skett. Jordbrukets halvfeodala struktur var avskaffad. När storgodsens avskaffats, hade också den tidigare landsförrådiska och ärkereaktionära adelns eko-

Självständighetstidens prestationer

nomiska och politiska makt försvunnit. De baltiska folkens månghundraåriga kamp mot de främmande inkräktarna, vilka utan rättslig grund tillägnat sig deras land, var nu avslutad. Den lettiske, estnische och litauiske bonden var på nytt själv herre över sina fäders land. Lantbefolkningens egendomslösa massor hade ekonomiskt och socialt tryggats. De blev trogna anhängare av de nya republikerna, genom vilka de fått sin jord. De var tillfredsställda, ty deras rättfärdiga önskningar hade uppfyllts. Därigenom förlorade kommunisterna varje möjlighet att hädanefter vinna några framgångar hos lantbefolkningen. Den stora jordreformen blev sålunda en av de huvudfaktorer, som framkallade de unga baltiska republikernas politiska stabilitet.

De nya bönderna måste brottas med ekonomiska svårigheter. Med hjälp av staten och den snabbt framväxande jordbrukskooperationen övervann man segerrikt dessa övergångssvårigheter. De kooperativa föreningarna utvecklade sig snart till en av de starkaste ekonomiska faktorerna i de baltiska länderna. De kooperativa mejerierna, kreditkassorna och annan jordbrukskooperation hade stora framgångar.

Tvärtemot vad agrarreformens fiender påstod, visade sig de nya bondejordbruken mycket livsdugliga, och det baltiska jordbruket fick ett kolossalt uppsving. Trots den stora förödelse, som genom det första världskriget drabbat det baltiska jordbruket, hämtade sig detta raskt och överträffade förkrignivån. Före det första världskriget fanns år 1913 i Lettland 912 000 nötkreatur, efter kriget fanns det år 1920 endast 800 000, men efter den stora agrarreformen steg siffran år 1939 till 1 277 000. I alla tre baltiska staterna var år 1939 sammanlagda antalet nötkreatur 3 169 000, vilket är en mycket hög siffra, om man tänker på att gamla jordbruksländer som Danmark och Sverige samma år räknade vardera 3 miljoner nötkreatur. Agrarreformen hade även i ekonomiskt avseende visat sig värdefull.

Den baltiska agrarreformen var en revolutionerande och progressiv omvälvning av de ekonomiska och sociala förhållandena i de baltiska länderna. Det är därför helt oförståeligt, när några författare i dag påstår, att flertalet av de forna baltiska baronerna efter reformen återigen skaffat sig storgods och att de tyska ba-

Frihets- och självständighetstiden

ronerna ånyo fick ett stort inflytande på de baltiska staterna! Med de faktiska förhållandena har dessa påståenden intet gemensamt. Dessa ur luften gripna fantasier är antingen följderna av en oerhört lättsinnig behandling av de baltiska problemen, vilken några författare tillåter sig, eller en medveten förfälskning av fakta i syfte att förneka den baltiska utvecklingens positiva sidor. De baltiska baronernas ekonomiska och politiska makt hade genom den stora jordreformen krossats totalt och för alla tider. De var förintade, de flesta lämnade de baltiska länderna och flyttade till Tyskland. De som stannade kvar förde en betydelselös tillvaro. En del satt på de små resterna (50 har) av sina gods och åsåg resignerat, hur numera feriehem för arbetare och skolbarn, sanatorier, skolor eller förvaltningslokaler för de nya staterna inrättades i deras forna stolta slott. I det lettiska parlamentet valdes endast en enda tysk baron på den tyska minoritetslistan, och frånsett konservativa tal utövade denne intet som helst politiskt inflytande. De baltiska baronerna hade genom lettiska och estniska lagar förlorat sina titlar, och även deras ridderskap var som organisationer upplösta. Intet spår av baroninflytande fanns kvar i de fria baltiska staterna.

De fria baltiska republikernas agrarreformer var de radikalaste i tjugutalets Europa. Intet annat land vare sig av de nya eller av de gamla vågade sanera sina agrara förhållanden med sådan beslutsamhet och målmedvetenhet. I Polen och Rumänien kom agrarreformen först efter det andra världskriget som följderna av en främmande ockupation. Den tyska Weimar-republiken lämnade de reaktionära storgodsen orubbade och stärkte därmed sina värsta fiender, junkrarna, som senare hjälpte nazisterna till makten. I Spanien var den omständigheten, att agrarreformen icke genomfördes, en av huvudorsakerna till monarkins fall och senare till det blodiga inbördeskriget. De unga demokratiska baltiska republikerna gick den enda riktiga vägen — den radikala reformens väg. Därigenom skapade de jämte den politiska friheten också början till en social demokrati. Egendomsförhållandena i de baltiska länderna var efter den stora reformen väsentligt sundare och mera utjämnade än i de flesta gamla demokratierna. De helt små och svaga jordbruken, vilkas areal var mellan 1 och 5 har, utgjorde i Sverige år 1942 14,9 % av hela jordbruksarealen,

Självständighetstidens prestationer

i Estland däremot endast 2,7 %. Eftersom storgodsens också var avskaffade, dominerade i de baltiska staterna under oavhängighetstiden de medelstora och något större bondejordbruken (från 10 till 50 har), vilka utgjorde 85 till 88 % av hela arealen. Sådana sunda och socialt utjämnade agrarförhållanden kunde endast få länder i Europa uppvisa före det andra världskriget.

Allt detta var resultatet av de baltiska agrarreformerna. Dessa hade åstadkommit nya och bättre levnadsförhållanden, där inga ytterligheter av fattigdom eller rikedom existerade. Lantbefolkningen hade under de baltiska nationernas långa historiska tillvaro aldrig tidigare haft en så tryggad och självständig tillvaro. Agrarreformen medförde den lyckligaste tiden för de baltiska bönderna. Man har därför all orsak att nu efteråt framhålla den baltiska agrarreformens stora historiska betydelse.

NÄRINGS-LIVETS OMLÄGGNING OCH FRAMSTEG

Det baltiska näringslivet byggde i första hand på jordbruket i de egna länderna. I Lettland var 66 %, i Estland 67 % och i Litauen ända till 77 % av befolkningen sysselsatta i jordbruket (skogsbruk och fiske medräknade). Endast 15 % av invånarna i Estland, 13 % i Lettland och blott 6 % i Litauen arbetade i industrin och i hantverket. Flertalet invånare bodde på landet. De baltiska staterna var huvudsakligen agrarländer.

Sedan några övergångssvårigheter övervunnits och de av det första världskriget förorsakade svåra förlusterna reparerats, utvecklade sig det baltiska jordbruket framgångsrikt. Särskilt förbättrades mjölkhushållningen, vars produkter smör och mjölk fick en stor betydelse i näringslivet. De baltiska ländernas kreatursstock förnyades ständigt och ökades. Om läget år 1913 anges med 100, så hade i Lettland antalet nötkreatur år 1938 stigit till 134 och antalet svin till 146. Den baltiska boskaps- och mjölkhushållningen hade alltså under självständighetstiden mellan de två världskriegen överskridit sin föregående nivå i det ryska tsarriket.

Smör och bacon blev mycket viktiga baltiska exportvaror. År 1938 exporterade de tre baltiska staterna ungefär 47 000 ton smör, vilket ungefär motsvarade Nederländernas exportkvantitet. På den

Frihets- och självständighetstiden

internationella mejerikongressen år 1937 placerades det estniska smöret på andra plats efter det danska. Ungefär 14 000 ton bacon exporterades år 1937. Smör, bacon och andra jordbruksprodukter utgjorde 1936 i Litauen 58 %, i Estland 42 % och i Lettland 27 % av exportens hela värde. Mera än hälften av smörexporten från de tre baltiska länderna och nästan hela baconexporten gick under de sista förkrigsåren till Storbritannien. Överhuvud taget spelade exporten till Storbritannien en stor roll i de baltiska staternas utrikeshandel. Under åren 1936–39 gick från 34 till 48 % av exporten till England. De baltiska staterna hade i detta land fått en säker avsättningsmarknad för sina jordbruksprodukter och spelade själva en väsentlig roll i försörjningen av Europas största industriland. Den näst England största mottagaren av den baltiska exporten var Tyskland.

I den baltiska exporten hade även linet stor betydelse. Omkring 10–12 % av världens linproduktion kom från de baltiska staterna, och ungefär 10 % av den baltiska exporten utgjordes av lin.

Spannmålsproduktionen steg likaså. Sädesskörden ökades i Lettland från 100 år 1923 till 119 år 1938. Ännu viktigare var skördeökningen för råg, vete och potatis. Om läget under åren 1909–13 anges med 100, så uppgick skördarna åren 1934–38 i Lettland för råg till 146 per har och för potatis till 164 per har. Spannmålsproduktionen steg särskilt under den ekonomiska världskrisens år 1931–34, då de baltiska staterna avsevärt ökade sin självförsörjning. Under dessa år fördubblades rent av veteproduktionen i Estland och Lettland. Genom utvidgningen av spannmålsproduktionen blev de baltiska länderna helt självständiga med avseende på jordbruksprodukter och behövde icke längre importera sådana.

Ännu snabbare var framsteget i sockerbetodlingen, som inleddes först med oavhängighetstiden. Den vann väldiga framgångar: i Lettland t.ex. steg den från 2 900 ton år 1926 till 38 200 ton år 1938. Egna sockerfabriker byggdes också, och dessa bearbetade ländernas hela sockerbetproduktion.

Man bör lägga märke till att de baltiska staterna i fråga om snabbheten i spannmåls-, potatis- och betproduktionens utveckling har överträffat de övriga länderna i Västeuropa och Europa som helhet.

Självständighetstidens prestationer

Det måste här framhållas, att det baltiska jordbruket framgångsrikt utvecklades utan utländsk hjälp och trots det hårda klimatet samt att det under oavhängighetstiden vida översteg den ryska tidens nivå. I stället för de tidigare ryska avsättningsmarknaderna hade man funnit nya i Västeuropa, huvudsakligen i Storbritannien. En vittgående och framgångsrik omläggning, förbunden med en betydande kvalitetsförbättring av de baltiska jordbruksprodukterna, hade försiggått under de 22 oavhängighetsåren.

Industrins läge var svårare under de första åren. Många av anläggningarna hade under det första världskriget av ryssarna flyttats till långt avlägsna delar av Ryssland och icke blivit återförda. Enbart från Riga bortförde de ryska militärmyndigheterna 35 000 järnvägsvagnar med maskiner! Å andra sidan arbetade den baltiska industrin före det första världskriget med ryska råvaror och kol för den stora ryska marknaden. Före det första världskriget hade i Lettland och Estland en kraftig industri utvecklats, av vilken omkring hälften utgjordes av storföretag inom metall-, textil- och gummiindustrin. Några av dessa var jättestora företag. Gummifabriken "Provodnik" i Riga hade t.ex. 18 000 arbetare, den baltiska waggon-fabriken i samma stad 10 000 arbetare och Krainholmer-manufacturen i Narva 13 000 arbetare. Den lettiska industrin sysselsatte 1914 sammanlagt omkring 113 000 och den estniska 45 000 arbetare. Efter det första världskriget hade den ryska marknaden gått förlorad. Ryssland gjorde inga beställningar hos den baltiska industrin, fränsett under en kort period (1927—32), då det av utrikespolitiska orsaker var intresserat av att ingå ett handelsavtal med Lettland. Industrivaruexporten till Sovjetunionen, som under dessa fem år utgjorde 14 à 15 % av den lettiska exporten, föll genast efter det kortfristiga avtalets utgång åter till blott 2 à 3 % av exportvärdet.

Den baltiska industrin måste läggas om och hädanefter huvudsakligen producera för den inhemska marknaden. Delvis arbetades också för grannländerna, och nya marknader vanns i väster. En av de viktigaste branscherna var träindustrin, som huvudsakligen bestod av sågar, faner- och lådämnesfabriker, vilka mestadels arbetade för export. Med dem var cellulosa- och pappersfabriker förenade. Metallfabrikerna producerade huvudsakligen jordbruks-

Frihets- och självständighetstiden

maskiner, cyklar, järnvägsvagnar och vapen. Även textilindustrin fick ett nytt uppsving. Gummiindustrin, som huvudsakligen framställde galoscher och som också arbetade för export, kunde framgångsrikt utvidgas. Framstående var de talrika chokladfabrikerna, som delvis arbetade på export.

En kraftig industrialisering skedde till följd av världskrisen 1931. De baltiska staterna måste av valutaskäl minska sin import och utvidga den egna produktionen. Redan förefintliga fabriker utvidgades och nya byggdes. I Estland steg antalet industriarbetare från 25 000 år 1926 till 61 000 år 1940. Den lettiska industrin sysselsatte 1926 endast 50 000 arbetare, men 1939 hade denna siffra redan stigit till 117 000 arbetare och anställda. Även Litauen, som under de första oavhängighetsåren hade en obetydlig industri, började numera bygga egna fabriker.

Industrins förbättring stabiliserade också jordbruket genom att utvidga den inre marknaden för detta bland arbetarna och stadsinvånarna och därigenom göra jordbruket mindre beroende av prisfluktuationerna på världsmarknaden. Därigenom höjdes det nationella välståndet och stärktes det ekonomiska oberoendet.

De baltiska staterna hade inga stenkol, vilka var nödvändiga som bränsle för deras industri. Delvis måste de införa kol, delvis kunde de efter hand bygga ut sin egen vattenkraft. Lettland skapade med svensk hjälp det stora vattenkraftverket Kegums vid Daugava (Düna) i närheten av Riga, vilket kunde producera ca 77 000 kW. I Estland användes oljehaltigt skiffer som bränsle. Detta skiffer innehöll omkr. 20 % råolja, av vilket man kan få en fin flygmaskinsbensin. Produktionen av brännskiffer steg från 48 000 ton år 1920 till 1 100 000 ton år 1937. Samtidigt ökades den därur utvunna råoljan från 10 000 till 110 000 ton.

De baltiska ländernas industrialisering understöddes delvis också av utländskt kapital. De baltiska staternas stora ekonomiska framgångar och den av den fortsatta utvecklingen skapade säkerheten hjälpte till att övervinna utlandets skeptiska inställning, som varit påtaglig under de första frihetsåren. Under senare år var brittiskt, svenskt, tyskt, nederländskt och belgiskt kapital representerat i de baltiska aktiebolagen. 1939 ägde utlänningar 25 % av aktiekapi-

Självständighetstidens prestationer

talet i de lettiska bolagen. Omkring två tredjedelar av aktiekapitalet bestod av egna medel och låg i inhemska händer. Likaså var alla företag, som icke tillhörde aktiebolagen, baltiska företagens egendom. Man bör lägga märke till att även staten, särskilt i Lettland, delvis hade egna företag, delvis hade dominerande ställning i några aktiebolag. I Lettland ägde staten och kommunerna år 1939 168 företag, i vilka 12 % av samtliga industriarbetare var sysselsatta.

Den baltiska industrin hade huvudsakligen med egna krafter reparerat krigsförlusterna, anpassat sig efter de radikalt förändrade marknadsförhållandena och genomfört en djupgående strukturomläggning. Tsartidens jätteföretag hade försvunnit, men nya små och medelstora fabriker hade i stort antal trätt i deras ställe. De sistnämnda utvecklade sig framgångsrikt och växte så småningom också i storlek. Den baltiska industrin hade numera en sundare grundval än under tsartiden. Den gången var den utslutande baserad på importerade råvaror och kunde endast klara sig med hjälp av höga ryska skyddstullar, differentierade järnvägstariffer och andra konstlade medel. Under oavhängighetstiden hade man för det mesta övergått till att bearbeta inhemska råvaror och delvis också till att utnyttja inhemska energikällor och bränslen (brännskiffer, torv). 1938 utgjorde redan 53 % av de i den estniska industrin bearbetade råvarorna inhemska produkter (i Lettland t.o.m. 73 %), och samtidigt byggde 72 % av Estlands industriella export på inhemska råvaror. Det var en synnerligen fördelaktig omläggning av industrin på inhemsk ekonomisk grundval, vilken tryggade dess fortsatta utveckling.

Samtidigt hade den baltiska industrin under de 22 oavhängighetsåren återuppnått och t.o.m. överträffat nivån från tiden före det första världskriget. År 1914 hade Lettland 810 företag med 113 000 industriarbetare. 1939 fanns det 2 306 företag med 117 529 arbetare och anställda. Ännu större var tillväxten i Estland: här steg arbetarantalet i fabrikerna från 45 370 år 1913 till 60 624 år 1939, vilket innebär en ökning av 33 %. Litauen hade före det första världskriget endast 13 000 industriarbetare. Före det andra världskriget hade denna siffra stigit till 25 844, vilket innebär en ökning av 70 % i detta agrarland. Den baltiska industrin hade på

Frihets- och självständighetstiden

kort tid gjort stora och snabba framsteg trots bristen på kapital och trots oerhörda svårigheter vid omställningen.

Den baltiska industrins tillväxt hade därvid varit snabbare och större än i de flesta gamla europeiska industriländer. Enligt NF:s statistik gick Frankrikes industriella produktion under åren 1929 till 1938 tillbaka från 100 till 79. I hela världen hade industriproduktionen i genomsnitt sjunkit från 100 till 93. I Storbritannien steg den obetydligt, nämligen från 100 till 116. Däremot uppvisar de tre baltiska länderna en starkare ökning: den industriella produktionen steg under samma år i Estland från 100 till 145, i Lettland till 175 och i Litauen till 309!

SOCIALT FRAMSTEG

De baltiska staterna slog från första dagen av sin tillvaro in på den progressiva sociallagstiftningens väg. Arbetarklassen var en av de aktivaste och starkaste sociala faktorerna i de unga staterna, och den krävde med all rätt, att vittgående sociala reformer skulle genomföras för att förbättra arbetarnas läge. Det är betecknande att Estlands provisoriska regering i sin första lagstiftande handling den 16 november 1918 meddelade, att åttatimmars-dagen skulle införas. Under följande år lyckades de baltiska staterna genomföra en rad sociala lagar, varefter dessa stater räknades till de länder som hade den bästa sociallagstiftningen.

Obligatoriska sjukkassor infördes för industriarbetarna och för flertalet lantarbetare. I Lettland skapades sjukkassorna redan 1922 vid en tidpunkt, då de flesta länder i Europa ännu icke hade några obligatoriska sjukkassor. Arbetarna betalade 2 procent av sina löner, företagen och staten också 2 procent vardera. Sjuk-kassorna förvaltades av sjukkassemédlemmarnas egna valda ombud. I administrationen av kassorna fann arbetarintelligensen ett gott verksamhetsfält. Vid valen fick socialdemokraterna och de dem närstående fackföreningsmedlemmarna majoriteten av ombuden. Sjuk-kassorna gav sina medlemmar fri läkarvård och fri medicin. Under sjukdom fick arbetarna ett understöd som motsvarade två tredjedelar av lönen. Arbetarna hade därvid rätt att välja läkare efter sin önskan. I Lettland och Estland fanns det under oav-

Självständighetstidens prestationer

hängighetstiden flera läkare per invånare än i de skandinaviska länderna och Tyskland. År 1938 räknade man i Lettland i medeltal med en läkare på 1 247 invånare. Sjukkasorna var mäktiga organisationer, som ägde egna apotek, sanatorier och konvalescenthem. De var alla förenade i Sjukkasornas riksförbund. 1940 var antalet sjukkasemedlemmar i Lettland 212 000, till vilka kom 151 000 familjemedlemmar.

Arbetarna var också försäkrade mot olycksfall, varvid alla utgifter gäldades enbart av företagarna. Åttatimmars-dagen var införd i alla tre baltiska staterna. Tjänstemännen arbetade 7 timmar, under den demokratiska perioden i Lettland endast 6 timmar. Arbetarna hade rätt till två veckors avlönad sommarsemester, vilket i Lettland var infört redan 1922, alltså 16 år tidigare än i Sverige. Statliga yrkesinspektörer ansvarade för att skyddslagarna efterlevdes och för arbetshygienen i fabriker.

I Estland fanns också företagsnämnder — fabriks-äldste, som valdes av företagens arbetare. De företrädde arbetarnas intressen, verkade för bättre arbetsförhållanden och ordnade många praktiska angelägenheter för arbetarna. Enligt lagen var de skyddade gentemot företagarna och kunde icke utan särskilt viktiga skäl avskedas från arbetet. Med denna institution hade redan på tjugutalet en början gjorts till en industriell demokrati i Baltikum. Detta skedde vid en tidpunkt, då ännu intet av de skandinaviska länderna hade sådana inrättningar.

I Lettland kämpades hårt om ålderdomspensionerna. 1934 fick ett socialdemokratiskt förslag vid folkomröstningen omkr. 400 000 röster, och det var endast en tidsfråga, när denna försäkringsform skulle vara införd. Även i Estland hade förarbetena härför avslutats, när landet kom under främmande ockupation.

Genom en livlig byggnadsverksamhet förbättrades bostadsförhållandena avsevärt. I städerna byggdes också goda kommunala bostäder, av vilka de vackra blockhusen i Riga är särskilt kända. Vid Tallinn uppstod en ny trädgårdsstad Nömme. Mycket byggdes på landsbygden. När agrarreformen genomförts uppfördes i Lettland 440 000 och i Estland 340 000 nybyggen.

Det allmänna välståndet steg i alla baltiska stater. Arbetarnas levnadsstandard förbättrades avsevärt. Om 1913 års nivå anges

Frihets- och självständighetstiden

med 100, så nådde realinkomsten per invånare år 1934, alltså vid slutet av den demokratiska tiden, i Lettland siffran 136. Lönernas köpkraft var för de baltiska arbetarna enligt officiella uppgifter år 1938 väsentligt större än i Österrike, Ungern, Tjeckoslovakien, Jugoslavien och Polen. Den var ungefär lika stor som i Finland och Frankrike och överträffades endast i Storbritannien och de skandinaviska länderna.

Även de baltiska fackföreningarna hade stor andel i att arbetarnas levnadsstandard höjdes. De utvecklade sig som fria organisationer med egna centraler först under oavhängighetstiden. De måste dock kämpa med stora svårigheter. I de små och medelstora företagen, som utgjorde flertalet av de baltiska fabrikererna, var det svårare att organisera arbetarna än i storföretagen. Under de första frihetsåren hade kommunisterna lyckats nästla sig in i några fackföreningar, vilket efter några år ledde till undergång för dessa. Men kommunisterna försökte alltid bilda egna fackföreningar och utnyttjade dessa för att maskera sin politiska agitation. Detta kommunistiska splittringsarbete försvagade fackföreningarna och hämmade deras utveckling. Man saknade också mångåriga fackliga erfarenheter och traditioner. En särskild orsak till att fackföreningarnas verksamhet försvårades var det hårda motståndet från de nationella företagen. Dessa ville i intet fall låta sin nya kapitalistiska rikedom begränsas av fackföreningarna och använde därför alla till buds stående medel för att hindra arbetarna att inträda i fackföreningarna. Detta lyckades dock endast delvis. Fackföreningarna utvecklades trots allt med framgång. Den största landsorganisationen var den lettiska och denna omfattade 1934 omkr. 30 000 arbetare. Ekonomiska strejker leddes av fackföreningarna och hade mestadels framgång. När en konservativ regering år 1929 ville ändra de sociala lagarna, proklamerade fackföreningarna i Lettland generalstrejk för en dag.

De baltiska staterna deltog aktivt i Internationella arbetsbyråns verksamhet. De stod i spetsen bland de länder som mest ratificerat och hos sig förverkligat Arbetsbyråns konventioner och rekommendationer. Den lettiske fackföreningsledaren J. Vischnia var i mera än tio år verksam i Arbetsbyråns ledning.

Självständighetstidens prestationer

STORA KULTURELLA RESULTAT

Den allmänna höjningen av välståndet fick sitt uttryck även i den kraftiga kulturella utvecklingen och den betydande uppgången av bildningsnivån. Lettland hade 1911, alltså på tsartiden, 170 000 skolelever, år 1937 hade denna siffra stigit till 270 000. I Lettland existerade under sista året av oavhängighetstiden 1 804 folkskolor, 126 fackskolor, 77 gymnasier, 11 högre fackskolor och institut, 3 högskolor. Vid de lettiska statsuniversitetet var 6 471 studenter inskrivna. Alla fyra lettiska högskolorna hade tillsammans 773 studenter. Studentantalet i Lettland och de övriga baltiska länderna överträffade proportionellt i flera fakulteter de flesta äldre länder i Europa. Antalet akademiskt bildade var 1939 i Lettland 10 500, vilket för ett land med endast 2 miljoner invånare är ett tecken på en hög kultur.

Folkskolorna var obligatoriska och kostnadsfria. Omkring 40 procent av eleverna vid mellanskolorna var också befriade från kursavgifter. Av de lettiska studenterna fick 34 procent statliga stipendier. I detta avseende hade Lettland överträffat de flesta länder i världen. Under den demokratiska perioden infördes principen om enhetsskolan, vilken garanterade begåvade elever från alla samhällsklasser en lätt övergång till mellanskolor och högskolor. Ungefär hälften av studenterna var självförsörjande, som på förmiddagarna var sysselsatta på en arbetsplats. I Riga fanns Rainis-gymnasiet, en bekant mellanskola för arbetarungdom, som arbetade endast under eftermiddagarna.

Den baltiska skolbildningen var på intet sätt ett privilegium för samhällets välsituerade klasser. Även i detta avseende kunde de baltiska staterna uppvisa ett väldigt kulturellt och socialt framåtskridande. De hade därvid skapat bättre bildningsmöjligheter för den breda massan av folket än vad fallet var i de flesta äldre kulturländerna i Västerlandet och delvis alltså är fallet. Bildningens demokratisering, vilken t.ex. är aktuell i Sverige i dag, hade i Lettland och Estland framgångsrikt genomförts redan på tjugutalet. Av 1 000 invånare i åldern mellan 10 och 19 år besökte i Lettland 65 ungdomar gymnasierna, i Sverige endast 39.

En lika betydande och djupt demokratisk utveckling ägde rum

Frihets- och självständighetstiden

även på alla andra kulturområden. Under de 22 oavhängighets-åren trycktes i Lettland 22 000 böcker med en upplaga av 60 miljoner exemplar. Det var två gånger så mycket som under de långa 337 åren, sedan det första tryckeriet öppnades i Riga! På varje invånare kom i Lettland 2 böcker om året eller 38 böcker under hela oavhängighetstiden. Lettland intog i fråga om antalet tryckta böcker den andra platsen i hela Europa, närmast efter Danmark. Liknande var förhållandena i de båda andra baltiska länderna.

Den baltiska teatern, operan och särskilt baletten nådde hög konstnärlig nivå och var kända genom sina gästspel i de flesta europeiska länder. Som ett bevis på den djupgående, breda folkskikt omfattande demokratin kan man nämna de framstående arbetarteatrarna i Riga, Tallinn och Liepaja (Libau), som verkligen förde den bästa konsten till de breda folklagren. Även den nationella musiken kunde uppvisa stora framgångar och betydande talanger. Särskilt älskad var körsången. Vid den sista sångarfesten i Lettland deltog samtidigt omkring 17 000 sångare. De var det levande uttrycket för den skapande vilja och kärlek till konsten, som besjälade de unga baltiska folken. Även det baltiska måleriet och skulpturen hade stora framgångar. I många museer och gallerier i europeiska städer (Paris, Bryssel, London, Prag, Warszawa, Malmö, Helsingfors) finner man målningar av de bästa baltiska målarna. Frihetsstatyn i Riga och de ståtliga skulpturerna på den berömda krigarkyrkoården i Riga är några av Baltikums bästa konstverk.

Den kulturella demokratin kom till uttryck också därigenom att de baltiska staterna tillerkände en vittgående kulturell autonomi åt sina *nationella minoriteter*, vilka utgjorde 11–25 procent av befolkningen i de tre staterna. Lettland stiftade redan 1919 som den första staten i Europa en lag om minoriteternas självstyrelse i skolfrågor. Följden härav var, att det år 1936 fanns 173 ryska, 77 tyska, 67 judiska, 21 polska, 13 vitryska folkskolor och sammanlagt 33 gymnasier för samma minoriteter i Lettland. I dessa skolor undervisades på respektive modersmål, och samtliga skolor upprätthölls med statsmedel. Estland stiftade 1925 en lag om de nationella minoriteternas kulturella självstyrelse, och denna lag framhölls vid mellankrigsårens internationella minoritetskongres-

Självständighetstidens prestationer

ser som den bästa i världen. Ett av den nationella minoriteten själv utsett kulturråd reglerade alla kulturfrågor och kunde även utkräva nationella skatter av sina landsmän för att täcka de kulturella utgifterna. De baltiska staternas nationella minoriteter var de bäst ställda i hela Europa. Ur deras krets framträdde också en rad betydande minoritetspolitiker, som åtnjöt internationellt anseende.

Avslutningsvis må framhållas, att de tre unga baltiska staterna under oavhängighetstiden gjorde stora sociala och kulturella framsteg, som i fråga om tempo och resultat överträffade många gamla stater. Utvecklingen uppbars av en verkligt demokratisk anda och förbättrade avsevärt folkmassornas levnadsstandard. Samma rättigheter tillerkändes även de nationella minoriteterna. På några få år hade de baltiska länderna ryckt fram i första ledet av de socialt och kulturellt utvecklade länderna i världen.

De baltiska demokratiernas fredliga utrikespolitik

De unga baltiska demokratiernas utrikespolitiska läge bestämdes på tjugutalet av de båda stora grannstaternas Tysklands och Rysslands svaghet och bundenhet.

Det tyska riket hade förlorat det första världskriget, det var avväpnat, brottades med inre svårigheter och var beroende av de allierade. Under Weimar-republiken hade det demokratiska regeringar, som icke förde och icke kunde föra någon aggressiv politik. Tyskland var fram till 1933 ingen stor kraftfaktor i Östeuropa. Därför hotades de baltiska republikerna på tjugutalet icke av någon fara från väster.

Annorlunda var det med Sovjetunionen. Även denna stora grannstat var försvagad av krig och revolution, men den var dock starkare och mera aggressiv än Tyskland på tjugutalet. Trots högtidliga löften och ingångna fördrag hade Sovjet-Ryssland 1921 med vapenmakt men utan krigsförklaring ockuperat och senare inkorporerat de tre självständiga kaukasiska republikerna Georgien, Armenien och Aserbedjan. Samtidigt understödde Ryssland de kommunistiska upprorsrörelserna i olika europeiska länder men särskilt i Tyskland. 1923 reste en officiell representant för det ryska utrikeskommisariatet till de baltiska huvudstäderna och förhandlade om de baltiska staternas neutralitet "i händelse av en revolution i Tyskland". Den 1 december 1924 utbröt det kommunistiska upproret i den estniska huvudstaden Tallinn. Det var förberett i Leningrad, vapen och många estniska kommunister, som deltog i upproppet, hade skickats från Ryssland. Några ryska divisioner hade koncentrerats vid Estlands gräns, och den ryska krigsflottan kryssade längs den estniska kusten. Upproret slogs

Den fredliga utrikespolitiken

emellertid ned på några timmar, och de ryska väpnade styrkorna fick ingen möjlighet att ingripa.

Allt detta tvingade de baltiska staterna att iakttaga stor försiktighet i sin utrikespolitik å ena sidan och att söka stärka sitt politiska och militära läge å andra sidan. På verklig hjälp från stormakterna i väster hade man föga orsak att hoppas. De låg alla avlägset och hade aldrig i någon större utsträckning ingripit i de baltiska striderna. Det hade de baltiska statsmännen ännu i friskt minne från frihetskrigets år. Och när den estniska regeringen år 1924 i det kommunistiska upprorets kritiska timmar telegrafiskt bönföll den brittiska regeringen att sända några kryssare till de baltiska farvattnen, blev även denna välgrundade begäran avslagen. De demokratiska stormakterna låg fjärran och var icke beredda att indragas i en militär konflikt med Sovjet-Ryssland för de baltiska staternas skull. De var allmänt välvilliga men ingalunda beredda att lämna direkt hjälp.

På liknande sätt förhöll det sig med de skandinaviska demokratierna, av vilka Sverige låg närmast. Dessa var intresserade av de självständiga baltiska republikernas bestånd. Genom de baltiska ländernas tillvaro på Östersjöns andra kust hade Sveriges och därigenom hela Skandinaviens militära säkerhet avsevärt ökat. Den för Sverige så viktiga Östersjön blev genom de baltiska staterna ett fritt hav som icke behärskades av någon stormakt. Det är därför förklarligt att vid tiden för fredskonferensen i Paris även ledande skandinaviska politiker såsom *Hjalmar Branting* principiellt engagerade sig för ett skandinaviskt-baltiskt samarbete för att trygga Östersjöns frihet och sina staters självständighet. Men i praktiken tog även de skandinaviska staterna redan från början avstånd från alla närmare förbindelser med de baltiska staterna. Skandinavien ville icke bli indraget i eventuella konflikter för de baltiska staternas skull. Sverige och de övriga skandinaviska länderna ansåg sitt eget läge tryggt och ville icke sätta detta på spel genom närmare förbindelser med de vida mera utsatta baltiska republikerna. Därför nöjde sig de skandinaviska staterna med reserverad välvilja och vissa kulturella och ekonomiska förbindelser.

Frihets- och självständighetstiden

FÖRSÖK TILL EN STOR BALTISK ALLIANS

(1920—25)

För de baltiska staterna återstod endast möjligheten av en baltisk allians, som eventuellt kunde utvidgas till Finland och Polen. Polackernas framgångar i det polsk-ryska kriget 1920 hade bevisat, att Polen den gången var ungefär lika starkt som Ryssland. Polen var för övrigt förenat med Frankrike och Rumänien genom militärallianser. Tillsammans med de tre baltiska republikerna och Finland kunde Polen hålla Sovjet-Ryssland i schack. Mot alla dessa staters förenade militära styrkor kunde Ryssland icke börja krig på tjugutalet.

Därför koncentrerade de baltiska staterna sina ansträngningar åren 1918—25 på att bilda en sådan stor baltisk allians med utpräglat defensiv karaktär. Den första stora baltiska konferensen, i vilken Finland, Estland, Lettland, Litauen och Polen deltog, hölls i januari 1920 i Helsingfors. På denna följde en andra konferens i Bulduri vid Riga i augusti 1920. Man enades om ett nära samarbete mellan de fem staterna och ämnade upprätta ett permanent representantråd. Dithän kom man dock icke, ty Polen ockuperade 1920 med våldsmakt Vilna-området, vilket ledde till en allvarlig polsk-litauisk konflikt som varade i 18 år. Under sådana förhållanden avböjde också Finland att ingå i denna defensiva allians. Genom sitt angrepp mot Litauen hade Polen undergrävt möjligheten till ett nära samarbete med de baltiska staterna.

Den finske utrikesministern och baltvännen *R. Holsti* försökte under följande år åstadkomma ett samarbete utan Litauen. Detta land skulle ha möjlighet att ansluta sig till den stora baltiska alliansen, så snart Vilna-konflikten klarats upp. En tredje baltisk konferens hölls i juli 1921 i Helsingfors, och härpå följde en fjärde i Warszawa i mars 1922. Vid den sistnämnda undertecknades den 17 mars 1922 en femårig konvention om nära samarbete mellan de fyra staterna. Den viktigaste punkten i konventionen fastslog, att i händelse av oprovocerat angrepp mot en av de fyra makterna alla de andra skulle intaga en välvillig hållning gentemot den angripna staten och genast inleda förhandlingar om nödvändiga åtgärder. Lettlands och Estlands parlament ratificerade Warszawa-

Den fredliga utrikespolitiken

fördraget, men detta framkallade i Lettland en stark opposition från socialdemokraternas sida. Dessa fruktade, att en allians med Polen skulle försämra relationerna med Ryssland och att de baltiska staterna skulle vara för svaga för att kunna genomföra en fredlig politik under Polens ledning. Man ville icke heller lämna Litauen i sticket. Däremot var de lettiska socialisterna redo att ingå en allians mellan de baltiska staterna och Finland, ty de uppfattade en sådan allians som ett förbund mellan ungefär jämnstarka, fredliga och demokratiska småstater. Ännu starkare var oppositionen i Finland. Här fruktade man, att Warszawa-fördraget skulle dra in Finland i ett polskt-ryskt krig. Flertalet av de finska politikerna ansåg, att Finland låg utanför Östeuropas omstridda regioner och att det hörde närmare samman med Skandinavien än med Baltikum. I riksdagen avslogs förslaget om ratificering av Warszawa-fördraget. R. Holsti måste avgå, och därmed var den stora baltiska unionen under Polens ledning begravd. Under de följande tre åren hölls visserligen alltjämt konferenser mellan de fyra länderna, i Riga 1923, i Warszawa 1924 och i Helsingfors 1925, men de kunde icke längre ändra läget. Hösten 1925 förklarade Lettlands utrikesminister Z. A. Meierovics, att frågan om en fyrstatsallians mellan Finland, Estland, Lettland och Polen icke längre var aktuell. Efter 1925 ägde inga konferenser rum. Finland hade under de närmaste åren allt mindre förbindelser med de baltiska staterna och inträdde efterhand i de skandinaviska ländernas krets.

FÖRSÖK TILL DEN LILLA BALTISKA UNIONEN

(1923—24)

Nu gjordes försöket att åstadkomma den lilla baltiska unionen. Estland och Lettland ingick den 1 november 1923 en politisk och militär allians. Man beslutade ett nära utrikespolitiskt samarbete och lovade varandra militär hjälp i händelse av ett oprovocerat angrepp. Samtidigt undertecknades också ett preliminärt avtal om att bilda en estnisk-lettisk tull- och handelsunion. 1924—26 hölls flera ekonomiska konferenser mellan Lettland och Litauen i Kauras i avsikt att utvidga den planerade estnisk-lettiska handels-

Frihets- och självständighetstiden

unionen till att också omfatta Litauen. Förhandlingarna gav emellertid föga resultat. Alla tre baltiska staterna var övervägande jordbruksländer, som exporterade samma varor. De kunde endast i ringa utsträckning använda grannens produkter. Alla eftersträvade att höja den egna industrin och fruktade att bli tillbakasatta, om en tullunion bildades. I Estland och Litauen hyste man särskild fruktan för den stora industristaden Riga, som kunde utveckla sig till handelsmetropol för hela Baltikum, delvis på Litauens och Estlands bekostnad. Därför förverkligades aldrig den beslutade estnisk-lettiska tullunionen, och även planerna på ett lettisk-litauiskt ekonomiskt enande misslyckades. Tyvärr kunde man icke heller åstadkomma en politisk allians mellan de tre baltiska staterna. Litauen var invecklat i en tjugoårig konflikt med Polen och krävde, att de övriga baltiska staterna skulle ställa sig helt solidariska med Litauen i Vilna-frågan. En politisk och militär allians med Litauen hade eventuellt kunnat bringa Lettland och Estland i konflikt med Polen. Detta ville de båda andra baltiska staterna undvika, och därför åstadkoms intet enande med Litauen före 1934. Lettland och särskilt Estland var på tjugutalet vänligt inställda mot Polen. Däremot framhärdade Litauen i fiendskap mot Polen, det hade ända till 1938 inga diplomatiska förbindelser med detta land, och den polsk-litauiska gränsen var hermetiskt stängd. Så hindrade den ständiga polsk-litauiska konflikten, att en union åtminstone mellan de tre baltiska staterna bildades i rättan tid, och försvagade därigenom avsevärt deras utrikespolitiska ställning.

Nu efteråt måste man framhålla, att det var ett fel av de baltiska staterna att de politiskt och ekonomiskt isolerade sig själva. Trots ekonomisk rivalitet och trots Vilna-konflikten borde en nära och reell politisk, ekonomisk och militär allians ha ingåtts av de tre baltiska staterna. En sådan allians med sina 6 miljoner invånare och omkring 500 000 soldater hade i Östeuropa varit en viktig kraftfaktor, med vilken även stormakterna hade måst räkna.

Nu stod de baltiska staterna var för sig, fränsett den lettisk-estniska militäralliansen. Att de det oaktat kunde hävda sig mot Sovjet-Ryssland, det kunde under åren 1920—34 förklaras med den polsk-ryska motsättningen. Polen med sina bundsförvanter å ena

Den fredliga utrikespolitiken

sidan och Sovjetunionen å den andra var nästan jämnstarka motståndare, som icke vågade låta det komma till en öppen sammanstötning. Ett slags kraftbalans hade skapats, om vilken Lenin talade redan 1922. Ryssland visste, att de oavhängiga baltiska republikernas existens var en livsfråga för Polen och att ett ryskt angrepp mot de baltiska staterna kunde framkalla ett polskt-ryskt krig. Men ett sådant ville Ryssland undvika. Det år 1924 fullbordade sammanbrottet för förhoppningarna om en snar seger för den kommunistiska revolutionen i Europa försatte Ryssland i ett isolerat läge och tvang det att föra en återhållsam utrikespolitik. Ryssland ville återuppbygga sitt land och sin armé och behövde tid härför. Sovjetdiplomatin inriktade sig nu på en långvarig fredspolitik och kämpade för att vinna de jure-erkännande av de andra staterna i världen. Därför försökte Ryssland också förbättra sina förbindelser med de tre baltiska staterna.

Sovjetdiplomatin bekämpade de baltiska staternas stora allians med Polen och Finland, vilken den framställde som ett antisovjetblock med aggressiva syften. Den var mycket tillfredsställd, när denna alliansplan misslyckades. Varje annan allians mellan de baltiska staterna var mindre oangenäm för Ryssland, men ändå önskade det icke heller någon sådan. Ända sedan fredsförhandlingarna år 1919 ville Ryssland alltid förhandla separat med var och en av de baltiska staterna för sig i alla frågor. Divide et impera — söndra och härska — var ständigt dess diplomatiska paroll gentemot grannländerna.

FÖRDRAG MED SOVJETUNIONEN (1926-33)

Sovjetunionen föreslog i mars 1926 de baltiska staterna att med unionen avsluta icke-angrepps- och neutralitetsfördrag. Detta förslag framlades i en period av våldsamma rysk-engelska motsättningar. Den dåvarande konservativa regeringen i Storbritannien befann sig i en konflikt med Sovjetunionen. I maj 1927 avbröt Storbritannien t.o.m. de diplomatiska förbindelserna med Ryssland, och dessa återknöts först 1929 av arbetarregeringen. Den engelska regeringen var därför motståndare till att de baltiska

Frihets- och självständighetstiden

staterna närmade sig Ryssland och till de av Moskva föreslagna fördragen. Det brittiska sändebudet i Lettland, Vaughan, lät t.o.m. offentliggöra den brittiska regeringens negativa inställning i den lettiska pressen. Den lettiska och litauiska högeroppositionen påverkades kraftigt av denna antiryska hållning hos den brittiska regeringen och opponerade häftigt mot att fördrag skulle avslutas med Ryssland. Den litauiska och den lettiska regeringen lät sig emellertid icke skrämmas härav utan fortsatte förhandlingarna. De ville försvara sina egna nationella intressen och icke stödja Storbritanniens utrikespolitiska krav.

För övrigt erbjöd Storbritannien och de andra västmakterna den gången intet alternativ för att säkerställa den baltiska oavhängigheten. De baltiska staterna hade själva flera gånger uttryckt sin önskan om internationella garantier för sin existens. Redan 1920 infogades i de rysk-estniska och rysk-litauiska fredsfördragen en försäkran, att Sovjet-Ryssland skulle garantera dessa båda baltiska stater "eviga neutralitet", om denna bleve internationellt erkänd. År 1927 framlades från lettiskt håll förslaget om internationella garantier för de baltiska staterna, vilka skulle tryggas genom en garantipakt, som Storbritannien, Frankrike, Tyskland, Ryssland och de baltiska republikerna skulle underteckna. Detta förslag avvisades emellertid bestämt av den brittiske utrikesministern Austen Chamberlain: England ville icke åtaga sig några förpliktelser i det osäkra Östeuropa. Därför blev det omöjligt att åstadkomma ett "Öst-Locarno".

Under sådana förhållanden återstod för de baltiska staterna intet annat än att åtminstone normalisera och stabilisera sina relationer enbart med Sovjetunionen. Naturligtvis kunde de av Ryssland föreslagna fördragen icke skänka några säkra fredsgarantier. Men de kunde för viss tid åstadkomma bättre förbindelser med Sovjetunionen. Därför måste de accepteras. Litauen och Lettland var i detta avseende de aktivaste. Estland slog först efter några år in på samma väg.

I separata förhandlingar med Litauen förklarade utrikeskommisarién Tjitsjerin, att Ryssland icke erkänt erövringen av Vilna. Detta förmådde Litauen att den 28 september 1926 i Moskva avsluta ett vänskaps- och neutralitetsfördrag med Ryssland. Lettland

Den fredliga utrikespolitiken

och Estland avböjde först separata förhandlingar, rådgjorde med varandra och höll också en gemensam överläggning med Finland i Tallinn. Då Ryssland alltjämt krävde individuella förhandlingar, lämnade alla tre länderna likalydande svar till Ryssland. Med Lettland undertecknades i mars 1927 en preliminär icke-angrepps-pakt, men pakten blev icke ratificerad under de närmast följande åren, därför att Ryssland bestämt avböjde en neutral ordförande i en föreslagen förlikningskommission. I juni 1927 avslöt Lettland med Ryssland ett handelsavtal, vilket förbättrade de ömsesidiga förbindelserna, ehuru blott för fem år. Av liknande orsaker undertecknade ej heller Estland icke-angrepps-pakten år 1927. Men även Estland undertecknade 1929 ett handelsavtal med Sovjetunionen.

Först fem år senare kunde man enas med Ryssland, och den 5 februari 1932 undertecknades i Riga icke-angrepps-pakten med Lettland och den 18 juni en konvention om förlikning vid konflikter. Med Estland avslöts samma fördrag den 4 maj och den 16 juni 1932 i Moskva. År 1934 blev båda dessa fördrag liksom det rysk-litauiska fördraget av år 1926 förlängt till den 31 december 1945.

Slutligen undertecknade de tre baltiska staterna 1933 en konvention om definition av angrepp, vilken föreslagits av den dåvarande ryske utrikeskommissarien Litvinov. Lettland och Estland gjorde detta gemensamt med Polen och Rysslands andra gränstatsater den 3 juli 1933 i London. Litauen, som vägrade att gå samman med Polen, undertecknade tre dagar senare, den 5 juli 1933, separat en identisk överenskommelse i Moskva.

Genom de olika förhandlingarna och avslutandet av flera fördrag med Sovjetunionen under åren 1926 till 1933 förbättrades de politiska relationerna till Ryssland för längre tid. De baltiska staterna hade accepterat de flesta av Rysslands förslag och hade givit uttryck åt viljan till fredligt samarbete med den stora grannen i öster. De hade gjort det tidigare än västmakterna, vilkas förhållande till Sovjetunionen vid denna tid ännu var tämligen spänt och delvis rent av fientligt. Som bekant återupptog USA de diplomatiska förbindelserna med Ryssland först i november 1933. Genom sin politik gentemot Ryssland betonade de baltiska staterna att de icke ville delta i stormakternas politiska motsättningar och

Frihets- och självständighetstiden

ännu mindre i något som helst anti-sovjet-block. Deras förhållande till Sovjetunionen var fullkomligt normalt och stördes icke av några friktioner.

LEGENDEN OM "CORDON SANITAIRE"

Under dessa förhållanden säger fakta något helt annat än vad några ryska och utländska författare påstår, som nu efteråt vill framställa de baltiska staterna som aktiva deltagare i ett antiryskt block under de kapitalistiska stormakternas ledning. Det påstås, att de baltiska staterna varit "Storbritanniens politiska vasaller och halvkolonier", att de "varit verksamma länkar i den anti-sovjetiska kedjan", som från Finland till Rumänien avstängt Ryssland som en "cordon sanitaire", och att de medverkat i de flesta mot Sovjetryssland riktade planerna. Särskilt de baltiska fascisterna skulle ha gjort detta.

Vi har sett, att Litauen och Lettland 1926 och 1927 mot den dåvarande brittiska konservativa regeringens önskingar slutit fördrag med Sovjetunionen. Ett anti-sovjet-block från Finland till Rumänien har aldrig existerat. Legendan om "cordon sanitaire" har ingen som helst faktisk grund. Ända till 1934 fanns icke ens någon rent defensiv union mellan de tre baltiska staterna, vilket varit mycket nödvändigt.

De baltiska fascisterna och diktaturanhängarna var naturligtvis mycket anti-bolsjevikiskt inställda, men kretsar av detta slag hyste sådana uppfattningar överallt i världen. Under den demokratiska perioden hade de inga representanter i de baltiska regeringarna och kunde icke påverka förhållandena till Sovjetunionen. När en lettisk vänsterregering år 1927 avslöt fördrag med Sovjetunionen, gjorde fascisterna ett kupp försök, men denna kupp likviderades av den demokratiska regeringen. I Litauen utnyttjades det rysk-litauiska vänskapsfördraget i december 1926 som ett av huvudargumenten för en fascistisk omvälvning. Men Sovjetunionen erkände denna omvälvning utan vidare och hade just med Litauens fascistiska regering de bästa relationerna under följande år! Det finns därför ingen grund för att framhålla de baltiska fascisterna som ett bevis

Den fredliga utrikespolitiken

för den påstådda anti-bolsjevikiska inställningen hos de baltiska nationerna och allra minst hos dessas demokratiska majoritet. Ryssland gjorde ingen skillnad mellan demokrati och diktatur i de baltiska staterna och levde i den bästa grannsamja med de baltiska diktaturerna på trettioalet.

Det är visserligen sant, som vi i ett föregående kapitel redan nämnt, att alla tre baltiska staterna hade nära handelsförbindelser med Storbritannien. Deras export gick huvudsakligen till England. Men även Tyskland tog en stor del av de baltiska ländernas export. År 1927, alltså under den bästa demokratiska tiden, exporterade Estland 31 % av sin utförsel till Storbritannien och 30 % till Tyskland. Detta ändrades icke heller under de sista oavhängighetsåren. Så exporterade Lettland år 1938 41 % till England och 33 % till Tyskland. Däremot stod Tyskland under hela oavhängighetstiden i fråga om importen främst i alla tre baltiska staterna. Den tyska importen var ungefär två gånger så stor som den brittiska. Så utgjorde år 1938 införseln från Tyskland 39 % och från Storbritannien endast 19 % av Lettlands utrikeshandel. Med sikte på dessa fakta är det omöjligt att tala om de baltiska staternas fullständiga politiska och ekonomiska beroende av England. För övrigt hade Ryssland de bästa möjligheterna att driva handel med de baltiska staterna, och dessa var alltid angelägna därom. Därigenom skulle en jämnare fördelning av de baltiska staternas utrikeshandel ha kommit till stånd mellan Ryssland, England och Tyskland. Men Sovjetunionen ville det icke, och så förblev handeln med Ryssland alltid mycket liten (ungefär 3—5 %). Denna ovänliga handelspolitik från rysk sida tvang de baltiska staterna att söka avsättningsmarknader i Storbritannien och Tyskland. Att nu efteråt förebrå de baltiska staterna härför, är fullständigt ogrundat.

De baltiska demokratierna tillämpade i sin utrikespolitik under åren 1920 till 1934 en fredlig och neutral politik, som var nödvändig för att trygga deras nyvunna självständighet och frihet. De ville leva i vänskapliga förbindelser såväl med de i politiskt och ideologiskt avseende dem närstående demokratierna i Västern som med grannländerna Polen, Finland, Skandinavien, Tyskland och Sovjetunionen. I detta syfte understödde de demokra-

Frihets- och självständighetstiden

tiska baltiska staterna alltid alla försök till internationellt samförstånd och verkade aktivt för dessa syften även vid NF:s föbunds församlingar i Genève. NF åtnjöt på tjugutalet stort anseende i Baltikum. De baltiska staternas representanter hörde till de trognaste anhängarna av samarbetet mellan folken, av vilket de med rätta kunde vänta sig fördelar också för sin egen självständighets framtid.

TREDJE DELEN

De baltiska diktaturerna

I

Den ekonomiska och politiska krisen (1931—34)

År 1931 utbröt i de baltiska staterna den ekonomiska världskris som redan 1929 börjat i USA. Krisen satte de tre unga demokratiska ländernas hela ekonomiska och politiska struktur i gungning. Samtidigt trängde den i de flesta europeiska stater segerrika fascistens diktaturidéer alltmer in också i de baltiska länderna. De baltiska fascisterna vann avsevärt i styrka. De konservativa bondepartierna, som dominerade de baltiska staternas politiska liv, övergav till större delen demokratin och anslöt sig så småningom till diktaturen. Angreppen mot de baltiska republikernas demokratiska statsform blev allt starkare, och några svagheter i deras författningar blev därvid omåttligt överdrivna. De förefintliga politiska motsättningarna skärptes till det yttersta. Svåra politiska strider uppstod, och de slutade med de baltiska demokratiernas undergång.

År 1934 genomfördes statskupper och upprättades diktaturer i Estland och Lettland. I Litauen hade demokratin redan 1926 avskaffats genom en militärkupp.

DEN EKONOMISKA KRISEN

De baltiska staternas näringsliv under trettioalet var i hög grad beroende av det världsekonomiska läget. Det byggde på möjligheten att till så goda priser som de under åren 1925—30 rådande kunna sälja de baltiska exportvarorna på utländska, huvudsakligen brittiska och tyska marknader. På denna grundval hade det baltiska jordbruket och den baltiska industrin byggts upp under tjugutalet. Det var de baltiska demokratiernas ekonomiska basis, som tryggade deras gynnsamma utveckling.

De baltiska diktaturerna

Den ekonomiska världskrisen förstörde denna ekonomiska grundval för de baltiska demokratierna. Priserna på alla de varor som producerades i de tre baltiska länderna föll katastrofalt. Om priserna år 1929 anges med 100, så var de år 1933 i Lettland 69 och i Estland t.o.m. 45. Priset förorsakade en väldig försämring av böndernas ekonomiska läge. Dessa hade numera endast ringa möjlighet att köpa industrivaror. Endast med stora ansträngningar kunde bönderna numera betala de skulder som de ådragit sig vid en tidpunkt, då priserna på jordbruksprodukterna hade varit väsentligt högre.

Samtidigt minskade de baltiska staternas båda huvudkunder — Storbritannien och Tyskland — på grund av krisen införseln av smör, bacon, lin och trä från de baltiska länderna. Exporten föll i Estland med 62 % och i Lettland med 69 %!

Minskningen av lantbefolkningens köpkraft och reduceringen av utförseln fick allvarliga återverkningar även på den baltiska industrin. Denna måste inskränka sin produktion och avskeda arbetare. Industriproduktionen föll i Lettland från 100 år 1930 till 75 i krisåret 1932. Samtidigt steg antalet arbetslösa och nådde siffran 14 000. Liknande var läget i de båda andra baltiska länderna.

Krisen framkallade också en kraftig bortflyttning av utländskt kapital, särskilt det tyska. De finansiella sammanbrotten i Tyskland och England år 1931 försatte även de baltiska centralbankerna i stora svårigheter. De baltiska valutornas stabilitet rubbades därigenom.

Även de tre staternas budgetära läge försämrades mycket genom krisen. Jordbruksprisernas fall försvårade skatteindrivningen, befolkningens sjunkande inkomster och arbetslösheten verkade likaså i samma riktning. Genom den kraftiga minskningen av importen förlorade staten mycket av tullinkomsterna. Å andra sidan växte också statsutgifterna avsevärt, eftersom man måste finansiera olika stödåtgärder för det hotade jordbruket och nödhjälpsarbeten för de arbetslösa. Statsbudgeterna visade under krisåren underskott i alla tre länderna.

Krisen hade under de svåra åren 1931 till 1934 en förhärjande inverkan på alla samhällsklasser i de tre baltiska staterna. Det väl-

Den ekonomiska och politiska krisen

diga prisfallet ruinerade bönderna, och arbetslösheten hotade arbetarna, medan företagen, affärsmännen och bankerna drabbades av produktionens och handelns tillbakagång. Även medelklassens och intelligensens inkomster minskades starkt. Alla befolkningsskikt kände, att grundvalen för deras existens var hotad och framtiden osäker. En djup och allmän oro spred sig inom de tre baltiska demokratierna.

Detta var de ekonomiska och sociala orsakerna till de politiska händelser, som i början av trettioalet skakade de baltiska demokratierna och år 1934 förintade dem. Den ekonomiska världskrisen framkallade i de unga staterna liksom överallt i världen en politisk kris, som urartade i en djupgående kris för den baltiska demokratin. De antidemokratiska omvälvningarna i de baltiska staterna framkallades icke av nationella och inhemska förhållanden. Deras huvudmotiv var utländska, internationella. Om den ekonomiska världskrisen år 1931 icke hade lagt de baltiska staternas ekonomiska stabilitet i ruiner, skulle de antidemokratiska krafterna icke ha kunnat utveckla sig, och då hade demokratin med framgång kunnat övervinna sina svagheter. Men nu fick demokratin icke denna chans. Krisen utbröt med förhärjande kraft vid en tidpunkt, då de unga staterna ännu var i början av sin statliga utveckling och deras demokrati ännu icke var tillräckligt rotfast. Påfrestningen från de av internationella faktorer framkallade svårigheterna blev för stor. De unga baltiska demokratierna dukade under.

DEN POLITISKA KRISEN

Folkmassorna, som drabbats av den ekonomiska nöden, sökte efter orsakerna till sin olycka. Deras oro och missnöje vände sig mot den bestående statsformen. Demokratin anklagades för att vara ur stånd att avskaffa krisens verkningar och återställa det ekonomiska välståndet. I en kristid borde man ha en annan statsform, som icke tillät några långa diskussioner utan garanterade en snabbt arbetande och effektiv regeringsmakt. De demokratiska författningarna var icke lämpliga för de rådande förhållandena, de var felaktiga

De baltiska diktaturerna

och gjorde det omöjligt för statsmakten att fungera med framgång. Demokratien sades vara för svag, och därför måste man skapa en stark statsmakt. Eftersom de demokratiska parlamenten i de baltiska länderna spelade huvudrollen i statslivet, riktades kritiken huvudsakligen mot dem. Parlamentens "herravälde" måste avskaffas. "Hundra kejsare" kunde icke regera landet. Delvis fick denna antiparlamentariska propaganda rent demagogiska former. Man krävde, att de icke särskilt höga arvoden för parlamentsledamöterna skulle sänkas och antalet ledamöter minska, eftersom parlamentet endast höll "onyttiga" tal och vållade staten stora utgifter. Eftersom såväl i Lettland som i Estland antalet ledamöter var endast 100 och utgifterna för parlamentet icke utgjorde ens 1 % av statsbudgeten, måste dessa angrepp uppfattas som typiska utväxter på den antiparlamentariska hets, som under de oroliga krisåren 1931-34 starkt påverkade de baltiska republikernas politiska liv.

Eftersom många partier var representerade i de baltiska parlamenten, riktade sig den antidemokratiska agitationen också mot "partiernas misshushållning". Partierna anklagades för korrupcion och för ensidigt tillvaratagande av smågruppers intressen. "Partiernas herravälde" skulle avskaffas. Icke en koalitionsregering, byggd på "kohandel" mellan de många politiska partierna och grupperna, utan en regering av "starka" nationella ledare skulle bildas för att rädda landet. Efterhand höjdes också kravet på partiförbud.

Denna kritik liknade mycket de angrepp mot demokratin, som på trettioalet gjordes i alla europeiska länder. Frånsett detaljer hade den i princip ingen nationell karaktär, som uteslutande kunde bygga på lokala baltiska förhållanden. Ingenstädes i världen hade krisen förorsakats av en regerings verksamhet eller av en statsförfattnings existens, men överallt uppfattades den gången dess uppkomst av breda befolkningslager som ett bevis för att demokratin hade misslyckats. Folkmassorna sökte skulden icke i samhällsordningens djupare ekonomiska orsaker eller i den förefintliga ekonomiska anarkin utan i den politiska statsformen. Krisen hade utbrutit under demokratin herravälde, demokratin hade icke kunnat avvärja den, följaktligen bar demokratin skulden och

Den ekonomiska och politiska krisen

måste avskaffas. Att krisen hade ekonomiska orsaker och en internationell karaktär, som icke hade något samband med den politiska statsformen och de politiska förhållandena i varje enskilt land, det förbisåg de av den plötsligt inbrytande nöden överraskade folken. De tänkte icke heller på att den ekonomiska världskrisen hemsökte även de flesta diktaturländerna, fastän folkmassornas oro där undertrycktes brutalt och därför icke trädde i dagen. Men de baltiska folken hade ännu icke upplevat några nationella diktaturer. Deras missnöje vände sig mot demokratin, liksom fallet var i de flesta andra stater i Europa.

I kampen mot demokratin utnyttjades svagheter i de baltiska författningarna i stor utsträckning. De baltiska demokratierna hade, som vi tidigare framhållit, några statsrättsliga svagheter. Till dessa hörde framför allt de politiska partiernas mångfald, som medförde splittring av de politiska krafterna och av parlamenten. Följden blev att parlamentsmajoriteten aldrig var entydig och att regeringarna blev så ostabila, att de ofta växlade och kunde nybildas endast efter långvariga förhandlingar.

Dessa svagheter i de demokratiska författningarna användes som huvudargument i den antidemokratiska agitationen på trettioalet. Därmed motiverades nödvändigheten av en radikal författningsändring. I Lettland påstod man, att författningen av år 1922 "icke fungerade". Högerpartierna krävde, att statspresidenten skulle göras oberoende av parlamentet och att regeringen skulle erhålla större maktfullkomlighet. I Estland höjdes kravet på att statspresidentens ämbete skulle införas och att denne omedelbart skulle erhålla vittgående rättigheter. Samtidigt krävdes, att parlamentsledamöternas antal och parlamentens rättigheter skulle reduceras. De skarpaste kritikerna vände sig mot "parlamentets diktatur", som påstods vara rent negativ och hindra regeringen från att förvalta landet.

Det uppstod en öppen strid om parlamentets rättigheter. Den mest omstridda frågan var: skall parlamentet behålla sin dominerande ställning eller skall det avstå viktiga rättigheter till regeringen och statspresidenten? Därvid ville högerkretsarna icke endast avskaffa de mycket demokratiska författningarnas svagheter. De ville fastmera till det yttersta inskränka parlamentets rättig-

De baltiska diktaturerna

heter, så att regeringen och presidenten hädanefter skulle bli de dominerande faktorerna i statslivet. I Estland skulle presidenten framdeles kunna utan vidare upphäva varje av parlamentet antagen lag. Agitationen för en revidering av författningen fick en alltmer antiparlamentarisk och antidemokratisk karaktär. Den baltiska demokratin förhandenvarande svagheter utnyttjades enbart som propagandamedel för att avskaffa själva demokratin.

Motsättningarna skärptes efterhand, och en strid utbröt om demokratin vara eller icke vara. Diktaturidéerna företrädde särskilt av de baltiska fascisterna, "Åskkors"-gruppen i Lettland och "Befriarna" (VAPS) i Estland. Dessa förstärktes avsevärt under krisåren och fick anhängare i alla samhällsklasser, men särskilt inom en stor del av den borgerliga ungdomen.

Mycket viktigare och ödesdigrare för den fortsatta utvecklingen i Baltikum var den omsvängning som på trettioalet ägde rum inom *bondepartierna*. Dessa dittills konservativt demokratiska partier, vilka mestadels behärskade det politiska livet, övergav de demokratiska åskådningarna under trycket av den ekonomiska krisen och bondemassornas stora missnöje. De understödde kampen för en författningsändring och framförde därvid antidemokratiska förslag. Flertalet av deras ledare hade redan 1933 beslutat sig för en statskupp. De ville icke, att de egentliga fascisterna skulle rycka till sig makten genom en kupp, och beredde sig att i det avgörande ögonblicket ställa sina ledare i spetsen för en nationell bondediktatur. Endast ett fåtal av bondepartiernas politiker förblev trogna mot demokratin.

Med omsvängningen inom bondepartierna var den baltiska demokratin dödligt hotad, ty de baltiska republikerna var övervägande jordbruksländer. Bondeledarna innehade regeringsmakten och förfogade över de väl beväpnade och till antalet starka hemvärnen. Även armén och polisen lydde under deras folk. En regering, som med vapenmakt vill skjuta demokratin åt sidan och som därvid kan använda sig av de statliga maktmedlen, torde i varje stat kunna störta den bestående statsformen. Så var läget i Österrike i februari 1934, då Dolfuss genomförde sin regeringskupp och kommenderade skottlossning mot arbetarna i Wien. I en sådan situation befann sig också Estland och Lettland i mars och maj

Den ekonomiska och politiska krisen

1934, då de av bonderegeringarna genomförda omvälvningarna ägde rum.

De demokratiska författningarnas svagheter överdrevs numera omåttligt och avsiktligt. Trots allt fungerade dock författningarna, och inga allvarliga störningar hade inträtt i statsorganens verksamhet. Inga viktiga regeringsförslag hade försenats eller avslagits av parlamentet. För övrigt hade regeringarna möjlighet att mellan parlamentssammanträdena utfärda förordningar med laga kraft, och på trettioalet gjorde de detta i stor omfattning. Det förhöll sig alltså icke så, att parlamentet saboterade de åtgärder som var nödvändiga för att bekämpa den ekonomiska krisen. Dessutom hade regeringarna och parlamenten redan under den demokratiska tiden åren 1931—33 beslutat alla de viktigaste lagarna och åtgärderna för att höja det ekonomiska läget. Bönderna skulle garanteras fasta priser för jordbruksprodukterna, och staten utbetalade stora summor till dem som subventioner. Den utestående räntan för deras skulder reducerades, amorteringen av skulderna förlängdes och avskrevs delvis helt och hållet. Industrin understöddes genom begränsning av importen, och dess produktion för den inhemska marknaden främjades. Arbetarna fick bära de tyngsta bördorna. I Lettland indrogs av sparsamhetsskäl hälften av statsunderstödet till sjukkassorna. Dessa ekonomiska åtgärder inledde omställningen av det baltiska näringslivet och gav i slutet av trettioalet goda resultat. Men de kunde icke omedelbart förbättra situationen och återställa ett ekonomiskt välstånd med ett enda slag.

Efter omvälvningarna fick diktaturerna skörda frukterna av de åtgärder, som demokratierna vidtagit. Men under kristiden framlade demokratins motståndare inga andra ekonomiska recept, ty sådana hade de icke. Men samtidigt skymfde de demokratin och krävde utomordentliga fullmakter för en stark regering. De antidemokratiska politikerna hade på trettioalet inga ekonomiska utan endast politiska förslag. Vad de rekommenderade kunde icke avlägsna krisens verkningar utan endast avskaffa demokratin. Men genom att föra en vedervärdig kampanj mot den demokratiska staten undergrävde man folkets förtroende för de demokratiska regeringarna och dessas möjligheter att bemästra den svåra eko-

De baltiska diktaturerna

nomiska situationen. De ledande högerpolitikerna och fascisterna gjorde detta med full avsikt, ty man ville utnyttja krisen för att kompromettera och upphäva demokratin.

UTLÄNDSKA DRIVKRAFTER I DEN BALTISKA KRISEN

Även i politiskt avseende påverkades den baltiska krisen kraftigt av utlandet. Diktaturanhängarna i de baltiska länderna hade alltid importerat sina politiska idéer från de utländska diktaturerna.

På tjugutalet stimulerades de kraftigt av den segerrika italienska fascismen. Stort inflytande hade uppkomsten av en diktatur i Polen under Pilsudski, senare under Smigly-Rydz, vilken inträffade redan 1926 och direkt påskyndade omvälvningen i Litauen, där diktaturen som bekant infördes sju år tidigare än i de två andra baltiska staterna. År 1930 var det Lappo-fascismen i Finland, som starkt påverkade högerkretsarna och bönderna i Estland och Lettland. De estniska fascisterna understöddes under följande år alltid materiellt och militärt av Lappo-fascisterna.

Så bröt demokratin år 1933 samman i det näraliggande Tyskland och nationalsocialisterna övertog makten. Denna för hela Europa viktiga händelse hade en avgörande betydelse för den fortsatta politiska utvecklingen i de baltiska demokratierna. De antidemokratiska krafterna stärktes, breda folklager förlorade tron på demokratin, socialdemokraterna och liberalerna blev till dels modstulna. Om demokratin icke kunde bevaras ens i det stora Tyskland med dess mycket gamla och mycket starka arbetarorganisationer, hur skulle man då kunna hoppas, att den skulle kunna hävda sig i de små baltiska länderna, som numera på nästan alla sidor var omringade av diktaturstater och vilkas demokratiska krafter var svagare? Hitlers seger hade också direkt inflytande på de fortsatta händelserna i Estland och Lettland. De estniska fascisterna inledde hemliga förbindelser med de tyska nazisterna och fick från Tyskland stora penningunderstöd, som möjliggjorde deras antidemokratiska agitation, vilken de efter tyskt mönster bedrev med användande av stora penningssummor. Den lettiske bondeledaren K. Ulmanis reste 1933 till Tyskland och studerade

Den ekonomiska och politiska krisen

ingående den nationalsocialistiska rörelsen. Även han trädde i förbindelse med några av Hitler-diktaturens ledande män. För övrigt var A. Rosenberg en tysk balt från Estland, som studerat i Riga. Efter sin återkomst från det nyskapade Tredje riket hade Lettlands blivande diktator definitivt beslutat sig för diktaturens väg. Han och hans parti framträdde nu med ett förslag till författningsändring och anslöt sig till de antidemokratiska krafterna. Nu ökades angreppen mot demokratin i de båda baltiska länderna kraftigt, och läget blev för varje månad allt sämre.

En sista stöt gav upphävandet av demokratin, nedkämpandet av Wienarbetarnas väpnade motstånd och införandet av Dolfuss-diktaturen i Österrike. Fastän avståndet till Österrike var stort, hade den österrikiska demokratin och särskilt dess arbetarrörelse utövat ett starkt inflytande på de baltiska socialdemokraterna, särskilt de lettiska. Dolfussfascismens seger försvagade avsevärt de baltiska socialdemokraternas inflytande och gav demokratin motståndare ökad vind i seglen. Om det "röda Wien" och det mäktiga republikanska skyddsförbundet i Österrike icke hade kunnat hävda sig, då behövde man ännu mindre frukta motståndet från de svagare lettiska och estniska socialdemokraterna och det lettiska arbetareskyddsförbundet! Så blev de sorgliga februaridagarna i Wien inledningen till statskupperna i mars och maj månad i Tallinn och Riga. Den europeiska demokratin kämpade den gången mot en internationell våg av fascism, nazism och diktatur. De mellaneuropeiska demokratiska bastionernas fall gav en dödlig stöt åt de små och unga baltiska demokratierna. De europeiska demokratiernas öden hängde på tjugo- och trettiotalen nära samman i både goda och onda dagar.

De antidemokratiska omvälvningarna i de baltiska staterna var ett led i fascismens internationella utveckling, som på trettiotalet gick över hela Europa och ledde till att diktaturer av olika slag upprättades i många länder. De baltiska diktaturströmningarna var inga specifikt baltiska företeelser, som endast framkallats av lokala orsaker och som hade egna, nationella politiska idéer. Tvärtom var de påverkade av utländska idéer och uppbars av internationella drivkrafter. Utan en seger för diktaturen i halva Europa hade det icke blivit några diktaturer i de baltiska staterna.

De baltiska diktaturerna

Dessutom höll sig de baltiska demokratierna längre än många andra. De föll icke *före* utan *efter* demokratins sammanbrott i Italien, Tyskland, Österrike och Polen. Sedan demokratin fallit i Baltikum, uppstod diktaturer endast i Bulgarien (1934), Grekland (1936), Rumänien (1938) och Spanien (1939).

VAR DE BALTISKA STATERNA ICKE MOGNA FÖR DEMOKRATIN?

Nu påstås av några författare, att en internationell diktaturrörelse visserligen hotade demokratin i alla europeiska länder, men att endast de "nydemokratiska staterna", som uppkommit efter det första världskriget, icke kunnat bevara sin demokratiska statsform. Sådana var också de tre baltiska staterna. Däremot sägs det, att demokratin kunnat hävda sig mot diktaturanhängarnas angrepp i de gammaldemokratiska staterna och kunnat fortsätta sin utveckling. De unga staterna skulle icke ha varit tillräckligt förberedda för demokratin, och därför hade denna brutit samman i de unga självständiga länderna.

Mot teorin om de baltiska staternas bristande mognad måste man invända, att demokratin gått under även i en rad gamla demokratier. Diktaturens första seger skedde i Italien, där demokratin infördes redan på 1800-talet och blott utvecklades vidare efter det första världskriget. Just den italienska fascismen utövade ett ödesdigert och fördärvligt inflytande på utvecklingen i många europeiska länder. I Tyskland fanns politiska friheter, mäktiga arbetarorganisationer och redan från år 1871 allmän rösträtt. Även om den Wilhelmiska riksdagen icke ägde alla de rättigheter som tillkommer ett demokratiskt parlament, kan man icke förneka, att demokratin delvis härskade i Tyskland redan långt före det första världskriget och att Weimarrepubliken endast innebär, att demokratin befästes och utvidgades. Samma sak gäller om Österrike, där den allmänna rösträtten infördes 1907. Man kan alltså icke påstå, att demokratin gått under endast i de nya staterna. Det förhöll sig tvärtom: demokratins undergång i de två stormakterna Italien och Tyskland påverkade utvecklingen i de

Den ekonomiska och politiska krisen

små och unga staterna och stimulerade diktatursträvandena i dessa länder.

För övrigt var demokratin hotad även i de gamla demokratierna. Särskilt starka var de fascistiska strömningarna i en av världens äldsta demokratier, den tredje franska republiken. I februari 1934 utkämpades blodiga gatustrider i Paris mot fascisterna, och under det andra världskriget sköts demokratin åt sidan åren 1940–44 för att ersättas av den auktoritära Vichy-regimen. Denna omvälvning skedde visserligen som en följd av nederlaget i kriget, men det var den franska nationalförsamlingens majoritet som överlämnade makten till Petain. De många processerna mot Vichyanhängarna har efter det andra världskriget visat, hur stark den franska fascismen varit. Så var också fallet i Belgien, delvis också i Nederländerna och Norge. Namnen Degrelle, Mussert och Quisling kännetecknar den ganska starka fascistiska rörelsen i de tre gammaldemokratiska länderna.

Det måste också framhållas, att de gamla demokratierna, särskilt de nära liggande skandinaviska länderna och det i ekonomiskt avseende med Baltikum nära förbundna Storbritannien, under trettioalet icke gjorde något för att understödja de hotade unga baltiska demokratierna. Den allmänna opinionen i dessa unga stater var alltid mycket känslig för utlandets inställning. Några förklaringar från de ledande statsmännen i Storbritannien och Skandinavien mot diktaturtendenserna i Baltikum, några skarpa artiklar i ledande tidningar och ett par diplomatiska demarscher i de baltiska huvudstäderna med uttryck för oron inför eventuella statskupper skulle den gången ha gjort ett starkt intryck på den politiska utvecklingen och givit de demokratiska krafterna nytt mod. Annars brukade den brittiska diplomatin i viktiga frågor, t.ex. år 1927 vid avslutandet av det lettisk-ryska handelsfördraget, klart och tydligt offentliggöra sin uppfattning om sakerna i de baltiska huvudstäderna. Denna gång, då det gällde den baltiska demokratin vara eller icke vara, visade det demokratiska England icke det ringaste intresse.

Tvärtom accepterade man i London och Washington utan vidare omvälvningarna år 1934, och man intrevenerade icke ens för de häktade demokraterna och socialisterna. Under diktaturtiden be-

De baltiska diktaturerna

sökte svenska och finska socialdemokratiska ministrar och brittiska parlamentsledamöter av alla partier flera gånger de baltiska diktaturländerna. De höll vänliga tal och prisade förhållanden i Baltikum vid en tidpunkt, då deras meningsfränder satt i de lettiska fängelserna. USA:s sändebud i Baltikum, Lane, som 1947 skrev en välmotiverad, skarp bok mot den nuvarande "folkdemokratiska" regimen i Polen, hade på trettioalet tyvärr intet att invända mot de baltiska diktaturerna. Detta gav diktaturerna möjlighet att tala om understöd från de västliga och nordliga demokratierna.

Storbritannien utvidgade i mitten av trettioalet väsentligt sin handel med de baltiska diktaturerna och hjälpte dem att övervinna den ekonomiska krisen. Vid handelsförhandlingarna gjordes icke det minsta försök att förmå de baltiska regeringarna att återvända till demokratin. En sådan brittisk önskan hade de baltiska diktatorerna Ulmanis, Smetonas och Päts knappast kunnat motstå, ty utan exporten av smör, bacon och trä till England kunde det baltiska näringslivet den gången icke sättas på benen efter krisen. Objektiva engelska iakttagare bekräftar denna värdering av läget, när de i den år 1938 av Royal Institute of International Affairs utgivna översikten över de baltiska staternas ekonomiska läge framhåller: "Det var av valutaskäl livsviktigt, att de baltiska staterna med alla möjliga medel förstörade sin export till Storbritannien. Detta läge gav Förenade kungadömet en stor förhandlingsstyrka, när tiden kom att avsluta handelsfördrag med dessa stater." Denna förhandlingsstyrka och den för England ytterst gynnsamma situationen använde den dåvarande konservativa brittiska regeringen vid sina förhandlingar med de baltiska diktaturerna icke alls för att återställa de lagenliga demokratiska institutionerna. Resultatet blev, att de baltiska diktaturerna med hjälp av det demokratiska England förbättrade sitt ekonomiska läge och därmed konsoliderade sin antidemokratiska regim.

I dag upplever vi efter det andra världskriget uppkomsten av Truman- och Marshall-doktrinen, vari erkännes att de av diktaturen hotade länderna måste stödjas, och de demokratiska stormakterna lämnar stora penningkrediter till många av dessa. Såväl USA som Storbritannien har flera gånger intervenerat i Östeuropas

Den ekonomiska och politiska krisen

länder, i Grekland och i Kina med krav på att de demokratiska förhållandena skulle återställas. På trettioalet gjorde man motsatsen: de gamla och stora demokratierna lät de baltiska demokratierna falla och hjälpte ekonomiskt diktaturerna. Under sådana omständigheter är det synnerligen omotiverat att efteråt kasta hela skulden för de unga demokratiernas sammanbrott på de baltiska folken.

Vad nu påståendet om den baltiska "omognaden" beträffar, är det icke sant, att de baltiska folken överhuvud taget icke hade några demokratiska traditioner. De baltiska nationerna, men i synnerhet den socialistiska arbetarklassen, hade i ungefär trettio år kämpat för demokratin under tsarismen och offrat mycket därför. Det är fullkomligt ogrundat att påstå, att ett folk med flera decenniers traditioner av kamp för friheten icke skulle kunna begripa demokratins mening. I Lettland och Estland upprätthölls demokratin i 15 år, alltså nästan tre gånger så lång tid som de efterföljande diktaturerna på trettioalet. De baltiska demokratierna hade sina svagheter, men i det stora hela fungerade de bra. Liknande svagheter, som dem Baltikum fick uppleva, framträdde också i flera äldre demokratier, t.ex. i Frankrike, Belgien, Nederländerna. Saknades alltså även där förutsättningarna för demokratin? Den engelske författaren J. Hampden Jackson säger i detta sammanhang med rätta, att de baltiska demokratierna på trettioalet vid tidpunkten för demokratins kris var "i gott sällskap" med andra, gamla nationer. Vi har i de föregående kapitlen lärt känna de baltiska demokratiernas stora politiska, ekonomiska, sociala och kulturella framgångar. Talet om de baltiska demokratiernas resultatlösa experiment saknar därför objektiv grund.

De politiska motsättningarna mellan vänster- och högerpartierna var faktiskt hårda i Baltikum, men de skärptes i väsentlig grad endast under den oroliga kristiden, då högerpartierna svängde över till diktaturtankarna. Men den gången saknades mycken tolerans också i många gammaldemokratiska stater, t.ex. Frankrike, Belgien, Finland. Icke heller bristen på moderation var någon specifikt baltisk företeelse. Halvmilitära och uniformerade förband fanns också i andra länder.

I alla tre baltiska republikerna motiverade för övrigt diktatur-

De baltiska diktaturerna

anhängarna nödvändigheten att avskaffa demokratin med argumentet om "bristande mognad för demokratin". Före och särskilt efter omvälvningarna skrev och talade diktaturernas ministrar och deras journalister mycket om att demokratin i och för sig var bra och lämplig i äldre stater men att den här tills vidare icke kunde användas, eftersom de baltiska folken ännu icke var mogna för demokratin. Vill alltså nu efteråt några utländska demokrater bedöma de baltiska demokratiernas livsduglighet med fascistiska argument?

Teorin om att de baltiska nationerna icke var mogna för demokratin är grundlös. Det finns inga "mogna" och "omogna" folk med hänsyn till demokratin i Europa. Friheten älskas av alla kulturfolk, och till dessa hörde också de baltiska folken. Demokrati är icke statsformen för några utvalda "mogna" folk. Om teorin om omognaden vore riktig, så vore därmed diktaturens existens motiverad i alla länder, där demokratin avskaffats. Då hade man accepterat den uppfattning, som tidigare fascisterna och i dag några vänsterpolitiker och kommunisterna företräder, att de "omogna" folken med hjälp av diktaturen måste göras mogna för demokratin. Före det andra världskriget rekommenderades för denna folkens mognadsprocess de hel- och halvfascistiska diktaturerna, i dag efter kriget för samma syfte de hel- eller halv kommunistiska diktaturerna i Östeuropa. I båda fallen framställes det som en uppfostning till demokrati med hjälp av en diktatorisk styrelse. Bådadera är falskt. Varje diktatur, även den mildare, undertrycker den politiska och personliga friheten, inskränker eller förintar rättssäkerheten, åsidosätter självstyrelsen och de fria organisationerna, hämmar den andliga friheten. Varje diktatur förintar demokratiska uppfattningar och fostrar folkmassorna till de auktoritära regimernas mekaniska ja-sägande. Därför är det omöjligt att genom en diktatur uppfostra ett folk till demokrati. Demokratiskt sinnelag och demokratiska traditioner kan skapas och få rotfäste endast i en demokratisk statsform under ständigt bruk av demokratiska institutioner och demokratiska metoder. Om man accepterar teorin om omognaden, så måste man för oöverskådlig tid förklara "de omogna folken" vara odemokratiska, ty världen känner knappast en diktatur, som frivilligt avstått från makten. Nästan alla dik-

Den ekonomiska och politiska krisen

taturer har med våld måst avskaffas genom nederlag i krig och folkuppror. Dessutom förfogar diktaturerna under normala förhållanden över tillräckliga maktmedel för att undertrycka folkmassornas missnöje och förlänga sin egen tillvaro. Men ju längre tid en diktatur existerar, desto mera blir folkmassorna desorienterade och främmande för de demokratiska idéerna. Deras verkliga omskolning i demokratisk anda blir då en ytterst svår uppgift för årtionden. Det bästa beviset härpå lämnar det nuvarande Italien och Tyskland. Intet spår av demokratiskt sinnelag har utvecklats i Sovjetunionen under trettio års kommunistisk diktatur, trots allt ivrigt prat om en påstådd "sovjetdemokrati", som skulle vara mera vidsträckt än i alla verkliga demokratier i världen. Ingen diktatur har uppfostrat folket för demokratin.

Det råder inget tvivel om att förutsättningarna för demokratin fanns i de baltiska staterna. Kulturellt var de högt utvecklade, och för de demokratiska friheterna hade de länge kämpat. Om den ekonomiska världskrisen och de fascistiska strömningarna utifrån icke hade brutit in över Baltikum, så hade demokratin där stadfästs och icke dukat under. Att de gamla demokratierna var starkare och mera stabila, det är klart, men det betyder icke, att de unga demokratierna och i synnerhet de baltiska demokratiska republikerna var "omogna" för demokratin.

DE NATIONELLA ORSAKERNA TILL OMVÄLVNINGARNA

Vid sidan av de djupare orsakerna, det av krisen framkallade ekonomiska nödläget och inflytandet från fascismens systematiska segrar i halva Europa, fanns det också en rad lokala, nationella orsaker, som gynnade omvälvningarna.

Storbönderna och de kapitalistiska industri- och affärskretsarna var sedan länge missnöjda med arbetarklassens och socialdemokratins stora inflytande. De såg med sympati, hur arbetarorganisationerna slogs sönder genom de fascistiska omvälvningarna i många andra europeiska länder. De ville utnyttja den gynnsamma internationella situationen för att också avskaffa de starka baltiska

De baltiska diktaturerna

socialistiska partierna och fackföreningarna. Detta mål kunde nås endast genom att demokratin avskaffades.

Den i bondekretsar och bland borgarna i städerna av krisen framkallade oron, som av diktaturanhängarna riktats mot den demokratiska författningen, förstärktes ytterligare av den omständigheten, att de baltiska demokratierna icke i rättan tid hade förmått avskaffa vissa svagheter och negativa sidor.

I Lettland var det grundonda partiernas mångfald. Denna kunde man utan någon författningsrevision ha avskaffat enbart genom att ändra vallagen, i det att man, på samma sätt som Estland gjort sedan 1926, icke utdelade några parlamentsplatser överhuvud taget åt de småpartier, som endast fick några få representanter. Man kunde också kraftigt ökat antalet valkretsar och även därigenom minskat splittringsgruppernas möjligheter. Man kunde också ha ändrat några föreskrifter i föreningslagen och efter danskt mönster ha fastställt ett betydande minimiantal anhängare för nya partier. Sådana åtgärder skulle ha begränsat de lettiska partiernas antal till 5 eller 6, vilket motsvarat de normala förhållandena. Därmed hade parlamentets sammansättning koncentrerats och stabila regeringar kunnat bildas. Även andra felaktigheter i det lettiska partilivet hade därmed avskaffats. Ett sådant förslag framlades våren 1934 av socialdemokraterna i det lettiska parlamentet. Författaren till denna bok var den gången föredragande för detta lagförslag i vederbörande parlamentskommission. Bondeförbundet, vars ledare bestämt sig för en snar statskupp och ytterligare ville kompromettera demokratin, saboterade emellertid förslaget, och detta blev icke antaget. Ulmanis och de andra högerpolitikerna kritiserade skarpt "partiernas misshushållning" och splittringen i parlamentet, men under de avgörande månaderna 1933 och 1934 gjorde de avsiktligt ingenting för att genom en ändring av vallagen avskaffa partiernas mångfald. I stället agiterade de för en antidemokratisk revision av författningen för att politiskt förbereda den av dem planerade kuppen. Så omintetgjorde Ulmanis och hans anhängare möjligheten att i rättan tid avhjälpa den lettiska demokratis svåraste fel och därigenom stabilisera demokratin. Den äregirige bondeledarens mål var icke att sanera och befästa demokratin utan att förrinta den och bilda en bondediktatur under hans ledning.

Den ekonomiska och politiska krisen

I Estland skulle tillkomsten av en statspresident i någon mån ha stärkt statsmakten under den osäkra kristiden. Tyvärr skedde detta icke före slutet av år 1933, ty såväl socialdemokraterna som diktaturanhängarna motsatte sig förslaget, att en president med begränsade rättigheter skulle utses i republiken. De sistnämnda ville ha en president med diktatoriska rättigheter, de förstnämnda ville överhuvud icke tillåta några ändringar av den demokratiska författningen, vilka de uppfattade som en eftergift till fascisterna.

Försvaret av demokratin försvårades genom liberalernas svaghet och obeslutsamhet. Dessa var splittrade i flera grupper och förde icke en klar och fast politik. De var tveksamma och uppträdde icke tillräckligt skarpt mot diktaturanhängarna.

De demokratiska krafterna var splittrade, särskilt i Lettland. Det fanns ingen klar och stark demokratisk front, som kunde omfatta socialdemokraterna, liberalerna och de demokratiska grupperna inom de nationella minoriteterna och som med framgång kunde kämpa mot diktaturanhängarna. De lettiska socialdemokraterna stod under krisåren under en vänsterbetonad ledning, som icke rätt uppfattade den akuta diktaturfaran från bondeledarnas sida. I Estland motsatte sig socialdemokraterna införandet av presidentämbetet och råkade därigenom vid de stormiga folkomröstningarna åren 1932 och 1933 i motsättning till liberalerna.

Annars hade en bred koalition, som kunde bygga på en stort upplagd kompromiss mellan socialdemokraterna som arbetarparti och bondeförbundet, varit den bästa och säkraste vägen ut ur den svåra kristiden. I Sverige bildade Per Albin Hansson 1933-39 en röd-grön koalition av socialdemokrater och bondeförbundare och regerade med stor framgång. Samma var fallet i Finland 1937-39. Men de baltiska bondepartierna hade ingen lust att gå samman med socialdemokraterna och att regera på demokratisk basis. De var visserligen icke villiga att släppa fram de extrema fascisterna till makten, men de ville själva övertaga makten och bilda bonde-diktaturer under egna bondeledare. Dessa diktaturer gav dem möjlighet att även skjuta socialdemokraterna och liberalerna åt sidan och tillintetgöra dessas organisationer.

Försvaret av den baltiska demokratin hämmades också av kommunisternas antidemokratiska taktik. Dessa angrep oavslått de-

De baltiska diktaturerna

mokratin och framställde som sin värsta fiende icke fascisterna utan socialdemokraterna. I Lettland utnyttjade de varje tillfälle att försvaga arbetarskyddsförbundet och splittra fackföreningarna. I parlamentet höll deras representanter hetstal mot den redan hårt trängda demokratin. Så angreps den baltiska demokratin icke endast från höger utan också från den yttersta vänstern. Indirekt understödde kommunisterna därigenom de mycket starkare högerkretsar, som 1934 genomförde statskupperna. Efteråt (1935) förklarade kommunisterna, att deras taktik varit felaktig, och avsatte sina ledande funktionärer. Men då var demokratin redan förintad med deras hjälp.

En viktig roll spelade också den allmänna nyorientering till förmån för diktaturen som under krisåren försiggick inom statsförvaltningen. Det stora flertalet inom generalstaben och av polischeferna var bondeförbundare, högerpolitiker eller delvis t.o.m. öppet fascister. Hemvärdet låg fullkomligt i bondeförbundets händer och var egentligen en ren partiarmé, som man kunde använda för revolutionära syften. På liknande sätt som i Österrike blev de samma år i Lettland och Estland inträffade statskupperna förberedda och utförda av regeringarna. Diktaturen infördes bakvägen. Den baltiska demokratin kunde i det avgörande ögonblicket icke lita på sina egna ämbetsmän och maktmedel.

Den baltiska demokratins trognaste stöd, arbetarklassen, var lamslagen och modstulen genom fascismens ständiga segrar i utlandet. Den ekonomiska krisen och arbetslösheten hade försvagat dess motståndsvilja. Eftersom socialdemokratins 1934 icke företrädde mera än omkring en femtedel av befolkningen, kunde den icke ensam ta upp kampen mot den av regeringen insatta totala statsmakten. I Lettland och Estland var arbetarmassorna lika litet som i Österrike 1934 beredda att gå i generalstrejk för att kämpa mot regeringens statskupp. Denna trötthet och passivitet hos arbetarmassorna kom diktaturanhängarna till godo.

VAR STATSKUPPERNA OUNDVIKLIGA?

De baltiska diktaturanhängarna påstår, att diktaturerna var oundvikliga och nödvändiga. "Så kunde det icke fortsätta", som

Den ekonomiska och politiska krisen

det var under demokratierna, läget skulle man icke ha kunnat ändra på legal väg, och så blev statskupperna den enda möjliga utvägen. Om man icke hade avskaffat demokratin, skulle ett blodigt inbördeskrig ha utbrutit, för vilket såväl höger- som vänsterkretsarna förberedde sig. Statens säkerhet skulle därmed ha blivit hotad, vilket varit särskilt farligt i de baltiska ländernas utsatta läge, numera mellan de två stora diktaturerna Tyskland och Ryssland.

För att avskaffa de baltiska demokratiernas svagheter fanns det *lagliga* och demokratiska vägar. Man behövde endast ändra vallagen, vilket var genomförbart utan stora svårigheter, om bondeförbundet och högergruppen hade velat detta, ty socialdemokraterna gillade förslaget. Om man var missnöjd med parlamentet, så kunde statspresidenten i Lettland upplösa detta och utlysa nyval. Presidenten var under krisåren en bondeförbundare A. Kviesis, som uttalat sig för en revision av författningen. Det hade alltså varit lätt för honom att framlägga ett sådant förslag. Om man ville ändra författningen och om parlamentet avslagit förslaget härom, så kunde man hänskjuta även denna fråga till en folkomröstning, till vilken anhängare av en revision lätt kunde samla det nödvändiga antalet underskrifter. Slutligen skulle hösten 1934 nya val ske till parlamentet i Lettland och även med deras resultat hade man på fullt laglig väg kunnat konstatera den verkliga folkstämningen. Ingen av dessa lagliga möjligheter användes.

Vi har redan sett, att ett inbördeskrig absolut icke hotade från vänsterhåll. Kommunisterna var obetydliga och planerade rakt inte någon omvälvning på trettioalet. För övrigt förföljdes de ständigt och strängt. Hösten 1933 blev hela deras parlamentsfraktion i Lettland häktad och ställd inför domstol. Socialdemokraterna och särskilt deras arbetarskyddsförbund i Lettland hade organiserats endast för att avvärja fascisternas våldsdåd och skydda demokratin. Socialdemokraterna och arbetarorganisationerna var såväl i Lettland som i Estland redo att energiskt stödja varje demokratisk regering i dess kamp mot alla diktaturanhängare. Det är därför meningslöst att tala om faran för att socialdemokraterna skulle tillvälla sig makten. Även i detta avseende liknade läget i Baltikum 1934 den politiska situationen samma kritiska år i Österrike. Faran

De baltiska diktaturerna

kom endast från höger, från fascisterna. Dessa hotade icke endast vänsterkretsarna utan hela den demokratiska staten. Om regeringen använt kraftåtgärder, hade fascisterna kunnat hållas nere utan inbördeskrig. Ty de var för svaga för ett väpnat uppror mot statsmakten.

Ären 1933—34 fanns icke heller någon yttre fara. Ryssland hade vid den tidpunkten normala förbindelser med de baltiska staterna och tänkte efter Hitlers maktillträde mest på sin egen säkerhet. Å andra sidan var Tredje riket ännu för svagt att våga ett angrepp mot de baltiska staterna. Den omständigheten, att diktaturen härskade i de båda stormakterna, tvingade icke de baltiska staterna att uppgiva demokratin. Tvärtom hade man just i denna situation all orsak att fasthålla vid den demokratiska statsformen, som var grundvalen för de baltiska folkens frihet.

Det fanns 1934 möjligheter att rädda de baltiska demokratierna. Deras regeringar skulle ha upplöst fascistgrupperna och förbjudit dessas verksamhet. I en situation, då demokratin var ytterst hotad, borde man icke ha tillåtit fascisterna att missbruka de demokratiska rättigheterna för att undergräva demokratin. Hade man förbjudit och strängt förföljt kommunisterna, så borde man gjort det samma med fascisterna. Den baltiska demokratin borde ha försvarat sig med största energi. Arbetarorganisationerna, socialdemokraterna och liberalerna skulle ha understött en sådan politik.

Det är icke heller sant, som många kritiker påstår, att den baltiska demokratin gick under på grund av sina egna svagheter, att den var ruinerad och hade slagit fel och att folket därför icke försvarat den i farans stund. Men demokratin upplevde intet inre sammanbrott i de tre baltiska länderna. Den avskaffades överallt med våldsmedel. I Litauen var det en militärkupp, i Estland och Lettland var det regeringarnas statskupper, som med statens hela väpnade makt genomförde omvälvningen. Hade det däremot inträffat fascistiska uppror mot de demokratiska regeringarna, så skulle folkmassorna och i synnerhet de demokratiskt sinnade arbetarna ha kämpat för den hotade demokratin med hänförelse. Då hade också det stora flertalet inom armén understött den demokratiska regeringen i dess kamp mot de fascistiska kupp-makarna. Men 1934 fanns det ingen sådan demokratisk regering

Den ekonomiska och politiska krisen

i Baltikum. Vid makten satt bondepolitiker, som utnyttjade sin på demokratisk väg vunna regeringsställning till att avskaffa demokratin. Därvid maskerade de sina kuppplaner ända in i det sista och bedyrade offentligt, att de endast eftersträvade en författningsändring med lagliga medel och intet upphävande av demokratin. Folkmassorna var därför vilseledda och blev i det avgörande ögonblicket överraskade av regeringarnas statskupper. De ställdes inför fullbordade fakta, och det fanns för dem icke längre någon möjlighet att kämpa mot de plötsligt införda diktaturerna, eftersom dessa förfogade över hela statsmakten. Härtill kom också, att i Lettland, där arbetarorganisationerna var starkast, alla socialdemokratiska funktionärer (omkring 2 000) häktades på en enda natt och folkmassorna därefter stod utan ledare.

Likaså är det oriktigt att antaga, att omvälvningarna blivit oundvikliga genom socialdemokraternas och delvis också liberalernas doktrinära politik. Dessa påstås å ena sidan ha värjt sig mot alla författningsändringar, och å andra sidan skulle socialdemokraterna principiellt ha avvisat varje koalitionspolitik. Det sistnämnda hade omöjliggjort ett samarbete mellan bondeförbundet, liberalerna och socialdemokraterna och jämväl uteslutit en trängre koalition mellan socialister och liberaler. Därigenom hade bondeledarna fått chansen att i det avgörande ögonblicket hålla regeringsmakten i sina händer och därigenom kunnat missbruka statsmakten för att genomföra statskupperna. Nu förhåller det sig så, att socialdemokraterna och liberalerna motsatte sig endast de antidemokratiska författningsändringarna. I Lettland antog parlamentet flera författningsändringar, men statskuppen skedde, innan parlamentet vid tredje läsningen hunnit rösta om ändringsförslagen. Det viktigaste förslaget var för övrigt här att avskaffa de många småpartierna, och just för den tanken arbetade endast de lettiska socialdemokraterna. Vilken nytta skulle en i författningen föreskriven förstärkning av regeringsmakten väl ha medfört, om en stabil regering över huvud taget icke kunde bildas på grund av den stora partisplittringen? Upphävandet av mångpartisystemet var dock i praktiken ingen författningsfråga, utan det kunde — såsom vi redan framhållit — genomföras genom en ändring av vallagen. För övrigt bevisar de följande händelserna, att diktatur-

De baltiska diktaturerna

anhängarna icke menade allvar med sina planer på författningsändring 1932 och 1933. Efter omvälvningarna 1934 fasthöll Ulmanis och Päts icke vid dessa planer utan gick mycket längre: i Lettland upphävdes demokratin helt och hållet, i Estland i varje fall för flera år.

Vad socialdemokraternas inställning till koalitionen med de borgerliga angår, så var denna i Litauen och Estland positiv. I Litauen satt socialdemokraterna tillsammans med liberalerna i en vänsterdemokratisk regering, när denna störtades av en militärkupp 1926 och demokratin upphävdes. I Estland deltog socialisterna sex gånger, däribland även under kristiden 1932—33, i koalitionsregeringar. Men i slutet av år 1933 blev de icke upptagna i Päts' ministär. Det är sant, att flertalet av de lettiska socialdemokraterna under krisåren var motståndare till en koalitionspolitik. Men socialdemokraterna tillsammans med liberalerna hade icke den erforderliga majoriteten i lettiska parlamentet för att kunna bilda en vänsterregering. För övrigt var de flesta liberalerna vid denna tidpunkt icke villiga att regera tillsammans med socialdemokraterna mot bondeförbundet och högern. De sistnämnda ville icke ha något samarbete med socialdemokraterna, därför att de beslutat sig för diktaturen. Även om socialdemokraternas dåvarande taktik icke motsvarade den hotade demokratins fordringar, måste man dock nu efteråt framhålla, att det icke var denna taktik som var avgörande för att Ulmanis statskupp kom till stånd och lyckades.

Det fattades icke mycket i att demokratin i Baltikum hade överlevt världskrisen, den djupaste orsaken till diktaturrörelsen. Förbättringen och omläggningen av det baltiska näringslivet hade förberetts genom åtgärder, som de demokratiska regeringarna och parlamenten i Estland och Lettland vidtagit. Nu kom de tyvärr diktaturerna till godo.

De nationella diktaturerna

DEN LITAUISKA DIKTATUREN (1926-40)

Den litauiska demokratin förintades genom en *militärkupp*. Natten till den 16 december 1926 inträngde reaktionära officerare i parlamentets sessionssal och jagade med våld bort ledamöterna. Ministerrarna i regeringen Slezevicius häktades, likaså statspresidenten Grinius. De tvingades med våld att avgå. Även den liberale parlamentsordföranden Staugaitis tvingades lämna sitt ämbete.

Den våldsamma omvälvningen var förberedd genom en hemlig officersjunta och leddes av några fascistiska officerare. Den ledande rollen innehades av överste Plechavicius. Flygofficerarna deltog mycket aktivt i revolten. Regeringen överraskades av kuppmakarna och kunde icke organisera något motstånd. Efter någon tvekan anslöt sig de truppstyrkor, som icke deltagit i kuppen, till de nya maktthavarna. Statspresidenten Grinius vek för våldet och kallade icke folket till väpnad strid, därför att han icke ville framkalla ett blodigt inbördeskrig. Så gav sig den litauiska demokratin utan kamp.

De i kuppen deltagande officerarna var inga politiker. De förstod sig visserligen på att med våld störta den för dem motbjudande liberal-socialistiska regeringen men kunde icke själva bilda en ny regering. De trädde därför i förbindelse med "Tautininkai-partiet", en liten högergrupp som mest bestod av konservativa godsägare, storbönder, företagare och högre ämbetsmän. Ledaren för detta parti, som under den demokratiska tiden icke spelade någon roll var professor *Voldemaras*, och han utnämndes till ministerpresident. En annan politiker från detta parti, *Smetonas*, valdes den 19 december 1926 av parlamentet till statspresident. Detta val var olagligt, eftersom flertalet parlamentsledamöter höll sig borta från sammanträdet och endast 40 representanter för

De baltiska diktaturerna

högerpartierna deltog däri. Detta stympade parlament bekräftade också utnämningen av Voldemaras' kuppregering.

Kuppen motiverades efteråt med påståendet om faran av ett kommunistiskt uppror. I verkligheten existerade ingen sådan fara, och allt tal därom var en politisk demagogi för att på något sätt rättfärdiga kuppen. Kommunisterna i Litauen var mycket svaga och förföljdes, deras parti var en helt liten, hemlig grupp, som icke det ringaste kunde hota statens säkerhet. I parlamentet fanns det ingen enda kommunist. För övrigt förde den nya fascistiska regeringen under följande år en mycket Rysslands-vänlig politik.

De verkliga orsakerna till omvälvningen var av helt annan karaktär. Den liberal-socialistiska regeringen Slezevicius, som kom till makten genom valen i maj 1926, betydde slutet på högerpartiernas sexåriga herravälde. Regeringen ville skilja kyrkan från staten och delvis ersätta de uteslutande av högermän bestående ämbetsmännen med liberaler och socialdemokrater. Man förberedde också en minskning av de i fredstid alltför höga militärutgifterna och en reducering av den alltför stora officerskåren. De reaktionära kretsarna ville icke tillåta dessa regeringsplaner men saknade legala medel att störta regeringen, eftersom denna förfogade över majoriteten i väljarkåren och i parlamentet. Under direkt inflytande från Pilsudski-kuppen i grannlandet Polen, vilken försiggick samma år och ledde till överstarnas diktatur, beslutade man också i Litauen att använda sig av en våldsamt omvälvning. Den reaktionära officersklicken ansåg, att icke endast Pilsudski utan också den själv kunde genomföra en militärkupp. Deras sammansvärjning lyckades, och de båda högerpartierna — Tautininkai (nationalisterna) och de kristliga demokraterna understödde kuppen politiskt. Så uppkom 1926 Smetonas-Voldemaras-diktaturen, som med olika inre förändringar existerade ungefär 13 år och varade längst av de tre baltiska diktaturerna.

Först försökte diktaturregeringen lugna sejmen och med hotelser tvinga den till samarbete. Men detta lyckades icke, ty sejmen antog ett mistroende votum mot den olagliga regeringen och krävde dess avgång. Därefter blev sejmen den 12 april 1927 på olagligt sätt upplöst av regeringen Voldemaras.

Nu inträffade den första brytningen inom själva revoltrege-

De nationella diktaturerna

ringen. Voldemaras ville ändra republikens författning och väsentligt inskränka demokratin. De kristligt-demokratiska ministrarna krävde först nyval till parlamentet. De hoppades kunna utgå ur dessa val som det på nytt starkaste partiet och sedan kunna rycka till sig regeringsmakten. Men Voldemaras och Tautininkai-partiets övriga medlemmar var medvetna om sin svaghet och var därför avgjort motståndare till nyval. De ville genom ett regeringsbeslut påtvinga folket den nya författningen. Voldemaras ville regera vidare med hjälp av armén och de revolterande officerarna utan något parlament. Så kom det till en brytning mellan de två högerpartierna. I maj 1927, alltså endast ett halvt år efter decemberkuppen, lämnade de kristliga demokraterna regeringen och övergick till oppositionen. Förgäves hade de kristliga demokraterna understött omvälvningen, de fascistiska kuppmaakarna hade under den nya regimens första månader utnyttjat deras politiska hjälp och sköt dem nu åt sidan.

Efter denna brytning började Tautininkai-partiets rena diktatur, som stödde sig enbart på våldsmedel. Bakom den stod ledande grupper av officerare, som utgjorde en hemlig organisation och förfogade över armén, ledarna för den fascistiska organisationen "Järnvargen" och den brutala och mäktiga politiska polisen "Zvalgyba". Hos folket självt hade det lilla Tautininkai-partiet endast föga stöd, ty samtliga vänster- och högerpartier kämpade nu mot Smetonas-Voldemaras-diktaturen. Det var en klar militärdiktatur, som med vapnens hjälp höll sig kvar vid makten mot deras vilja, som utgjorde den stora majoriteten av det litauiska folket. Många av ministrarna var överstar.

Oppositionen plågades och undertrycktes. Många socialdemokratiska och liberala ledare häktades, sedan kom turen till några ledande kristliga demokrater. Ett koncentrationsläger för politiska motståndare inrättades i Varniai. I landet härskade krigstillstånd. De militära kretskommandanterna kunde efter godtycke döma de oppositionella elementen till administrativa straff. Pressen var underkastad censur och fick icke kritisera regeringen. Några socialdemokrater, som uppträdde aktivt mot diktaturen, dömdes av krigsrätten till långa tukthusstraff. Slutligen blev det socialdemokratiska partiet även formellt förbjudet i april 1929.

De baltiska diktaturerna

Det politiska läget i Litauen var emellertid mycket labilt, och diktaturen måste redan de första åren kämpa mot några upprorsförsök.

I september 1927 försökte litauiska socialister åstadkomma ett allmänt uppror, som var illa organiserat och därför tyvärr misslyckades. Endast i staden Taurage, nära den tyska gränsen, lyckades de upproriska rycka till sig makten och avsätta diktaturens administration. Upproret i Taurage undertrycktes blodigt av diktaturregeringen: 16 personer, däribland även några ynglingar, blev skjutna och några hundra häktade. Ett större antal fick tukthusstraff. Några grupper av de litauiska frihetskämparna flydde till Lettland, där de åtnjöt asylrätt som politiska emigranter.

Sedan upproren nedkämpats, dekreterade den olaglige statspresidenten Smetonas "i samförstånd med regeringen", att den lagliga demokratiska författningen upphävts och att en ny införts. Denna åtgärd av Smetonas var rent despotisk, ty han ägde ingen laglig rätt att ändra författningen. Den nya konstitutionen stärkte avsevärt statspresidentens makt och begränsade parlamentets rättigheter. Presidenten fick rätt att mellan parlamentssessionerna utfärda dekret med laga kraft. Regeringens ställning stärktes därigenom att den endast i händelse av ett med $\frac{3}{5}$ majoritet antaget misstroendevotum behövde avgå. Men införandet av den nya författningen hade ingen faktisk betydelse, ty Smetonas och hans regering styrde även under de följande åtta åren utan parlament. Smetonas vågade icke sätta sin egen författning i kraft, ty han visste alltför väl, att han och hans diktaturparti skulle besegras vid någorlunda fria val och att detta skulle medföra den svaga diktaturregimens omedelbara sammanbrott.

Snart började en ny konflikt inom diktaturregeringen. Ministerpresidenten Voldemaras försökte efterhand rycka till sig hela makten. Han ämnade använda den fascistiska organisationen "Järnvargen", som ett slags fascistisk milis för att göra sig oberoende av officersgrupperna. Smetonas ville icke ge efter, och med hjälp av arméledningen lyckades han den 19 september 1929 tvinga Voldemaras att avgå. Den störtade diktatorn försökte ännu några gånger konspirera mot Smetonas. 1930 förvisades han till en litau-

De nationella diktaturerna

isk landskommun, 1934 dömdes han till 12 års tukthus för sitt deltagande i ett kuppför sök, men redan 1938 blev han benådad.

När Voldemaras störtats, utnämnde Smetonas sin svåger Tubelis till ministerpresident. Det uppstod ett slags familjestyrelse, där de båda männens fruar (systrarna Chadakauskaite) spelade en aktiv roll. 1931 genomfördes ofria val i kommunerna på grundval av en kraftigt beskuren rösträttsordning, som frantog flertalet arbetare och kvinnor rösträtten. Kretsvis församlade representanter för dessa kommunförvaltningar valde sedan under stark polisbevakning särskilda elektorer, och dessa "återvalde" den 11 december 1931 Smetonas till statspresident för ytterligare sju år. Oppositionspartierna bojkottade dessa odemokratiska och olagliga val, med vilkas hjälp den litauiske usurpatorn försökte legalisera sin diktatur.

Under följande år skärptes diktaturen. Repressalierna mot socialdemokraterna fortsatte. 1932 upplöstes den sista fria arbetarfackföreningen. 1936 upplöstes också det liberala och det kristligt-demokratiska partiet. Hädanefter tilläts endast *ett* parti, Tautininkai. Samtidigt omvandlades detta parti alltmer i fascistisk riktning. Partiet införde i sina organisationer den nazistiska ledareprincipen i stället för val, och Smetonas utnämndes till partiets högste ledare för livstiden. Folkmassornas ovilja mot diktatur-regimen visade sig i revoltförsöken i armén i juni 1934, i de stora bondeoroligheterna åren 1935—36 och i generalstrejken och arbetardemonstrationerna i Kaunas i juni 1936.

Efter dessa händelser såg sig Smetonas tvungen att i juni 1935 anordna ofria parlamentsval för att utåt visa ett sken av folkrepresentation. En ny vallag, som utarbetats efter den polska diktaturens mönster, berövade de politiska partierna möjligheten att ställa upp kandidater. Dessa skulle i stället nomineras av krets- och sockenförvaltningarna. Eftersom de sistnämnda uteslutande bestod av det härskande Tautininkai-partiets anhängare, hade de övriga partierna ingen möjlighet att ställa upp sina kandidater. Genom dessa inskränkande föreskrifter förlorade valen sin demokratiska karaktär. Därför bojkottade oppositionspartierna även dessa val. Endast anhängare av Tautininkai föreslogs och valdes. Mestadels var det av regeringen beroende tjänstemän och bönder.

De baltiska diktaturerna

Den nya sejmen, som hade endast 49 ledamöter, förde en tämligen betydelselös tillvaro och spelade ingen viktig roll. Den var endast ett skenparlament.

Den nya sejmen reviderade ännu en gång den litauiska författningen och antog en ny, som var ett försök att nominellt ge den auktoritära regimen en folklig grundval. Den infördes den 12 maj 1938. I fråga om principerna liknade den författningen av år 1928. En stark presidentmakt med dekretätt och befogenhet att upplösa parlamentet bibehölls. Likaså en stark regering, som kunde tvingas att avgå endast med kvalificerad majoritet. Parlamentets rättigheter var mycket begränsade, det hade endast kontrollerande och rådgivande funktioner. Valen till sejmen skulle även i framtiden förbli ofria, ty kandidaterna fick endast uppställas av de kommunala organen, som faktiskt utgjordes av de tjänstemän som regeringen tillsatt. De politiska partierna tilläts icke. Därför var också 1938 års författning en diktatur och ingen demokrati.

Under de närmaste åren skakades den litauiska diktaturen, som alltid var mycket svag, mycket svårt av utrikespolitiska händelser och bröt efterhand samman. I mars 1938 måste Smetonas och Tubelis kapitulera för ett polskt ultimatum och erkänna förlusten av Vilna som definitiv. Detta medförde, att regeringen Tubelis trädde tillbaka och att en ny regering av ämbetsmän och överstar bildades, i vilken det dittills allenarådande Tautininkai-partiet fick endast tre ministrar. Dess dominerande inflytande var därmed försvagat. Ett år senare i mars 1939, ett halvt år före det andra världskrigets början, tvang Hitler den litauiska diktaturen att också avträda Memel-(Klaipeda-)området till Tyskland. Nu inträffade ett nytt regeringsskifte. Armén tvingade Smetonas att utnämna en av såväl Tautininkai-medlemmar som representanter för de båda borgerliga oppositionspartierna (liberaler och kristliga demokrater) och några partilösa ministrar sammansatt regering under general Cernius' ledning. Men Tautininkai-partiet hade även i denna regering alltså hälften av ministerposterna. Efter tolv år var dess diktatur emellertid mycket försvagad och demoraliserad.

Diktaturpartiet, som en gång kommit till makten med nationella fraser om "fosterlandets räddning", hade nu gjort fullstän-

De nationella diktaturerna

dig konkurs. Det hade först berövat landet dess frihet och nu även fört det in i utrikespolitiskt fördärv.

Den litauiska diktaturen liknade mycket Pilsudski-diktaturen i grannlandet Polen, under vars direkta inflytande den uppstått 1926. Den var alltså mildare än de blodiga totalitära diktaturerna i Italien och Tyskland, men den var ändå en utpräglad diktatur, som undertryckte friheten och oppositionen och som byggde på ledare-principen och på ett fascistiskt parti.

Under den litauiska oavhängighetstidens två sista år (1939–40) följde nu en långsam och partiell *återgång till demokratin*. Den demokratiska pressen utkom på nytt utan särskilda inskränkningar. Även socialdemokraterna utgav en laglig tidskrift. Socialdemokraterna krävde, att den fullständiga tryck- och föreningsfriheten och de fria valen skulle återställas, likaså att de politiska partierna skulle återuppstå. Det var endast en tidsfråga, när det litauiska folket med egna krafter skulle ha återställt den år 1926 störtade demokratin.

Krigshändelserna och de ryska truppers inmarsch i juni 1940 avbröt våldsamt denna påbörjade återgång till demokratin.

HALVDIKTATUREN I ESTLAND (1934–40)

I motsats till vad som skedde i Litauen infördes diktaturen i Estland på halvlegal väg av regeringen själv.

Den estniska diktaturens förkämpar var de estniska fascisterna, som var sammanslutna i de forna krigsdeltagarnas förbund. Anhängarna av denna organisation, vilka var kända i landet under sitt förkortade namn *VAPS*, leddes av en ung advokat *A. Sirk*. Till dem hörde också en rad officerare, många reaktionära, kårstudenter, en del av den yngre intelligensen, som drabbats av krisen, och missnöjda bönder. *VAPS*-anhängarna stod under det ideologiska inflytandet från den tyska nazismen och de finska Lappo-fascisterna. Från båda hållen fick de ständigt politiskt, materiellt och militärt stöd. Deras mål var klart fascistiska: den demokratiska författningen och de politiska friheterna skulle förintas, de politiska motståndarna undertryckas och Estland under *Sirks* ledning förvandlas till ett diktaturland efter Tysklands och Italiens före-

De baltiska diktaturerna

bild. Den ekonomiska världskrisen åren 1930—33 och den därav framkallade oron i alla samhällsklasser skapade en gynnsam jordmån för de estniska fascisternas verksamhet. De kunde också stödja sig på de auktoritära idéer, som var populära under trettio-talet, och på diktaturernas framgångar i halva Europa.

VAPS kämpade 1932 och 1933 för en revision av den demokratiska författningen. Parlamentets rättigheter skulle kraftigt begränsas, och en allsmäktig president skulle utnännas, som tillsammans med den av honom beroende regeringen skulle styra landet efter "ledare-principen". VAPS avvisade av taktiska skäl varje annan författningsändring, som var mindre radikal. Huvudsakligen med VAPS-anhängarnas röster avslogs vid folkomröstningarna i augusti 1932 och i juni 1933 förslaget om en statspresident med ungefär samma rättigheter som den finske eller den franske presidentens.

Uppmuntrad av dessa framgångar framträdde VAPS nu med ett eget förslag till ny författning och genomdrev, att detta förslag hänsköts till en folkomröstning. Det av Päts ledda konservativa bondeförbundet svängde i detta för Estlands historia avgörande ögonblick över till VAPS' sida och understödde vid folkomröstningen dess författningsprojekt. Den 14—16 oktober 1933 ägde folkomröstningen rum och slutade med att fascisternas förslag blev antaget. För förslaget avgavs 416 000 röster och mot detsamma endast 157 000.

Enligt den nya författningen, som var Estlands *andra konstitution* och som trädde i kraft den 24 januari 1934, skulle presidenten hädanefter väljas genom allmänna val och utrustas med utomordentliga fullmakter. Han skulle härefter vara landets dominerande faktor. Han skulle utse ministerpresidenten och efter behag kunna avsätta denne, bestämma regeringens politik, tillsätta ämbetsmän och kontrollera parlamentets verksamhet. Presidenten ägde absolut vetorätt över alla av parlamentet antagna lagar. Han hade också rätt att när som helst avbryta Riigikogus (parlamentets) verksamhet eller upplösa detta och föreskriva nyval. Presidenten hade också rätt att proklamera undantagstillstånd och dekretera lagar. Författningen av år 1934 gav den estniske presidenten så vittgående rättigheter som ingen annan president ägde i någon republik. Nu gällde det endast att vid valen, som skulle

De nationella diktaturerna

äga rum i april 1934, få en av VAPS' kandidater vald till president, och så skulle Estland vara förvandlat till en fascistisk stat.

Demokratin hade i detta kritiska ögonblick kunnat räddas endast därigenom, att samtliga demokratiska partier — socialisterna, liberalerna och bondeförbundet — enats inför den hotande faran, bildat en gemensam regering för att rädda demokratin och bekämpat VAPS-anhängarna med statsmaktens hela kraft. Den liberala regeringen Tönisson hade visserligen redan på hösten försökt inskränka VAPS' verksamhet, men denna fortsatte faktiskt att arbeta och förföljdes icke. Samtidigt hade regeringen också förbjudits några socialistiska och avgjort antifascistiska arbetarorganisationer såsom "vänsterextremistiska". I ett ytterst kritiskt läge, då faran hotade *endast från högern*, ingrep en liberal regering också mot arbetarorganisationer, som var demokratins bästa försvarare! Denna åtgärd var typisk för de estniska liberalernas vacklande hållning.

Efter nederlaget vid oktober-omröstningen avgick den liberala regeringen Tönisson, och en ny ministär bildades av bondeledaren Päts. Men denne ville icke sammansluta alla demokratiska krafter i landet till kamp mot den hotande fascismen. Päts och den bakom honom stående majoriteten av de konservativa storbonde-politikerna var under händelsernas tryck benägna att uppgiva demokratin för några år. Den sluge bondeledaren ville icke tillåta uppkomsten av en VAPS-diktatur utan utnyttjade det uppkomna läget för att grunda en egen diktatur. Denna skulle sedan efter några år långsamt och gradvis omvandlas till en mycket begränsad demokrati. Därvid skulle Päts åt sig själv rädda ett långvarigt presidentskap och åt sina politiska anhängare bevara regeringsställningen.

Sedan Päts beslutat sig för att införa sin egen diktatur, bortföll det andra alternativet: att bilda en bred koalitionsregering för att försvara demokratin. Nu ryckte han till sig makten den 12 mars 1934. Med den motiveringen, att VAPS planerade en nazistisk kupp, proklamerade han undantagstillstånd, lät häkta omkring 300 VAPS-ledare och inställde presidentvalen, som skulle ha ägt rum efter en månad. Men samtidigt inställdes också samtliga politiska partiers verksamhet, och de politiska friheterna upphävdes.

De baltiska diktaturerna

De sistnämnda åtgärderna var fullkomligt ogrundade, ty de riktade sig just mot fascisternas motståndare och lamslog varje politisk aktivitet från alla demokratiska krafter i landet. I stället för att endast tillintetgöra fascisterna hade Päts infört en auktoritär regim, som snart (fastän mindre skarpt) riktade sig också mot parlamentet, liberalerna och socialisterna. Den hotande totalitära VAPS-diktaturen kom icke till stånd, men en annan, mildare diktatur infördes. Den estniska demokratin var emellertid eliminerad för några år framåt.

Päts-regimens anhängare och jämväl några utländska författare framhåller att de "yttersta åtgärder" användes för att försvara demokratin och att därigenom vida sämre förhållanden kunde undvikas. Denna uppfattning är felaktig. Man försvarar icke en demokrati genom att för flera år skjuta den åt sidan. Vad Estland år 1934 hade behövt, var icke att den hotande totalitära VAPS-diktaturen avväjdes med hjälp av den mildare Päts-diktaturen utan att demokratin kraftigt försvarats och att alla diktaturströmningar hade bekämpats.

Päts regerade med hjälp av en polisregim, som rättsligt grundade sig på den odemokratiska författningen av år 1934. Inrikesministeriet hade straffrätt och kunde ådöma regeringens politiska motståndare böter och fängelsestraff, förvisa dem till öde öar i Östersjön och förbjuda oppositionella tidningar och organisationer. Pressen fick icke kritisera regeringens åtgärder. Alla politiska sammankomster var förbjudna. Den fackliga centralorganisationens centrala ledning avsattes och en ny ledning utnämndes av regeringen. Socialistiska ungdomsförbundet och Arbetarnas bildningsförbund blev upplösta.

Snart kom också en delvis halvfascistisk ideologi till uttryck. I stället för de förbjudna politiska partierna, vilka av regeringspropagandan framställdes som roten till det onda, organiserade man efter den österrikiska Dollfuss-diktaturens förebild det fosterländska förbundet "Isamaaliit" och slog därmed in på enparti-systemets väg. Inga andra partier fick arbeta, Isamaaliit ensamt hade fullständiga propagandamöjligheter och understöddes av regeringen med stora subventioner. Samtidigt bildades 15 yrkeskamrar och ett ekonomiskt råd efter de fascistiska korporationernas förebild. Vid

De nationella diktaturerna

valen till arbetarkammaren segrade dock socialisterna, och i några andra var också oppositionella element företrädade. Emellertid hade Päts genomfört ett vidsträckt korporativt system i det estniska samhället.

Särskilt antidemokratiskt utvecklade sig inrikesministern *Eenpalu*, som senare blev ministerpresident, en förutvarande bondepolitiker, som hade det fosterländska förbundet under sitt kommando. Genom att utnämna general *Laidoner* till överbefälhavare allierade sig Päts med majoriteten inom generalstaben och fick officerskretsarnas stöd. En rad generaler och överstar utnämndes till ministrar, sändebud och högre ämbetsmän. Även till folkbildningsminister blev en general utnämnd, fastän han saknade insikter i skolfrågor. Genom dessa åtgärder fick Päts-diktaturen delvis även en militär karaktär.

Diktaturen understöddes också av flertalet storbönder, vilkas ledande politiker satt i regeringen, av flertalet ämbetsmän och de finanskretsar som gynnades av regimen och som hade ekonomiska fördelar av denna. Ur politisk och social synpunkt var Päts-diktaturen en klar högerregim.

Den estniska halvdiktaturen var en mild diktatur, skenbart den mildaste i hela Europa. Den var väsentligt mildare än den litauiska diktaturen och den skilde sig avgjort från den mycket mera vittgående och brutala lettiska diktaturen (1934–40). Lettiska socialister uppfattade den tiden de estniska förhållandena som en mycket friare regim i jämförelse med deras egen Ulmanis-diktatur. De använde sig också ofta av Estland för sin hemliga och mot den lettiska diktaturen riktade demokratiska verksamhet. Därvid var de estniska socialdemokraterna dem till stor hjälp. Många socialistiska emigranter kom också från Lettland till Estland och fann där en tillfällig tillflykt. Under den auktoritära regimen i Estland blev de estniska socialisterna endast sällan förföljda och häktade på grund av sin oppositionella verksamhet, ännu mindre var detta fallet med liberalerna. Koncentrationsläger upprättades icke, tortyr och dödsstraff drabbade icke de politiska fångarna. Partiernas verksamhet var visserligen förbjuden, men förbudet gällde endast tills vidare och avsåg icke deras fullständiga upplösning. Partiförbudet varade dock i sex år och upphävdes icke under den

De baltiska diktaturerna

auktoritära regimens hela existens. Partiledningarna samlades emellertid faktiskt även under denna tid, och därför hade åtminstone ledningen inom de oppositionella partierna alltjämt vissa möjligheter att arbeta halvlegalt. Oppositionspressen, däribland även en socialistisk tidning, existerade alltjämt. Även de flesta arbetarorganisationerna kunde fortsätta sin verksamhet. De liberala studenterna bedrev en livlig opposition i sina föreningar i universitetsstaden Tartu. Denna stad gällde för att vara Tönissons stad, centrum för den liberala oppositionen. Trots sin relativt milda karaktär var den estniska auktoritära regimen dock en form av diktatur, ty den byggde på undertryckandet av de politiska friheterna, partierna och oppositionen. Den estniska regimen liknade i hög grad de moderata diktaturerna i Polen (Pilsudski) och Portugal (Salazar).

I opposition mot Päts' och Eenpalus auktoritära regim stod liberalerna under ledning av den gamle statsmannen Tönisson och de från bondeförbundet ånyo skilda demokratiska småbönderna, till vilka parlamentets president Penno också hörde. Socialisternas åsikter var i början av diktaturtiden delade. Några av partiledarna ville 1934 undvika att bereda Päts några svårigheter i hans kamp mot VAPS-fascisterna. Den tidigare partiordföranden A. Rei hade förhandlat med Päts därom, och Rei blev t.o.m. utnämnd till vice utrikesminister och senare till sändebud i Moskva. Andra partiledare bekämpade från början Päts-regimen. Dessa åsiktsdivergenser ledde till en splittring bland socialisterna, vilka under diktaturtiden var delade i tre olika fraktioner. När Päts-regimen stabiliserats och dess halvdiktatoriska karaktär blivit klarare, ställde sig alla socialistiska grupper i opposition och inledde 1937 ånyo ett inbördes samarbete.

I skarp opposition mot Päts-regimen stod också VAPS-fascisterna. De kände sig lurade på frukterna av sin antidemokratiska kamp och förberedde ett väpnat uppror. På hemliga vägar fick de över Finska viken vapen och ammunition från de finska Lappofascisterna. Till den 8 december 1935, då hela regeringen skulle vara samlad vid Fosterländska förbundets första kongress, planerade man att häkta alla regeringsmedlemmar och samtidigt utropa en ny regering under fascistledaren Sirk. Denna revoltplan

De nationella diktaturerna

var organiserad efter mönstret av de österrikiska nazisternas revolt mot Dolfuss-diktaturen i juli 1934. Överhuvud taget liknade hela förhållandet mellan VAPS och Päts-regeringen nazisternas kamp mot Dolfuss' austrofascism och Schuschnigg-regimen i Österrike åren 1934—38. VAPS-männens revoltplan blev förrådd, och den 7 december 1935 häktade polisen sammansvärjningens främsta ledare, däribland även några generaler i den estniska armén. I maj 1936 dömdes general Larka och 148 andra VAPS-ledare till svåra tukthusstraff. Sirk själv lyckades fly till Finland, varifrån han snart utvisades, och därefter begick han självmord i Luxemburg. Efter det misslyckade kuppförsöket bröt VAPS-rörelsen efterhand samman.

Nu började Päts förverkliga sina planer på författningsändringar. När Riigikogu (parlamentet) kritiserade regeringsåtgärderna, avbröts i oktober 1934 dess verksamhet, och det blev icke mera samman kallat. Under loppet av år 1935 förklarade Päts, att hans diktatur endast utgjorde ett övergångstillstånd och att en ny författning snart skulle utarbetas, som skulle återställa en begränsad demokrati. I sina tal underströk Päts flera gånger, att hans regim icke skulle slå in på den fascistiska diktaturens väg. Han tog också avstånd från att efterlikna den under mellantiden bildade Ulmanis-diktaturen i grannlandet Lettland, som nu styrdes utan varje konstitution. En "lugnande period" utan partistrider måste dock passeras, innan folket bleve "moget" för en moderat demokrati. Den 8 januari 1936 lät Päts föranstalta ett referendum, där röstningen gällde upphävandet av VAPS-författningen av år 1934 och inkallandet av en grundlagsstiftande nationalförsamling, som skulle utarbeta en ny författning. Med 474 000 röster mot 148 000 blev Päts' plan antagen.

I december 1936 ägde valen till nationalförsamlingen rum. Det var *ofria* val. De politiska partierna fick icke återupptaga sin verksamhet, endast Päts' och Eenpalus politiska organisation, Fosterländska fronten, kunde bedriva en omfattande politisk agitation. Fyra tidigare statsäldste och ministerpresidenter, Tönisson, Teemant, Piip och Kukk, protesterade i en öppen skrivelse till Päts mot att valfriheten undertrycktes. Den ena av dessa fyra framstående statsmän, Teemant, var en mycket känd bondeledare,

De baltiska diktaturerna

som icke deltog i Päts' och de andra bondepolitikernas diktatoriska politik. Protesten undertrycktes av regeringen och kunde offentliggöras endast i den finska pressen. Valen skedde i enmansvalkretsar. Genom repressalier från regeringens sida uppnådde man, att i 55 av de endast 80 valkretsarna enbart en kandidat för regeringspartiet uppställdes och därför valdes utan motkandidat. Bland de övriga 25 ledamöterna valdes även några oppositionsledare. Socialisterna bojkottade de ofria valen.

Nationalförsamlingen sammanträdde från den 18 februari till den 17 augusti 1937 och antog en författning, som utarbetats efter de principer som Päts angivit. Denna författning trädde i kraft den 1 januari 1938 utan att ha fått bekräftelsen genom folkomröstningen. Den var den estniska republikens *tredje konstitution*. Om den första författningen av år 1920 varit mycket demokratisk och den andra av år 1934 odemokratisk, så skulle den tredje legalisera Päts' auktoritära regim och åstadkomma den rättsliga grundvalen för en begränsad och partiell demokrati.

Presidenten fick mycket vittgående befogenhet. Han valdes för sex år genom allmänna val. Presidentkandidaterna skulle emellertid icke uppställas av folket självt genom partierna utan av parlamentets båda kamrar och av kommunernas representanter vid separata sammankomster. Om samme kandidat nominerades i alla tre institutionerna, ägde inga folkval rum, utan presidenten valdes vid en för de tre institutionerna gemensam sammankomst. Genom denna bestämmelse blev oppositionens möjligheter att ställa upp egna kandidater starkt begränsade, och härmed skapades en garanti för att faktiskt endast Päts kunde uppträda som sökande till presidentposten. Presidenten hade nu en dominerande ställning i statens liv. Han tillsatte regeringen, som icke behövde ha något förtroendevotum från parlamentet före sitt tillträde. Presidenten hade också rätt att upplösa parlamentet, han ägde suspensivt veto och befogenhet att mellan parlamentets sessioner regera med hjälp av dekret. Rätten att föreslå lagar tillkom också presidenten med regeringens samtycke. Regeringen var egentligen presidentens regering, och han hade också rätt att avsätta denna utan att tillfråga parlamentet därom.

Parlamentets rättigheter var starkt beskurna. I frågor som rörde

De nationella diktaturerna

landets försvar hade det ingen rätt att föreslå lagar. Utan regeringens samtycke fick parlamentet icke införa några nya utgifter i statsbudgeten och icke stryka några inkomster, ej heller antaga någon lag som kunde förorsaka nya utgifter. I händelse av misstroendevotum mot regeringen låg avgörandet hos presidenten, som antingen kunde avsätta regeringen eller utlysa nyval. För övrigt måste ett misstroendevotum uttalas av parlamentets båda kamrar.

Representanternas kammare (Riigivolukogu) valdes genom allmänna val i 80 enmansvalkretsar medelst majoritetssystem med relativ majoritet. Alla medborgare över 22 år hade valrätt, men endast de som nått 25 års ålder kunde väljas. Överhuset eller nationalrådet (Riiginõukogu) bestod av 40 medlemmar, vilka måste vara minst 40 år gamla, och det sammansattes på odemokratiskt vis. Presidenten hade rätt att tillsätta 10 medlemmar av överhuset, 6 var självskrivna medlemmar genom sin ämbetsställning (rektorerna, överbefälhavaren, biskoparna och riksbankchefen), de övriga 24 valdes av olika kamrar och korporationer. Överhuset kunde förkasta varje av representanternas kammare antagen lag, och en sådan trädde i kraft, endast om kammaren antog den ännu en gång men med $\frac{3}{5}$ majoritet.

Författningen av år 1938 var en typisk hybridkonstitution. Den var ett mellanting mellan de båda första estniska författningarna, varvid dock idéerna från 1934 starkare framträdde. Den starka presidentmakten, undantagstillståndet, presidialregeringen, ett mycket svagt parlament, tvåkammerssystemet i förening med en reducerad parlamentarism, avskaffandet av det proportionella valsystemet samt det korporativa systemet var kännetecknen på den nya författningen.

Men icke ens denna begränsade och modererade demokrati trädde i full kraft under de närmaste tre åren före den ryska ockupationen, därför att Päts fortsatte att regera med undantagstillståndet. De politiska partiernas verksamhet tilläts icke, de politiska sammankomsterna förblev förbjudna, pressen kunde även i fortsättningen undertryckas. Så blev hösten 1938 den enda socialistiska tidningen "Rahva Sõnna" förbjuden och dess chefredaktör förvisad från huvudstaden Tallinn. Päts och regeringen företrädde

De baltiska diktaturerna

den uppfattningen, att de i författningen föreskrivna friheterna ännu icke kunde införas. Den nya författningen kunde stabiliseras först efter några år, och först då ville man på nytt tillåta de politiska partiernas verksamhet. Trots den demokratiska författningen upprätthölls den auktoritära regimen till större delen även under åren 1938–40. Oppositionen befann sig alltså i ett halvlegalt tillstånd.

Under sådana politiska förhållanden försiggick de första parlamentsvalen enligt den nya författningen den 24–25 februari 1938. De skedde under inskränkningar som regeringen bestämt. Oppositionens kandidater kunde visserligen uppträda personligen, men de fick icke kritisera regeringens politik. Däremot var det tillåtet att framlägga ett positivt program för väljarna. De oppositionella kandidaternas valmöten blev i många fall förbjudna. Genom administrativa åtgärder hindrades några oppositionella kandidater från att framträda. Däremot utvecklade regeringspartiet en agitation, som understöddes med stora statsmedel och av hela statsmakten. Valen var alltså fria endast till hälften. Regeringspartiet fick 63, oppositionen 17 ledamöter. Bland de sistnämnda var också de båda liberala ledarna Jan Tönnisson och professor A. Piip. Även 8 socialister valdes. Enligt siffran för avgivna röster var resultatet omvänt: oppositionens kandidater hade tillsammans fått flera röster än regeringens Fosterländska förbund. Av 460 000 avgivna röster fick oppositionen 252 000 eller 57 % men Fosterländska förbundet endast 208 000. Härtill kom dessutom några valkretsar, där regeringskandidaterna saknade motkandidater och därför förklarades valda. Så visade de första halvfria valen, att folkets flertal trots flera års auktoritär regim dock förblivit de demokratiska uppfattningarna troget och icke understödde Päts' politik.

Valen 1938 betydde ett viktigt steg på vägen tillbaka till demokratin. I parlamentets båda kamrar fanns en relativt stark opposition, som ville ställa Päts-regimen under parlamentarisk kontroll. Efter valen utfärdades också en mycket vittgående amnesti. Den 24 april 1938 valde elektorerna K. Päts till statspresident med 219 röster mot 19.

De s.k. biståndsfördrag, som Sovjetunionen i oktober 1939 på-

De nationella diktaturerna

tvingade Estland och de andra baltiska staterna och som skapade ryska militärbaser på baltiskt territorium, förde den inrikespolitiska utvecklingen ännu ett viktigt steg vidare. Genom denna svåra utrikespolitiska kris, som hotade landets oavhängighet, rubbades grundvalarna för Eenpalus diktaturregering. Regeringen ombildades, den i oppositionskretsar hatade diktaturmannen Eenpalu måste lämna posten som ministerpresident och efterträddes av professor *Uluots*, en konservativ bondepolitiker. Samtidigt inträdde den liberale politikern professor A. Piip i regeringen som utrikesminister. Därmed hade Päts-regimen ytterligare luckrats upp. Tyvärr vågade Päts icke gå längre i denna för landets framtid avgörande stund. De politiska friheterna blev icke fullt och helt återställda, och en verklig koalitionsregering av samtliga politiska partier, som var nödvändig i det kritiska läget, blev icke bildad. Man regerade vidare med en halvdemokrati utan politiska partier. Den utpräglad auktoritära fasen av Päts-regimen var emellertid nu övervunnen.

Så befann sig också Estland, delvis liksom Litauen, vid tidpunkten för den ryska inmarschen i juni 1940 i en påbörjad men ännu icke avslutad återgång till demokratin. Man har emellertid all orsak att antaga, att Estland, om den ryska ockupationen icke inträffat, under loppet av några år med egna krafter skulle ha blivit ett helt demokratiskt land igen.

Avslutningsvis måste framhållas, att den auktoritära regimen i Estland av dess företrädare ständigt framställdes som tidsbegränsad och att den verkligen höll på att avecklas, även om det skedde långsamt. Rättssäkerheten hade dock aldrig kränkts i Estland. Ingen äkta diktaturideologi hade utvecklats, fränsett vissa kretsar. Man får icke heller glömma, att den estniska halvdiktaturen i motsats till den litauiska och den lettiska uppstått i kamp mot VAPS-fascisterna och även riktade sina skarpaste repressalier mot dessa. Päts-regimen lyckades avvärja denna totalitära fascism, fastän detta var förbundet med att demokratin prisgavs för flera år och fastän även andra, mera demokratiska metoder hade kunnat användas för detta syfte. Framför allt måste man alltid komma ihåg, att Estland under Päts-regimen, särskilt efter valen 1938 och efter regeringsombildningen 1939, var en i alla avseenden mera fri

De baltiska diktaturerna

stat än den sovjetdiktatur, som genom den ryska ockupationen sommaren 1940 infördes i dess ställe.

ULMANIS-DIKTATUREN I LETTLAND (1934-40)

Två månader efter diktaturens införande i Estland störtades också den lettiska demokratin. Natten mellan den 15 och den 16 maj 1934 gjorde Ulmanis sin kupp.

Först grupperade sig förkämparna för den nationella diktaturen omkring några fascistiska förbund, av vilka *Perkonkrusts* (Åskkorset) var det starkaste. De kämpade mot demokratin, krävde att författningen skulle ändras, agiterade mot de gamla politiska partierna, angrep på demagogiskt sätt parlamentets påstådda envælde och förhärligade de utländska diktaturerna.

Åren 1933-34 tog diktaturtendenserna under krisens tryck överhand också inom bondeförbundet. Storbönderna talade på sina möten om nödvändigheten "att marschera till Riga" och jaga bort det demokratiska parlamentet. Särskilt antidemokratiskt uppträdde de av bönder bestående hemvärnen. K. Ulmanis och de flesta bondeledarna vände sig numera mot den demokratiska författningen, som de på sin tid själva bidragit till att utforma. Högerfascisterna och medlemmarna av "Åskkorset" uppfattade omsvängningen i bondeförbundet som en konjunkturpolitik för att hindra de otillfredsställda bondemassorna att ansluta sig till fascisterna. De bekämpade kraftigt bondeförbundet och avvisade varje samarbete med detta såsom den främste bäraren av "det demokratiska systemet", ty Ulmanis och hans parti hade ju under den demokratiska tiden deltagit i de flesta regeringarna. Han var också kraftigt komprometterad genom bondebänkernas konkurser på tjugutalet, i vilka han var indragen. Liksom VAPS i Estland ville högerfascisterna ensamma övertaga arvet från den lettiska demokratin. Därigenom fanns det under de kritiska månaderna våren 1934, när den lettiska demokratin stod på avgrundens rand, två pretender till den nationella diktaturen, vilka kraftigt bekämpade varandra.

Den lettiska socialdemokratin förde en energisk kamp mot den aggressiva fascismen och lyckades den 15 december 1933 genom-

De nationella diktaturerna

driva ett parlamentsbeslut, enligt vilket regeringen fick i uppdrag att upplösa "Åskkorset" såsom en mot den demokratiska republiken fientlig organisation och att ställa dess ledare till ansvar. På grund av svagheten hos den liberal-konservativa regeringen, den sista demokratiska regeringen i landet, och den delvis profascistiska inställningen hos domarna lyckades denna organisation fortsätta sin verksamhet under ett något ändrat namn.

Däremot hade regeringen redan i augusti 1933 upplöst *Arbetarnas sport- och skyddsförbund*, den lettiska demokratins försvarsorganisation, på grund av dess påstådda militära karaktär. Fastän också detta förbund uppstod på nytt under ett annat namn, var det numera väsentligt försvagat, och dess verksamhet hämmades starkt av regeringen just i de för demokratin mest kritiska månaderna. Politiskt var det ett svårt slag för de demokratiska krafterna, ty det visade sig, att den liberala regeringen icke ville kämpa tillsammans med vänsterkretsarna mot den hotande faran från höger utan intog ett slags "neutral" hållning och vände sig mot de föregivna "extremisterna" såväl från vänster som från höger. Denna politik var helt felaktig. Arbetarnas skyddsförbund var en mot demokratin trofast organisation, som bildats till skydd för den lettiska demokratin och som under sin trettonåriga verksamhet oemotsägligt visat sitt klart demokratiska sinnelag. Dess medlemmar måste avlägga ed på den demokratiska författningen och högtidligt lova att våga sina liv för dess skull. I en situation, då en demokratisk regering allra mest behövde dåkraftig hjälp från ett sådant demokratiskt kampförbund, blev detta upplöst av en liberal regering. En sådan politik undergrävde försvaret av den lettiska demokratin och splittrade de demokratiska krafterna genom att framkalla en stor och välgrundad förbittring hos den socialdemokratiska arbetarklassen och genom att driva denna till opposition mot regeringen.

Samtidigt lämnades de tungt beväpnade och av arméofficerare instruerade *hemvärnen* (Aizsargi) helt oantastade. De var emellertid bondeförbundets privata armé, som bondeledaren K. Ullmanis faktiskt förfogade över, fastän hemvärnen årligen fick stora subventioner och sina vapen från staten. De bestod huvudsakligen av storbönder, och befälet var bondeförbundsfolk eller ännu längre

De baltiska diktaturerna

till höger stående reaktionärer. Socialdemokrater var principiellt uteslutna från deras led. Men med sina omkr. 19 regementen och 30 000 man var hemvärnen en avsevärd militär kraft, som till antalet rent av var större än den lettiska armén. Om man ville avlägsna den hotande revoltfaran, måste man omedelbart upplösa hemvärnen helt och hållet eller ställa dem under ett absolut säkert demokratiskt kommando och snarast möjligt förvandla dem från en statskupsarmé till en mot den demokratiska författningen trogen organisation. Men den liberala regeringen Blodnieks förklarade, att hemvärnen var en "statsbevarande kraft" och avvisade socialdemokraternas alla krav i denna riktning. Därmed gav den Ulmanis möjlighet att efter få månader genomföra sin omvälvning med hjälp huvudsakligen av hemvärnen. Med den lettiska demokratins statliga penningmedel avlönades alltså en privatarmé, som senare förintade demokratin.

Det är då också förklarligt, att de lettiska socialdemokraterna under sådana omständigheter icke hade någon större lust att stödja Blodnieks svaga liberala regering, då denna störtades den 2 mars 1934 genom bondeförbundets misstroendevotum i parlamentet. Det oaktat var detta ett politiskt misstag av den då vänsterorienterade socialdemokratin. I en kritisk situation, då demokratin var starkt hotad, borde socialdemokratin ha försökt att komma in i regeringen för att tillsammans med de borgerliga demokraterna hålla regeringsapparaten i säkra händer. Det är alltid bäst och lättast att försvara demokratin, om de demokratiska partierna innehar statsmakten.

Nu bildades i Lettland den 18 mars 1934 en av *Ulmanis* ledd högerregering. Men *Ulmanis* hade 1933 bestämt sig för en radikal författningsändring och hade redan i oktober samma år framlagt ett förslag härom för parlamentet. Detta förslag innebar, att en president med stor befogenhet skulle väljas av folket, att regeringens ställning skulle stärkas och att parlamentets rättigheter avsevärt skulle minskas. I februari 1934 hade bondeförbundets kongress uttalat sig för *Ulmanis*' projekt. Detta behandlades några månader av ett parlamentsutskott, till vilket även jag hörde, och återkom därefter i april 1934 till parlamentet. Utskottet hade antagit några av de föreslagna ändringarna men avvisat de radi-

De nationella diktaturerna

kalaste. I maj behandlades projektet i parlamentets plenarmöten.

Ulmanis hade redan på hösten 1933 beslutat sig för en statskupp och använde endast kampen om författningens revidering för att politiskt förbereda sin kupp.

Ända in i det sista hade han omsorgsfullt dolt sina kuppplaner och genomfört ett politiskt bedrägeri i stor stil. Ulmanis framhöll alltid sin trohet mot den lagliga ordningen, och det antogs därför tämligen allmänt, att han skulle försöka genomföra sina författningsändringar genom en folkomröstning eller genom de i oktober förestående valen på laglig väg i det nya parlamentet. Men Ulmanis fruktade, att han och hans parti vid valen skulle förlora en betydande del av rösterna till högerfascisterna. Redan vid de sista valen år 1931 lyckades han själv endast med stor möda komma in i parlamentet som en av de sista på bondeförbundets lista, som samlade endast 12 % av rösterna. Eftersom det lettiska folkets flertal icke stod bakom Ulmanis, kunde han icke hoppas på att nå sina mål på laglig väg. Han innehade emellertid regeringsmakten och var besluten att utnyttja denna efter mönstret av Dolfuss i Österrike och Päts i Estland för att med dess hjälp upprätta en illegal bondediktatur.

Ulmanis gick i förbund med krigsministern general *J. Balodis*, som likaså tillhörde bondeförbundet, och ledarna för hemvärdet. Fastän statspresidenten *A. Kviesis* själv tillhörde bondeförbundet, visste varken han eller flertalet av de andra ministrarna något om revoltplanen. De blev alla överraskade natten till den 15 maj 1934 och ställdes inför fullbordade fakta. President Kviesis bröt därefter den ed han svurit till den demokratiska författningen och ställde sig nu på kuppmaakarnas sida.

Omvälvningen den 15 maj utfördes av Ulmanis med utnyttjande av hans ställning som ministerpresident. Han proklamerade plötsligt utan varje orsak och utan regeringens beslut krigstillstånd, ockuperade med vapenmakt parlamentsbyggnaden och ajournerade olagligt parlamentssessionen, överförde genom en kränkning av författningen parlamentets rättigheter till den av honom den 17 maj ombildade regeringen, lät häkta omkr. 2 000 socialdemokratiska och fackföreningsfunktionärer och lade beslag på samtliga folkets hus och arbetartryckerier i landet. Med ytterligare en

De baltiska diktaturerna

flagrant kränkning av författningen häktades samtliga socialdemokratiska och några liberala parlamentsledamöter. Bland dessa var det lettiska parlamentets talman dr *Paul Kalnins*, som enligt författningen också var ställföreträdande statspresident. De främsta bärarna av revolten var *Aizsargi*, de beväpnade hemvärnsmännen, vilka mobiliserats under förevändning av icke existerande "oroligheter" och dirigerats till Riga och de andra städerna. Häktningarna utfördes av dem tillsammans med den politiska polisen, som huvudsakligen bestod av bondestudenter. På armén och ordningspolisen kunde *Ulmanis* till en början icke lita. Armébefälhavaren blev icke underrättad om kuppen och avsattes senare från sitt ämbete tillsammans med några andra demokratiska officerare. General *Berkis*, chefen för Rigas garnison, fick i stället befälet över några "säkra" truppstyrkor, som kommanderades av diktaturanhängare. Dessa intog därefter de strategiskt viktiga punkterna i den lettiska huvudstaden. Trupperna visste överhuvud taget icke vad som försiggick, de åtlydde endast sina förmäns befallningar, som sades vara nödvändiga för att trygga ordningen. Vad som hade skett och vad de omedvetet medverkat till, det fick de veta först efter 24 timmar, när statskuppen var genomförd och den lettiska demokratin förintad. Opålitliga truppavdelningar blev icke alls indragna i kuppen, och det för sitt demokratiska sinnelag kända fjärde infanteriregementet avväpnades med list.

Omkr. 1 000 av de häktade socialdemokraterna och en mindre grupp av liberaler och småbondepolitiker fördes till *Liepaja*, där ett koncentrationsläger inrättades. Bland de häktade var många förutvarande socialdemokratiska medlemmar av folkrådet, vilka 1918 proklamerat den lettiska staten. Det fanns bland dem också många aktiva deltagare i frihetskampen 1905 och det lettiska frihetskriget 1918–20. Några av dem innehade "Björndödarorden", den lettiska arméns högsta militära utmärkelse. Det gällde bl.a. om förste ordföranden i de lettiska fackföreningarnas landsorganisation, parlamentsledamoten *A. Veckalns*, som senare häktades av det ryska NKVD och deporterades till Sibirien, där han avled. Icke heller skonades den ungefär sjuttioårige ordföranden i Rigas stadsfullmäktige, den kände kulturpionjären *K. Dekens*.

De nationella diktaturerna

Alla dessa förtjänta män fördes nu som svåra förbrytare till ett koncentrationsläger under sträng bevakning!

Fyra av de socialdemokratiska parlamentsledamöterna förvarades flera månader i centralfängelset i Riga och ställdes hösten 1934 inför en krigsrätt, som var sammansatt av särskilt pålitliga anhängare till den nya diktaturen. Bland dessa fyra var också dr Paul Kalnins, en av den lettiska republikens grundare. Han var vid häktningen redan 63 år gammal och sjuk. En annan var en framstående frihetskämpe redan från tsartiden, J. Celms, en mångårig parlamentsledamot och förutvarande officer i den lettiska armén. J. Celms dog till följd av fängelsevistelsen kort efter sin frigivning. Den tredje anklagade var den lettiska socialdemokratins partisekreterare, parlamentsledamoten P. Ulpe, som 1941 deporterades till Sibirien av den sovjetiska hemliga polisen. Den fjärde anklagade var författaren till denna bok. Man hade hos mig och mina vänner funnit ett mindre antal handvapen, vilka tillhörde arbetarnas skyddsförbund och förvarades av oss. De hade anskaffats för att skydda folkets hus, arbetartryckerier och redaktioner mot fascistiska angrepp, vilka ofta förekommit. Dessa fåtaliga handeldvapen hade för övrigt redan 1927 inköpts med den dåvarande vänsterregeringens medgivande, vilket också oemotsägeligt fastställdes under processen. Men nu anklagade man mig och mina vänner, däribland även min far, som var parlamentets ordförande, för att ha samlat vapnen "för att förbereda en statskupp". Ulmanis behövde en skenbar rättegång för att på något sätt rättfärdiga sin kupp. Därför formulerades denna anklagelse, som stred mot allt sunt förnuft, och en process fördes på fullt allvar. Vi blev anklagade för att med dessa vapen ha förberett en revolt mot den gällande demokratiska författningen. Vi socialdemokrater skulle med andra ord sagt ha planerat att tillintetgöra demokratin! Ulmanis, som själv nyss genomfört statsomvälvningen och därmed faktiskt förintat den lettiska demokratin, försökte alltså rikta anklagelser för samma sak mot mig och de andra lettiska socialdemokraterna, som ständigt försvarat den demokratiska författningen! Det var en grotesk fars, en juridisk komedi, som liknade många andra processer, vilka de diktatoriska makthavarna utan varje rättsligt bevis igångsatt mot demokratins försvarare.

De baltiska diktaturerna

För att dölja den verkliga karaktären av denna hämnedomstol hölls sammanträden på krigsministerns befallning bakom lykta dörrar, och man saknade rätt att appellera till högre instans. Representanterna för de socialistiska partierna i utlandet, den belgiske statsmannen Camille Huysmans och den svenske riksdagsledamoten R. Lindström vägrades också tillträde. Trots omkring 60 vittnen, bland dem den förutvarande statspresidenten, flera ministrar och parlamentsledamöter, vilka enstämmigt tillbakavisade de fullständigt ogrundade beskyllningarna, dömde krigsrätten mig till tukthus i tre år, vilka jag sedan måste tillbringa i en ensamcell i Rigas centralfängelse. Domen grundades icke på några bevis, officerarna som fällde domen var inga jurister och de handlade på sina överordnades befallning. Därför blev de flesta av dem befordrade efter denna process. Domslutet framkallade häftiga protester i det demokratiska utlandet. I Sverige kallade Fredrik Ström det för ett justitiemord, och den demokratiska pressen skrev, att Ulmanis-Lettland genom denna orättfärdiga dom "utträtt ur rättsstaternas krets". Även den interparlamentariska unionen och den socialistiska arbetarinternationalen protesterade. Trots alla manipulationer lyckades den lettiske diktatorn alltså icke vilseleda världsoinionen om de sanna motiven för statskuppen.

Sedan demokratin förintats och socialdemokratin strypts, vände sig Ulmanis också mot sina konkurrenter från höger. En månad efter kuppen den 15 maj häktades också de ledande inom "Åskorset", och en del av dem fick fängelse- och tukthusstraff.

Nu installerade Ulmanis sin egen diktatur, som under åren 1934-40 utvidgades alltmer. Samtliga politiska partier och alla oppositionella tidningar och tidskrifter förbjöds. Alla fackföreningar upplöstes. Omkr. 1 000 olika förbund och föreningar med sina lokalavdelningar blev stängda. De tillåtna föreningarna var underkastade sträng övervakning från administrationens sida, och icke önskvärda styrelsemedlemmar blev helt enkelt avsatta. Folkets hus och arbetarorganisationernas egendom konfiskerades och överlämnades för det mesta till hemvärnen. Fastän det numera fanns endast en likriktad press, stod denna och alla böcker under en stupid censur. Inrikesministern och polisens kretschefer hade rätt

De nationella diktaturerna

att döma misshagliga personer till tre månaders fängelse och höga böter "för utspridandet av rykten". Alla socialdemokratiska och många liberala tjänstemän och lärare blev på grund av sin demokratiska övertygelse avskedade såsom "statsfientliga element". Samtliga fritt valda kommunala församlingars verksamhet inställdes både i städerna och på landet. Borgmästarna och medlemmarna av stads- och kommunalfullmäktige blev lagstridigt ersatta av diktaturanhängare, som regeringen utnämnde.

För att knyta officerare närmare samman med diktaturen blev många av dem utnämnda till högre ämbeten, sändebud, borgmästare, t.o.m. ledare för arbetarnas sjukkassor. Diktaturens främsta grundval var emellertid de beväpnade hemvärnen, som nu räknade 30 000 man och 20 000 lottor. De flesta diktaturanhängarna inträdde efter omvälvningen i hemvärnen, och dessa utvecklade sig efterhand till en politisk stödorganisation för regeringen Ulmanis. Man kan därför i Lettland tala om hemvärnsfascism, liksom i Österrike åren 1934 till 1938.

Efterhand framträdde starkt fascistiska drag i diktaturen. Ulmanis kallades alltid den lettiska nationens "ledare" (Vadonis), och en systematisk Führer-kult bedrevs. Ingen enda förening kunde sammanträda utan att sända ett telegram om sin "trohet och tillgivenhet" till "ledaren", och detta telegram måste efteråt ordagrant återges i tidningarna. Ulmanis firades och hyllades på alla möjliga sätt. Alla hans tal måste offentliggöras i oavkortad form av alla tidningar. Om Ulmanis infann sig vid någon offentlig tillställning, blev han alltid mottagen av arméns och hemvärnets hedersvakt, och de pompösa upptågen erinrade om utlandets fascistiska diktatorer. En särskild livvakt upprättades också för diktatorn, och ett prunkande residens inrättades. Man gjorde allt för att tillfredsställa bondediktatorns stora fåfänga.

I landet härskade den politiska polisen, som utvecklade ett i Lettland förut okänt spionagesystem med hemliga agenter, vilkas antal tudubblades under diktaturen, med provokatörer samt hemlig brev- och telefencensur. Den kunde låta häkta varje misshaglig medborgare och under varje orsak hålla honom i häkte ända till 6 veckor. Om den politiska polisen ville kvarhålla den häktade ännu längre utan rättegång, behövde den endast anhålla om till-

De baltiska diktaturerna

stånd därtill från diktaturregeringens inrikesminister, och detta vägrades aldrig. Därför försmäktade politiska fångar i de lettiska fängelserna utan att ha blivit dömda, endast på grund av en misstanke och ett godtyckligt beslut av den politiska polisen. Juridiskt motiverades den politiska polisens herravälde först med det flera gånger förlängda krigstillståndet och fr.o.m. 1938 med en särskild lag om statens säkerhet.

Genom att härma Hitlers metoder avskaffade Ulmanis så småningom alla personliga medtävlare. Genom en godtycklig handling avsattes den annars mycket foglige statspresidenten Kviesis den 11 mars 1936, och Ulmanis blev nu — liksom Hitler — samtidigt både stats- och ministerpresident. Hans ställföreträdare M. Skujenieks och senare general J. Balodis, vilka båda ivrade för att diktaturen skulle legaliseras och en reviderad författning införas, tvingades att avgå liksom några andra ministrar.

Jag har känt Ulmanis i årtal och mycket nära. Ulmanis var en mycket energisk politiker, en skicklig organisatör, och han hade även goda ekonomiska kunskaper. Samtidigt ägde han mycken slughet och förstod sig på att sköta det politiska intrigspelet. Men det dominerande draget i hans karaktär var en kolossal äregirighet, parad med stort maktbegär. När Ulmanis under den demokratiska tiden några år icke var ministerpresident, befann han sig ofta i depression. Han ville ovillkorligen sitta vid makten och ansåg sig själv vara den ende möjliga statsledaren. Alla andra borgerliga politiker föraktade han. Med socialdemokratien var han sedan 1920—21 i en svår politisk och personlig konflikt, och han visste, att arbetarpartiet ansåg honom vara olämplig för ett gott samarbete. Ulmanis var också mycket hämndgirig, han kunde i årtal icke glömma en kritik, som riktats mot honom, och många av hans personliga motståndare fick märka detta under diktaturen. Hans tal var tämligen teatraliska och hållna i en överdriven jargon. Ulmanis var i Lettland den man som ägde många för en diktator lämpliga egenskaper.

Samtidigt upprättades efter fascistisk förebild 5 korporativa kamrar med ett näringsråd i spetsen. Lettland skulle så småningom bli en ständsstat. Kamrarnas medlemmar valdes icke såsom i Estland utan utnämndes egenmäktigt av regeringen. De var fog-

De nationella diktaturerna

liga regeringsorgan, som endast hade rådgivande kompetens och därför föga betydelse. De anställde emellertid många tjänstemän och fick statliga lokaler, så att deras underhåll kostade det lettiska folket fem gånger mera än vad det förutvarande demokratiska parlamentet hade kostat.

Efterhand utvecklades en diktaturideologi, som också den hade fascistisk karaktär. Kuppen år 1934 framställdes som "Lettlands andra befrielse". Det betonades ständigt, att det icke fanns några partier och någon partiregering mer. De politiska partiernas tid var för alltid förbi. "Ledarens vilja är folkets vilja, ledarens väg är folket's väg!" — så ljöd det dagligen i den likriktade pressen, i de tal som regeringens representanter höll och på de överallt befintliga propagandaplakaten. Diktaturens propagandaminister förklarade, att medborgarna icke längre skulle befatta sig med politiken: "Politiken handhas i dag endast av dem, som genom Ledarens vilja eller på hans befallning bestämma de politiska linjerna." Alla andra hade endast att lyda.

Diktaturen prisades också ständigt som "den nationella enighetens" regim, vilken avskaffat alla klassmotsättningar och partistrider. "Förändringarna av den 15 maj", som man brukade kalla våldshandlingen år 1934, hade "skapat en dittills okänd endrækt inom folket." Att alla oppositionspartier undertrycktes och varje kritik av regeringen var förbjuden, att de lettiska demokrater som spred upprop mot diktaturen under åren 1934—40 dömdes till tukthus ända till 6 år, det förtegs naturligtvis av diktaturpropagandan.

Ytterligare en fascistisk åtgärd var att bilda ofria statliga fackföreningar, som organiserades av myndigheterna och vilkas styrelser utnämndes av propagandaministeriet. Arbetarna själva hade föga att säga till om i dessa fackföreningar, som icke fick föra lönestrider, sluta kollektivavtal eller ordna strejker. Efter det fascistiska Italiens och Österrikes förebild inrättades 1936 också en arbetskammare, som icke ägde någon bestämd kompetens och vars medlemmar var utsedda av regeringen, sedan den politiska polisen i förväg konstaterat deras tillförlitlighet. Ledaren för denna kammare var en i arbetarkretsar känd besoldad agent för den politiska polisen.

De baltiska diktaturerna

Det är därför förståeligt, att den italienske fascisterna V. Foscini, som i egenskap av italiensk pressattaché i Riga iakttagit omvälvningen 1934 och Ulmanis-diktaturen under de följande åren, kunde skriva därom: "Fascistiska var händelserna den 15 maj 1934 och fascistiska är de idéer som driver de lettiska patrioterna, vilka numera äntligen förenats i en gemensam fascio."

Å andra sidan förde Ulmanis en avgjort nationalistisk politik. Lettland skulle bli en lettisk stat. Därför drevs en nationell näringspolitik, vars syfte var att likvidera de nationella minoriteternas – särskilt judarnas och tyskarnas – ekonomiska inflytande inom handeln, industrin och bankväsendet. Lettlands näringsliv skulle bli helt lettiskt. Många icke-lettiska företag överfördes i statlig ägo. Denna nationalistiska politik, som motsvarade den lettiska borgarklassens intressen, användes som ytterligare ett propagandamedel av den nationella diktaturen.

Men följderna av denna okontrollerade näringspolitik var också en kraftig utveckling av korruptionen, som fick en så stor omfattning som aldrig förekommit under den demokratiska tiden. Aktierna och styrelseuppdragen i de med statsmedel bildade lettiska företagen och aktiebolagen fördelades uteslutande bland diktaturens anhängare och Ulmanis' gunstlingar. Det uppkom ett borgerligt skikt, som blivit förmöget genom diktaturen och som därför var intresserat av dess fortvaro.

Fastän Ulmanis-diktaturen varade i ungefär sex år, blev den utlovade författningsändringen aldrig på allvar påbörjad och genomförd. Ulmanis återkom aldrig till det författningsprojekt som han framlagt i parlamentet år 1933. Förslaget syntes honom numera helt otillfredsställande, ty efter maktövertagandet hade han övergivit de sista demokratiska principerna. 1933 års projekt hade Ulmanis på sin tid behövt för att politiskt bekämpa den lettiska demokratin. När han genomfört sin kupp, tänkte han icke mera på en halv demokrati utan ville ha en helt auktoritär statsform. De författningsändringar, som år 1938 genomfördes i Estland och Litauen, kunde icke förmå Ulmanis att lämna det *författningslösa tillstånd*, i vilket han störtat Lettland genom sin statskupp år 1934. I motsats till den litauiska och den estniska diktaturen blev den lettiska aldrig modererad eller legaliserad.

De nationella diktaturerna

Den lettiska diktaturen var hårdare än den estniska och den litauiska. Den liknade i det stora hela Dolfuss-diktaturen i Österrike. Med rätta har Ulmanis kallats den förste lärjungen till Dolfuss och uttrycken "Dolfuss-kupp" och "Dolfuss-fascism" använts om förhållandena i Lettland t.ex. i den svenska pressen 1934. Tekniken för statskuppen och den diktatoriska regimen var tämligen lika i de båda länderna. Den av hemvärnen uppburna och av polisen och armén understödda Ulmanis-diktaturen riktade sig i motsats till den estniska huvudsakligen mot folkets demokratiska kretsar, mot socialdemokraterna och delvis mot liberalerna. Vänskerkretsarna och arbetarorganisationerna fick lida mest av diktaturen. Antalet häktade och dömda högerfascister var väsentligt mindre och har aldrig överstigit 200. Å andra sidan var Ulmanis-diktaturen mindre totalitär än diktaturerna och despotierna i Italien och Tyskland. Misshandel av politiska fångar förekom sällan. Dödsstraff ådömdes icke för oppositionell verksamhet. 1935 upplöstes koncentrationslägret i Liepaja. 1938 utfärdades med anledning av Lettlands tjuguariga tillvaro en amnesti, som förkortade straffen även för de dömda politiska fångarna. Men nya häktningar och hårda domar drabbade även efter denna amnesti åren 1939—40 de politiska motståndare, som uppträdde mot diktaturen. Sammanfattningsvis kan man säga, att den lettiska diktaturen intog ett mellanläge bland trettioalets olika slag av diktaturer.

Den var dock en diktatur, som uppstått med våld och kränkning av författningen, som i stället för den lettiska demokratin infört en polisregim och som undertryckte de politiska friheterna och folkets rättigheter. Det lettiska folkets demokratiska utveckling hade avbrutits för många år. Det växte fram en ny generation, som visserligen var mycket nationell men som icke ägde någon andlig frihet och icke längre hade något begrepp om den västerländska demokratin. I årtal dirigerade regeringen och dess censur ett systematiskt fälttåg mot demokratins grundprinciper, bekämpade de politiska partierna och propagerade klart auktoritära åskådningar. Allt som försiggick i de olika diktaturländerna förhärligades och framställdes som förebild för det lettiska folket. Den lettiska diktaturens utrikesminister *V. Munters* var en av de

De baltiska diktaturerna

första som erkände Italiens rövertåg mot Etiopien. Under det spanska inbördeskriget tog hela den lettiska pressen på propagandaministerns order parti för Franco-diktaturen. När tyskarna överfallit Tjeckoslovakien och Polen, stängdes omedelbart dessa länders legationer i Riga, och diplomaterna måste lämna Lettland.

Det är därför felaktigt, när i dag några författare, huvudsakligen lettiska högermän, försöker dölja den lettiska diktaturens verkliga karaktär eller rent av förvanska den. Man påstår, att en "nationell enhet" bildats och talar om Ulmanis' "koalitionsregering", som med stöd av § 81 i författningen övertagit de lagstiftande rättigheterna och upplöst "den arbetsodugliga saeiman". Det påstås, att statspresidenten Kviesis, högsta domstolen (senaten) och de utländska makterna erkänt Ulmanis' maktövertagande. Endast "fientlig propaganda" kunde beteckna Ulmanis-tiden som en fascistisk diktatur.

Ulmanis' regering var aldrig en koalitionsregering, intet enda parti har någonsin givit honom sitt officiella stöd. Tvärtom hade ju Ulmanis förbjudit samtliga partier. Den liberala delen av bondeförbundet, som samlade sig kring parlamentets vice president K. Pauluks, var icke heller anhängare av omvälvningen. § 81 i författningen gav visserligen regeringen rätt att under mellantiden mellan parlamentets sessioner utfärda dekret, vilka emellertid måste föreläggas parlamentet vid dess nästa sammanträde. Men Ulmanis hade drivit bort parlamentet, och intet enda av hans dekret har någonsin förelagts parlamentet. Statspresidenten A. Kviesis hade visserligen erkänt Ulmanis' statskupp, men därigenom fick denna ingen laglig karaktär. Presidenten hade endast på ett ovärdigt sätt anslutit sig till det grundlagsbrott som Ulmanis begick.

Intet kan undanröja det faktum, att den lettiska författningen kränktes år 1934, i det att Ulmanis 1) föredrev parlamentet i strid mot grundlagen, 2) upphävde den parlamentariska immuniteten och häktade 32 av de 100 parlamentsledamöterna, 3) införde ett krigstillstånd som icke godkänts av parlamentet, 4) icke inhämtade det förtroendevotum av parlamentet, som han enligt författningen hade behövt för sin regering av den 17 maj 1934, 5) egenmäktigt överförde parlamentets rättigheter till sin regering och 6) år

De nationella diktaturerna

1936 olagligt lät denna regering utnämna honom till statspresident. Rättsligt och enligt författningens bestämmelser var Ulmanis' regering olaglig, och likaså hade han blivit statspresident på olaglig väg. Den lettiska författningen (§ 38) tillåter för övrigt icke, att statspresidentens och ministerpresidentens ämbeten innehas av samma person. Ulmanis' regim har aldrig legaliserats genom en folkomröstning efteråt, och den saknar varje rättslig grundval. Att de utländska makterna erkände Ulmanis regering, innebär folkrättsligt icke, att regimens laglighet erkänts. Världen har på sin tid också erkänt Mussolinis, Hitlers och Francos regimer liksom andra diktaturer. Men därmed har dessa aldrig blivit rättsligt godkända.

Det historiska faktum, att en statskupp skedde i Lettland 1934, att författningen kränktes och att en diktatur med fascistiska tendenser härskade 1934-40, kan icke förnekas.

Ulmanis åstadkom aldrig någon nationell enighet. Tvärtom splittrade han i de sista förkrigsårens kritiska tid det lettiska folket i två skarpt åtskilda delar: en härskande minoritet av ämbetsmän och hemvärnsfolk och en undertryckt majoritet av folkets stora massa. Till den sistnämnda hörde alla politiska partier med undantag för flertalet ledare inom bondeförbundet. Hela arbetarklassen, småbönderna, breda kretsar av medelklassen och t.o.m. högergrupper stod i opposition mot diktaturen. Deras antal växte efterhand, när Ulmanis icke gjorde det minsta försök att utforma en ny författning eller att mildra sin styrelse, t.ex. efter estnisk förebild. Ulmanis hade till synes beslutat sig för att förbli diktator i hela sitt liv och att regera utan författning. I detta avseende liknade tillståndet i Lettland rättsligt förhållandena i Tyskland, där efter 1933 ingen författning reglerade styrelsen.

De lettiska demokraterna kämpade från början mot diktaturen, och denna kamp var med nödvändighet mestadels en illegal aktion mot de olagliga makthavarna. Man krävde, att den lagliga ordningen och demokratin skulle återställas. En del av socialdemokraterna skapade en underjordisk organisation, som publicerade systematiska angrepp mot regeringen och underrättade utlandets demokratiska press om det verkliga läget i Lettland. I Stockholm

De baltiska diktaturerna

och senare i Paris utkom med finansiellt stöd från den svenska socialdemokratin en tidskrift "Briviba" (Frihet), som på hemliga vägar fördes över Estland till Lettland. Per Albin Hansson hade personligen föreslagit understödet. Efter min frigivning ur fängelset levde jag i Helsingfors och var en av medarbetarna i denna demokratiska kampskrift.

Den lettiska diktaturens kapitulation för Sovjetunionen i oktober 1939 skedde utan protester och utan varje instämmande från folkets sida, och detta framkallade en våldsamt ovilja. Representanterna för de olika politiska partierna, såväl vänster som höger, sammanträdde och ämnade med hjälp av några arméledare avskaffa diktaturen och återinkalla det lagliga parlamentet. Vid denna kritiska tidpunkt, då diktaturen visat sin oförmåga och landets självständighet var starkt hotad, ville man bilda en stor nationell koalitionsregering och återställa de demokratiska friheterna. Tyvärr misslyckades försöket på grund av arméledarnas obeslutsamhet.

Ulmanis kunde regera vidare. Den nationella diktaturen fortsatte oförmildrad ända till den ryska inmarschen i juni 1940. Icke ens under det andra världskrigets tryck eller efter upprättandet av ryska militärbaser i Lettland i slutet av år 1939 visade Ulmanis någon lust att efter estniskt eller litauiskt exempel komma till något samförstånd med den demokratiska oppositionen. Diktaturens intressen var för honom viktigare än landets räddning. Klyftan inom det lettiska folket fördjupades genom denna egenlyttiga politik. I denna svåra tid hade Lettland behövt en bred och stark demokrati, som byggde på hela folket. Endast en sådan hade efter mönstret av den kämpande finska demokratin under vinterkriget 1939-40 kunnat mobilisera folkets alla krafter till landets försvar. Den politiska rättslösheten under Ulmanis-diktaturen framkallade defaitistiska stämningar hos arbetarmassorna och väckte illusioner om att den nationella diktaturen skulle kunna avskaffas med Rysslands hjälp. Så försvagade Ulmanis-regimen i det avgörande ögonblicket de nationella krafterna och underlättade därmed faktiskt den lettiska självständighetens undergång sommaren 1940.

I jämförelse med den genom den ryska ockupationen 1940 in-

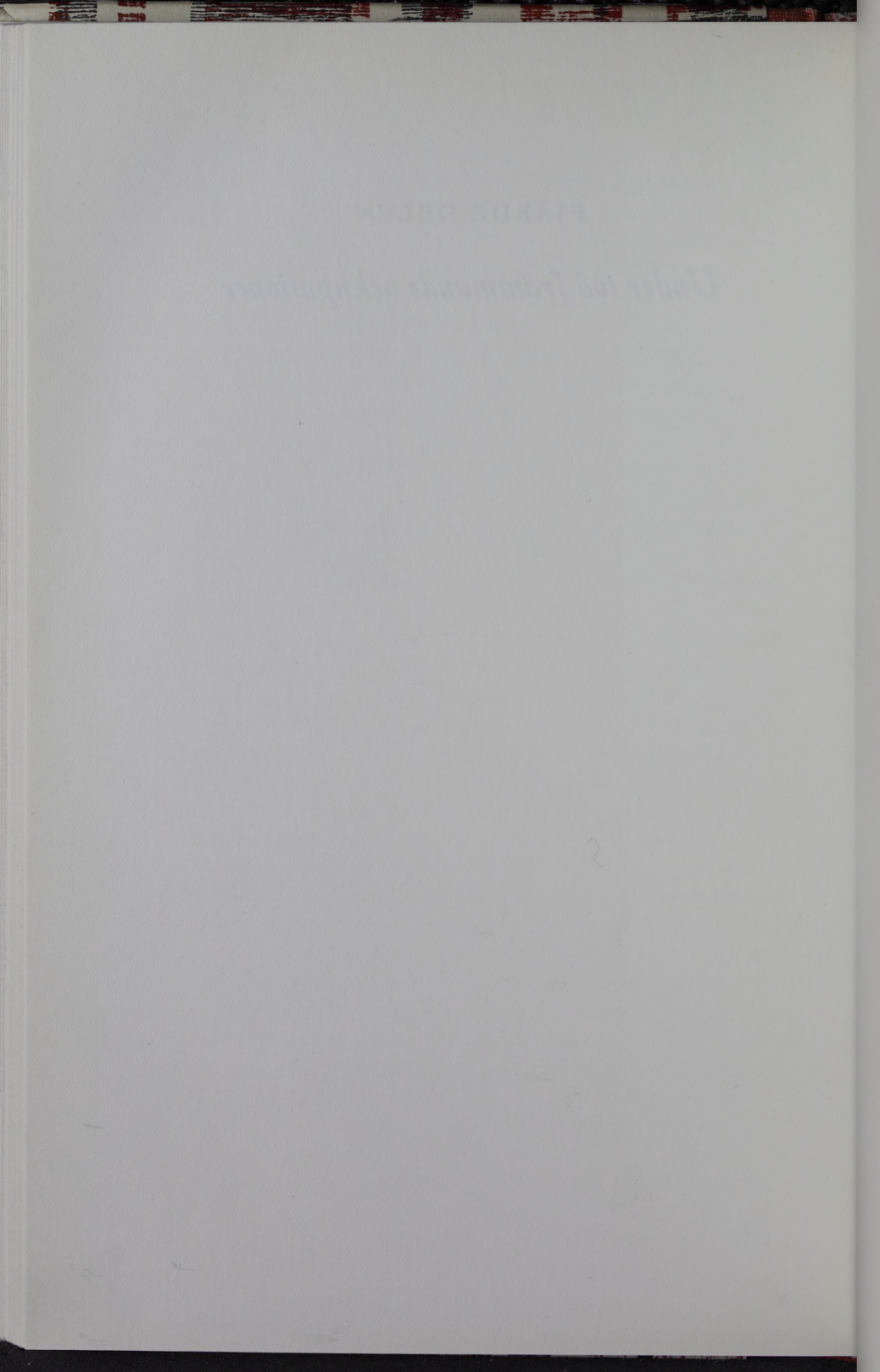
De nationella diktaturerna

förda totalitära kommunistiska despotin var Ulmanis' nationella diktatur väsentligt mildare. Men det lettiska folket önskade alls icke få *den mycket hårdare* och omänskliga sovjet-diktaturen i stället för Ulmanis' diktatur. Det önskade motsatsen: att den år 1934 förintade friheten och demokratin skulle återställas.

Samtidigt måste man bestämt avvisa ett märkvärdigt påstående, som flera gånger framförts i den svenska diskussionen om Baltikum, nämligen att de baltiska länderna genom trettioalets nationella diktaturer skulle ha komprometterat sig och förlorat rätten till oavhängighet. Det finns flera stater i Europa, som var diktaturer före andra världskriget, men ingen har ifrågasatt dessa staters rätt att existera och de har återuppstått som demokratiska nationer, t.ex. Österrike, Italien och t.o.m. Västtyskland. Med vilken rätt kan man då använda de kortvariga baltiska diktaturerna såsom argument mot återställandet av de baltiska staternas självständighet?

FJÄRDE DELEN

Under två främmande ockupationer

I

Balansgången mellan Tyskland och Ryssland

DEN TYSKA ANGREPPSPOLITIKEN MOT DE BALTISKA STATERNA (1934-39)

När Hitler tillvällade sig makten i Tyskland 1933, inleddes en ny period i de utrikespolitiska förhållandena vid Östersjön och i Nordösteuropa. Hitler började en aggressiv expansionspolitik mot öster. Sina imperialistiska erövringsmål hade han klart och otvetydigt uttryckt i "Min kamp": "Vi börjar där vi slutade för 600 år sedan. Med hänsyn till nytt land i Europa måste vi i första hand tänka på Ryssland och de randstater, som omger detta. Den teutoniska kolonisationen var en gång en av de tre största händelserna i den tyska historien." Hitler förklarade, att hans mål var att återerövra de en gång förlorade baltiska staterna och att kolonisera dem med tyskar. Tysklands historiska framträngande mot öster hade genom de nationalsocialistiska makthavarna ånyo inletts med full kraft. Tyskland hade blivit starkare och upprustade år från år. Det hade blivit en hotande maktfaktor, som åren 1933-39 utövade ett ständigt tryck på de baltiska staterna. De rysk-tyska förbindelserna blev allt sämre, och faran av ett tyskt-ryskt krig kastade sina skuggor över de baltiska länderna.

Ett alldeles nytt maktpolitiskt läge hade numera uppkommit för de baltiska staterna. Tyskland hade förvandlats till en kolossal maktfaktor, som öppet förberedde sig för krig mot Sovjetunionen. Även Ryssland började en feberaktig och omfattande upprustning. En väpnad sammanstötning mellan de två stormakterna, som övervunnit sina efterkrigs-svårigheter, syntes vara oundviklig. Deras oavhängighet och säkerhet kunde icke längre baseras på Tysklands och Rysslands svaghet. Numera var deras egna militära krafter och den eventuella hjälpen från Polen alltför små. Under denna nervösa förkrigsperiod sökte de baltiska sta-

Under främmande ockupationer

terna tills vidare sitt stöd i intresse motsättningen mellan Tyskland och Ryssland. Båda stormakterna var väl medvetna om det baltiska områdets betydelse i händelse av ett krig. De ville därför ingalunda tillåta, att dessa stater erövrades av den andra parten. I början var Hitler-Tyskland den mest aggressiva makten, och Ryssland försökte med diplomatiska medel motarbeta det tyska trycket på de baltiska staterna. En hård och långvarig kamp om de baltiska republikerna inleddes. Båda stormakterna försökte dra över länderna på sin sida och eliminera motståndarens inflytande. Denna politiska dragkamp om de baltiska staterna varade från 1934 till 1939. Under dessa sex oroliga år stod det fullkomligt klart, att ett tyskt angrepp mot de baltiska staterna genast skulle framkalla ryska motåtgärder och därmed leda till ett tyskt-ryskt krig. Så länge Hitler icke ville börja ett sådant, var de baltiska staternas existens tryggad genom denna motsättning mellan de båda stora rivalerna. De var buffertstater, som utgjorde en någorlunda neutral zon mellan de mäktiga och krigsrustade motståndarna. Men det var en mycket riskfylld tillvaro. De baltiska staterna stod redan nu vid avgrundens rand.

De baltiska republikernas läge försvårades under dessa avgörande år även genom Storbritanniens och Frankrikes svaga och tämligen passiva hållning i de baltiska frågorna. Båda västmakterna, till vilka de baltiska staterna kände sig dragna i kulturellt och ekonomiskt avseende, sympatiserade visserligen med dem men gjorde föga för att aktivt ingripa i det tysk-ryska spelet om de baltiska länderna. När den lettiske utrikesministern V. Munters besökte London år 1938, sade man honom, att Storbritannien icke vore i stånd att lämna någon som helst verklig hjälp åt de hotade baltiska staterna. Detsamma gällde om Frankrike och i ännu högre grad Förenta staterna. Samtidigt var Nationernas förbund redan helt försvagat och spelade icke längre någon avgörande roll. De baltiska staterna var helt hänvisade till sina egna krafter och till balansgången mellan Tyskland och Ryssland. Men detta var en balans på en nålspets. Det var endast en tidsfråga, när denna politik skulle bryta samman.

Överlämnade åt sig själva visade de baltiska staterna, som tyvärr hade diktaturregeringar under denna farliga period, icke tillräck-

Balansgången mellan Tyskland och Ryssland

lig vidsynthet och energi för att åtminstone helt förena sina nationella krafter. Visserligen blev avtalet om baltiskt samarbete äntligen ratificerad i Riga den 3 november 1934. De tre regeringarna förpliktade sig att konferera med varandra om utrikespolitiska frågor av gemensamt intresse och att ömsesidigt stödja varandra politiskt och diplomatiskt i internationella förhållanden. Men avtalets tredje artikel uteslöt från det gemensamma handlandet några "speciella frågor", däribland problemen om Vilna och Klaipeda (Memel). Så var den med stor försening ingångna *baltiska unionen* icke tillräckligt enig eller aktionsduglig. Just Litauen var det mest utsatta och hotade baltiska landet. Om den baltiska unionen skulle ha någon mening, måste de båda andra baltiska republikerna förena sig för att skydda Litauen mot Hitlers angrepp. De tre staterna ingick ingen militärallians, det fanns ingen gemensam försvarsplan, och endast några få överläggningar ägde rum mellan arméstaberna. Det politiska samarbetet kom till uttryck i periodiska konferenser mellan de tre ländernas utrikesministrar, vilka träffades två gånger om året. Det enda synbara resultatet var att den lettiske utrikesministern år 1936 valdes att representera den baltiska unionen i NF:s råd. Ett närmare politiskt samband undveks ängsligt av diktaturregeringarna. Tanken på en baltisk konfederation diskuterades över huvud taget icke. De nationella diktaturerna ville behålla sin fulla suveränitet och ansåg det vara farligt att binda sig närmare samman. Det är betecknande, att de tre diktatorerna Ulmanis, Päts och Smetonas under de sex åren icke avlade några besök i varandras huvudstäder. De nationella diktaturernas utrikespolitik visade sig oduglig under de år som blev avgörande för de baltiska republikernas självständighet. I stället för att skapa en verklig militär och politisk allians, bilda en tullunion och gradvis utveckla det baltiska samarbetet till en baltisk konfederation, blev man stående på samma plats under de ödesdigra åren. Riga, Tallinn och Kaunas var förhåxade av den egna diktatoriska självhärligheten.

Hitler manövrerade under tiden aktivt och allt aggressivare mot de baltiska republikerna. 1934–35 avvisade han förslaget om ett Öst-Locarno. Han ville icke garantera de baltiska staternas oavhängighet tillsammans med Ryssland och Polen. Sedan började han

Under främmande ockupationer

med pengar och vapen underblåsa en separatiströrelse bland den tyska minoriteten i Klaipeda-området (Memelland) och krävde, att detta område skulle avträdas till Tredje riket. När Litauen icke gav efter, förklarade Tyskland tull- och transitokrig (1934—38) för att därmed ekonomiskt besegra Litauen. Sedan Österrike och Tjeckoslovakien annekterats, lyfte Hitler handen till ett avgörande slag mot Litauen, och genom ett ultimatum och under krigshot lyckades han den 22 mars 1939 tilltvinga sig Klaipeda-området.

Såväl västmakterna som Sovjetunionen och Polen åsåg den gången passivt Hitlers våldsdåd, fastän stormakterna 1924 hade skrivit under Memel-konventionen. Detsamma gjorde Lettland och Estland, de båda övriga medlemmarna av baltiska unionen. Utan stöd från någon måste Litauen liksom Tjeckoslovakien kapitulera och avträda Klaipeda-området. Den eljes mot sin egen demokratiska opposition skoningslösa litauiske diktatorn Smetonas och hans regering överlämnade Klaipeda till Hitler utan att protestera hos de övriga staterna i världen och utan att anföra klagomål hos det då ännu existerande NF. Ett halvt år senare vände sig det av Ryssland angripna Finland med stor moralisk och politiskt framgång till NF. Men den litauiska diktaturen svek sin plikt även i detta avseende.

Annekteringen av Klaipeda-området drabbade hårt näringslivet i Litauen, ty Klaipeda var landets enda hamn vid Östersjön, och Litauen hade under oavhängighetsåren investerat ett stort kapital i denna utmärkta hamn. Rovet av Klaipeda var samtidigt Hitlers första slag i Östersjö-rummet. Litauen råkade nu delvis i beroende av Tyskland. Hitler hade trängt fram också i nordöstra Europa. Alla tre baltiska staternas existens var ännu mera hotad.

VÄSTMAKTERNAS FÖRHANDLINGAR MED RYSS- LAND ANGÄENDE DE BALTISKA STATERNA

(SOMMAREN 1939)

Omedelbart efter Klaipeda-områdets ockupation och avskiljande riktade Sovjetunionen den 28 mars 1939 en speciell deklARATION till Lettland och Estland. Däri förklarade Moskva, att de båda baltiska

Balansgången mellan Tyskland och Ryssland

staterna tillhörde ett område, som "var livsviktigt för Ryssland". Ryssland förklarade sig berett att försvara de två staterna mot varje direkt eller indirekt angrepp. Såväl Lettland som Estland avvisade emellertid detta förslag den 7 april 1939. Den estniska och lettiska regeringspressen motiverade detta ställningstagande därmed, att det icke kunde finnas någon fara för angrepp över Lettland och Estland. Särskilt "tryggt" kände sig Estland, som låg något längre bort från Tyskland. Man menade, att Ryssland endast sökte få de baltiska staterna under sin kontroll. De baltiska republikerna ville hålla sig utanför stridigheterna mellan Ryssland, Tyskland och andra stormakter.

Trots detta ängsliga avisande och denna orealistiska uppfattning om Baltikums militär-geografiska läge blev den baltiska frågan ånyo ett aktuellt internationellt problem genom de samtidigt inledda försöken att åstadkomma en gemensam front av stormakter mot det nazistiska Tysklands aggression.

Från mars till augusti 1939 förde delegater från Storbritannien och Frankrike förhandlingar i *Moskva* om den ömsesidiga politiska och militära hjälpen mot Tysklands krigshot. Vid dessa förhandlingar krävde Ryssland, att Sovjetunionen, Storbritannien och Frankrike måste ingripa redan i händelse av ett tyskt angrep mot de mellan Tyskland och Ryssland liggande baltiska staterna. Sovjetunionen ville icke tillåta, att Tyskland absorberade de baltiska staterna och använde dem som språngbräde för det kommande angreppet mot Ryssland. Om man med utsikt till framgång ville värja sig mot Hitlers angrepp, så finge man icke låta honom tränga fram ända till den ryska gränsen utan måste försvara redan de baltiska staterna mot Tredje rikets angrepp. Ryssland föreslog, att de tre stormakterna skulle garantera Lettlands, Estlands och Litauens integritet och i händelse av angrepp lämna militär hjälp åt de baltiska staterna.

Till en början ville västmakterna icke lämna dessa garantier till de baltiska staterna. Särskilt i Storbritannien uppstod politiska diskussioner i denna fråga, och regeringen Chamberlains negativa hållning angreps häftigt av oppositionen. Även *Churchill* krävde i Underhuset och i några artiklar, att de baltiska länderna skulle anslutas till fördraget om ömsesidig hjälp. "Kravet på att dessa sta-

Under främmande ockupationer

ter får de tre stormakternas garanti, är väl motiverat", skrev Storbritanniens blivande krigsledare. Han ansåg vidare med rätta, att hela Europa skulle ryckas med i kriget, om de baltiska staterna blev överfallna av Tyskland. "Om deras oavhängighet och integritet angripes av nazisterna, måste Polen kämpa, Storbritannien och Frankrike måste kämpa och Sovjetunionen måste kämpa. Varför skall man under sådana omständigheter icke i förväg öppet och modigt komma överens om de åtgärder, som skulle kunna onödiggöra en sådan kamp?"

Under trycket av den allmänna opinionen och Frankrikes diplomatiska ingripande måste *Chamberlain* ge efter och slutligen antaga garantin för de tre baltiska staterna. Därom har den förutvarande franske ministerpresidenten *E. Daladier* år 1946 lämnat en autentisk redogörelse inför Frankrikes nationalförsamling. Men Ryssland gick vidare och krävde den 2 juni 1939, att de baltiska staterna skulle försvaras militärt av de tre stormakterna, även om de baltiska republikerna icke själva fordrade sådan hjälp utan ville kapitulera för angriparen. Efter mycket vacklande och en fransk diplomatisk aktion i London till förmån för det ryska kravet, antog de båda västmakterna den 6 juli 1939 också detta förslag. Två dagar tidigare kom *Molotov* med en ny komplettering till den överenskomna garantin för de baltiska staterna. Ryssland önskade, att de tre stormakterna skulle försvara de baltiska republikerna även i händelse av ett *indirekt angrepp*. Uppgifter om detta ryska krav finns också i sovjetryska källor, t.ex. "Diplomatins historia". Med indirekt aggression förstod man "utnyttjandet av de baltiska staternas territorium som angreppsbaser mot Sovjetunionen till följd av de baltiska regeringarnas eftergifter eller svaghet". Daladier anser, att ryssarna därmed också menade "en förändring av inrikespolitiken som kunde synas gynnsam för den eventuella angriparen", alltså t.ex. bildandet av tyskvänliga regeringar. Motvilligt accepterades också detta ryska krav av de båda västmakterna den 17 juli 1939. I praktiken betydde den militära garantin för de baltiska staterna, att Sovjetunionen i händelse av krig kunde sända sina trupper in i de baltiska staterna för att redan på detta territorium kunna tillsammans med de baltiska arméerna möta det tyska angreppet. Det utlovades, att de ryska

Balansgången mellan Tyskland och Ryssland

trupperna skulle avtåga efter krigets slut, och de båda västmakterna garanterade de baltiska staterna att detta verkligen också skulle ske.

Trots dessa vittgående överenskommelser *avbröts* förhandlingarna i augusti 1939, därför att Ryssland samtidigt fört förhandlingar med det nazistiska Tyskland bakom ryggen på västmakterna och träffat en mycket fördelaktigare överenskommelse om delningen av Östeuropa. Ryssland ville nämligen annektera och inkorporera de baltiska staterna. Det kunde icke förmå västmakterna att acceptera detta. Men Hitler var beredd härtill för att därmed köpa Rysslands neutralitet i kriget mot de allierade. Rysslands erövringsplaner gentemot de baltiska staterna var sålunda en av orsakerna till att förhandlingarna med västmakterna strandade i Moskva. I brittiska parlamentet betecknade Lord Halifax med rätta "de baltiska staternas position som huvudpunkten i svårigheterna" vid de misslyckade förhandlingarna med Sovjetunionen.

DE BALTISKA DIKTATURERNAS PENDELPOLITIK

Under dessa förhandlingar i Moskva, om vilka de baltiska staterna informerades av Storbritannien och Frankrike, intog de baltiska diktaturregeringarna en klart *avvisande* hållning. De vägrade att acceptera en för Storbritannien, Frankrike och Sovjetunionen gemensam garanti mot Tysklands angrepp. De baltiska regeringarna fruktade, att de genom att antaga garantierna skulle uppgiva sin neutralitet och råka i komplikationer med Tyskland. Under Moskva-förhandlingarna utövade Berlin också ett direkt och ständigt tryck på de baltiska huvudstäderna för att hindra Lettland, Estland och Litauen att antaga garantierna. Å andra sidan fruktade de baltiska regeringarna också, att de genom att antaga garantierna skulle ge Ryssland fria händer att intaga och behålla Baltikum.

De baltiska diktatorerna Ulmanis, Päts och Smetonas förklarade, att de icke behövde några garantier från stormakterna. Den likriktade baltiska pressen uppmanade Storbritannien och Frankrike

Under främmande ockupationer

att icke utfärda några garantier utan de baltiska staternas samtycke och hotade med att i annat fall "tillgripa mera kategoriska åtgärder för att manifestera och försvara vår vilja". Den estniska diktaturens utrikesminister *Selters* gick ännu längre och förklarade, att en oombedd hjälp från stormakternas sida av de baltiska staterna "skall uppfattas som en aggression" och att dessa "äro beredda att med alla sina krafter kämpa" mot en sådan. Man hotade alltså öppet att värja sig med vapenmakt mot stormakternas militära hjälpåtgärder.

De baltiska diktaturernas avvisande hållning gentemot garantierna för deras självständighet bekantgjordes flera gånger i London och Paris av de baltiska sändebuden. Den brittiska regeringen blev därigenom, såsom *Chamberlain* förklarade i underhuset, försatt i ett svårt läge, vilket fördröjde förhandlingarna.

För att ännu mera manifesteras sin motvilja mot västmakternas och Rysslands politik undertecknade Lettland och Estland den 7 juni 1939, alltså medan förhandlingarna pågick i Moskva, icke-angrepps-fördrag med Tyskland i Berlin. Ett liknande förslag från Tredje riket avvisades av de skandinaviska staterna vid samma tid. Men de baltiska diktaturerna hade i sitt vacklande mellan Tyskland och Sovjetunionen ännu en gång svängt över mera på Tredje rikets sida. Denna hållning underströks ännu mera, när den lettiske utrikesministern *V. Munters* deklarerade: "Vi erkänner den stora roll, som Tyskland spelar i vår del av världen, och vi respekterar denna."

Denna politik från de baltiska diktaturernas sida motsvarade icke deras staters intressen och det internationella läget. Med tanke på de baltiska staternas viktiga militär-geografiska läge var förhoppningen om att i händelse av krig kunna förbli neutrala fullständigt ogrundad, och ändå hyste de politiskt kortsynta baltiska diktatorerna denna illusion och motiverade därmed sin olyckliga pendelpolitik. *Ulmanis* förklarade t.ex. flera gånger under de sista förkrigsåren att det överhuvud taget icke skulle bli något krig och att Lettland och de andra baltiska staterna i varje fall icke var hotade av kriget! Hitlers krigsplaner och imperialistiska syften kunde dock icke missförstås. Vägen till Leningrad och delvis anfallslinjen mot Moskva gick över de baltiska staterna. Så hade det

Balansgången mellan Tyskland och Ryssland

varit också under det första världskriget. Detta ogynnsamma geografiska läge kunde icke avskaffas genom lugnande tal. Europa stod på randen av det andra världskriget, och det kunde icke råda någon tvekan om att även de baltiska staterna snart skulle ryckas in i krigets virvelström.

Den enda räddningen för de baltiska nationerna hade under sådana omständigheter varit att gå samman med västmakterna, som ville upprätta en fredsfrent och i händelse av krig kämpa mot Hitlers planer på herravälde. Under trycket av krigsfaran var de demokratiska västmakterna för första gången efter de baltiska staternas uppkomst beredda att garantera deras oavhängighet. Denna enastående chans hade de baltiska regeringarna all orsak att ta fasta på.

Naturligtvis måste man vara misstrogen mot en hjälp från Ryssland. Men gentemot Ryssland kunde de baltiska staterna *endast* förlita sig på västmakterna. Dessa var inga fördragsbrytare, och deras garantier för efterkrigstiden var mycket bindande. De baltiska regeringarna kunde i direkta förhandlingar ännu mera precisera dessa garantier och över huvud taget göra sina önskningsgällande. Som läget då var, hade västmakterna den gången understött deras intressen, ty de var icke benägna att utlämna de baltiska länderna till Ryssland. De baltiska regeringarna försökte icke alls att göra detta utan avvisade principiellt garantierna. För alla objektiva iakttagare var det för övrigt klart, att Ryssland i händelse av krig under alla omständigheter skulle rycka in i de baltiska staterna. Det hade då varit motiverat att i förväg söka få västmakternas bindande garantier för att de ryska truppers vistelse i Baltikum skulle begränsas till krigstiden och de baltiska republikernas oavhängighet tryggas för framtiden. Om man icke gjorde detta, riskerade man att i händelse av krig bli tagen med våld, och då hade man inga rättsliga garantier för efterkrigstiden från de två stormakterna i väster.

Men av Tyskland och dess seger hade de baltiska staterna intet att hoppas. Tvärtom skulle en sådan seger betyda deras säkra undergång. De tyska icke-angreppsfördragen hade intet värde, och de hade redan brutits flera gånger under de sista förkrigsåren. Undfallenhetspolitiken för Tyskland var därför ogrundad och utsikts-

Under främmande ockupationer

lös. Den kunde icke rädda de baltiska staterna från erövring och undergång genom Hitler.

De baltiska republikerna måste 1939 taga klart parti under de växande konflikterna. För eller mot Hitler måste man välja. Endast i samverkan med västmakterna kunde de hoppas skydda sin oavhängighet och frihet under det andra världskrig, som snart skulle börja, och bevara denna efter krigets slut.

De baltiska folkens majoritet sympatiserade med en proallierad politik. Denna uppfattning kom också till klart uttryck i resolutionen vid en lettisk socialistkonferens, som vintern 1938 hölls utanför landets gränser, i Helsingfors. Det hette där, att de baltiska staternas oavhängighet skulle komma i fara redan i den allra närmaste framtiden. "Inför denna fara är det det lettiska folkets och dess armés uppgift att sluta sig samman för att försvara självständigheten, den nationella friheten och kulturen." Men de baltiska diktatorerna var med sin balanspolitik och sina eftergifter för Tyskland det främsta hindret för att förverkliga en proallierad utrikespolitik. Konferensen framhöll vidare med rätta, att försvaret av självständigheten måste vara "en kamp mot diktaturen för att skydda de nationella staterna mot angriparen".

Men tyvärr hörde de baltiska demokraterna med sin proallierade inställning till oppositionen och förföljdes. De härskande baltiska diktatorerna gick en annan väg, som slutade med de baltiska republikernas undergång.

*Det tysk-ryska enandet på de baltiska staternas
bekostnad (augusti-september 1939)*

De baltiska staternas vidare öden avgjordes genom Molotov-Ribbentrop-pakten den 23 augusti 1939.

Denna dag träffades i Moskva en uppgörelse om Tysklands och Rysslands intressen. Samtidigt fördelade man intresse-sfärerna i hela Östeuropa. Officiellt och offentligt avslutades endast den tysk-ryska icke-angrepps-pakten. Men samtidigt ingicks också en hemlig överenskommelse om de baltiska staterna, Polen och Rumänien.

Dess existens förnekades först kategoriskt av de båda fördragslutande parterna. Först två år senare, efter det tysk-ryska krigets utbrott, var Hitler tvungen att i sitt tal den 22 juni 1941 erkänna tillvaron av dessa hemliga fördrag. Han förklarade, att Tyskland den gången "högtidligen lovat", att de baltiska staterna (med undantag för Litauen) "var att betrakta såsom stående helt utanför området för Tysklands politiska intressen".

Den fullständiga ordalydelsen av denna hemliga överenskommelse av den 23 augusti 1939 blev känd för världssopinionen först år 1946 under rättegångarna i Nürnberg. Den återfinnes i ett "hemligt tilläggsprotokoll" och har angående de baltiska staterna följande innehåll:

"Vid undertecknandet av en pakt om icke-angrepp mellan Tyska riket och Socialistiska sovjetrepublikernas union behandlade undertecknade befullmäktigade ombud för båda parterna i ett strängt konfidentiellt meningsutbyte frågan om den ömsesidiga avgränsningen av båda parternas intresse-sfärer. Detta meningsutbyte ledde till följande resultat:

1. I händelse av ett territoriellt och politiskt överförande av områden tillhörande de baltiska staterna, Finland, Estland, Lett-

Under främmande ockupationer

land och Litauen utgör Litauens nordgräns automatiskt gränsen mellan den tyska och den ryska intresse-sfären, medan båda parterna erkänna Litauens krav på Vilna-området.

— — —

Detta protokoll skall av båda parterna behandlas som strängt konfidentiellt.”

Numera är också enskildheterna kända om tillkomsten av denna viktiga hemliga överenskommelse. Von Ribbentrop ville först vid sina förhandlingar i Moskva den 23 augusti 1939 undantagna södra delen av Lettland från det område som skulle anses ligga utanför den tyska intresse-sfären. Denna ståndpunkt avvisades av Stalin och Molotov med den motiveringen, att de två ”isfria hamnarna” Libau och Windau tillhörde detta område. Först vid Ribbentrops direkta telefonsamtal med Hitler från Moskva på kvällen den 23 augusti gav den nazistiske diktatorn efter och accepterade de sovjetryska fordringarna. Så enkelt avgjordes faktiskt de baltiska staternas öde 1939 genom det korta telefonsamtalet med Hitler.

Genom fördraget den 23 augusti 1939 köpte Tyskland Sovjetunionens välvilliga neutralitet till priset av att Estland och Lettland liksom Finland, Östpolen och Bessarabien utlämnades åt Ryssland. Vad Moskva icke kunde erhålla av de demokratiska västmakterna, det fick det nu av Hitler, som ville undvika ett tvåfronts-krig och därför var beredd till vittgående eftergifter till Sovjetunionen.

Tredje mans — de baltiska staternas — rättigheter kränktes hårt genom denna imperialistiska överenskommelse. De båda diktaturstaterna frågade över huvud taget icke efter de i hemlighet bortschackrade folkens egen mening. Avtalet riktade sig just mot de baltiska staternas självständighet och trygghet. Lord Halifax har därför med rätta framhållit, att ”herr Hitler sålde saker, som icke tillhörde honom — de baltiska folkens frihet”. Det var i varje fall det nazistiska Tyskland, som mot de demokratiska västmakternas vilja i augusti 1939 utlämnade de baltiska staterna åt Sovjetunionen och därmed inledde den snart förestående annekteringen från Ryssland.

Det tysk-ryska enandet

En helt ny maktkonstellation hade numera uppkommit. Det tysk-ryska avtalet rubbade det sedan 1934 existerande motsats- och jämviktstillstånd i Östeuropa och särskilt i Baltikum, på vilket de baltiska staternas oberoende faktiskt hade baserats under åren 1934—39. Tyskland återtog nu sina anspråk på de baltiska staterna och överlämnade dem till Sovjetunionen. Nu hade Ryssland fria händer i Baltikum. Tyskland hade förklarat sig ointresserat, och västmakterna var långt borta och befann sig för övrigt sedan den 3 september 1939 i krig med Tredje riket. Ingen kunde längre hindra Rysslands aggressiva politik gentemot de baltiska staterna.

Därmed var deras öde beseglat. Det var endast en tids- och formfråga, när och hur Ryssland skulle genomföra sin redan beslutade och av Hitler erkända expansion i det baltiska området.

När Polen besegrats kom det först till ett nytt, hemligt fördrag, det andra tysk-ryska, som Ribbentrop undertecknade i Moskva den 28 september 1939. Därigenom gjordes några viktiga förändringar i texten till det första hemliga fördraget av den 23 augusti. Ryssland erhöll härigenom också Litauen, som nu överfördes från den tyska till den ryska intressesfären.

Texten till detta viktiga och för övrigt ännu föga kända avtal har följande lydelse:

”Det hemliga tilläggsprotokollet, som undertecknades den 23 augusti 1939, har förändrats i sin första punkt på sådant sätt, att den litauiska statens territorium kommer inom Sovjetunionens intressesfär, medan å andra sidan provinsen Lublin och en del av provinsen Warszawa kommer inom Tyska rikets intressesfär. Jämför den karta som bifogats det i dag undertecknade gräns- och vänskapsfördraget.

Från den stund Sovjetunionen vidtar särskilda åtgärder på litauiskt territorium i syfte att tillgodose sina intressen, skall den nuvarande tysk-litauiska gränsen korrigeras på sådant sätt, att det litauiska område, som ligger söder och sydväst om den linje som markerats på den vidfogade kartan, tillfaller tyskarna.”

Numera hade Tyskland dragit sig tillbaka ur alla tre baltiska staterna. Sovjetunionen kunde nu bestämma icke endast över Est-

Under främmande ockupationer

lands och Lettlands öde utan också över Litauens. Genom dessa två hemliga fördrag mellan de båda totalitära diktaturerna hade de tre baltiska nationernas frihet och självständighet förintats. Själva begravningen utförde Sovjetunionen avsiktligt i två etapper: oktober 1939 och juni—augusti 1940. Hitler hade utlämnat Estland, Lettland och Litauen åt Stalin!

*De påtvungna sovjetryska
"biståndsfördragen" år 1939*

Händelserna i Baltikum utvecklade sig nu i snabb följd. Stalin hade beslutat att först avtvinga de baltiska regeringarna *militära baser* i deras länder. Om Sovjetunionen väl hade stationerat sina trupper i de baltiska staterna och sin krigsflotta i de baltiska hamnarna, så låg de baltiska republikerna redan faktiskt i ryska händer. Det var sedan endast en tidsfråga, när Moskva skulle lyfta handen till det andra slaget och helt annektera de tre länderna.

FÖRHANDLINGARNA I MOSKVA
(SEPTEMBER—OKTOBER 1939)

Redan i mitten av september 1939 blev Estland som det första baltiska landet utsatt för påtryckningsåtgärder. Den estniske utrikesministern K. Selters hade den 15 september kommit till Moskva för ekonomiska förhandlingar. Men i stället krävde Stalin och Molotov, att Estland skulle ta emot ryska trupper och på tio år till Sovjetunionen uthyra de strategiskt viktiga estniska öarna Saaremaa (Ösel) och Hiiumaa (Dagö) liksom hamnen Paldiska (Baltisch Port) vid ingången till Finska viken. Ryska flygare demonstrerade flera gånger över den estniska huvudstaden Tallinn, och ryska trupper koncentrerades vid den estnisk-ryska gränsen. Den 28 september 1939, alltså samma dag som det andra hemliga fördraget mellan Ryssland och Tyskland undertecknades, gav den estniska regeringen efter och undertecknade den s.k. "ömsesidiga biståndspakten" mellan Estland och Ryssland. De ryska kraven accepterades, och omkring 25 000 man sovjettrupper ryckte genast in i de nya flottbaserna i Estland. De flesta ryska truppavdelning-

Under främmande ockupationer

arna kom landvägen till sina förläggningsplatser och genomtågade därvid hela landet. Som den första av de baltiska staterna hade Estland kapitulerat utan motstånd eller protest för Moskvas militära tryck.

Några dagar senare kom turen till Lettland. Den 2 oktober 1939 kom den lettiske utrikesministern V. Munters till Moskva, och redan den 5 oktober undertecknades "biståndsfördraget" mellan Lettland och Ryssland. I likhet med Estland måste Lettland förplikta sig att till Sovjetunionen arrendera ut flott-, luft- och armébaser för ryska trupper i Liepaja (Libau), Ventspils (Windau) och vid ingången till Rigabukten. 30 000 man sovjettrupper ryckte genast in i de nya baserna. Därmed hade även Lettland kapitulerat.

Något svårare var förhandlingarna med Litauen, vilka inleddes den 2 oktober 1939 genom den litauiske utrikesministern Urbsys ankomst till Moskva. Men efter något motstånd gav också den litauiska regeringen efter för de ryska påtryckningarna och undertecknade den 10 oktober 1939 biståndsfördraget med Ryssland. Härigenom fick ryssarna rätt att hålla 20 000 man sovjettrupper på Litauens territorium, och dessa stationerades i olika delar av landet. De militära baserna arrenderades av Sovjetunionen för femton år.

När Litauen givit vika, var ringen av pakter med de baltiska staterna sluten. Sovjetunionen hade därmed avslutat den första fasen av sitt framträngande över de baltiska staterna. Den hade intagit viktiga strategiska positioner, som militärt behärskade de baltiska staterna och den östra delen av Östersjön. De ryska truppers antal och särskilt deras beväpning var i detta område väsentligt större än fredstyrkan hos de nationella arméerna i dessa tre små länder. Dessutom var mycket starka ryska luftstridskrafter och flottenheter placerade i de baltiska hamnarna. De tre ländernas sjö- och lufttrafik stod nu helt under rysk kontroll. Efter de ryska truppers inmarsch i de baltiska staterna hade dessa redan faktiskt förlorat möjligheten att i framtiden prestera något verkningsfullt militärt motstånd. De ryska trupperna kunde numera slå sönder varje försök att mobilisera de baltiska trupperna, avskära kommunikationerna och intaga de viktigaste städerna. Samtidigt kunde

De sovjetryska "biståndsfördragen"

andra ryska truppstyrkor från andra sidan den ryska gränsen rycka in i Estland, Lettland och Litauen och förena sig med de ryska trupper, som redan fanns där. När de ryska militärbaserna upprättats på baltiskt område, var därmed de baltiska republikernas öden beseglade. Sovjetunionen kontrollerade hädanefter direkt de tre små länderna och kunde förbereda sig för andra etappen, som skulle leda till att de baltiska ländernas självständighet helt förintades.

De ryska statsmännen försökte endast delvis dölja sina verkliga syften vid förhandlingarna med de baltiska diplomaterna. Så förklarade Stalin för den lettiske utrikesministern V. Munters: "Jag säger Er öppet, att en delning av intressesfärerna ägt rum. Vad Tyskland beträffar, kunde vi ockupera Baltikum när som helst . . . Vad som beslutades år 1920 kan icke äga bestånd för evigt. Redan Peter den store försökte öppna ett fönster mot sjön. Även vi vill vinna detsamma åt oss genom att använda hamnarna och vägarna till dessa och säkra deras försvar." Att de militära baserna var omedelbart nödvändiga, motiverades med påståendet, att västmakterna "hotade Skandinavien" och därmed också Baltikum. Stalin sade under förhandlingarnas gång, att Storbritannien redan ställt militära krav på Sverige och att "Sverige lätt kunde ryckas in i kriget". Man skulle alltså "skydda" de neutrala baltiska staterna mot en obefintlig brittisk "aggression". Det var naturligtvis bara ett talesätt för att motivera och maskera den verkliga ryska aggressionen. Samma syfte tjänade också bestämmelserna i biståndsfördragen, att Sovjetunionen skulle respektera de baltiska staternas självständighet och icke inblanda sig i deras inre angelägenheter. Som exempel anfördes för de baltiska diplomaterna Mongoliet, på vars territorium ryska trupper fanns ända sedan år 1921 men som dock förblivit en suverän stat. Några veckor efter biståndsfördragets undertecknande förklarade Molotov i Sovjetunionens högsta råd: "Dessa pakter bygger på ömsesidig respekt för de fördragsslutande parternas politiska, sociala och ekonomiska struktur . . . Vi förklarar, att det enfaldiga talet om den hotande sovjetiseringen av de baltiska staterna endast ligger i våra gemensamma fienders och alla antisovjetiska provokatörers intresse." I samma anda skrev också sovjetpressen, som prisade fördragen som

Under främmande ockupationer

uttrycket för Rysslands synnerligen välvilliga politik gentemot de små och svaga grannländerna.

Sovjetunionen var försiktig och gick fram steg för steg. På senhösten och vintern 1939 var det ännu oklart: när, i vilken form och hur långt nästa stadium av den ryska aggressionen skulle gå. De baltiska staternas självständighet var emellertid redan svårt rubbad och reducerad genom biståndsfördragen. Estland, Lettland och Litauen var redan då på nåd och onåd utlämnade åt Sovjetunionen. Det rysk-finska vinterkriget, som ryssarna började den 30 november 1939 och som varade till den 13 mars 1940, stadfäste ännu mera den uppfattningen, att Ryssland var redo att med alla medel rycka till sig grannländerna.

Ytterligare ett bevis för det synnerligen kritiska läget var Hitlers beslut att hämta hem alla tyskar från Baltikum. Tyskarna hade bott omkr. 700 år i Lettland och Estland och var medborgare i dessa stater men blev nu plötsligt överförda till Stortyskland. Deras utvandring reglerades genom särskilda repatrieringsfördrag, som i oktober 1939 avslöts med de baltiska regeringarna. Tyskarna, som i århundraden kämpat om herraväldet över de baltiska länderna och tidvis behärskat dessa, lämnade nu frivilligt Baltikum på den stortyske diktatorns befallning. De tyska propagandisterna, som organiserade detta uttåg, motiverade det bland den tyska befolkningen därmed, att de baltiska staterna redan i den närmaste framtiden skulle falla i ryska händer. Under denna märkliga repatrieringsaktion lämnade i slutet av 1939 och början av 1940 omkr. 90 000 tyskbalter (Volksdeutsche) de baltiska länderna, därav kom enbart från Lettland 49 885.

KAPITULATIONEN OCH DE BALTISKA DIKTATURERNAS ILLUSIONER

Endast de baltiska diktaturregeringarna vägrade att inse lägets allvar. Ännu i augusti avvisade de förtrytsamt varje tanke på en allierad garanti för de baltiska staterna och hotade att med vapenmakt värja sig mot främmande truppers inmarsch på deras territorium. Den lettiske diktatorn K. Ulmanis citerade t.o.m. ut-

De sovjetryska "biståndsfördragen"

trycket: "Hellre dö stående än leva på knäna!" Men blott en månad senare hade detta stora hjältemod slocknat, och de baltiska diktaturerna kapitulerade för Ryssland utan varje motåtgärd och utan ett ord av protest! K. Ulmanis, som var den mest skrytsamme, var den som kapitulerade fortast, och hans utrikesminister V. Munters underskrev pakten om baserna redan efter tre dagar.

Gentemot västdemokratierna hade de baltiska diktaturerna varit arroganta och avvisande på sommaren 1939. Men gentemot den ryska diktaturen var de tystlåtna och fogliga. Om de den gången hade accepterat de allierade garantierna, så skulle de baltiska länderna alltid kunnat ta dessas skydd i anspråk, och västdemokratierna hade genom garantierna varit förpliktade att gynna de baltiska länderna. Men nu råkade de baltiska länderna i beroende av Ryssland utan att ha fått några garantier från västmakternas sida. De sistnämnda stöttes bort genom de baltiska diktaturens avvisande politik och var efter krigsutbrottet också förhindrade att ingripa i öster.

Men de baltiska regeringarna borde ändå ha protesterat mot Sovjetunionens våldshandling, som genomfördes med hjälp av det nazistiska Tyskland. De kunde ha vänt sig till de demokratiska västmakterna, till de neutrala staterna och till Nationernas förbund, vars trofasta medlemmar de baltiska republikerna alltid varit. Sovjetunionen var vid denna tidpunkt ännu medlem av NF. Finlands hänvändelse till NF i december 1939 kulminerade i beslutet att stämpla Sovjetunionen som angräparstat och utesluta det ur förbundet. Om de baltiska staterna också hade vädjat till NF, så skulle väl deras fråga ha behandlats samtidigt och gemensamt med den finska. Ett för de baltiska staterna gynnsamt beslut av NF hade efteråt stärkt deras politiska och rättsliga ställning. Det hade då icke blivit en sådan motståndslös kapitulation som fallet tyvärr var i oktober 1939.

Fastän det fanns en baltisk union och de viktigaste utrikespolitiska frågorna måste behandlas gemensamt, inlät sig de baltiska diktaturregeringarna i separata förhandlingar med Moskva och avslutade biståndsfördragen i största hast utan att ens ha konfererat med varandra. Det första ödesdigra steget i denna riktning togs av den estniska diktaturens utrikesminister K. Selters,

Under främmande ockupationer

som var den som först inbjöds till Moskva. Han konsulterade icke sina lettiska och litauiska kolleger, ja, han flög t.o.m. över Riga utan att konferera med den lettiske utrikesministern! Det är uppenbart, att de baltiska staterna just i denna fråga borde ha handlat enligt och att de borde ha krävt, att Sovjetunionen skulle förhandla med alla tre baltiska staterna på en gång. I stället förhandlade och kapitulerade de baltiska diktaturerna var för sig. De baltiska regeringarna var till den grad förskräckta, att de icke ens vågade tänka på ett enat uppträdande i de dagar då deras gemensamma framtid avgjordes.

För övrigt fanns också den möjligheten att vid förhandlingarna i Moskva bilda en gemensam front med Finland. Rysslands påtryckningar riktade sig samtidigt mot de tre baltiska staterna och Finland. Sovjetregeringen hade den 5 oktober 1939 inbjudit också Finland till Moskva för att förhandla om militära baser och gränsändringar. De demokratiska finnarna förhöll sig lugna, konsulterade de övriga skandinaviska staterna och visade ingen brådska med förhandlingarna, som varade ända till den 26 november 1939, alltså ungefär två månader. De baltiska diktaturerna hade samma möjlighet och behövde alls icke låta sig skrämmas och genast ge efter. De kunde trätt i kontakt med Finland och faktiskt uppträtt gemensamt mot ryssarna. Därmed hade de kunnat förbättra sitt läge högst väsentligt.

Naturligtvis måste man i detta fall räkna med ett militärt angrepp från Ryssland, såsom det skedde med Finland. Men de tre baltiska ländernas öde och självständighet stod 1939 på spel, och då kunde man också våga ett krig. I ett gemensamt baltiskt-finskt krig mot ett ryskt angrepp kunde de fyra små länderna ställa upp omkr. 800 000 goda soldater, som hade alla utsikter att kunna hålla stånd åtminstone några veckor. Finland ensamt kunde ju t.o.m. i tre och en halv månader värja sig mot den ryska övermakten. Just de baltiska diktaturerna, som ständigt skrutit med sin nationella stridsberedskap, hade 1939 möjlighet att visa denna. I stället kapitulerade de motståndslöst och överlät åt det demokratiska Finland att ensamt värja sig mot den ryska kolossen. Vad mera var: när NF i december 1939 beslutade, att Ryssland skulle uteslutas ur förbundet, röstade de baltiska staterna icke

De sovjetryska "biståndsfördragen"

för detta förslag. Under det rysk-finska kriget tillät den baltiska censuren ingen kritik mot Rysslands framfart, och högtidlighållandet av den finska nationaldagen förbjöds i Riga.

Denna diametrala motsättning mellan det demokratiska Finlands hållning och de baltiska diktaturernas är ingen tillfällighet. Den kan icke heller förklaras genom de baltiska staternas litenhet. Estlands, Lettlands och Litauens sammanlagda invånarantal (6 miljoner) var större än Finlands (3,8 miljoner), och de kunde ställa upp en starkare armé. Territoriets mindre utsträckning och den påstådda frånvaron av naturliga försvarslinjer är icke heller den verkliga orsaken, ty den front som de baltiska länderna skulle försvara var väsentligt kortare och delvis täckt av stora sjöar.

Huvudorsaken till de baltiska ländernas snabba och motståndslösa kapitulation är att söka i diktaturregeringarnas politik. Finland kunde värja sig mot Ryssland huvudsakligen därför, att det finska folket inklusive den finska arbetarklassen krävde detta. I de baltiska diktaturerna hade folket år 1939 föga att säga till om, ja, det blev överhuvud taget icke tillfrågat om förhandlingarna om baser. De tre folkens livsviktiga fråga avgjordes faktiskt bakom deras rygg av diktatorerna Ulmanis, Päts och Smetonas och deras regeringar. Om de baltiska regeringarna 1939 hade tillfrågat folket och om demokratiskt valda parlament hade kunnat bestämma därom, så skulle en sådan kapitulation knappast ha kommit till stånd.

För att kunna uppta en verklig försvarsstrid mot det ryska angreppet, så som Finland gjorde, hade de baltiska diktaturerna måst återställa de politiska friheterna och uppnå samförstånd med den liberala och socialdemokratiska oppositionen för att gemensamt försvara landet. De breda massorna hade ingen lust att gå i krig för diktaturerna, de var endast redo att kämpa för ett fritt land och dess självständighet. Det skulle ha inneburit, att de baltiska diktaturerna upplöste sig själva. Men att ta det steget vägrade diktatorerna. De ställde sin diktators intressen framför det nationella försvarets. Liksom Schuschniggs austrofascistiska diktatur i Österrike 1938 kapitulerade även de baltiska diktaturerna 1939 för det främmande trycket utan att kalla folket till motvärn. De baltiska händelserna bevisar ännu en gång, att

Under främmande ockupationer

friheten och demokratin är förutsättningen för nationens gemensamma kamp mot den utifrån kommande angriparen.

Med Sovjetunionens fortsatta uppträdande i de inrikespolitiska frågorna var de baltiska diktaturerna mycket nöjda. Den sovjetryska regeringen ställde inga krav på att den auktoritära regimen skulle ändras och demokratin återställas i de baltiska länderna, fastän detta då hade varit en enkel sak. Moskva ansåg det vara bättre, att ingen regimförändring skedde, därför att ryssarna då bättre kunde förbereda sitt planerade andra angrepp mot de baltiska länderna. Moskva lät de baltiska diktaturerna lugnt arbeta vidare under uppsikt av ryska trupper ännu i åtta månader och kunde sedan använda kravet på en nödvändig demokratisering för att maskera den slutgiltiga ockupationen av de baltiska länderna. Ett verkligt återställande av demokratin, sedan biståndsfördragen ingåtts hösten 1939, skulle endast ha mobiliserat folkets liberala och socialistiska krafter, vilka senare kunde ha satt sig till värn mot en fortsatt aggression.

Genom de baltiska diktatorernas och deras ministrars tal och genom den likriktade pressens artiklar vilseleddes de baltiska folken angående det verkliga läget och insövdes i falsk trygghet under de avgörande månaderna. Denna de baltiska diktaturernas falska illusionspolitik gagnade indirekt Sovjetunionens hemliga syften: den förhärligade fördragen om baser, förnekade den hotande faran, stärkte oppositionsstämningen hos folket och underlättade därmed Rysslands fortsatta framfart. Under de åtta månaderna (oktober 1939—juni 1940) fördes inga som helst förhandlingar med de demokratiska västmakterna för att med dessa överenskomma om möjligheterna av en exilregering i händelse av fortsatta angreppshandlingar. De baltiska arméerna förstärktes ej heller, och inga åtgärder vidtogs för att försvara landet mot den hotande fortsättningen på den ryska aggressionen.

Så förbereddes det fortsatta förintandet av den baltiska självständigheten genom de biståndsfördrag, som Sovjetunionen framtvungat med militära hotelser, och delvis också genom de baltiska diktaturernas kortsynta politik.

*Sovjetunionen ockuperar och inkorporerar de
baltiska staterna (juni—augusti 1940)*

DET INTERNATIONELLA LÄGET I JUNI 1940

Världskrigets fortsatta förlopp skapade redan efter åtta månader en internationell situation, som gjorde det möjligt för Ryssland att genomföra den andra etappen av aggressionen mot de baltiska staterna. I juni 1940 blev Storbritannien och Frankrike slagna i väster. Hela den tyska krigsmakten var koncentrerad i Belgien och Frankrike. Ryssland hade fria händer i öster. Den 14 juni 1940 föll Paris i tyskarnas händer. Samma dag började den ryska aktionen mot de baltiska staterna.

Moskva visste, att Tyskland nu var helt bundet i väster. Det kunde icke företaga något mot Rysslands fortsatta aggression i Baltikum. Å andra sidan hade de tyska invånarna lämnat de baltiska staterna, och inga komplikationer kunde uppstå med Tyskland. Nu gällde det att slå till, om man icke ville försumma ett gynnsamt tillfälle för den fortsatta ryska expansionen! Sovjetunionen beslöt att omedelbart ockupera de tre baltiska staterna helt och hållet.

Sovjetunionen handlade därvid ännu mycket försiktigt. Den militära ockupation av Litauen, Lettland och Estland, som genomfördes den 15—17 juni 1940 var visserligen ytterligare ett steg för att förintä dessa länders självständighet men innebar ännu icke det slutgiltiga slaget. Militärt var de tre små staterna nu helt i ryska händer, men de var alltjämt oberoende stater, i vilka endast en regimförändring inträtt. I de nationella diktaturernas ställe trädde nya regeringar, i vilka kommunister deltog, och dessa regeringar lovade föra en sovjetvänlig politik.

Ännu var spelet om Baltikum icke helt vunnet. Ryssland måste

Under främmande ockupationer

först undersöka, hur Tyskland skulle reagera för dess aktion. Visserligen hade de baltiska staterna genom de båda hemliga överenskommelserna mellan Ribbentrop och Molotov den 23 augusti och den 28 september 1939 överförts till den ryska maktsfären, men därmed var den gången ännu icke överenskommen, att de tre länderna helt skulle förlora sin självständighet och inkorporeras i Sovjetunionen. Utrikesministeriet i Berlin förklarade emellertid redan den 16 juni 1940, att ockupationen av de tre baltiska länderna "icke angår oss". Efter fortsatta förhandlingar har Tyskland så gått med på att de baltiska staterna fullständigt skulle annekteras. Den 17 juli 1940 förklarade Hitler, att "Sovjetunionen icke hade överskridit de gränser för sin intressesfär, som fastställts av de båda makterna". Nu kunde Moskva ta sitt nästa och sista steg. Den 21 och 22 juli 1940 beslutade de baltiska ländernas ofritt valda, prokommunistiska "folkparlament" enligt ryska direktiv anslutning till Sovjetunionen, den 3-6 augusti godkändes inkorporeringen av Högsta rådet i Moskva, och den 25 augusti 1940 upphörde de oberoende baltiska regeringarna att finnas till. Hela utvecklingen från ockupationen av ryska trupper ända till den fullständiga annekteringen hade genomförts i rasande tempo under loppet av två månader.

Redan den 30 juni 1940 hade *V. Molotov* klarlagt Sovjetunionens mål i Baltikum för den litauiske ministerpresidenten professor Kreve-Mickevicius med följande ord: "Det vore oförlåtligt, om sovjetregeringen under de nuvarande förhållandena, som kanske aldrig mera återkommer, icke skulle göra detsamma som redan de ryska tsarerna har gjort ända från Ivan den förskräcklige: att inkorporera de baltiska staterna i Sovjetunionen." Dessa imperialistiska syften hade Ryssland nu ännu en gång förverkligat för en viss tid.

Det är emellertid nödvändigt att i korta drag närmare skildra och analysera det av den internationella situationen betingade händelseförloppet i de tre baltiska staterna under juni och augusti 1940.

Sovjetunionen ockuperar

SOVJETISKA ULTIMATA

Det första slaget drabbade denna gång icke den norra delen av Baltikum, såsom fallet var 1939, utan den södra. Den 14 juni 1940 gav Sovjetunionen Litauen skulden för att några ryska soldater hade försvunnit från de i Litauen stationerade trupperna. Man krävde, att regeringen Merkis skulle avgå och att hela landet skulle få ockuperas. Hade man bara ockuperat Litauen, så var Lettland och Estland helt inringade. Litauen accepterade detta ultimatum och blev redan den 15 juni 1940 helt ockuperat av sovjetryska trupper.

TVå dagar senare kom turen till Lettland och Estland. Mot dessa riktades den beskyllningen, att de överträtt biståndsfördraget, eftersom de upprätthöll den lettisk-estniska militäralliansen och hade dragit in även Litauen i denna och eftersom de skapat ett särskilt pressorgan för "den militära baltiska ententen" i formen av en tidskrift "Baltic Review". Även av dessa stater krävdes ultimativt, att regeringarna skulle ombildas och att ryska trupper skulle tillåtas ockupera hela området. Båda länderna accepterade likaså de ryska kraven. Redan den 17 juni ockuperade ryska trupper, som kom från Litauen och Ryssland, de båda baltiska staterna.

De i dessa ultimata framförda beskyllningarna var ogrundade. Huruvida någon rysk soldat försvunnit i Litauen har aldrig blivit fastställt. I varje fall har den litauiska administrationen visat de ryska trupperna allt möjligt tillmötesgående. Den militära alliansen mellan Litauen och Estland existerade sedan 1923, hade rent defensiv karaktär och kunde aldrig hota det stora ryska riket. När "biståndsfördragen" undertecknades i oktober 1939 hade Moskva för övrigt aldrig krävt, att denna allians skulle upplösas. Litauen hade tyvärr aldrig anslutit sig till den estnisk-lettiska militäralliansen. Tidskriften "Baltic Review" var ett privat organ för de baltiska ländernas kulturella samarbetsorganisationer. Det följde för övrigt en klart uttalad sovjetvänlig kurs, och biståndsfördragen av år 1939 berömdes i dess spalter.

Om Sovjetunionen hade något att förebrå de baltiska staterna, borde den dessutom klara upp tvisten på diplomatisk väg eller genom en blandad förlikningskommission, enligt bestämmelserna

Under främmande ockupationer

i konventionen av den 16 och 18 juni 1932 angående förlikning i olika tvister. Ryssland gjorde icke detta utan tillgrep ultimatum med hot om en militär invasion. Sovjetunionens tillvägagångssätt stod emellertid i skarp motsättning till icke-angreppspakterna, vilka Sovjetunionen ingått med Litauen den 28 september 1926, med Lettland den 5 februari 1932 och med Estland den 4 maj 1932. Det var en aggression mot de tre baltiska republikerna enligt den tydliga formulering som gavs i den på sin tid av Sovjetunionen själv utarbetade "Konventionen om definieringen av aggression", vilken Sovjetunionen och de baltiska staterna undertecknade i London den 3 juli 1933. Slutligen var den ryska aktionen riktad också mot bestämmelserna i biståndsfördragen 1939, vilka endast tillät ett begränsat antal trupper på vissa baser. Nu blev alla de tre länderna helt ockuperade. Kravet på ombildning av de baltiska regeringarna tangerade de baltiska staternas suveräna rättigheter, vilkas okränkbarhet den nämnda pakten också garanterade.

Alla dessa fördrag, som Sovjetunionen genom sina officiella representanters underskrifter högtidligen lovat hålla, var nu flagrant brutna.

I stället för att använda fredliga och rättsliga medel för att reglera sina påstådda åsiktsdivergenser med de baltiska staterna, grep Sovjetunionen till den militära ockupationens rena våldsmedel och avsatte regeringarna. Det var samma maktspråk som det nazistiska Tredje riket använde mot många små stater. Man gjorde så, därför att Sovjetunionen överhuvud taget icke var intresserat av att klara upp och reglera de förmenta tvisterna. Dess verkliga syfte var att erövra och annektera de baltiska staterna. För att i någon mån dölja sin imperialistiska aggression hade utrikeskommisariatet sammanställt sina grundlösa ultimativa noter. Ryssland behövde en förevändning för att motivera sin framfart. Sanningen om de framförda beskyllningarna spelade ingen nämnvärd roll. Något måste man förebrå de baltiska staterna, på innehållet kom det icke an.

Sovjetunionen ockuperar

DE BALTISKA DIKTATURERNAS ANDRA KAPITULATION

Nästa steg var de baltiska diktaturregeringarnas andra och denna gång fullständiga kapitulation. De gjorde intet försök att avvisa de ryska beskyllningarna. De krävde icke, att fördragen skulle hållas och beskyllningarna vederläggas på fredlig väg. I stället accepterade de, utan den minsta protest, de ryska kraven. Ryssland kunde alltså ockupera Litauen, Lettland och Estland med de baltiska diktaturregeringarnas medgivande.

Lettlands statspresident K. Ulmanis uppmanade i sitt radiotal den 17 juni 1940 folket att "med vänskap mottaga de med den lettiska regeringens samtycke inryckande sovjettrupperna". Samtidigt förklarade han, att han stannade på sin plats, och han uppmanade också Lettlands alla invånare "att stanna på sina platser". Ulmanis kapitulerade själv villkorslöst och uppmanade också det lettiska folket att giva sig för ryssarna. Den 20 juni 1940 utnämnde han en ny lettisk regering, vars sammansättning var bestämd av den ryska regeringens representant Vysjinski. Ulmanis mottog den nya regeringen på slottet i Riga, hälsade den välkommen och uppmanade den i sitt tal att verka i närmaste samförstånd med Sovjetunionen. Ulmanis stannade ännu fem veckor i sitt ämbete som statspresident. Han undertecknade och publicerade samtliga lagändringar, nya lagar och utnämningen av nya högre ämbetsmän, vilka i regeringens officiella tidning offentliggjordes med hans namnunderskrift. Till och med upplösningen av hans hemvärn dekreterades av Ulmanis. Även de mot författningen stridande ändringarna av vallagen godkändes och undertecknades av honom. Därvid handlade Ulmanis icke under tvång, han hade sin egen vakt och levde fritt på slottet i Riga. Ulmanis hade haft möjlighet att intaga en negativ hållning gentemot den ryska ockupationen och att avvisa de av den nya regeringen fattade olagliga besluten. Men han blev i stället ockupationsmaktens villiga hjälpare, och med hans stöd genomförde denna alla de viktigaste åtgärderna.

Folkets breda massor, tjänstemännen och armén blev fullständigt desorienterade och förmåddes till underkastelse genom statspresiden-

Under främmande ockupationer

dentens totala eftergifter. Det lettiska folket blev över huvud taget icke tillfrågat om kapitulationen och ställdes av sina auktoritära maktbörjare helt enkelt inför fullbordade fakta. Ulmanis gav sig utan att hans folk visste om det eller givit sitt samtycke. "Ledarens" vilja skulle även i denna ödesdigra stund ersätta den verkliga folkviljan. Utan Ulmanis' hjälp hade de ryska ockupanterna haft att kämpa med stora svårigheter och med häftigt motstånd under ockupationens första veckor. Nu gick allting lätt och friktionsfritt. Även gentemot utlandet kunde Moskva åberopa sig på att statspresidenten Ulmanis godkänt ockupationen och den nya regimen. I varje fall har Ulmanis genom sitt uppträdande gjort den sovjetryska aggressionen en stor tjänst, som vida översteg stödet från de betydelselösa inhemska kommunisterna.

Den lettiske diktatorns kapitulation orsakades av falska förhoppningar. Vysjinski hade den 17 juni 1940 lovat Ulmanis att låta honom behålla sitt ämbete. Ulmanis, som i början var mycket deprimerad, hyste efter de första samtalen med Stalins representant grundlösa förhoppningar om att verkligen förbli president över det tillfälligt ockuperade landet. Han klamrade sig nu fast vid maktens sken och försökte på flera sätt ställa sig in hos ockupanterna och den nya regeringen. Det gick t.o.m. så långt, att Ulmanis i början av juli 1940 skänkte en större penningssumma (5 000 lats) till den kommunistiska "Röda hjälpen", vilken gåva bolsjevikerna avvisade med hänskratt! Allt detta var ogrundade illusioner, som den 20 juli slutade med att den till en början nyttige Ulmanis blev avsatt och deporterad. Denna gång blev den annars så sluge lettiske bondeledaren helt överträffad av den listige Vysjinski. Ulmanis placerades i Vorochilovsk (Stavropol) och fick av ryska regeringen — liksom Päts — 2 000 rubel i pension varje månad.

Ungefär på liknande sätt kapitulerade i Estland K. Päts, som också till den 20 juli 1940 stannade i sitt ämbete och på sitt slott och som likaså med sin underskrift godkände de viktigaste åtgärderna, som den av Sjdjanov tillsatta regeringen i Tallinn vidtog.

Endast den litauiske diktatorn A. Smetonas flydde ur landet, så snart de ryska trupperna överskridit gränserna. Han var ängslig men i detta avseende något mera förutseende än Ulmanis och Päts. Han litade icke på ryssarna och ville åtminstone rädda sitt

Sovjetunionen ockuperar

liv. Först for Smetonas till Tyskland men reste snart till USA, där han dog 1943. Hans ministerpresident överste Merkis inträdde först i hans ställe enligt bestämmelserna i författningen av år 1938. Han insatte regeringen Paleckas och gav förändringarna det sken av laglighet, som ryssarna så väl behövde.

Så jämmerligt kapitulerade de baltiska diktatorerna. Men de störtade också sina stater och nationer ned i avgrunden.

DE SOVJETVÄNLIGA ÖVERGÅNGS- REGERINGARNA

När de baltiska regeringarna kapitulerat, bildades den 20 och 21 juni 1940 sovjetvänliga övergångsregeringar i de baltiska huvudstäderna.

Efter överläggningar på de ryska legationerna bildades de faktiskt av Moskva-regeringens speciella representanter i de olika baltiska huvudstäderna: Sjdanov i Tallinn, Vysjinski i Riga och Dekanosow i Kaunas, och därefter framlades regeringarna för presidenterna för godkännande och offentliggörande. Presidenterna fogade sig efter de ryska kraven och stadfäste de nya regeringarna.

Dessa framhöll i sina första deklamationer som sin främsta uppgift att bevara de närmaste förbindelser med Sovjetunionen och att återställa demokratin i sina länder. Att den statliga självständigheten skulle upprätthållas underströks likaså kraftigt av alla de nya regeringarna.

Emellertid var dessa inga ministerkabinett för de demokratiska partierna. I alla tre länderna blev de nya ministrarna icke föreslagna av partiledningarna, utan de ryska speciella representanterna utvalde efter eget omdöme ur olika kretsar sådana människor, som gällde för att vara fogliga och ryssvänliga.

Mestadels härstammade ministrarna från borgerliga kretsar och tillhörde borgerliga partier. I några fall upptogs också medlemmar av tidigare diktaturregeringar liksom generaler från de baltiska arméerna i de nya regeringarna. I Lettland var också bondeförbundsmannen, general Dambitis, en katolsk domare, en högerorienterad professor och en hemvärnsofficer medlemmar av rege-

Under främmande ockupationer

ringen. I Litauen var den mångårige ministerpresidenten, den sista nationella regeringens finansminister *Galvanauskas* minister i den nya regeringen.

I Litauen fanns det i regeringen ingen socialdemokrat, i Lettland en enda (J. Jagars), i Estland tre vänstersocialister, vilka skilt sig från det socialistiska partiet. Kommunisterna hade flera ministrar i alla regeringar, vilket innebar en avgjord brytning med det förflutna, ty de hade tidigare alltid varit ett illegalt parti i de baltiska staterna.

De tre nya ministerpresidenterna var en tidigare liberal professor dr *Kirchensteins* i Lettland, en borgerlig journalist *Paleckas* i Litauen och en radikal skriftställare *Vares* i Estland.

De icke-kommunistiska ministrarna hade av de ryska representanterna fått försäkringar, att de baltiska staterna skulle bestå som oavhängiga republiker, och de trodde till en början på dessa löften. *Kirchensteins* sade t.o.m. i ett tal, att han "litar på Stalins ord". De försökte under de första veckorna så långt möjligt skydda sina länders intressen under ockupationen. Men snart dukade de under för det ryska trycket. De flesta gick över till kommunisterna (däribland alla tre ministerpresidenterna), andra avgick senare från regeringarna.

I några fall inträffade emellertid öppna konflikter. Litauens borgerlige ställföreträdande ministerpresident professor *Kreve-Mickevicius* avgick efter en dramatisk sammanstötning med *Molotov* i Moskva den 30 juni 1940, där han förgäves kämpat för att bevara sitt fosterlands självständighet. Även i Estland gjorde några ministrar ännu den 21 juli ett sådant försök, som icke hade framgång och som endast fördröjde anslutningen till Sovjetunionen en enda dag.

DE BALTISKA FOLKENS TVÅNGSLÄGE

De baltiska folken själva befann sig under de för dem livsviktiga händelserna i ett svårt tvångsläge.

Diktaturerna fullbordade kapitulationen i hemlighet för att undvika varje opposition och varje motstånd mot regeringarnas underkastelsepolitik. Att göra motstånd mot ryssarna mot rege-

Sovjetunionen ockuperar

ringarnas vilja var omöjligt, ty de sistnämnda förfogade över alla maktmedel. Dessutom hade de breda folklagren genom diktatorernas nedtystningar fått falska föreställningar om den ryska aktionens verkliga avsikter. Därför trodde också många på de nya regeringarnas förklaringar, att de baltiska staternas oavhängighet skulle bevaras.

Den uppfattningen var också rådande, att den militära ockupationen endast var en krigsåtgärd. Om man var tvungen att för en tid välja mellan ryssarna och nazisterna, så var man böjd att snarare acceptera ett samgående med de förstnämnda. Det gamla sociala och nationella hatet mot tyskarna var 1940 ännu starkare än ängslan för ryssarna. Hos de sistnämnda hoppades man kunna bevara den nationella kulturen och en kanske begränsad självständighet. Efter kriget hoppades man kunna återställa den fullständiga nationella oavhängigheten med de allierades hjälp. Särskilt de demokratiska kretsarna och arbetarklassen var beredda att för en tid göra stora eftergifter för Sovjetunionen för att därigenom under krigets fortsatta gång kunna rädda sig från att bli ockuperade av Tredje riket.

Till en början antog man också tämligen allmänt, att Ryssland självt i sitt eget intresse och av militära skäl måste vara angeläget om att bevara de baltiska republikernas oavhängighet. Om ett krig mot Tyskland skulle bryta ut, så skulle de utmärkta baltiska arméerna tillsammans med sovjettrupperna kämpa med all kraft mot de hatade nazisterna. Om självständigheten förintades och de baltiska länderna bolsjeviserades, kunde det icke längre vara tal därom: den antityska stämningen skulle då snart ersättas av ett hat mot de ryska förtryckarna, och detta hat kunde nazisterna utnyttja för sitt krig mot Sovjetunionen.

Härtill kom också de breda folklagrens och särskilt arbetarklassens stora missnöje med de auktoritära regimerna i de tre baltiska länderna. De demokratiska kretsarna hade i årtal bekämpat de nationella diktaturerna och kunde därför icke ställa sig avvisande mot flertalet av de åtgärder som de nya, sovjetvänliga regeringarna vidtog under de första veckorna, eftersom dessa gradvis avskaffade de auktoritära regimerna och lovade att återställa demokratin. Man ville icke framträda som de baltiska diktaturer-

Under främmande ockupationer

nas försvarare mot den nya regimen, som utlovade friheten. Även om man hyste tvivel om den fortsatta utvecklingen. Detta var alldeles särskilt fallet i Lettland.

I den vädjan, som ledarna för de fria lettiska fackföreningarna senare (1942) riktade till Fackföreningsinternationalen, skildras denna komplicerade situation klart med följande ord: "En del av arbetarna väntade ryssarna som befriare. Arbetare som fått politisk skolning i arbetarorganisationerna misstrodde säkerligen Ryssland. Bakom de socialistiska talesätten urskilde de Rysslands verkliga avsikter — en nationalistisk stormakts imperialistiska planer. Men inför det rådande internationella läget kunde icke heller de se något tredje alternativ. Ockupation antingen genom *Stalin* eller genom *Hitler* var det olycksbådande perspektivet. År 1940 trodde 90 procent av de baltiska ländernas befolkning att en invasion av Hitler-Tyskland skulle innebära mycket *större* faror än en rysk ockupation."

Slutligen hade de baltiska diktaturerna genom sina båda kaptulationer (1939 och 1940) försuttit alla möjligheter till motstånd och försatt sina folk i ett svårt tvångsläge, ur vilket det i juni 1940 icke fanns någon möjlighet att undkomma. Nu kunde man endast göra försöket att med halvt hjärta anpassa sig efter de nya förhållandena och rädda vad som räddas kunde. I början av ockupationen fanns vissa, om än små möjligheter härför.

Detta var orsaken till att en del av de baltiska socialisterna och de borgerliga politikerna i juni och juli 1940 inledde ett begränsat samarbete med de nya regeringarna. Några ledande lettiska socialdemokrater, bland dessa var också jag, utnämndes till högre ämbetsmän de första veckorna, sedan de baltiska regeringarna ombildats. I ett senare memorandum (1943) från centralkommittén för den lettiska socialdemokratin, i vilket partiledningen inför utlandets arbetarpartier redogjorde för sin hållning sommaren 1940, hette det bl.a.: "Socialdemokraterna ville i början samarbeta med de nya regimerna och utvinna det bästa möjliga ur det inträffade, därför att de ansåg, att en sådan hållning åtminstone för en tid var *det minst onda* i den givna internationella och inrikespolitiska situationen."

De nationella kretsarna såg den gången med rätta i de fåtaliga

Sovjetunionen ockuperar

socialdemokratiska och borgerliga statsämbetsmännen försvararna av de baltiska ländernas nationella intressen.

De lettiska kommunisterna var från första början motståndare till socialdemokraternas medverkan och krävde, att dessa skulle avsättas. Det begränsade samarbetet avbröts faktiskt efter några veckor, då de ryska makthavarna tvärt ändrade sin politik och med våldsmedel genomtvingade de baltiska republikernas inkorporering. De fåtaliga socialdemokraterna — däribland jag — avsattes snart från sina ämbeten och hade under de senare månaderna av den ryska ockupationen överhuvud icke längre tillträde till några som helst ansvariga poster utan betraktades som sovjetregimens huvudfiender och förföljdes.

När man i dag ser tillbaka på utvecklingen år 1940, måste man anse, att de flesta lettiska socialdemokraternas och de borgerliga politikernas hållning den gången var byggd på illusioner. Men vid den tidpunkten, i den förvirrade och oklara situationen i juni 1940, var majoriteten inom arbetarklassen positivt inställd till försöket att åstadkomma ett sådant samarbete. Några av de ledande socialdemokraterna har därför påtagit sig den otacksamma uppgiften att på förlorade poster ännu en kort tid tillvarataga landets intressen. Försöket blev kort och det misslyckades. Sedan många socialister, liberaler och bondepolitiker i de östeuropeiska staterna under efterkrigsåren (1945—1948) blivit tvingade till mycket mera vittgående eftergifter för kommunisterna och de ryska ockupanterna (fastän de icke varit tvungna att välja mellan Stalin och Hitler), kan man också förstå de baltiska socialdemokraternas och många borgerliga politikers hållning på sommaren 1940. De har i varje fall aldrig gillat ockupationen och den därpå följande inkorporeringen. Under de följande åren av främlingsvälde tillhörde just de baltiska socialdemokraterna de mest avgjorda motståndarna mot de ryska anspråken på Baltikum. De är alltjämt motståndare, klart och avgjort.

Under främmande ockupationer

DE OLAGLIGA OCH OFRIA VALEN I JULI 1940

Efter ungefär 3 veckor, räknat från den ryska ockupationens början, inträdde den första omsvängningen i de ockuperade baltiska ländernas läge.

I stället för den högtidligt förkunnade återgången till demokratin skedde en övergång till ett slags "folkdemokrati", sådan den under efterkrigsåren blivit känd i alla östeuropeiska stater. Läget i Baltikum under övergångstiden juni—juli 1940 var prototypen för denna numera i hela världen kända statsform i de av Ryssland ockuperade länderna. Utvecklingen i de små baltiska länderna drevs endast av Moskva mycket hastigare, än fallet är i de större östeuropeiska staterna i dag, där anslutningen till Ryssland blivit en mycket långsammare process.

Det började därmed, att det kommunistiska partiet visserligen legaliserades redan i slutet av juni men att inga av de demokratiska partierna och överhuvud taget inga andra partier tilläts. De demokratiska kretsarna förbjöds att utgeva tidningar. De under de nationella diktaturena utkommande tidningarna fick fortsätta, men lettiska kommunister, som anlant från Sovjetunionen, placerades som politiska ledare i redaktionerna. Den lagliga saeiman, som valts i Lettland 1931, som med våld suspenderats av Ulmanis 1934, och vars fullmakter icke upphört att gälla, blev icke inkallad. Detta parlament, där de demokratiska partierna hade den överväldigande majoriteten, var antikommunistiskt och därför olämpligt för sovjetplanernas genomförande. Om man hade inkallat det, hade man måst räkna med att det demokratiska parlamentet genast skulle ha avsatt Ulmanis, eftersom denne med olagliga medel blivit statspresident. Enligt författningens § 52 måste i så fall parlamentspresidenten dr P. Kalnins tillfälligtvis träda i hans ställe. Men detta var oantagbart för ockupanterna, ty Ulmanis hade redan fogat sig efter ryssarna, medan socialdemokraten P. Kalnins var känd som en avgjord motståndare till kapitulationen. Därför lät Vysjinski den lettiske usurpatorn stanna kvar på presidentposten och förvägrade olagligt presidentens laglige ställföreträdare att utöva sina funktioner. Det var det första öppna grundlagsbrottet.

Det andra följde den 4 juli 1940, när den nya lettiska regeringen

Sovjetunionen ockuperar

med statspresidenten Ulmanis' samtycke egenmäktigt ändrade bestämmelserna i vallagen. Enligt författningens § 81 hade regeringen ingen rätt att ändra denna lag. Denna rätt tillkom parlamentet enbart. Bestämmelserna om valnämnderna ändrades nu därhän, att dessa kom att bestå endast av representanter för regeringen och att valen skedde i största hast redan efter 10 dagar i stället för de föreskrivna 40 dagarna. De fastställdes samtidigt i alla tre baltiska republikerna till den 14 och 15 juli.

I Estland och Litauen kränktes likaså författningarna av år 1938 på ett flagrant sätt. Skillnaden var endast, att de existerande parlamenten även formellt upplöstes genom statspresidentens dekret. I Estland var det också den tidigare statspresidenten K. Päts, som den 6 juli 1940 fogade sig efter Sjdanovs krav, upplöste parlamentet och grundlagsstridigt ändrade vallagen. Här skedde valen t.o.m. endast 8 dagar efter det att vallagen ändrats.

Valens fortsatta förlopp skedde under helt ofria och olagliga förhållanden. I alla tre staterna avvisades olagligt samtliga oppositionella kandidater. Kandidaterna för "Det arbetande folkets block" var de enda tillåtna. Det var antingen kommunister eller borgerliga intellektuella, som anpassade sig efter den nya regeringen. Endast tre tidigare socialister, som gått över till kommunisterna, befann sig bland dem. De oppositionella kandidaterna förklarades vara "Folkets fiender". Själva valen ägde rum under öppna påtryckningar från ockupationstrupperna. Arbetarna och tjänstemännen fördes i slutna led från sina arbetsplatser till vallokalerna. Varje väljare fick i sitt pass en stämpel om att han deltagit i valen. Under valagitationen riktades hotelser mot dem som icke deltog i valen. Bland de valda parlamentsledamöterna fanns flera personer, som visserligen var sovjetmedborgare men icke medborgare i de baltiska staterna. Vid rösträkningen ägde ytterligare olagligheter rum.

Det råder ingen tvekan om att de på sådana villkor den 14 och 15 juli 1940 utsedda "folkparlamenten" blivit valda på olagligt sätt, under grundlagsbrott och under helt ofria förhållanden. De kunde icke erkännas som lagliga folkrepresentationer, och enligt Lettlands, Estlands och Litauens statsrätt saknar deras beslut varje konstitutionell auktoritet.

INKORPORERINGEN I SOVJETUNIONEN

Valen den 14 och 15 juli 1940 hade för övrigt icke heller karaktären av en folkomröstning. Valen skulle icke avgöra något för eller mot anslutningen till Sovjetunionen. "Det arbetande folkets block" lovade i sitt valprogram att bevara de baltiska ländernas oavhängighet. Samma uppfattning framfördes av ministrarna i deras tal och artiklar ända fram till valen. Icke ens det kommunistiska partiet krävde anslutning till Sovjetunionen. De baltiska väljarna, som deltog i tvångsvalen, hade sålunda icke givit de valda parlamentsledamöterna i uppdrag att likvidera de baltiska staternas oavhängighet.

Så snart valresultatet offentliggjorts, ändrade ockupanterna tvärt sitt uppträdande. Den 18 juli 1940 försiggick i alla tre staterna kommunistiska demonstrationer, där kravet på inkorporering plötsligt uppställdes. Denna kursförändring kunde nu ske, ty parlamenten var redan valda och en agitation för anslutningen kunde icke längre irritera de baltiska medborgarna så, att de avhöll sig från att rösta.

De fortsatta händelserna utvecklade sig i stor hast enligt en plan, som i Moskva fastställts i detaljer. De nya parlamenten beslutade den 21 och 22 juli 1940 anslutning till Sovjetunionen. Därvid kränktes återigen författningens föreskrifter och parlamentets arbetsordning. I en enda läsning beslutades på några timmar i Riga, Kaunas och Tallinn, att de baltiska författningarna skulle upphävas. Redan av den orsaken saknar dessa beslut, som de olagliga "folkparlamenten" fattat, varje laglig kraft.

Den lettiska och den estniska författningen innehåller också föreskrifter, att parlamentsbesluten om författningens upphävande måste bekräftas av folket. Enligt § 77 i den lettiska författningen måste en obligatorisk folkomröstning äga rum. Paragraferna 146–150 i den estniska konstitutionen bestämde, att författningsändringar måste antagas av parlamentets båda kamrar, att nyval därefter måste utlysas och författningsändringarna sedan bekräftas av det nyvalda parlamentet. Alla dessa konstitutionella föreskrifter sköts åt sidan: i Lettland ägde folkomröstningen icke rum, i Estland blev första kammaren icke alls inkallad och utlystes inga

Sovjetunionen ockuperar

nyval. På grund härav är de prokommunistiska parlamentens beslut om anslutning fullkomligt rättsstridiga. Det baltiska folket har aldrig givit sitt samtycke.

Fortsättningen sköttes raskt i Moskva. Den 23 juli 1940 valde alla de tre baltiska "folkparlamenten" delegationer, bestående av vardera 20 parlamentsledamöter, vilka hos Sovjetunionens högsta råd skulle anhålla om Estlands, Lettlands och Litauens inkorporering. Delegationerna leddes av Kirchensteins, Vares och Paleckas, vilka i Moskva redan uppträdde som statspresidenter. Ulmanis och Päts hade den 20 juli i salongsvagnar deporterats till Ryssland. Merkis, som företrädde den till utlandet avvikne Smetonas, hade redan i slutet av juni 1940 avgått och hade i början av juli häktats vid ett flyktförsök. Han hade ersatts av ministerpresidenten Paleckas. Den lettiske och den estnische statspresidenten avsattes på grundval av ett enkelt regeringsbeslut den 19 juli, enligt vilket stats- och ministerpresidentens ämbeten hädanefter skulle vara förenade och innehas av den prokommunistiske ministerpresidenten. Detta beslut var ännu ett brott mot författningen, ty en sådan förening av ämbetena var förbjuden i författningen, och statspresidenten kunde icke tillsättas av regeringarna utan måste väljas i Lettland av parlamentet, i Estland av folket självt och i Litauen av av särskilda elektor. Vid Moskva-förhandlingarna om anslutningen företrädde de tre baltiska staterna därför av personer, som i strid mot lag och rätt utgav sig för att vara dessa länders statspresidenter.

Högsta rådets sjunde session undersökte icke de baltiska delegationernas fullmakter. De bekymrade sig icke därom, under vilka förhållanden "folkparlamenten" blivit valda. De förteg också, att de baltiska staternas anslutning stred även mot bestämmelserna i Sovjetunionens författning, eftersom denna formellt skall vara ett förbund av frivilligt anslutna unionsrepubliker. De baltiska delegationerna höll tal, vilka i förväg censurerades och delvis kraftigt ändrades av det ryska utrikeskommissariatets representanter. Den 3 augusti 1940 blev så Litauen, den 5 augusti Lettland och den 6 augusti Estland upptagna i Sovjetunionen. Med anledning härav kompletterades den 7 augusti några paragrafer i den sovjetiska konstitutionen med namnen på de baltiska sovjetrepublikerna.

Under främmande ockupationer

När delegationerna återvänt från Moskva, kom avslutningen på hela utvecklingen. Den 25 augusti 1940 avsattes övergångsregeringarna och ersattes med folkkommissariernas råd. Samtidigt omdöptes "folkparlamenten" till Högsta råd och sovjetförfattningar blev antagna i stor hast på några timmar. De dittillsvarande ministerpresidenterna Kichensteins, Vares och Paleckas valdes till ordförande i presidiet för sina länders Högsta råd.

Därmed var hela processen av inkorporering och annektering, som icke varat längre än 70 dagar, formellt avslutad. Med våld och list hade nu den ryska aggressionens andra etapp framgångsrikt genomförts. De baltiska staterna, vilkas statliga oavhängighet Sovjetunionen högtidligen lovade respektera "för eviga tider" i fredsfördragen år 1920, blev efter 20 år förintade av samma Sovjetunion. De tre baltiska staterna hade från och med nu återigen förlorat sin självständighet och frihet för längre tid.

*Politisk och social befrielse eller
främmande förtryck?*

HAR DE BALTISKA FOLKEN GENOMFÖRT
EN REVOLUTION ÅR 1940?

De baltiska kommunisterna och många utländska författare påstår, att en "oblodig revolution" försiggick i de baltiska staterna sommaren 1940. De baltiska folkmassorna säges ha revolterat, störtat de nationella fascistiska diktaturerna och återställt friheten. De demokratiska kretsarna påstås ha tillsammans med de inhemska kommunisterna ryckt till sig statsmakten och genomfört den politiska och sociala befrielsen. Allt detta skall ha skett i lugna former, "utan terror". Den vidare utvecklingen, som ledde till upprättandet av sovjetregimen och till anslutningen till Sovjetunionen skall ha kommit "av sig själv", sedan de baltiska folkmassorna återerövrat sin förlorade frihet. De ryska ockupationstrupperna skall endast indirekt ha påverkat folkopinionen i Baltikum. De hade icke framtingat sovjetiseringen och anslutningen till Ryssland. Revolutionen och regimförändringen skall i Baltikum ha genomförts uteslutande av de baltiska folken själva.

Gentemot dessa påståenden måste det fastslås, att regimförändringarna krävdes av den ryska regeringen i officiella noter och att de genomfördes av dess speciella representanter på ort och ställe. Röda armén, som ockuperat de tre baltiska länderna, var den faktiska makt med vars hjälp de politiska och sociala förändringarna skedde. Allting försiggick efter en i Moskva noga fastställd plan. De inhemska kommunisterna var mycket svaga och betydelselösa. Vid tidpunkten för den ryska inmarschen fanns i Lettland omkr. 200 medlemmar i det illegala kommunistiska partiet. Det är klart, att dessa 200 kommunister icke hade kunnat

Under främmande ockupationer

genomföra de 2 miljonerna letters revolution. Antalet organiserade kommunister i Estland och Litauen var ännu mindre. Den politiska situationen i Baltikum 1939-40 var icke revolutionär. Det förekom inga politiska strejker och oroligheter, ingen revolutionär massrörelse. Före sovjettruppernas inmarsch vågade de baltiska kommunisterna icke genomföra någon massaktion. Först när de baltiska staterna ockuperats började en konstlad omvälvning, framkallad på ockupationsmaktens befallning. Därvid skulle de svaga baltiska kommunisterna, som nu kunde uppträda säkert i skydd av de ryska trupperna, utåt markera en i verkligheten icke existerande massrörelse. Men faktiskt var det en främmande makt, den sovjetryska staten, och icke en egen baltisk revolutionär rörelse som genomförde regimförändringarna. De baltiska kommunisterna hade därvid föga att säga till om, de skulle endast noga följa direktiven från Moskvas speciella sändebud. Sjdanov, Vysjinski och Dekanosow var de verkliga och enda ledarna för "de undertryckta baltiska folkens befrielse" och endast de bestämde, hur och när något skulle göras. Därför skedde alla förändringarna samtidigt i de tre länderna och alltid på samma dagar under sommarmånaderna 1940.

Den politiska och sociala omvälvningen i Baltikum 1940 var ingen baltisk folkrevolution utan uteslutande en av den ryska ockupationsmakten med våld påtvingad sovjetisering av de oavhängiga baltiska nationerna. Den demokratiska och socialistiska oppositionen hade visserligen intet att invända mot den avveckling av de nationella diktaturerna, som till en början skedde i juni och juli 1940. Men den har aldrig givit sitt stöd åt sovjetiseringen och anslutningen till Sovjetunionen. Så snart övergångsregeringarna bröt sina i början givna högtidliga löften och verkställde inkorporeringen, förkastade de baltiska demokraterna tvärtom den med list och våld genomförda annekteringen av de baltiska staterna. Det finns ingen grund för påståendet om ett samgående mellan demokrater, socialister och kommunister i syfte att upprätta baltiska sovjetrepubliker.

Befrielse eller främmande förtryck?

REPRESSALIERNA OCH DEPORTATIONERNA

1940-41

I början av september 1940 infördes den kommunistiska *diktaturen* i de tre baltiska länderna, och under de följande månaderna av denna första, ettåriga sovjetockupation (1940-41) skärptes diktaturen alltmera. Alla politiska friheter avskaffades, ingen kritik av den nya regimen tilläts, alla föreningar och förbund, som funnits under självständighetstiden, förbjöds och upplöstes. Bland dessa var hundratals helt opolitiska föreningar. Till och med de tidigare idrottsföreningarna upplöstes. Endast några få organisationer tilläts och ombildades efter sovjetryskt mönster. Deras styrelser tillsattes av det kommunistiska partiet. Så gick det med fackföreningarna och de kooperativa föreningarna. Några nya kommunistiska hjälporganisationer nybildades efter ryskt mönster. Lokala sovjets utsågs egenmäktigt av regeringen bland kommunisterna och deras anhängare utan några som helst val. Endast en strängt censurerad, kommunistisk press förekom. Varje förbindelse med utlandet avbröts. Järnridån gick för första gången ner över de tre baltiska länderna.

I september 1940 började också repressalierna. Efter de i januari 1941 med tvång genomförda ofria valen till Sovjetunionens Högsta råd, varigenom man försökte ansluta de nyligen ockuperade baltiska länderna ännu närmare till Sovjetunionen, ökades häktingarna. I alla tre länderna hade man omedelbart efter annekteringen upprättat NKVD och NKGB (Folkkommisariatet för inre angelägenheter och för statens säkerhet), vilka nästan uteslutande bestod av ryska tjänstemän. Dessa fick i uppdrag att rensa de baltiska staterna från "antisovjetiska element".

Genom en ukas från Högsta rådets presidium infördes den ryska strafflagen i de baltiska republikerna. Enligt detta dekret kunde också sådana förbrytelser, som begåtts i de oavhängiga baltiska staterna *före* sovjetregimens införande, straffas enligt den ryska strafflagen. Som sådana stämplades på grund av den beryktade § 58 *retroaktivt* allehanda "kontra-revolutionär verksamhet", som bedrivits under åren 1918-40. Det rörde sig därvid mestadels om statstjänstemän och politiker, vilka under självständighetstiden

Under främmande ockupationer

handlat enligt de baltiska lagarna men nu bestraffades härför som förbrytare. Människor straffades ofta för antikommunistisk verksamhet, som låg 20 år tillbaka i tiden. Flertalet av de dömda fick från 5 till 25 års tvångsarbete och bortfördes i grupper till sovjetiska koncentrationsläger i de arktiska områdena. Efter en paus på 24 år började ånyo balternas deportering till Sibirien, som under tsartiden före självständighetstiden under två århundraden varit det fruktade straffet för de baltiska folken!

Processerna handhades av NKVD:s hemliga tribunaler och domsluten offentliggjordes icke. Under den första ryska ockupationen 1940-41 blev i Estland 7 200, i Lettland 6 041 och i Litauen 3 542 personer häktade och dömda till mångåriga tvångsarbeten. En del dömdes till döden. I Estland blev 1 800 och i Lettland 1 332 personer skjutna. En grupp lettiska socialister, som betraktades som "trotskister", blev också skjutna.

MASSDEPORTERINGARNA DEN 14 JULI 1941

De sovjetryska ockupanterna nöjde sig icke med detta. NKVD i Moskva hade redan den 11 oktober 1939 utfärdat en hemlig order, att alla kontra-revolutionära personer i de baltiska staterna skulle antecknas på en lista. Detta skedde alltså några dagar efter det att ryska militära baser upprättats i Baltikum och 8 månader innan de baltiska republikerna ockuperades. Man hade beslutat verkställa en mycket omfattande massförflyttning i Baltikum. Den 25 april 1941 gav de tre baltiska säkerhetskommissarierna en hemlig befallning till sina underlydande lokala organ att ur de färdigskrivna förteckningarna över de kontrarevolutionära elementen utvälja de "särskilt farliga" och att utarbeta nya listor, som skulle omfatta endast de sistnämnda. Detta arbete måste vara avslutat före den 1 juni 1941, vilket också faktiskt skedde.

Listorna innehöll de aktiva politikerna och parlamentarikerna från alla partier, varvid socialdemokraterna typiskt nog angavs som särskilt viktiga och skadliga. En särskild högre NKGB-officer utnämndes i varje baltiskt land för att leda förföljelserna mot socialdemokraterna. Även flertalet förutvarande ministrar, diplo-

Befrielse eller främmande förtryck?

mater, redaktörer, domare, högre statliga och kommunala ämbetsmän, poliser, fabriksägare, grosshandlare och rikare husägare registrerades som farliga kontrarevolutionärer. Allt som allt var 39 olika kategorier representerade.

Bortflyttningsaktionen förbereddes omsorgsfullt. I en hemlig instruktion från ställföreträdande folkkommissarien för Sovjetunionens statssäkerhet, Serow, framställdes deporteringen som "en uppgift av största politiska vikt", och den skulle "utan larm och panik" genomföras samtidigt under en och samma natt på alla platser i de tre baltiska länderna. Den storaaktionen organiserades rent militärt och leddes av operationsstabber i Riga, Tallinn och Kaunas med underlydande tremannakommittéer i alla baltiska provinser. I de olika städerna bildades talrika operationsgrupper, som skulle anhålla och föra de för deportering utvalda till järnvägsstationerna. Dessa grupper bestod av en tjänsteman från NKGB eller NKVD, en inhemsk medlem av kommunistpartiet och en medlem av de kommunistiska ungdomsorganisationerna eller någon annan "aktivist" (medlöpare). På bangårdarna i alla större städer stod redan extratågen färdiga med hundratals gallerförsedda boskapsvagnar.

Deporteringsaktionen genomfördes natten mellan den 13 och den 14 juni 1941 samtidigt i de tre baltiska länderna. Den leddes av NKGV-kommissarierna Gladkow (Litauen), Schustin (Lettland) och Kumma (Estland). De baltiska kommunisterna, som alla måste delta i häktnings- och deporteringsaktionen, var icke i förväg underrättade om företaget. Man litade icke helt på dem, helaaktionen hade beslutats i Moskva och var en rysk åtgärd, som icke beslutats av de baltiska sovjetregeringarna.

Deporteringen den 14 juni utgör en av de mest tragiska händelserna i den baltiska historien. Från Litauen deporterades 18 038, från Lettland 14 693 och från Estland 9 730 män, kvinnor och barn. På en enda natt häktades alltså 40 461 balter och bortfördes med våld. Ett stort antal av de deporterade fängslades och fördes till särskilda tvångsarbetsläger. Familjerna fördes gemensamt bort från sina bostäder. På järnvägsstationerna skildes därefter familjefäderna från familjerna och inföstes i särskilda tåg. De övriga familjemedlemmarna, mestadels kvinnor, barn och gamla män-

Under främmande ockupationer

niskor transporterades under de svåraste trafikförhållanden till platser i mycket avlägsna områden i Nordryssland och Sibirien "till en särskild förläggning". Sammanlagt avsändes den gången från de tre baltiska länderna samtidigt 55 järnvägståg, som huvudsakligen dirigerades till Krasnojarsk, Omsk, Tomsk och Novosibirsk.

Bland de häktade och deporterade var huvudparten sådana som tillhörde de intellektuellt ledande inom alla politiska riktningar, däribland Estlands äldste statsman J. Tõnisson, Litauens förutvarande president Stulginskas, frihetskrigets generaler Laidoner och Balodis m.fl. Antalet bortförda socialdemokratiska ledare var mycket stort. I Lettland befann sig bland de deporterade socialdemokraterna den förutvarande parlamentspresidenten och senare sändebudet i London F. Vesmanis, de båda ordförandena i LO J. Vischnia och A. Veckalns, och flera socialdemokratiska parlamentsledamöter. R. Dukurs, som i flera år var Lettlands arbetsminister, hade redan en gång som ung revolutionär tillbragt åtta år i den tsaristiska straffarbetskolonin och landsförvisningen. Nu deporterades han av de bolsjevikiska ockupanterna för andra gången till Sibirien, där han senare dog. I Estland häktades eller deporterades de tidigare socialdemokratiska ministrarna A. Oinas och L. Johanson, de tre ordförandena i den estniska fackföreningscentralen, flera socialdemokratiska parlamentsledamöter o.a. Just de hårda repressalierna mot de baltiska socialisterna kännetecknar de sovjetryska ockupanternas åtgärder som en mot *hela* folket riktad förföljelse, som på intet sätt skonade vänsterelementen och arbetarledarna.

Man bör lägga märke till att ingen av de deporterade 40 000 balterna blev föremål för någon rättslig undersökning. Landsförvisningen till Sibirien var en administrativ åtgärd av hemliga polisen — NKGB. Den byggde uteslutande på material och anmälningar från de hemliga agenterna och polisarkiven. Ingen av de deporterade visste, vad han var anklagad för, ingen hade några som helst möjligheter att försvara sig. Alla blev helt enkelt gripna och bortförda. Ordern om deportering kunde icke överklagas. 40 000 balter förklarades utan bevis vara "det sovjetiska folkets fiender" och släpades utan vidare bort till Sibirien. Allting skedde

Befrielse eller främmande förtryck?

i hemlighet, och den kommunistiska pressen skrev icke en enda rad om detta fruktansvärda slag mot de baltiska folken.

Efter de stora junideporteringarna fortsattes repressalierna, i synnerhet sedan det tysk-ryska kriget hade börjat den 22 juni 1941. Ett stort antal balter tvångsmobiliserades och fördes till det inre av Ryssland. De baltiska nationernas totalförluster under den första sovjetiska ockupationen beräknas därför i skjutna, häktade, dömda, deporterade och bortförda till 38 000 litauer, 34 000 letter och 60 000 ester eller sammanlagt 132 000 balter.

Under sådana förhållanden måste man beteckna som motiverad och riktig den negativa karakterisering av den sovjetryska ockupationens första år (1940–41), som den lettiska socialdemokratins centralkommitté har givit. Det lettiska demokratiska arbetarpartiet skrev härom i ett officiellt memorandum: "Den stalinistiska polisdiktaturens hårdhet och omänsklighet överträffade utan all fråga det förtryck, som de baltiska folken fått utstå under de nationella auktoritära regimerna, och dess metoder skilde sig icke från dem som de värsta fascistiska härskarna har använt." De baltiska demokraterna och särskilt arbetarklassen hade på sin tid kämpat mot de nationella diktaturerna för att återställa sina länders frihet. De blev i stället fråntagna sina sista politiska rättigheter under masken av en "befrielse", och en totalitär kommunistisk despoti infördes.

SÄNKNINGEN AV DE BALTISKA FOLKEN S LEVNADSSTANDARD

På liknande sätt förhöll det sig med den sociala frigörelse, som de ryska ockupanterna skänkte de "från det kapitalistiska slaveriet befriade" baltiska folken.

Visserligen genomfördes en konstlad agrarreform. Alla bondgårdar, som var större än 30 har, fick endast behålla dessa 30 har och måste avstå den övriga arealen till dittills egendomslösa nybyggare. I motsats till de kända baltiska jordreformerna 1920–22 var denna reform icke riktad mot lantadeln eller storgodsägarna,

Under främmande ockupationer

ty sådana fanns sedan 20 år icke längre, utan mot de medelstora baltiska bondejordbruken. Storleken av de jordstycken som tilldelades de nya småbönderna fastställdes till 10 har. Efter de baltiska förhållandena är det omöjligt att driva ett rationellt och bärkraftigt jordbruk på så små gårdar. Dessa nybyggargårdar var därför icke livsdugliga. Men det verkliga syftet med den bolsjevikiska agrarreformen var endast att därigenom förbereda övergången till den fullständiga kollektiviseringen. Man ville upprätta livsodugliga småbruk, som man senare så mycket lättare kunde kollektivisera. Hos befolkningen fanns det för övrigt icke någon starkare önskan att erhålla de nya 10-hektarsgårdarna. För det första hade de baltiska republikerna redan 1920—22 genomfört radikala jordreformer, och det fanns inget verkligt skäl till en ny och så stor reform. För det andra litade folket icke på bolsjevikerna och ville icke låta sig lockas av den nya jorddelningen, ty reformen genomfördes av en främmande makt. I Estland exproprierades 758 000 har, men endast 403 000 utdelades till nybyggare. Resultatet av reformen var att det hittills mycket framgångsrika baltiska jordbruket slogs sönder, vilket medförde ett avsevärt bakslag för de tre ländernas välstånd. Endast ett litet skikt av lantbefolkningen (omkr. 50 000 personer i vart och ett av de tre länderna) fick genom reformen en för framtiden tämligen osäker vinst.

Vidare nationaliserades samtliga företag, men arbetarna själva hade föga att säga till om i de förstatligade fabriker, ty ledningen lades i händerna på de av regeringen tillsatta direktörerna.

I december 1940 avskaffades den moderna socialförsäkringen i de baltiska staterna och ersattes av ett ryskt system, som var mycket mera ogynnsamt för arbetarna. Arbetarnas sjukkassor, som förvaltades av valda arbetarrepresentanter, upplöstes.

De av kommunisterna ledda fackföreningarna försvarade företagens och statens intressen och icke arbetarnas. De hade ingen särskild betydelse och förlorade sin forna karaktär av fria arbetarorganisationer. De baltiska arbetarna stod nu där försvarslösa, de hade endast att lyda och att arbeta. I den privata företagarens ställe hade den totalitära staten kommit, och den var mera hård och skoningslös. I stället för den sociala frigörelsen hade en ny

Befrielse eller främmande förtryck?

exploatering och fullständig rättslöshet inträtt för arbetar-massorna.

Även folkets ekonomiska läge försämrades snabbt. Visserligen höjdes lönerna av agitatoriska orsaker med omkr. 15 %, men samtidigt steg priserna på samtliga varor i genomsnitt med 300 %. Klädpriserna steg t.o.m. med 550–800 %. Under det första ryska ockupationsåret sjönk de baltiska arbetarnas levnadsstandard enligt officiella uppgifter med hälften. Deras levnadsvillkor nedtrycktes tvångsvis till det ryska folkets mycket låga nivå.

Som sammanfattning kan sägas, att den sociala utvecklingen, folkets välstånd och de baltiska nationernas levnadsstandard blev väsentligt tillbakaskjutna på ett år. I stället för den av de sovjet-ryska ockupanterna förhärligade sociala och politiska frigörelsen inträdde ett svårt förtryck och en utarmning, som med våldsmedel framkallades av den främmande ockupationsmakten.

Den nazistiska ockupationen (1941—45)

DET TYSK-RYSKA KRIGET

De sista dagarna av juni 1941 fick den ryska ockupationen ett plötsligt slut. Tredje riket hade börjat kriget mot Sovjetunionen, och Hitlers "Wehrmacht" bröt in i de baltiska staterna. Redan efter tre dagar fördrevs de ryska trupperna ur Litauen, den 1 juli 1941 föll Riga, och några dagar senare blev hela Lettland ockuperat av de tyska trupperna. Längre strider uppstod i Estland, men i augusti 1941 hade den tyska krigsmakten erövrat också detta land. Därmed började den nazistiska ockupationen, som varade i mera än tre år.

Nazisterna inträngde i Baltikum vid en tidpunkt, då situationen var mycket gynnsam för dem i dessa länder. Den bolsjevikiska diktaturen, massdeporteringarna och det ryska främlingsväldet hade framkallat missnöje hos folkmassorna. Även arbetarklassen hade förlorat sina illusioner om Sovjetunionen. De baltiska folken ville icke mera veta av ryssarna och väntade på sin befrielse genom de fortsatta krigshändelserna. När det nazistiska Tredje riket nu fördrev sovjettrupperna ur Baltikum, blev tyskarna de första dagarna välvilligt mottagna av en del av befolkningen och t.o.m. hälsade som befriare. Det många hundra år gamla hatet mot de tidigare tyska feodala förtryckarna hade de sovjetiska ockupanterna på ett år lyckats delvis eliminera genom sin terror! Högerkretsarna var numera beredda att gå samman med de tyska nazisterna för att med deras hjälp frigöra sig från sovjets.

I alla tre länderna började nationalistiska partisaner genast efter krigets utbrott samla sig i skogarna och angripa de retirande sovjettrupperna. En stor del av dem var tidigare hemvärnsmän och högermän, som tagit sin tillflykt till skogarna. De lyckades

Den nazistiska ockupationen

intaga flera landskommuner och hålla dessa till de tyska truppernas inmarsch. I Litauen stormade partisanerna huvudstaden Kaunas och bildade där redan den 23 juni 1941 under ledning av Ambrozevicius en egen litauisk regering, som huvudsakligen bestod av representanter för det kristligt-demokratiska högerpartiet. När tyskarna anlände till Kaunas, fann de där denna litauiska regering före sig.

DEN NAZISTISKA OCKUPATIONSPOLITIKEN I BALTIKUM

De baltiska högerkretsarna hyste nu tämligen allmänt illusioner om möjligheterna av ett samarbete med de nazistiska ockupanterna. De hoppades, att Tyskland skulle återställa de baltiska staternas självständighet. Därför var de redo att tillsammans med den tyska Wehrmacht kämpa mot Sovjetunionen. Samtidigt ville de i de baltiska länderna införa en auktoritär regim efter nazistiskt mönster. Särskilt aktiva i denna riktning var de baltiska fascisterna, de tidigare VAPS-männen i Estland, medlemmarna av Åskkorset i Lettland och den litauiske diktatorn Voldemaras' meningsfränder. En del av de baltiska högermännen hade i slutet av 1940 begivit sig till Tyskland och kom nu tillbaka till Baltikum med de tyska trupperna som civilofficerare (Sonderführer). En sammankomst mellan ledande högerpolitiker sände i juli 1941 ett telegram till Hitler, i vilket de erbjöd sig att ställa Lettland som en auktoritär stat under beskydd av "Stortysklands ledare". Partisanerna och andra frivilliga skulle bilda baltiska trupper, som ville tåga mot Sovjetunionen på östfronten.

Men Hitler hade helt andra avsikter med de baltiska staterna. Vid en överläggning den 16 juli 1941, i vilken Rosenberg, Göring, Keitel och Lammer deltog och där ockupationspolitiken fastställdes, förklarade Hitler att hela Baltikum skulle förenas med Tyskland. Av taktiska skäl skulle man emellertid under kriget icke avslöja detta hemliga mål, utan de nazistiska ockupanterna skulle framställa sig som de baltiska folkens "befriare". A. Rosenberg, som själv var tyskalt från Estland, och som utnämndes till riks-

Under främmande ockupationer

minister för de ockuperade östdistrikten, förklarade i sina instruktioner till de tyska rikskommissarierna i dessa områden, att den nazistiska ockupationens uppgift i de baltiska länderna var "att förvandla detta område till en del av Stortyskland, varvid raslikt användbara element skall germaniseras, tysk kolonisation måste genomföras och de icke önskvärda elementen måste avlägsnas". Germaniseringen av de baltiska folken skulle ske "inom en eller två generationer". Himmler hade förklarat för den högste SS-ledaren i Baltikum, Jeckeln, att de baltiska länderna var ett gammalt föremål för Tysklands pretentioner och därför måste koloniseras och germaniseras. Redan i oktober 1941 föreslogs i ett hemligt memorandum, författat av dr W. Lenz, att det lettiska folket helt skulle förtyskas. Under de följande krigsåren behandlades också planer på att överföra en del av den nederländska befolkningen till Lettland. Den 8 maj 1942 ägde ett samtal i denna fråga rum hos Hitler, och däri deltog även Bormann och Rosenberg. Letterna själva skulle deporteras till Ryssland och få slå sig ned där.

Den nazistiska ockupationspolitikens mål var att helt förrinta de baltiska nationerna. Endast av taktiska skäl doldes detta mål under kriget. Men de nazistiska ockupanterna vände sig genast mot de baltiska folkens önsknings: de baltiska staternas självständighet återställdes icke, utan Tyskland uppfattade de tre länderna som sovjetryskt territorium med hänvisning till det tyskryska gränsavtalet av den 11 januari 1941, i vilket Tredje riket hade erkänt de baltiska staternas inkorporering i Sovjetunionen. Efter ett segerrikt krig ämnade Hitler med Stortyskland införliva Baltikum såsom ett från ryssarna erövrat fientligt område, och därför kunde han på intet sätt tillåta, att den baltiska självständigheten återställdes.

Därför ställdes de baltiska staterna under A. Rosenberg som riksminister för de ockuperade östdistrikten, och denne bildade hösten 1941 av dem och Vitryssland en ny administrativ enhet med det beryktade namnet "Ostland". Detta område förvaltades av en rikskommissarie, en nazistisk "Gauleiter" H. Lohse, som hade sitt säte i Riga. Varje baltiskt land bildade ett särskilt "Generalbezirk", som styrdes av de nazistiska generalkommissarierna Drexler (Lettland), Litzmann (Estland) och von Renteln

Den nazistiska ockupationen

(Litauen). Den litauiska nationella regeringen, som de upproriska högerkretsarna bildat i Kaunas den 23 juni 1941, upplöstes den 5 augusti av de nazistiska ockupanterna. Det blev förbjudet att tala om självständighetens återställande. Inga baltiska partisaner eller andra nationella organisationer tilläts. Pressen organiserades och leddes helt av ockupanternas propagandabyråer. I Riga utbyttes de lettiska gatunamnen i stor utsträckning mot nazistiska tyska namn, vilket särskilt sårade det lettiska folkets nationalkänsla men samtidigt blottade ockupanternas verkliga avsikter. Många tyskbalter, som 1939 lämnat de baltiska staterna, återvände nu och fick ledande poster i ockupationsförvaltningen. Tyskarna försökte återvinna sina år 1918 förlorade maktpositioner i Baltikum.

FAFÄNGA FÖRHOPNINGAR PÅ TYSKLAND

Genom dessa antibaltiska åtgärder av de nazistiska ockupanterna trädde deras fiendliga politik gentemot de baltiska folkens nationella strävanden klart i dagen. De baltiska fascisterna och många högermän förblev dock tyskorienterade. De var övertygade om Hitlers seger, avvisade av ideologiska orsaker västdemokratierna och sympatiserade med nazisterna, därför att dessa kämpade mot Sovjetunionen. Stora konservativa kretsar hoppades, att det nazistiska Tredje riket skulle skydda dem mot bolsjevikerna. Många gick också över på nazisternas sida för att kunna hämnas de av ryssarna deporterade eller dödade släktingarna.

På denna grundval utvecklade sig samarbetet med den nazistiska ockupationen. De tyska generalkommissarierna bildade "Landeseigne Verwaltungen", som i Lettland och Estland fick titeln "Generaldirektore", i Litauen "Generalräte". I spetsen för dem ställdes i Estland den estnische fascisten dr Mää, i Lettland en högerorienterad general Dankers och i Litauen likaså en fascistisk general Kubiliunas. Dessa "Verwaltungen" var helt maktlösa, måste åttlyda den nazistiske generalkommissariens alla befallningar och kunde när som helst avsättas av denne. De hade ingen rätt att uppträda i de baltiska folkens namn, ty de var organ för

Under främmande ockupationer

ockupationsmakten, som saknade varje konstitutionell grund. Under dem lydde de lokala administrativa och kommunala organen i de olika länderna. Även dessa ämbeten tilldelades högerorienterade ämbetsmän, som var redo att tjäna nazisterna. De av ockupationsmakten tillåtna baltiska tidningarna redigerades av högerorienterade, delvis helt fascistiska baltiska journalister, som tryckte nazistiska propagandaartiklar, angrep västmakterna och förhäriligade ockupanternas åtgärder.

Vidare upprättades tämligen stora polisstyrkor (Schutzleute) av balter (omkr. 40 000 man). Slutligen inträdde en del av de nazistiska ockupanternas krassaste anhängare också i säkerhetspolisen, säkerhetstjänsten och Gestapo som tjänstemän och agenter (omkr. 5 000 män och kvinnor).

Redan på hösten 1941 bildades lettiska, estniska och litauiska bataljoner av frivilliga, som sedan skickades till Vitryssland, Polen och Ukraina och där skötte vakt- och polistjänst och kämpade mot partisanerna. Några av dem har likaså utmärkt sig genom brutal misshandel av befolkningen.

En annan del av de baltiska ämbetsmännen under den nazistiska ockupationen förlorade efterhand sina illusioner och försökte under senare år delvis att motarbeta ockupationspolitiken, i det att de hjälpte sina egna landsmän. Andra återigen ville även i fortsättningen understödja nazisterna, om dessa ville göra några eftergifter för de baltiska folkens önskningar.

Lettlands "Landeseigene Verwaltung" riktade i december 1942 två skrivelser till den tyska regeringen, i vilka förklarades, att det lettiska folket "liksom tidigare med förtroende" väntade "på den tyske ledarens avgörande" och anhöll att "Lettlands egenstatlighet skulle återställas", eventuellt efter Slovakiens förebild. Lettland skulle ikläda sig vissa ekonomiska förpliktelser och avstå från vissa tull- och försvarsrättigheter till förmån för Tyskland. Vidare skulle föras en uppfostrings- och bildningspolitik, "som kunde leda till ett fortsatt närmande". "Förvaltningen" lovade genomföra en allmän mobilisering av 18 årsklasser och att ställa upp "en lettisk krigsmakt på minst 100 000 man", vilken under tyskt överkommando som "broderkamrat" skulle kämpa mot Sovjetunionen. Ett evigt tyskt-lettiskt vapenbrödraskap och en ödesgemenskap

Den nazistiska ockupationen

skulle uppstå. De nazistiska ockupanterna avvisade emellertid denna begäran från de ledande lettiska samarbetsmännen. Men dessa hoppades ändå in i det sista på en ändring av den nazistiska politiken i Baltikum. Ännu den 20 februari 1945, alltså blott två månader före den tyska kapitulationen, samlades samma människor i Postdam och bildade där på Rosenbergs och Himmlers önskan en "lettisk nationalkommitté", som uttryckte "sin orubbliga övertygelse om den hjältemodiga tyska krigsmaktens" seger, framställde letterna som dess trogna bundsförvanter och hyllade Adolf Hitler.

Det nazistiska förtrycket skilde sig föga från det sovjetiska. Den nazistiska diktaturen, terrorn och främlingsväldet hade trätt i stället för den bolsjevikiska. Hitlers seger skulle ha medfört avnationalisering och deportering av de tre baltiska folken. Däröfver de nu publicerade och tidigare citerade hemliga dokumenten fullkomligt klart besked. Nazisternas antibaltiska inställning var dock känd redan 1941, och det var ett politiskt självbedrägeri, när högerkretsarna fyra år lät sig nöjas med ogrundade illusioner. De nazistiska ockupanternas avvisande hållning år från år borde dock ha bevisat grundlösheten hos dessa förhoppningar. Ändock fasthöll dessa kretsar vid nazisterna ända till kapitulationen. Det var en fullständig felbedömning av det faktiska krigsläget. Att spekulera på en kompromissfred 1944-45 var också orealistiskt, ty vid den tiden hade de allierade redan uppställt kravet på Hitlers ovillkorliga kapitulation. De baltiska samarbetsmännen byggde sålunda på grundlösa spekulationer och en falsk värdering av krigsutvecklingen, och de drevs framför allt av ett allt överskuggande hat mot bolsjevikerna. En viss roll spelade även den ideologiska släktskapen mellan förkrigstidens baltiska fascister och de nationella diktaturernas anhängare å ena sidan och den nazistiska diktaturens å den andra. Dessa kretsars samarbetspolitik har faktiskt understött den nazistiska krigsföringen och därmed skadat de allierade nationernas sak i världskriget. Delvis har den också förstört de baltiska folkens goda rykte i den demokratiska världen. De baltiska folken har icke haft någon nytta därav.

Under främmande ockupationer

DEN NAZISTISKA TERRORN

Det förhöll sig tvärtom. De baltiska samarbetsmännen stod i tjänst hos den nazistiska ockupationsmakten, som införde en blodig terror i alla tre baltiska staterna.

Redan de första dagarna efter den tyska krigsmaktens intåg började masshäktningarna av vänsterorienterade balter och judar, och härpå följde omedelbart massarkebuseringar. Mord och miss-handel av nazismens politiska motståndare varade under hela ockupationstiden. Sedan 1942 fanns bland de häktade även medlemmar av den vid denna tid uppkomna baltiska motståndsrörelsen.

Alla fängelser var överfulla. Centralfängelset i Riga t.ex. kunde i normala tider ta emot 1 500 fångar men hyste nu omkr. 4 000 antinazister i sina celler. Flera koncentrationsläger upprättades, av vilka det största och värst beryktade låg i Salaspils vid Riga och var avsett för 20 000 fångar. Två andra läger inrättades i Klooga (nära Tallinn) och Dimitra (nära Memel). På grund av Keitels illa beryktade order "natt och dimma" av den 7 december 1941 blev i syfte att skrämja befolkningen ungefär hälften av de baltiska fångarna överförda till koncentrationsläger i Tyskland. De flesta politiska fångarna från Baltikum inspärrades i koncentrationslägren Stutthof (nära Danzig), Neuengamme (vid Hamburg) och delvis Mauthausen (nära Linz i Österrike). I särskilt stor omfattning skedde denna deportering till tyska koncentrationsläger under år 1944, när de baltiska lägren och fängelserna evakuerades på grund av sovjettruppernas framryckning. Tusentals fångar fördes med transportfartyg över Östersjön till Tyskland under omänskliga förhållanden.

Exakta uppgifter om antalet häktade, deporterade och skjutna balter har hittills icke sammanställts. Men enligt den baltiska motståndsrörelsens beräkningar har omkr. 100 000 balter häktats, omkr. 10 000 balter deporterats till tyska koncentrationsläger, där flertalet dog, och omkr. 25 000 balter (därav 10 000 letter) skjutits. Arkebuseringarna utfördes mestadels av specialkommandon från den tyska säkerhetstjänsten (SD).

Förhållandena i Baltikums koncentrationsläger skilde sig endast

Den nazistiska ockupationen

föga från den omänskliga regimen i de tyska lägren. Fångarna måste utföra tungt arbete, fick otillräcklig föda, hade dåliga kläder, ohygieniska, kalla och överfyllda bostadsbaracker. Regimen i lägren var mycket sträng och vaktmännen och cheferna ofta sadister. Tusentals fångar dog av svält och sjukdomar. För de minsta förselser straffades fångarna med 20 till 100 kårprapp. De som greps under flyktförsök hängdes offentligt, varvid hela lägret måste åskåda hängningen. Bödlarna var tyska och baltiska SD-män.

Samma grymhet visade nazisterna mot varje motstånd från den baltiska befolkningens sida. I januari 1942 blev på befallning av SS Obersturmbannführer Strauch landskommunen Audrini i Latgale nedbränd och jämnad med marken, varjämte 30 av dess invånare offentligt arkebuserades, som det heter i den officiella rapporten. För de lettiska järnvägstjänstemännen infördes 1942 tidvis kroppsstraff, de skyldiga tjänstemännen skulle piskas "på det blottade sätet". De flesta lettiska, litauiska och estniska böcker, som skrivits av demokratiska författare, beslagtogs och förstördes. Självständighetstidens nationella prestationer fick man icke omnämna. Sjalva ordet "oavhängighet" utbyttes mot ordet "egenstatlighet". Balterna själva betecknades som "inhemsk befolkning" till skillnad från det nazistiska herrefolket.

I fyra långa år (1941–45) terroriserades och förtrycktes de baltiska nationerna av den nazistiska skräckregimen. Den ryska ockupationen hade ersatts av den tyska, men båda var främmande förtryckare. I den bolsjevikiska diktaturens ställe kom den nazistiska, i NKVD:s ställe kom Gestapo, säkerhetspolisen och säkerhetstjänsten. Metoderna var desamma, men antalet offer var väsentligt större under den nazistiska ockupationen än under den korta första sovjetiska ockupationen (1940–41).

De baltiska folkens flertal måste under båda de främmande ockupationerna utstå svåra lidanden och umbäranden. De intog en avvisande hållning mot dem båda.

FÖRINTANDET AV DE BALTISKA JUDARNA

Värst rasade den nazistiska terrorn mot de baltiska judarna. Redan de första dagarna började massarkebuseringarna av judar. I

Under främmande ockupationer

Litauens och Lettlands småstäder sammanföstes samtliga judar, män, kvinnor och barn, och blev därefter skjutna. Vid infarten till sådana städer satte nazisterna upp anslag med påskriften: "Staden är judefri". Förintandet av judarna i Liepaja skedde helt offentligt och antog så grymma former, att t.o.m. rikskommissarien Lohse måste ingripa. När säkerhetspolisen, som blivit störd i sitt blodiga arbete, beklagade sig däröver hos Rosenberg, anförde Lohse till sitt försvar, att han förbjudit "de vilda jude-exekutionerna", därför att de i denna form "icke kunde försvaras". I de större städerna, Riga, Vilnius, Kaunas och andra, fördrevs judarna omedelbart efter de tyska truppernas inmarsch från sina bostäder och samman-drevs i ghetton. Därvid blev de plundrade och misshandlade. I Kaunas, Riga och några andra städer föranstaltades därvid regel-rätta pogromer. Enligt officiella nazistiska uppgifter dödades under pogromerna i Kaunas 3 800 judar, i mindre litauiska städer 1 200 judar och i Riga 500. Pogromhetsen motiverades med hänvisning till att många bolsjevikiska tjänstemän varit judar. Pogromerna fick dock ingen större omfattning, därför att befolkningens flertal ställde sig avvisande.

Sedan började massavrättningarna av judar genom specialkommandot "Einsatzgruppe A". Denna grupp kommenderades av polisgeneralen Stahlecker och bestod av 990 personer (däribland också 13 kvinnor). I sin rapport av den 15 oktober 1941 meddelar Stahlecker, att hans grupp på tre månader skjutit 118 430 judar och 3 387 balter. Av dessa hade 71 105 skjutits i Litauen och 30 025 i Lettland.

Ytterligare arkebuseringar följde. Så blev 30 000 judar den 30 november och den 7 december 1941 skjutna av ett nazistiskt specialkommando i Rumbulaskogen nära Riga. De olyckliga samlades i ghettot och fördes sedan ungefär 10 km utanför Riga i ett långt tåg. I Rumbulaskogen hade oerhörda massgravar gjorts i ordning, och ett tyskt specialkommando expedierade radvis de anlända lettiska judarna med maskinpistoler. Det var den största människo-massakern i Lettlands hela historia. Samma saker skedde i Litauen. Chefen för säkerhetspolisen och säkerhetstjänsten i hela Tyskland konstaterade i sin rapport i februari 1942, att 135 000 baltiska

Den nazistiska okupationen

judar förintats, att deras antal i Riga minskats till 2 500 och att i Estland endast 500 judar ännu var i livet.

1942-44 utfördes alltjämt exekutioner i mindre omfattning. Massdödandet inställdes på begäran av krigsmaktsintendenturen, därför att judiska fackarbetare var nödvändiga i rustningsfabrikerna och reparationsverkstäderna. Vid de tyska truppers reträtt skedde återigen stora judeavrättningar, särskilt i Estland, där i september 1944 några tusen judar blev levande brända i Kloogalägrät. Många tusen judar, som efter reträtten från Baltikum överförts till tyska koncentrationsläger, dog där av svält och tyfus. Sammanlagt förintades omkr. 200 000 litauiska, 60 000 lettiska och 4 000 estniska judar under förloppet av hela det fyraåriga nazistiska skräckväldet i Baltikum. Efter kapitulationen räddade sig endast några hundra baltiska judar förutom de omkr. 40 000, som vid det tysk-ryska krigets utbrott hade flytt till Ryssland. Ungefär 80 % av de baltiska judarna hade förintats.

Samtidigt med förintandet av de baltiska judarna försiggick också likvideringen av de utländska judar som transporterades till Baltikum för att skjutas. Det var judar från Tyskland, Österrike, Tjeckoslovakien och Nederländerna, vilka på baltisk mark förintades av de nazistiska specialkommandona.

Majoriteten av balterna var djupt upprörd över judeförintelsen. Många försökte hjälpa de olyckliga och blev hårt straffade därför. Några hundratal judar hölls dock i årtal dolda av baltiska familjer och har därigenom kunnat rädda sig. Den baltiska motståndsrörelsen sände noggranna skildringar av judeförintelsen till utlandet, och dessa publicerades i de allierade ländernas tidningar. Litauens förutvarande demokratiska president Grinius och två andra statsmän riktade en skarp protest mot judeförintelsen till den tyska regeringen och blev för den skull deporterade.

Det personliga huvudansvaret bär emellertid den tyske polisgeneralen Jeckeln, som i december 1945 blev hängd i Riga. Jämte befälhavaren för den i Baltikum verksamma "Einsatzgruppe A" under brigadgeneral Stahlecker måste man också nämna befälhavaren för SS och SD i Lettland, Sturmchefen Lange, som personligen deltog i judearbeuseringarna och gjorde sig känd genom sin speciella grymhet.

Under främmande ockupationer

PERSONLIGA UPPLEVELSER I NAZISTISKA FÄNGELSER OCH KONCENTRATIONS-LÄGER

Jag själv måste två gånger direkt och personligen uppleva de nazistiska ockupanternas terroristiska metoder. Ockupanterna häktade mig två gånger, och jag har suttit inspärrad i olika fängelser och koncentrationsläger. Några korta skildringar av mina upplevelser skall förtydliga den allmänna bilden av den nazistiska terrorn.

Första gången häktades jag några dagar efter de tyska truppernas inmarsch den 12 juli 1942 och utlämnades senare åt tyska Gestapo. Chefen för säkerhetstjänsten förklarade för mig, att mitt namn som känd antinazist hade stått redan på den lista, som Gestapo upprättat i Tyskland före krigsutbrottet. Först förvarades jag fem dagar i källaren under polisprefekturen i Riga. I vår cell var plats för 15 personer, men vi var 47 som måste förmäktas där. Sedan fördes jag till samma centralfängelset i Riga, där jag under Ulanis-diktaturen redan tillbragt tre år. Vid överförandet blev vi, ungefär 300 häktade, drivna genom Rigas gator av väpnade lettiska hjälppoliser.

I samma byggnad av centralfängelset, där jag nu tillbragte sex månader, blev fångarna förhörda av lettiska och tyska polistjänstemän. I timmar hörde jag förfärliga skrin och stönanden från de misshandlade och pryglade olyckskamraterna. Många dog efter några dagar, andra blev omedelbart ihjälslagna vid förhöret. De tjänstemän som skötte förhören var för det mesta druckna. Ofta gjorde de pauser och berusade sig med vodka, som de medförde till fängelset. De häktade måste i timtal stå med huvudet vänt mot väggen, utan att få röra sig, och vänta på att det skulle bli deras tur att kallas in i förhörscellen. Varje kväll uppropades och bortfördes de fångar som skulle skjutas. Man samlade dem i en stor källarcell, där de tillbragte sin sista natt. Deras tillhörigheter stals av vaktmanskapet. Tidigt på morgonen nästa dag fördes de med lastbilar till Bikernieki-skogen och blev där skjutna.

En dag i december 1941 blev en 12 år gammal pojke införd i fängelset. Han hade befunnit sig bland de judar som förts ut för att skjutas men blev icke träffad av maskinpistolssalvan utan föll

Den nazistiska ockupationen

avsvimmad ner i graven och blev efteråt levande begravd. Men han låg överst och lyckades några timmar senare krypa upp ur graven och undkomma. På en näraliggande bondgård blev han återigen häktad och fördes så till fängelset. Med sin barnsliga stämma frågade pojken ofta vakterna, om han än en gång skulle bli skjuten. Så skedde också: efter några dagar förde de nazistiska odjuret bort honom och likviderade honom.

Själv lyckades jag efter denna första häktning bli frisläppt vid jultiden 1941 på grund av bristen på konkreta anklagelser och tack vare ingripandet från några lettiska högre officerare och professorer. Men jag måste varje vecka infinna mig hos Gestapo och låta mig registreras. Dessutom måste jag också skriva under en förklaring, enligt vilken varje politisk verksamhet var förbjuden för mig vid dödsstraff.

För andra gången blev jag genom ett förräderi häktad precis tre år senare, den 11 juli 1944, på grund av min delaktighet i den lettiska motståndsrörelsen. Man förde mig först till Gestapos byggnad i Riga och kastade mig i det s.k. "husfängelset". Detta hade inrättats av det ryska NKVD men nu övertagits av den nazistiska säkerhetspolisen och Gestapo. Cellerna låg i källaren, omkr. 3 meter under jorden, och intet dagsljus kunde tränga in. Fångarna fick aldrig komma ut i friska luften till motion. I detta källarfängelse hölls jag tjugufem dagar. Vakten utgjordes av lettiska SD-män. Fastän Gestapo gärna använde detta fruktansvärda NKVD-fängelse, lät den tyska propagandabyrå samtidigt förevisa ett annat, precis likadant källarfängelse, också inrättat av NKVD, för att Rigas invånare skulle få ett tydligt bevis på den "bolsjevikiska terrorn"! Men egentligen bevisade just dessa båda underjordiska fängelser, som den ena terrorregimen med glädje övertog från den andra, allra bäst likheten mellan de bolsjevikiska och de nazistiska polismetoderna.

Från Gestapos husfängelse fördes jag för tredje gången i mitt liv till centralfängelset i Riga. Detta var överfullt, och alltjämt infördes nya grupper av häktade. Samtidigt bortfördes andra till koncentrationslägret Salaspils (omkr. 16 km från Riga) eller till arkebusering – "till skogen" som det då kallades.

Även jag bortfördes den 1 september 1944 till koncentrations-

Under främmande ockupationer

lägret Salaspils. Detta läger var inrättat helt efter tyskt mönster. Lägerkommendanten var SS-Obersturmführer Krause, som några månader senare blev skjuten av lettiska motståndsmän i Kurland. Hans medhjälpare var en lettisk nazist Juruss. Båda var utpräglade sadister. Redan den första dagen efter vår ankomst fick en lettisk fånge 100 käpprapp på grund av ett flyktförsök och blev därefter offentligt hängd. Hela lägret måste efteråt defilera förbi galgen.

Den 10 september 1944 blev vi, en grupp på omkr. 400 politiska fångar, drivna till fots 16 km till Riga och där lastade på en ångare, som förde oss över Östersjön till Danzig. Därifrån kom vi till koncentrationslägret Stutthof, som låg 35 km utanför staden. Detta läger hade 1939 inrättats för polackerna men användes senare också för baltiska fångar. Samtidigt med mig fanns i lägret ungefär 50 000 fångar, däribland omkr. 4 000 balter. Stutthof var ett nazistiskt förintelseläger som många andra. Fångarna levde i dåliga och överfyllda baracker, måste svälta och blev pryglade. Den som försökte fly blev hängd i allas åsyn. De svaga och arbetsodugliga förintades i gaskamrarna. En fånge hängdes t.o.m. juldagen 1944 bredvid en stor eklärerad julgran! Det var till synes en av den nazistiska kulturens främsta prestationer i Himmlers rike. Olika sjukdomar, särskilt diarré och fläckfeberepidemier, rasade i lägret och krävde tusentals offer. Krematoriet kunde icke ta emot alla döda, därför brände man dagligen några hundra på bål i det fria. Ofta bortfördes några fångar av chefen för lägrets politiska avdelning och likviderades sedan med nackskott. De av lägerförvaltningen tillsatta blockäldste och "kapos" var kriminella förbrytare, huvudsakligen tyskar och polacker. I fråga om brutalitet skilde de sig föga från SS-vakterna. Den yttre bevakningen sköttes av ett kompani ukrainare. För grymheterna i Stutthof är lägerkommendanten Sturmbannführer Hoppe och hans medhjälpare Hauptsturmführer Mayer ansvariga.

Den 25 januari 1945, då Röda armén ryckte fram, jagades vi till fots i kolonner på omkr. 1 000 man i 25 graders kyla och snöstorm 150 km bort till Pommern. Den som icke orkade följa med, blev skjuten vid väggkanten. Vi lämnade många hundra lik, däribland många letter, bakom oss... En gång måste vi gå 5 km tillbaka på samma väg, då såg jag 48 lik i landsvägsdikena.

Den nazistiska ockupationen

Vi blev så liggande i trakten av Lauenburg och fördelades i olika mindre läger. Nu fick man mycket litet föda och måste svälta. Den 9 mars 1945 började Röda armén västerifrån angripa Pommern, från trakten av Stettin. Vi jagades återigen i iltempo 150 km tillbaka till Stutthof. Under färden fick vi intet att äta. Efter fem dygn anlände min kolonn till Gdynia. Alla andra kolonner överraskades av den framryckande röda armén och föll i ryssarnas händer. Min kolonn drevs genom Danzig tillbaka till Stutthof. Trakten kring Stutthof, som icke ligger långt från Wislas mynning, var redan omringad av ryssarna på alla sidor. Det var en ö med ungefär 30 kilometers bredd, i vars mitt resterna av koncentrationslägret Stutthof låg med omkr. 3 000 fångar. Där förvarades vi ännu en hel månad.

Den 25 april 1945, alltså endast 12 dagar före den nazistiska kapitulationen, fördes vi först till Wisla-mynningen och halvön Hela, och därifrån transporterades vi av bogserbåtar i överfyllda pråmar över Östersjön ända till trakten av Lübeck. Många dog under resan och kastades över bord. Den 2 maj 1945 ämnade man spränga oss i luften i viken utanför Lübeck. Av en händelse räddade vi oss undan och kom i land vid Neustadt i Holstein. Här blev vi ånyo tillfångatagna, och omkr. 50 fångar, huvudsakligen judar, sköts på havsstranden. På eftermiddagen samma dag, den 3 maj 1945, blev vi här äntligen befriade av engelska trupper.

För tusentals andra baltiska fångar har det gått på liknande sätt som för mig, ehuru de baltiska judarna hade det allra värst. Jag fogar denna korta skildring av mina personliga upplevelser som en illustration till den föregående allmänna analysen av den nazistiska ockupationen. Den är ett personligt bevis för att förhållandena i fångelserna, i koncentrationslägren och vid masstransporterna av fångar har skildrats på grundvalen av direkta iakttagelser.

DEN EKONOMISKA UTPLUNDRINGEN AV DE BALTISKA LÄNDERNA

Även den nazistiska finanspolitiken riktade sig mot de baltiska nationernas intressen. Det var en klar utplundringspolitik.

Under främmande ockupationer

Baltikums industri, jordbruk och handel underställdes helt den tyska krigshushållningen. En del av de nationaliserade företagen blev visserligen på nytt privata, men de måste avlämna alla sina produkter till Tyskland. Träet, smöret, köttet, linet, textilvarorna och andra produkter av det baltiska näringslivet fördes till Tyskland. De pengar som betalades härför behöll den tyske rikskommisariern. Baltikum utpumpades ekonomiskt och utplundrades.

Trots Baltikums rika jordbruk blev försörjningsläget svårt för ester, letter och litauer i städerna. Livsmedelsransonerna var mycket mindre där än i Tyskland. Lettiska läkare hade räknat ut, att man med dessa ransoner kunde klara sig endast sju månader i stället för ett år. De tyska civila tjänstemännen, som i stora skaror strömmade in i det rika Baltikum, fick dubbla ransoner, fick extra-tilldelning av skor och kläder och hade egna restauranger, där de t.o.m. kunde äta utan ransoneringskort. Enbart i Riga hade omkr. 10 000 tyska civiltjänstemän koncentrerats, och de kallades "guldfasaner" på grund av sina gula uniformer. Lettland gällde i deras mun för "Fettland".

Arbetarnas löner hölls 30–50 % lägre än motsvarande löner i Tyskland. De var i genomsnitt 100 riksmark i månaden. Men ett kilogram smör kostade 1944 på den fria marknaden (svarta börsen) i Riga 200 RM, ett par skor 400 och en kostym 2 000 RM. Arbetstiden i fabriker förlängdes till 11 timmar. Nazisterna behöll den dåliga bolsjevikiska socialförsäkringen. Det rädde brist på medicin och på läkare. Den baltiska arbetarklassen hade tryckts ned i elände och nöd. Dess levnadsstandard sänktes ännu mera än genom den försämring som inträtt under den första ryska ockupationen.

DEN BALTISKA MOTSTÅNDRÖRELSEN

Den baltfientliga ockupationspolitiken och de omänskliga represalierna framkallade också i Baltikum en antinazistisk motståndsrörelse. Tidigast skedde detta i Litauen, där en centralt ledd motståndsrörelse kom till stånd redan i slutet av 1941, nästa år följde Estland och Lettland exemplet.

Den baltiska motståndsrörelsen hade som huvudsyfte att återställa de baltiska staternas självständighet. Den var klart demokra-

Den nazistiska ockupationen

tisk, den arbetade icke för att bevara förkrigstidens auktoritära regim utan för att återställa demokratin och samtidigt avskaffa de baltiska demokratiernas svagheter och fel. På samma gång var rörelsen antibolsjevikisk, ty man ville på inga villkor komma tillbaka under det ryska främlingsväldet. De nazistiska ockupanternas våldspolitik bekämpades. Nazisterna framställdes i den illegala baltiska pressen som de baltiska nationernas fiender, och varje samarbete med dem avvisades. En skarp skiljelinje drogs gentemot kollaboratörerna, som brännmärktes som nazisternas verktyg. Motståndsrörelsen orienterade sig alltid efter västdemokratierna, Förenta staterna och Storbritannien. Genom deras seger hoppades man kunna förverkliga de baltiska nationella och demokratiska syftena. De baltiska motståndsorganisationerna upprättade över Östersjön och över Finland kontakter med Sverige med hjälp av hemliga fiskarbåtar. Till Stockholm skickades deras memoranda och mycket material om förhållandena i det ockuperade Baltikum. Från Stockholm sändes dessa dokument vidare till London och Washington, där de baltiska sändebuden överlämnade dem till de förenade nationernas regeringar. Många upplysningar lämnades också till den allierade pressen.

De tre motståndsrörelserna arbetade också i nära förbindelse med varandra. I januari och april 1944 hölls i Riga två hemliga konferenser av Litauens, Lettlands och Estlands motståndsorganisationer.

Den baltiska motståndsrörelsen leddes huvudsakligen av funktionärerna i de förutvarande politiska partierna. Den litauiska rörelsen, som var den starkaste och bäst organiserade, upprättade redan 1941 ett centralt organ med namnet "Högsta kommittén för Litauens befrielse", vilket bestod av representanter för samtliga partier med den litauiske socialdemokraten prof. S. Kairys som ordförande. Varje parti behöll sina egna organisationer och hade egna hemliga tidningar. I Lettland var det 1942 först yngre och mestadels partilösa element, som skapade nationella organisationer, vilka dock snart slogs sönder av Gestapo. Men 1943 framträdde även här de gamla politiska partierna (socialdemokrater, liberaler, katoliker och bondeförbundet) och bildade Lettlands centralråd som landets viktigaste politiska, hemliga organisation,

Under främmande ockupationer

vilken höll ständig kontakt med utlandet och utgav sin tidskrift "Det självständiga Lettland". Även presidiet i det senaste fritt valda parlamentet tillhörde centralrådet. Jag var själv en av dess grundare och senare även dess vice ordförande.

I Estland fanns en rad olika motståndsgupper, som politiskt orienterade sig efter en kommitté, bestående av representanter för de demokratiska partierna. Esterna hade möjlighet att stå i förbindelse med Finland, eftersom den smala Finska viken var ett relativt lätt hinder. Många ester flydde 1942-44 till Finland och bildade ett särskilt regemente i den finska armén.

Den baltiska motståndsrörelsen bringade tunga offer. Genom att en kurir från den litauiska kommittén, som var på väg till Finland och Sverige greps i Tallinn, lyckades Gestapo göra omfattande häktningar i alla tre länderna. Bland de häktade var också många av de ledande inom motståndsrörelsen. I detta sammanhang var det som jag själv blev tagen i Riga den 11 juli 1944. Flertalet av de häktade överfördes till tyska koncentrationsläger. Där dog flera av dem, däribland också ordföranden i det lettiska centralrådet, den liberale professorn K. Cakste. Men själva rörelsen slogs icke sönder av repressalierna utan fortsatte under ny ledning.

Den baltiska motståndsrörelsens historiska förtjänst var, att den på nytt framställde ett klart demokratiskt och statligt mål för folkets breda lager, som blivit desorienterade och terroriserade av de två på varandra följande främmande ockupationerna. I stället för eftergift och anpassning efter främlingsväldet framkallade den motståndsvilja och kamplust hos de undertryckta folken. Den nationella frihetens fana hade ånyo hissats. Motståndsrörelsen var en ny etapp i den långa raden av skilda stadier i de baltiska folkens tunga kamp för friheten.

TVANGSMOBILISERING OCH SAMMANBROTT

En av den baltiska motståndsrörelsens främsta uppgifter var att kämpa mot den nazistiska tvångsmobiliseringen. När det tyska fälttåget 1943 upplevde svåra motgångar på östfronten, försökte ockupanterna mobilisera balterna för särskilda baltiska legioner inom

Den nazistiska ockupationen

Waffen-SS. Ledarna för "Landeseigene Verwaltung" dekreterade på den tyske generalkommissariens befallning dessa olagliga och mot folkrätten stridande inkallelser. Men balterna hade ingen lust att dra på sig de hatade SS-uniformerna och offra sina liv för Hitlers Stortyskland. Om man var beredd att kämpa mot det sovjetiska förtryckets återkomst, så ville man dock icke förbinda denna kamp med en strid för det nazistiska främlingsväldet. Såväl Stalins som Hitlers seger skulle innebära slutet på Baltikums nationella frihet. Tredje riket hade för övrigt år 1943 redan faktiskt förlorat kriget, och de baltiska soldaterna skulle alltså offra sig för en förlorad sak, som endast kunde kompromettera dem hos västdemokratierna. Därför uppmanade den baltiska motståndsrörelsen de inkallade årsklasserna att icke åtlyda mobiliseringsordern.

Häftigast och framgångsrikast var motståndet i Litauen. När 10 årsklasser här mobiliserades år 1943, infann sig endast 2 % vid depåerna. Repressalier följde mot representanterna för den litauiska intelligensen, och universitet stängdes. Ett andra försök gjordes 1944 i maskerad form: man inkallade icke längre SS-enheter utan litauiska ordningstrupper, vilka enbart skulle tjänstgöra inom landets gränser. Denna gång accepterade motståndsrörelsen denna formation för att därigenom kunna beväpna sina anhängare. 18 000 man ställdes upp under litauiskt befäl. Men snart krävde ockupationsmyndigheterna, att dessa litauiska trupper skulle omvandlas till en SS-Legion. När litauererna icke antog detta krav, blev de ledande officerarna häktade och deporterades till tyska koncentrationsläger. Men trupperna skingrades och tog delvis sina vapen med sig. Även detta försök att mobilisera litauererna för nazistiska syften misslyckades alltså. Flera försök gjordes icke, ty sommaren 1944 ockuperades landet av ryska trupper.

Mera framgång hade nazisterna i Lettland och Estland. Här var motståndsrörelsen svagare, och en del av befolkningen lät sig intalas, att man tillsammans med den tyska krigsmakten måste värja sig mot de framryckande sovjetiska arméerna. För arbetarklassen i de större städerna var det också svårare att gömma sig undan inkallelserna. Det oaktat undandrog sig ca 30 % av de inkallade. Några tusental deserterade senare, när man ville skicka dem till

Under främmande ockupationer

fronten. Många häktades och sändes till koncentrationsläger. Nazisterna lyckades dock tvångsmobilisera 20 årsklasser i Lettland och Estland och ställa upp omkr. 100 000 letter och 50 000 ester i de lettiska och estniska SS-legionerna. De insattes i striderna inom sina länder och måste därvid lida svåra förluster. En del av officerarna var profascister, som ända in i det sista trodde på den tyska segern, men flertalet av trupperna var antinazistiskt inställt och hoppades på hjälp från västdemokratierna.

I varje fall måste det framhållas, att de ledande protyska män inom den lettiska och estniska legionen, som framställde inträdet i legionen som en lettisk och estnisk "hederssak" och som med alla möjliga medel tvångsmobiliserade ungdomen till legionen, bär ett tungt historiskt ansvar för i onödan offrade människoliv. Den lettiska och estniska legionen kunde med sina svaga krafter trots all tapperhet icke hindra det ryska inträngandet. Å andra sidan måste det redan 1944 ha varit klart för alla vettiga människor, att Tyskland slutgiltigt förlorat kriget. I en sådan situation var det dubbelt oansvarigt att offra den lettiska och estniska ungdomen i de tyska leden för en fullkomligt utsiktslös kamp. Vare sig man ville det eller ej, flöt här faktiskt lettiskt och estniskt blod för Tredje riket, icke för det baltiska fosterlandet. Därigenom komprometterades de baltiska tvångsmobiliserade soldaterna allvarligt i de allierades ögon som protyska kämpar, vilket efter kapitulationen medförde svåra obehag för de oskyldiga och olyckliga legionärer som råkade i allierad fångenskap. Den lettiska och estniska legionen var, liksom de vid samma tid i Ryssland tvångsmobiliserade lettiska och estniska divisionerna inom Röda armén, ett försök att utnyttja värdefullt baltiskt människomaterial för två fiendliga stormakters syften, som var främmande för de baltiska nationerna.

Den lettiska motståndsrörelsen hade förbindelse med de tvångsmobiliserade legionärerna, som den i det gynnsamma ögonblicket ämnade mana till revolt mot nazister och som eventuellt kunde hjälpa till att återställa den statliga oavhängigheten.

I slutet av 1944 hade ryssarna lyckats återerövra hela Estland och Litauen. Även den största delen av Lettland var redan i deras händer. Den 13 oktober 1944 föll Riga. Endast Kurland höll sig

Den nazistiska ockupationen

ända till den tyska kapitulationen. Men den 8 maj 1945 kapitulerade också den tyske befälhavaren över "Fästningen Kurland", general Hilfert, och med honom en del av den lettiska legionen. Därmed var det nazistiska främmandeväldet störtat, och nu började den andra sovjetryska ockupationen, som förde med sig ett ännu värre förtryck.

Den baltiska emigrationen

DEPORTERING OCH FLYKT

De tyska truppernas återtåg från Baltikum framkallade en dels tvångsmässig, dels frivillig folkvandring från Estland, Lettland och Litauen, ur vilken den nuvarande baltiska emigrationen uppstått.

Redan 1942-43 hade baltiska arbetare tvångsvis deporterats till Tyskland och Österrike. När sovjettrupperna ryckte in i Baltikum sommaren 1944, föreskrev de nazistiska ockupationsmyndigheterna, att en del av den baltiska befolkningen tvångsvis skulle evakueras. I några trakter utdrevs bönderna från sina gårdar och måste med sina foror flytta till Tyskland. Några av de viktigaste fabrikerna och deras arbetare blev likaså deporterade till det sammanstörtande Tredje riket. Samma sak skedde med de flesta baltiska ämbetsmän. Tusentals flyktingar överfördes till tyska koncentrationsläger. Även de baltiska legionärerna och polismännen transporterades till större delen till Tyskland.

Till dessa slöt sig de frivilliga flyktingarna. Dessa utgjordes huvudsakligen av intelligensen och de förmögnare kretsarna. Till Tyskland flydde naturligtvis också alla som samarbetat med nazisterna eller deltagit i repressalier mot befolkningen.

På detta sätt överfördes till Tyskland och Österrike omkr. 300 000 balter. En del av dem föll i ryska händer vid Röda arméns framryckning och bortfördes till Sovjetunionen. 200 000 balter befann sig efter krigets slut i de västallierades zoner. Ungefär hälften av dem var letter.

En mindre och helt frivillig utvandring skedde på hemliga vägar till Sverige. Delvis sköttes denna av den baltiska motståndsrörelsen, som förfogade över ett antal fiskebåtar och tappra sjömän, som flera gånger for över den här omkr. 200 km breda Östersjön

Den baltiska emigrationen

(huvudsakligen från Kurland till Gotland) och från Estland till Stockholms skärgård. Ständigt förde den över nya flyktingar. Detta skedde med svenska försvarsstabens hjälp. Andra balter organiserade flykten till Sverige med privata medel, i det att de betalade fiskarna för överfarten. Många ester flydde först till Finland och kom därifrån till Sverige. Färderna var livsfarliga, emedan de små båtarna icke var lämpade för en längre sjöresa. Den tyska polisen tillät icke heller färden till Sverige: stranden bevakades strängt, och till havs patrullerade racerbåtar och krigsfartyg. Många flyktingbåtar infångades av nazisterna, fördes tillbaka eller transporterades till Tyskland. Mestadels blev flyktingarna häktade och straffade. Många hamnade i tyska koncentrationsläger. Bland de på Östersjön tillfångatagna balterna var olyckligtvis också det lettiska parlamentets president dr Paul Kalnins och ordföranden i den litauiska befrielsekommittén, professor S. Kairys. Den förstnämnde fördes till Tyskland, där han dog efter krigets slut i augusti 1945.

Många båtar gick också till botten i den stormiga sjön, och flyktingar nådde icke den befriande svenska stranden. Några båtar räddades i sjunkande tillstånd av svenska krigsfartyg. Trots allt kom 1943—45 omkr. 28 000 balter till Sverige. Här utgöres flertalet av ester och estlandssvenskar (24 000). Letternas antal är 4 000 och dessutom finns här 400 litauer.

Ett mindre antal, omkr. 5 000 balter, dirigerades av tyskarna till det av dessa ockuperade Danmark och stannade där efter kapituleringen. Dessutom kom några tusen balter också till Belgien, Italien, Frankrike och Schweiz. Så uppstod den baltiska emigrationen, som de sista åren ofta sysselsatt världsoptionen och säkert skall sysselsätta denna även i framtiden.

"VI KAN ICKE FARA HEM!"

För närvarande finns i Västerlandet omkr. 250 000 baltiska flyktingar. Det har redan gått fem år efter krigets slut, men dessa balter vill icke återvända till sin hembygd. De avvisar kategoriskt alla uppmaningar i den riktningen och förklarar, att de vill stanna i landsflykten, så länge de baltiska länderna är ockuperade av de

Under främmande ockupationer

sovjetryska trupperna och poliserna. Rädslan för kommunisterna är mycket stor bland de baltiska flyktingarna. De fruktar alltid, att man kanske ändå skall utlämna dem till Sovjetunionen, och de försöker lämna den europeiska kontinenten för att kunna leva i trygghet. Varje skärpning av de internationella förhållandena framkallar hos dem ny oro och ängslan för framtiden. Flyktingarna fruktar för att i händelse av krig falla i sovjetryska händer och då gå förlorade.

Är dessa farhågor grundade? Man måste medge, att de är fullkomligt motiverade för flertalet av de baltiska flyktingarna. Balterna har fått grundlig erfarenhet av den sovjetryska terrorn under den första ryska ockupationen, och de vill icke riskera att för andra gången komma under sovjetväldet. De underrättelser som de efter kriget fått från hembygden, bekräftar ånyo, att de sovjetryska förtryckarmetoderna icke har ändrats. Balterna har därför all rätt att frukta sovjetiska repressalier, om de nu skulle återvända till sina hem.

Detta gäller särskilt de balter som under den nazistiska ockupationen stått i tysk tjänst. Vidare är politikerna i samtliga partier hotade och även de baltiska socialdemokraterna. Detsamma kan också sägas om självständighetstidens baltiska diplomater och högre ämbetsmän. Härtill kommer också de många flyktingar, som i tidningarna eller vid baltiska sammankomster yttrat sig mot sovjetregimen. Den opolitiska intelligensen vill icke arbeta under ofria andliga förhållanden, vilket den måste göra, om den i dag återvände till Baltikum. Många av flyktingarna har under den första ryska ockupationen förlorat sina släktingar, som häktades och deporterades av NKVD. Även de är därför mistänkta och kan vänta sig repressalier. De övriga flyktingarna, särskilt de enkla människorna, arbetarna, hantverkarna, fiskarna och bönderna, vilka i dag kanske icke skulle utsättas för någon omedelbar fara, om de vände hem, vill icke leva i ständig ångest för den ovissa framtiden. De vill icke varje kväll gå till sängs med ängslan för att MGB:s hemliga polis skall väcka dem mitt i natten och häkta dem av okända orsaker. Slutligen är alla baltiska flyktingar motståndare till kommunisterna, och de vill icke komma hem igen, så länge en kommunistisk diktatur härskar där.

Den baltiska emigrationen

Det är därför förklarligt, att trots alla uppmaningar från UNRRA och IRO endast några få tusen baltiska flyktingar återvänt till Sovjetbaltikum. Den systematiska och med uppbåd av stora resurser drivna sovjetiska propagandan har icke heller haft synnerlig framgång. Och dock har man delat ut hundratusentals agitationsskrifter, flygblad och tidningar bland de baltiska flyktingarna.

I Tyskland, Österrike och Danmark verkar också särskilda repatrieringskommissioner under ledning av sovjetbaltiska myndigheter. De baltiska sändarna ger tre gånger i veckan timslånga utsändningar för balterna i utlandet, och där målas flyktingarnas svåra materiella läge i grälla färger samtidigt som balterna manas att återvända till "den förnyade hembygden". Några av dem som återvänt har också tvingats hålla agitationsföredrag i den sovjetbaltiska radion med uppmaningar till hemresa. Men det stora flertalet tror icke på sovjetpropagandan: de sovjetryska myndigheterna har redan en gång under den första ryska ockupationen brutit sina högtidliga löften, och balterna har ingen orsak att denna gång sätta tilltro till de lockande uppmaningarna.

De baltiska flyktingorganisationerna har för övrigt kunnat oundersägligen konstatera, att endast en del av de fåtaliga återvändande verkligen anlant till sin baltiska hembygd. En annan del har stämplats som misstänkt eller sovjetfientlig och därför deporterats till tvångsarbete i Ryssland, delvis också i Sibirien. Alla som återvänder samlas i särskilda läger i Sovjetunionen och undersökes där av MGB:s hemliga polis, varvid upplysningar om deras förflutna också inhämtas från deras tidigare boningsorter i hembygden. Efter flera förhör avgöres så deras öde, de får antingen återvända till sin hembygd eller blir deporterade till Ryssland. Undersökningen av de återvändande fortsättes dock även efter deras hemkomst. Flera fall är kända, där de återvändande några månader efter hemkomsten häktats av MGB, dömts till många års straffarbete i avlägsna ryska läger och deporterats. Även de hemvändande uppfattas som misstänkta och står under särskild polisuppsikt. Många av dem har redan ångrat sin hemresa och på olika sätt meddelat detta till sina vänner, som stannat kvar i utlandet.

Under främmande ockupationer

I detta sammanhang kan man ha skäl att fråga, varför de sovjetryska myndigheterna bemödar sig så ivrigt för att tvinga de anti-kommunistiska flyktingarna att återvända till den av Ryssland ockuperade hembygden. Till synes finns det två motiv härför. För det första är de baltiska flyktingarna i utlandet ständigt irriterande element, som alltjämt riktar världens uppmärksamhet på sitt förtryckta fosterland och som därför är politiskt misshagliga för Moskva. Om man lyckas tvinga balterna att återvända, så har man 250 000 antisovjetiska propagandister mindre i utlandet! För det andra lider ryssarna brist på kvalificerad arbetskraft, och just intelligensen har till större delen lämnat de baltiska länderna. Sovjetmyndigheterna vill särskilt ha tillbaka de baltiska vetenskapsmännen, teknikerna, läkarna och konstnärerna, därför att de hoppas kunna utnyttja dessa för sina syften under sträng kontroll. De opålitliga skulle man när som helst kunna deportera och därefter använda som billig arbetskraft.

Alla dessa omständigheter är välbekanta för de baltiska flyktingarna. Till följd därav är deras avvisande hållning gentemot uppmaningarna till hemresa berättigad. De vill icke fara till Baltikum, så länge de icke kan leva i trygghet där. De vill icke bli häktade och deporterade, vilket för de flesta av dem skulle innebära döden efter några år. De vill icke fara till Baltikum, där en mot dem fientlig kommunistisk diktatur härskar. De baltiska flyktingarna säger med rätta: "Vi kan icke fara hem!"

EMIGRATIONENS SOCIALA OCH POLITISKA SAMMANSÄTTNING

Sammansättningen av denna antikommunistiska emigration är mycket brokig. Omkring 60 % utgöres av ämbetsmän och fria yrkesutövare och deras familjemedlemmar. Den näst största gruppen bildas av bönderna med ungefär 20 %. Vidare kommer företagarna och handlarna med ungefär 10 %. Den minsta socialgruppen är arbetarna och hantverkarna, vardera med ca 5 %. Återstoden utgöres av människor utan bestämt yrke. Det ringa antalet arbetare kan förklaras därmed, att dessa hade mindre att

Den baltiska emigrationen

frukta av de sovjetiska ockupanterna, om de icke deltagit aktivt i socialdemokratien. De ville icke heller fly till det den gången nazistiska Tyskland. De stannade i hembygden, och många av dem som deporterats till Tyskland återvände senare till Baltikum.

Politiskt har de baltiska emigranterna endast sin antikommunistiska inställning gemensam. De är alla anhängare av att deras staters självständighet skall återställas och hoppas, att den fortsatta internationella utvecklingen skall leda därtill. De flesta av dem anser ett tredje världskrig vara oundvikligt och anser, att detta skulle medföra nederlag för Sovjetunionen och befrielse för deras förtryckta fosterland. Majoriteten av dem lever i ständiga illusioner och väntar ett nytt krig redan inom den närmaste framtiden.

Flyktningarnas partipolitiska idéer är bestämda av deras sammansättning. Ungefär 80 % av dem tillhör intelligensen, ämbetsmännen och de bättre situerade folkskikten, som hade det tämligen bra under de nationella auktoritära regimerna och även under den nazistiska ockupationen. De har därför alltså till stor del bevarat sina auktoritära uppfattningar och förhållningar alltså de nationella diktaturerna. Till det yttre accepterar man demokratin och förklarar sin solidaritet med västdemokratierna, men eljes kritiserar man den baltiska demokratin mycket häftigt och förnekar nödvändigheten av politiska partier. I flyktningpressen publiceras artiklar, som innehåller skarpa angrepp mot alla partier och som rekommenderar ett system utan partier. Det påstås, att världsutvecklingen går "nya former" till mötes, där inga partier mer skall finnas.

Tyvär har den allierade militäradministrationen, UNRRA och IRO icke försökt omskola dessa desorienterade och sedan 1926 eller 1934 falskt informerade baltar till en demokratisk anda. Intet demokratiskt omskolningsarbete har åren 1945-48 bedrivits i lägren för "displaced persons". Tvärtom har man rent av förbjudit flyktningarna att syssla med politik och därigenom lämnat dem kvar i deras förvirrade tillstånd. Flertalet flyktningar lever därför kvar i sin förkrigsideologi. Denna förstärkes ytterligare av de flesta tidningar, som de baltiska flyktningarna utger (letterna har endast en demokratisk veckotidning i Stockholm), och av några historieböcker i flyktingskolorna, vilka försvarar de baltiska auktoritära

Under främmande ockupationer

regimerna. Diktaturanhängarna och de som samarbetat med nazisterna har under dessa omständigheter kunnat utveckla en livlig verksamhet och skaffat sig en rad ämbeten i lägren och i flyktingrepresentationerna. Även vid flyktingvalen har dessa kretsar fått flertalet av rösterna. Varken den amerikanska eller den brittiska militäradministrationen har fört någon aktiv och klart demokratisk flyktingpolitik utan lämnat baltiska "displaced persons" helt åt sig själva.

Det demokratiska upplysningsarbetet har de baltiska liberalerna och socialisterna mestadels utfört med egna krafter. Dessa är starkast i Sverige, där också några demokratiska baltiska tidningar och tidskrifter utkommer och där baltiska demokratiska organisationer är verksamma. Särskilt inom den lettiska emigrationen råder starka motsättningar mellan den demokratiska delen och anhängarna av den förutvarande auktoritära regimen, vilket ständigt leder till häftiga politiska uppgörelser.

De baltiska socialisterna, som utgör en minoritet av de baltiska emigranterna (vid flyktingvalen i Sverige 1948 fick socialdemokraterna 6 % av de avgivna rösterna), har en särskilt svår ställning. De angripes ständigt skarpt av högerkretsarna, och på grund av sin demokratiska kritik av den baltiska diktaturperioden anklagas de för att vara "splittrare av den nationella enigheten". Deras ledare misstänkliggöres och anklagas ofta med olika insinuationer om "kommunistvänlighet". Men i realiteten utvecklar just de baltiska socialisterna en livlig antikommunistisk aktivitet och har genom sina många artiklar, skrifter och föredrag bidragit mycket till att upplysa Västeuropas och Skandinavians arbetarklass. Denna deras verksamhet har ofta ådragit dem hårda angrepp från kommunisterna. De politiska förhållandena hos de litauiska och särskilt hos de estniska flyktingarna är gynnsammare, därför att dessa är mera demokratiskt orienterade. Men också bland dem finns två grundströmningar: en demokratisk, som företrädes av socialdemokraterna och liberalerna, och en reaktionär, delvis halvauktoritär, som ledes av olika högergrupper.

I utlandet finns också den baltiska emigrationens politiska centralbyrå. Litauerna har i Tyskland sätet för den av alla partier sammansatta "*Högsta kommittén för Litauens befrielse*"

Den baltiska emigrationen

(VLIK), vars ordförande är den kristlige demokraten Krupavicius. I utlandet arbetar likaså en representation för den nuvarande demokratiska motståndsrörelsen i Litauen. Esterna har i Stockholm sitt "Nationalråd", som består av representanter för alla politiska partier och vars ordförande är socialdemokraternas förutvarande ledare A. Rei. De lettiska partierna har "Lettlands centralråd", vars ordförande är ställföreträdande statspresidenten biskop J. Rancans. Centralrådet arbetar i två sektioner, av vilka den ena är i Tyskland och den andra i Sverige.

Av de demokratiska partierna har de lettiska, litauiska och estniska socialdemokraterna bildat utlandskommittéer, med säten i Sverige och i Tyskland. I Stockholm utgives också en lettisk socialistisk tidskrift "Briviba" (Frihet). De baltiska socialisterna arbetar tillsammans med de socialistiska emigranterna från andra undertryckta stater i Östeuropa. I Stockholm finns en samarbetskommitté för Östeuropas socialister, i vilken de baltiska socialisterna deltar mycket aktivt. Representanterna för de baltiska fria fackföreningarna har också anslutit sig till den 1948 i Paris bildade centralen för Östeuropas landsflyktiga fackföreningsmedlemmar. Genom detta samarbete har en gemensam front bildats av alla undertryckta folk i Östeuropa och deras företrädare i landsflykten.

DE BALTISKA FLYKTINGARNAS FRAMTID

Mer eller mindre stabilt har de 28 000 baltiska flyktingarna inrättat sig endast i Sverige. Tack vare den svenska regeringens positiva flyktingpolitik, som på detta område uträttat stora ting, är ungefär 70 % av flyktingarna (19 000) sysselsatta i produktivt förvärvsarbete och i landets näringsliv. Därvid har de svenska myndigheterna även sört för de baltiska intellektuella, i det att man sysselsatt ca 250 balter som "arkivarbetare" i olika svenska ämbetsverk och institut och dessutom givit 50 baltiska vetenskapsmän stipendier för att fortsätta sitt vetenskapliga arbete. Naturligtvis har en stor del av de baltiska intellektuella även i Sverige måst ställa in sig på kroppsarbete. De förtjänar emellertid bra och är helt jämställda med de svenska arbetarna. I Sverige har alltså den

Under främmande ockupationer

baltiska flyktingfrågan blivit löst på ett förmånligt sätt. Det enda som stör flyktingarna här är medvetandet om Sovjetunionens närhet och fruktan för att råka i händerna på den ryske fienden i händelse av internationella förvecklingar. Dessa förhållanden har drivit en del av balterna att emigrera vidare till Amerika, de har tagit sig över Atlanten en del t.o.m. i fiskebåtar.

I Tyskland och Österrike kan det stora flertalet flyktingar icke stanna. De båda länderna är överbefolkade av egna flyktingar och uppfattar balterna som icke önskvärda element, vilka de måste livnära och vilka gör anspråk på en del av den knappa bostadstillgången. Liknande är läget i Danmark, som i åratal fick behålla många tyska flyktingar och som nu vill ha bort balterna också. Den stora massan av de baltiska flyktingar, som bor i dessa tre länder, måste utvandra vidare. UNRRA och dess nuvarande efterträdare — Förenta nationernas internationella flyktingorganisation (IRO) borde sörja för detta. Men den kan endast fylla sin uppgift, om de olika medlemsstaterna själva vill taga emot flyktingarna. Detta har hittills skett endast delvis och otillfredsställande.

I Europa har Storbritannien hittills visat det största intresset för de baltiska flyktingarna och tagit emot omkr. 40 000 letter, ester och litauer som kroppsarbetare, vilka huvudsakligen är sysselsatta inom jordbruket och några industrigrenar. Dessutom har också Belgien, Nederländerna och Frankrike tagit emot ett mindre antal, sammanlagt ca 10 000 balter. Alla dessa balter har fått invandra för att avhjälpa bristen på arbetskraft i några europeiska länder. Med dessa placeringar är det baltiska flyktingproblemet ingalunda löst, och återstoden, alltså ungefär fyra femtedelar av balterna, måste utvandra till andra kontinenter.

Hittills har Australien och Kanada visat det största tillmötesgåendet. Intill början av 1950 har Australien tagit mot 30 000 och Kanada 20 000 balter. Deras antal skall väsentligt ökas under loppet av 1950—51. Några tusen har farit till Sydamerika, där lettiska kolonier sedan länge finns i Brasilien.

Till flyktingsproblemets lösning skulle USA kunna bidra mycket. I Förenta staterna finns det tillräckligt med plats och arbete för alla baltiska flyktingar. Men den flyktinglag "The Displaced

Den baltiska emigrationen

Persons Act of 1948", som kongressen antog efter hårda strider med de immigrationsfientliga sydstaterna, har icke löst det svåra problemet. I stället för de till en början beräknade 400 000 skall endast 205 000 flyktingar kunna komma till USA. Därav blir sannolikt högst 60 000—70 000 balter. Inresan försvåras genom olika immigrationsregler: varje immigrant måste i USA ha en garant, som försäkrar att immigranten icke skall falla staten till last, och att han får bostad och arbete.

Men så småningom kommer de baltiska flyktingarna att sprida sig över hela världen. En del (omkr. 30 000), särskilt de flesta äldre och svaga flyktingarna, kommer väl att stanna i Tyskland och tvingas att anpassa sig efter förhållandena där. För närvarande far balterna till de främmande och avlägsna länderna med föresatsen att icke låta sig assimileras och denationaliseras, ty de hoppas alltjämt på att kunna återvända till sitt befriade fosterland. Men ju mera flyktingarna skingras över hela världen och mestadels icke blir bosatta i kompakta nationella massor, desto mindre blir i verkligheten deras möjligheter att vårda sin nationella kultur. Detta gäller i synnerhet flyktingarnas barn, som måste besöka främmande skolor. De baltiska flyktingarna skall emellertid göra sin förtryckta hembygd en propagandatjänst genom att över alla kontinenter sprida kunskapen om det av ryssarna ockuperade Baltikum och hävda kravet på att dess statliga självständighet skall återställas.

Baltikum under den andra sovjetryska ockupationen

FEM SOVJETÄR I BALTIKUM (1945-50)

I juli 1944 bröt de sovjetryska trupperna återigen in i de baltiska länderna. Sovjetregeringarna förklarade genast, att sovjetförfattningarna återinförts och likaså samtliga sovjetlagar, som gällde under den första ryska ockupationen 1940-41. Hösten 1944 mobiliserades 30 årsklasser och sändes efter kort utbildning huvudsakligen till den kurländska fronten. Där måste nu delvis letter kämpa mot letter.

Samtidigt började stora rensningsaktioner. Ryska trupper och speciella förintelseavdelningar genomskötte hela landet. Särskilt hårt genomfördes rensningsaktionerna i Kurland efter kapitulationen. Alla män i åldern 16 till 60 år sammanfördes där i särskilda "filtreringsläger", där kontrollen varade flera veckor. I genomsnitt fanns i dessa läger 15 000-20 000 män. En del av männen häktades och överlämnades åt MGB, den hemliga polis som lydde under ministeriet för stats säkerheten. I de övriga områdena genomfördes filtreringsaktionen gradvis och i lättare former. Följande personer häktades omedelbart: högre ämbetsmän och polismän från den tyska ockupationstiden, legionärerna, hemvärnsmännen, de kommunäldeste och nästan alla skogstjänstemän. De häktade överlämnades till MBG:s hemliga domstolar och dömdes för landsförräderi till straffarbete i 5-25 år.

Efter denna första allmänna rensningsaktion, som utfördes 1944-45, stabiliserades de sovjetiska förhållandena i Baltikum efter sovjetrysk förebild. Nu förekom flera år icke längre några masshäktningar, utan repressalierna mot misstänkta element genomfördes ständigt och systematiskt. I de tre baltiska länderna,

Den andra sovjetryska ockupationen

som för andra gången ockuperats av ryssarna, började den sovjetiska diktaturens vardag, som nu varat i fem år och som kommer till uttryck på alla livets områden.

FEDERATIVA STATER ELLER SOVJETRYSKA PROVINSER?

Till det yttre är de tre baltiska länderna i dag sovjetrepubliker, som är likaberättigade med de övriga tretton sovjetrepubliker, vilka bildar Sovjetunionen. I de baltiska sovjetryskernas grundlag är uttryckligen fastslaget, att de "frivilligt förenat sig" med de övriga republikerna "i Socialistiska Sovjetrepublikernas Unions Förbundsstat". Likaså framhålles i de baltiska sovjetryskernas grundlag, att de bortsett från de till Unionen överlämnade rättigheterna "i full utsträckning behåller sina suveräna rättigheter" och "självständigt förverkligar statsmakten". Enligt dessa skall Lettland, Estland och Litauen vara delstater inom den sovjetiska federationen.

Formellt har de tre sovjetrepublikerna sina egna statsorgan. Lagstiftningen utövas av det av folket valda Högsta rådet. Regeringens funktioner åligger ministerrådet, som utses av Högsta rådet och är ansvarigt inför detta. Statsöverhuvudets uppgifter utföres av Högsta rådets presidium. Ordförande i Högsta rådets presidium, vilken delvis intar samma ställning som presidenten, är för närvarande professor *Kirchensteins* i Lettland, *Paleckas* i Litauen och *Päll* i Estland.

Men de faktiska förhållandena är helt andra. Vi har redan i de tidigare kapitlen konstaterat, att de tre baltiska staterna icke ingick i Sovjetunionen frivilligt. Förklaringen härom i de baltiska sovjetryskernas grundlagar motsvarar icke historiska fakta.

Sovjetunionen består icke av ungefär lika stora och starka unionsrepubliker, såsom fallet är i andra förbundsstater. Det egentliga Ryssland (Ryska SFSR) med sina 123 miljoner invånare och sitt väldiga territorium (16 770 000 kvkm) dominerar helt de övriga unionsrepublikerna. Omkr. $\frac{2}{3}$ av befolkningen och $\frac{4}{5}$ av territoriet hör till den ryska republiken. Frånsett Ukraina och Vitryss-

Under främmande ockupationer

land är de andra unionsrepublikerna småstater med 1–6 miljoner invånare. Till dessa hör också de tre baltiska sovjetrepublikerna. Den faktiska skillnaden mellan unionsrepubliken Ryssland med sina 123 miljoner invånare och t.ex. unionsrepubliken Lettland med sina 1,9 miljoner invånare är så kolossal, att ingen plats blir kvar för en verklig federalism. Ryssland dominerar fullkomligt i Högsta rådets unionsråd, bland vars medlemmar det ensamt har den absoluta majoriteten. Alla de övriga 15 unionsrepublikerna har tillsammans endast omkr. 40 % av platserna.

Ryssarna utgör befolkningens flertal, och det ryska språket är Sovjetunionens statsspråk. De baltiska sovjetförfattningarna innehåller alla den bestämmelsen, att samtliga dekret och lagar måste offentliggöras även på ryska språket. Nästan alla medlemmar av den centrala unionsregeringen i Moskva är ryssar.

Av de 24 ministerier, som 1948 fanns i de baltiska sovjetrepublikerna, var endast 5 underställda själva regeringen. Det var ministerierna för den lokala industrin, folkbildningen, den lokala brännämnesindustrin, det kommunala näringslivet och socialförsäkringen. Men även dessa 5 ministeriers självständighet är illusorisk, eftersom deras verksamhet är fastställd genom hithörande unionslagar. Skolväsendet och socialförsäkringen är t.ex. aldeles lika i alla unionsrepublikerna.

De övriga 19 ministerierna lyder under vederbörande ministerier i unionsregeringen och utgör faktiskt endast dessa centrala ministeriers representanter i de baltiska länderna. De handlar enligt direktiv från sina överordnade myndigheter i Moskva, och det baltiska ministerrådet kan icke bestämma något därom. Till dessa hör bl.a. också de politiskt mycket viktiga ministerierna för statssäkerheten (MGB), för inre angelägenheter (MVD) och rättsväsendet. MVD:s i Baltikum stationerade polistrupper består av ryssar. Flerparten av de många tjänstemännen inom MGB:s hemliga polis är också ryssar. I Litauen var 1948–50 också ministern för statssäkerheten själv en ryss — general Jefimow. I Lettland är tre andra ministrar ryssar.

Även de 1944 upprättade ministerierna för utrikes ärenden och för landets försvar hör till denna grupp av osjälvständiga och av de centrala ministerierna i Moskva styrda områdena. De baltiska

Den andra sovjetryska ockupationen

sovjetrepublikerna har för övrigt icke kunnat öppna sina legationer och konsulat i någon utländsk stat. Därför har denna författningsbestämmelse hittills icke haft någon betydelse. Ej heller har någon lettisk, estnisk eller litauisk sovjetarmé bildats. I stället finns i varje baltisk sovjetrepublik endast en inhemsk skyttedivision, som visserligen består av baltiska soldater men som kommanderas av ryska officerare och tillhör en rysk armékår. Hela Baltikum utgör för närvarande en militärkrets, som mestadels består av ryska trupper. Även krigshamnarna i Baltikum är ockuperade av ryska marinavdelningar. Utbildningen av de baltiska rekryterna sker utanför Baltikum. Till pansartrupperna, krigsflottan och luftvapnet har balterna över huvud taget icke tillträde.

Vidare finns i Moskva en rad av enbart centrala ministerier, som alls icke har sin motsvarighet i de baltiska regeringarna. Dessa, som huvudsakligen är industriministerier, har dock sina befullmäktigade ombud inom de baltiska sovjetregeringarna, vilka där är jämställda med de övriga ministrarna och även har rösträtt. Antalet sådana fullmäktige varierar, men det har alltid varit tämligen stort, vilket sammanhänger därmed att 36 enbart centrala ministerier finns i Moskva. Faktiskt dominerar dessa ryska ämbetsmän över de baltiska ministerråden och har bestämmanderätten över en rad av de viktigaste och största baltiska fabrikena, däribland alla storföretag i metall- och krigsindustrin. Dessa bästa företag i de baltiska länderna är helt avkopplade från den inhemska förvaltningen och styres direkt från Moskva.

Centralregeringens dominerande roll förstärkes också därigenom, att ställföreträdarna för ordföranden i ministerrådet och för de olika ministerierna i alla tre baltiska länderna är från Moskva delegerade ryska ämbetsmän. Dessa människor känner icke de baltiska språken och de nationella förhållandena, och före sin utnämning har de mestadels aldrig varit i de baltiska länderna. Men i dag är de medlemmar av de baltiska sovjetregeringarna och har faktiskt mera inflytande än ministrarna själva.

Samma princip tillämpas också vid valet till Högsta sovjet och till de lokala sovjets i de baltiska sovjetrepublikerna. I Riga, Tallinn och Vilnius valdes 1947 och 1948 Stalin, Molotov och Sjdjanov till medlemmar av Högsta rådet i de tre baltiska republikerna och

Under främmande ockupationer

av de baltiska huvudstädernas lokala (kommunala) sovjets. De tre är icke medborgare i de baltiska republikerna, och Stalin och Molotov har t.o.m. aldrig varit i Baltikum. Det oaktat valdes de och även många andra ryska ämbetsmän till de baltiska sovjets.

Faktiskt styres unionsrepublikernas alla statsorgan av det kommunistiska partiet. I unionsförfattningen och de tre baltiska sovjetrepublikernas konstitutioner (§ 98 i den lettiska sovjetförfattningen) har för övrigt det kommunistiska partiets ledande roll klart deklarerats: det betecknas som "den ledande kärnan i det arbetande folkets samtliga organisationer — såväl de samhällliga som de statliga". Partiet är strängt centralistiskt uppbyggt, och hela dess verksamhet bestämmes av de ledande instanserna i centralkommittén i Moskva, Politbyrån, Orgbyrån och Sekretariatet. Men dessa är icke federalistiskt sammansatta utan består av ryska kommunister. Av Politbyråns 14 medlemmar är 11 ryssar, och de tre övriga (Stalin, Mikojan och Berija) är i dag också mera ryssar och inga representanter för de kaukasiska kommunisterna. Orgbyråns 15 medlemmar och de 5 sekreterarna är alla ryssar. Dessa tre centrala ryska instanser dirigerar Sovjetunionens kommunistiska parti, därmed också de tre baltiska kommunistpartierna. Centralen i Moskva har dessutom kommenderat många ryska kommunistiska partifunktionärer till Estland, Lettland och Litauen. Dessa innehar i dag en rad av de viktigaste posterna i de baltiska kommunistpartierna, fastän de icke förstår de baltiska språken och endast kan tala och skriva ryska. T.o.m. av de ledande fem sekreterarna i centralkommittén för kommunistpartierna i de baltiska sovjetrepublikerna är i dag tre ryssar, komna direkt från Ryssland.

Ett faktum är, att det centralt organiserade och av ryssarna styrda kommunistiska partiet egenmäktigt dirigerar såväl de centrala statsorganen som unionsrepublikernas organ. De baltiska kommunistpartierna är helt osjälvständiga delar av detta parti, som ryssarna dominerar.

Under sådana förhållanden saknas också varje reell innebörd i de baltiska sovjetförfattningarnas deklaration, att republikerna har rätt att utträda ur Sovjetunionen. Det kommunistiska partiet och de kommunistiska organen är motståndare till ett utträde. De kommer alltid att vara det, ty deras politik bestämmes av Politbyrån i

Den andra sovjetryska ockupationen

Moskva, och denna vill behålla Baltikum inom den sovjetryska maktsfären. De nationella krafterna undertryckes och har ingen möjlighet att offentligt framföra kraven på utträde. Om någon skulle försöka detta, så skulle han häktas och dömas som statsfiende.

Trots författningens fagra löften har de baltiska sovjetrepublikerna ingen verklig makt. Deras federala rättigheter har en mera formell betydelse. Bakom den federalistiska fasaden döljer sig den faktiskt centralstyrda ryska sovjetstatens brutala verklighet. Inom denna stat utgör de tre baltiska sovjetrepublikerna i realiteten inga federativa stater utan sovjetryska provinser, som under sträng uppsikt av ryska ämbetsmän delvis förvaltas av de baltiska kommunisterna och i vilka en begränsad nationell kultur (skolor, litteratur, konst) är tillåten.

FÖRRYSKNINGEN AV DE BALTISKA LÄNDERNA

Esternas, letternas och litauernas fria nationella utveckling hämmas för övrigt av den allmänna sovjetryska politiken. Denna genomför på statslivets alla områden en delvis maskerad, delvis öppen förryskning.

Ett stort antal ryska ämbetsmän finns som redan nämnts i alla ämbetsverk. Ungefär hälften av regeringsmedlemmarna (de centrala ministeriernas fullmäktige medräknade) är ryssar. Sovjetlettlands ministerpresident V. Lacis har för närvarande två ryska ställföreträdare J. Ostrow och N. Ponomarjow. Eftersom hälften av regeringsmedlemmarna icke behärskar de baltiska språken, talas mestadels ryska vid ministerrådets sammanträden. Av medlemmarna i högsta råden är omkr. 30 % ryssar, vilka kommit till de baltiska sovjetrepublikerna som parti- eller statstjänstemän. Den lettiska huvudstaden Riga har t.ex. 1947 valt en Fjodor Titow från Kostrom och Konstantin Nowikow från Tula till medlemmar av Högsta rådet. Bland Sovjetlettlands rådsmedlemmar är också tre ryska generaler och en amiral. Även i landsbygdens valkretsar, där tidigare inga som helst ryska invånare funnits, valdes 1947 från Ryssland ditflyttade ryssar. Så valde den rent lettiska valkretsen Tukums en kosackgeneral Nikolai Naumenko till sin representant

Under främmande ockupationer

i Lettlands Högsta råd. En av de tre ordförandena i detta råd är den ryske kommunisten A. Nikonow. Även till de lokala sovjets valdes 1948 många ryssar.

Bland de baltiska kommunisternas funktionärer är antalet ryska partitjänstemän likaså stort. Av de fem mäktiga partisekreterarna i Lettlands kommunistiska parti är tre ryssar (Titow, Nikonow och Litvinow) och endast två letter (Kalnberzins och Pelse). Av de 13 medlemmarna i Lettlands kommunistpartis centralkommittés byrå, alltså partistyrelsen, är 6 ryssar. Även i centralkommittén utgöres nästan hälften av ryssar (högre ämbetsmän inom ockupationsmakten): av centralkommitténs 69 medlemmar är 26 ryssar. Även sekreteraren i den kommunistiska partiorganisationen i Riga är en ryss (K. Novikow). Överhuvud taget är de baltiska kommunistpartierna i dag endast till hälften baltiska partier. Letterna utgör knappt hälften av partimedlemmarna: av de delegerade till den kommunistiska kongressen 1949 var endast 53 % letter, medan 36 % var ryssar. Sovjet-Baltikums kommunistiska partier är genom sin nationella sammansättning faktiskt redan halvryska partier.

Ryssarna dominerar också i näringslivet och i de viktigaste industriföretagen. Så var 1949 i de 22 största fabriker i Riga 17 av fabriksdirektörerna ryssar och endast 5 letter, av sekreterarna i de kommunistiska partiorganisationerna i samma fabriker var 18 ryssar och 4 letter och av ordförandena i fackföreningens fabrikskommittéer 16 ryssar och 6 letter.

Förutom dessa finns hos var och en av de baltiska kommunistpartiernas centralkommittéer ett befullmäktigat ombud för centralkommittén inom Sovjetunionens kommunistiska parti. Denne höge ryske partifunktionär är direkt underställd particentralen i Moskva. Han har långtgående fullmakter och kan när som helst ingripa i de baltiska kommunistpartiernas verksamhet. Han kontrollerar oavlåtligt hela partiarbetet och sörjer för att detta på alla punkter ledes enligt de ryska direktiven. Centralkommitténs fullmäktige känner icke de nationella förhållandena och språken. Han kommer till de baltiska länderna som en främling och spelar där faktiskt den ledande rollen i russifieringen.

Rent kvantitativt har den ryska invandringen till Baltikum varit betydande under de senaste fyra åren. För det första har starka ryska

Den andra sovjetryska ockupationen

trupper förlagts till de baltiska länderna. De bildar sovjetarméns baltiska militärkrets (Pribovo) och dess stab är i Riga. Stödjepunkter för den sovjetiska krigsflottan har upprättats i Tallinn, Paldiski, Liepaja och Klaipeda, och den sistnämnda är för närvarande huvudstationen för de ryska ubåtarna i Östersjön. De ryska trupperna i det nuvarande Baltikum uppgår till omkr. 250 000 man. För det andra har också betydande ryska polistrupper under MVD förlagts till de baltiska länderna och fördelats på mindre och större städer. Deras styrka beräknas till omkr. 100 000 man. För det tredje har ryska tjänstemän och deras familjer i stort antal kommit till Baltikum. Även officerarna och underofficerarna i armén, flottan och polisen har fört med sig sina familjemedlemmar. Sammanlagda antalet civila ryssar uppskattas till ca 350 000. Största antalet ryssar befinner sig i Riga, Tallinn och Vilnius. I de två sistnämnda städerna utgör de i dag omkr. 40 % av invånarna. Sammanlagt har omkr. 700 000 ryssar (militärpersoner och civila) förlagts till de baltiska staterna. Dessa 700 000 nyanlända ryssar utgör i dag omkr. 10 % av den baltiska befolkningen och bildar det främmande, härskande skiktet i de tre baltiska länderna.

Slutligen genomföres också en ivrig russifiering av den baltiska kulturen. I skolorna, särskilt mellanskolorna och högskolorna, dominerar det ryska språket, rysk litteratur, rysk historia och rysk statslära. Den baltiska historien har beskurits och ändrats efter den ryska centralregeringens önskningsar. De ryska tsarerna, t.o.m. Ivan den förskräcklige, vilka på sin tid förde krig mot de baltiska länderna och ödelade dessa, framställes i dag som dessas vänner och beskyddare. Den tsaristiska erövringspolitiken omdiktats nu till hjälpåtgärder för de baltiska folken. Väst- och Nordstaterna (Sverige) framställes däremot alltid som "rövaraktiga inkräktare". Med alla medel propageras nu idén om Rysslands och de baltiska nationernas "historiska vänskap". "Det lettiska folkets hela, månghundraåriga historia är ett vittnesbörd därom, att den nationella kulturens självständighet och utveckling är möjliga endast i en nära, broderlig förening med det stora ryska folket, den mäktiga och vänskapliga grannen i öster", skriver i dag Sovjetlettlands ministerpresident V. Lacis.

Samtidigt förkastas den västerländska kulturen, litteraturen och

Under främmande ockupationer

vetenskapen, medan allt ryskt förhärligas. Utländska böcker översättes icke längre till de baltiska språken. Däremot översättes årligen tusentals böcker av ryska författare till de tre baltiska språken. T.o.m. skolböckerna är översättningar från de ryska. Mera än hälften av repertoaren på teatrarna, operan och vid konserterna är ryska verk. Ungefär 60 % av de baltiska radiostationernas sändningar sker på ryska. På biograferna visas uteslutande ryska filmer. Ungefär hälften av materialet i den baltiska kommunistpressen behandlar ryska ämnen. I kommunistpartiets ledande tidskrifter (en sådan tidskrift utkommer i vart och ett av de tre baltiska länderna), har i genomsnitt $\frac{9}{10}$ av artiklarna skrivits av ryska författare och behandlar allmänryska frågor. Därjämte distribueras i de baltiska länderna även en rad ryska tidningar och tidskrifter. De fåtaliga tillåtna baltiska författarna och de baltiska statsförlagen arbetar helt efter de centrala ryska kulturorganisationernas ideologiska anvisningar.

Många ryska lärarkrafter har överförts från de ryska högskolorna till de baltiska, och dessa håller mestadels sina föreläsningar på ryska språket. De baltiska universiteten måste noga följa de ryska läroplanerna. Självständiga historiska och statsvetenskapliga forskningar är icke tillåtna. De baltiska universiteten har icke heller rätt att bedöma kandidat- och doktorsavhandlingar eller ordna disputationer. De nybildade vetenskapsakademierna i de baltiska republikerna måste arbeta efter de ryska akademiernas direktiv. Deras främsta uppgift är att bearbeta rent tekniska frågor inom industrin och jordbruket. För övrigt lyder de baltiska högskolorna icke under de baltiska sovjetregeringarna utan under ministeriet för högskolor vid den sovjetiska centralregeringen i Moskva. Ledningen för högskolorna ligger alltså helt i ryska händer.

Under detta väldiga ryska tryck trängs den nationella baltiska kulturen tillbaka på alla områden.

DEN KOMMUNISTISKA DIKTATUREN I DE BALTISKA SOVJETREPUBLICERNA

Statsformen och den politiska regimen i de nuvarande baltiska sovjetrepublikerna liknar fullkomligt Sovjetrysslands övriga uni-

Den andra sovjetryska ockupationen

onsrepubliker. Frånsett några detaljer är texterna i de baltiska sovjetförfattningarna ordagrant desamma som i de övriga unionsrepublikernas konstitutioner.

I de tre författningarnas tre första punkter deklarerar, att Estland, Lettland och Litauen är "socialistiska arbetare- och bondestater". Deras politiska grundval utgöres av det arbetande folkets råd (sovjets), vilka konsoliderats i de tre baltiska länderna "sedan kapitalisternas och storgodsägarnas herravälde störtats och proletarietets diktatur grundats". Hela makten tillhör de arbetande människorna i stad och på land i "gestalten av de arbetandes råd".

Högsta organet för statsmakten är Högsta rådet. I Litauen består detta av 180, i Lettland av 120 och i Estland av 100 medlemmar. Högsta rådet väljes för fyra år, och de senaste valen skedde i Baltikum 1947. En rådsmedlem väljes för varje 20 000 invånare. Enligt § 23 i konstitutionen skall Högsta rådet vara republikens "enda lagstiftande organ". Högsta rådet väljer sitt eget presidium, bestående av 11 medlemmar med en ordförande i spetsen. Detta presidium är delvis ett kollektivt statsöverhuvud, delvis har det mellan Högsta rådets sammanträden vissa andra rättigheter och funktioner. Det utfärdar dekret, utnämner och avsätter ministrar, kontrollerar ministerrådets och de lokala sovjets verksamhet och har rätt att upphäva dessa organs beslut. Högsta rådet tillsätter regeringen, och denna är ansvarig inför rådet.

Sovjetmaktens lokala organ är de arbetandes råd i kretsarna, städerna och landskommunerna. De väljes för två år, och de senaste valen skedde 1948. De lokala råden väljer sedan ur sin krets exekutiv-kommittéerna, vilka med sina tio till tolv olika avdelningar med många tjänstemän sköter de lokala ärendena. Den ledande personen är överallt ordföranden i den lokala exekutiv-kommittén, som delvis liknar en borgmästare. De lokala sovjets har endast föga självständighet. De är underställda de högre sovjets, och enligt författningen kan ett kretsråd när som helst upphäva de beslut som ett stads- eller kommunalråd har fattat.

De baltiska sovjetförfattningarna innehåller ett helt kapitel (X, §§ 106–115) om valsystemet. Enligt dessa bestämmelser har alla medborgare valrätt, när de fyllt 18 år. Men sedan 1946 kan endast sådana väljas, som är minst 23 år gamla. § 113 föreskriver,

Under främmande ockupationer

att kommunistpartiet, fackföreningarna, konsumtionsföreningarna, ungdoms- och kulturorganisationerna har rätt att uppställa kandidater. Författningen talar här i pluralis, och enligt konstitutionens text skulle man alltså kunna ställa upp flera kandidater vid valen.

I verkligheten har ständigt endast *en* kandidat uppställts i varje valkrets vid alla sovjetval i Baltikum. Kandidaterna tillhör "Kommunisternas och de partilösa block" och utväljes och bestämmes i förväg av de kommunistiska partiinstanserna. Själva nomineringen sker enligt sovjetpraxis vid en väljareförsamling i en fabrik eller i en landskommun. Där rekommenderar flera talare den av det kommunistiska partiet i förväg bestämde kandidaten och låter därefter församlingen uppställa denne. Protokollet insändes till valnämnden och bekräftas av denna. Under de rådande diktaturförhållandena vågar väljarna icke ställa upp några andra kandidater. De saknar också varje politisk organisation, ty med det rådande enpartisystemet kan endast det kommunistiska partiet och dess hjälporganisationer bedriva någon politisk verksamhet. Under sådana förhållanden blir den allmänna valrätten en död bokstav: utan valfrihet och utan motkandidater. Det kommunistiska partiet utvecklar ensamt en ivrig valagitation, varvid väljarna besökes i sina bostäder och på arbetsplatserna och valdeltagandet framställs som en politisk plikt för dem. Väljarna fruktar med rätta att göra sig politiskt misstänkta genom att utebliva från valurnan, eftersom de som inte röstar blir antecknade i röstlängden. Under sådana förhållanden blir det faktiskt nödvändigt att delta i valen för att visa sin politiska pålitlighet och skydda sig mot eventuella repressalier. I själva vallokalen får väljarna endast en valsedel med ett namn. Den enda möjligheten att visa sitt missnöje med den officiella kandidaten är att stryka hans namn eller skriva några oppositionella ord på valsedeln. I praktiken har detta föga betydelse, ty enligt valförordningen blir sådana valsedlar förklarade ogiltiga. Valhemligheten är ej heller tillräckligt skyddad, eftersom väljarbåsen icke är slutna utan den hemliga polisens agenter kan se, vad väljarna företar sig där. Valnämnderna består uteslutande av kommunister och deras anhängare. Därför finns det ingen garanti för att antalet ogiltiga röster blir rätt räknade och för att det verkliga

Den andra sovjetryska ockupationen

valresultatet överhuvud taget offentliggöres. Det är också karaktäristiskt, att hittills inga klagomål gjorts över oriktigheter vid något val i någon av de tre baltiska republikerna. De höga valresultat som uppnåtts under sådana ofria förhållanden i den kommunistiska diktaturen (1947 deltog i Estland 99,3 %, i Lettland 99,7 och i Litauen 97 % av de valberättigade, medan den kommunistiska listan fick 96,1, 99,1 och 98 % i respektive tre länder) ger ingen bild av den verkliga inställningen hos de baltiska folken.

De senaste baltiska valen till de lokala sovjets uppvisar en märkligt hög procent för de partilösa. I det egentliga Ryssland uppställde kommunistpartiet för de lokala sovjets 53,2 % partilösa kandidater och 46,8 % kommunister, och dessa blev också valda. Däremot valdes i det ockuperade Lettland endast 18,2 % och i Litauen t.o.m. endast 11,6 % kommunister till de lokala sovjets. Eftersom kommunistpartiet självt bestämmer, hur många partilösa som skall väljas, är det klart, att det var de nu rådande förhållandena i de baltiska sovjetrepublikerna som tvingade partiet att ställa upp så många partilösa. Det kunde icke heller vara annorlunda, ty kommunisterna räknar i Lettland endast 31 000 medlemmar, medan man hade att välja 26 939 ledamöter av de lokala sovjets. Så bekräftar även dessa ofria val de baltiska kommunisternas svaghet, varigenom folkets verkliga inställning och dess avoghet mot främmandeväldet klart kommer till uttryck.

De baltiska sovjetrepublikernas Högsta råd är i sin verksamhet endast i ringa mån jämställda med verkliga parlament. De sammanträder två gånger om året till mycket korta sessioner, i genomsnitt 3-4 dagar vardera. Dagordningen har i förväg godkänts av kommunistpartiets centralkommitté. Den föreslås av ordföranden, och hittills har den alltid antagits enhälligt av rådet. Ändringsförslag har icke förekommit. Dagordningen är kort, den viktigaste punkten vid varje vårsammanträde är att antaga statsbudgeten. Detta är också den punkt, där någon debatt förekommer och flera talare uppträder, varvid viss självkritik är tillåten. Eljest innehåller dagordningen endast sällan behandling av lagförslag. Faktiskt sker lagstiftningen genom dekret. Såväl Högsta rådets presidium som ministerrådet har rätt att utfärda dekret med laga kraft, och båda organen regerar med denna rätt. Högsta rådet har få

Under främmande ockupationer

kommissioner, i författningen nämnes endast tre, mandat-, budget- och undersökningskommissionen. Den sistnämnda har dock aldrig blivit tillsatt. Den i konstitutionen föreskrivna interpellationsrätten har heller aldrig utnyttjats av rådsmedlemmarna. Alla beslut och val har i de baltiska sovjetparlamenten hittills alltid skett enhälligt och med handuppräckning. Formellt åtnjuter rådsmedlemmarna rätten till immunitet, men det har ännu aldrig förekommit, att man gjort anmälan hos Högsta rådet om häktning av en rådsmedlem, ehuru sådana häktningar har skett. Därom får endast Högsta rådets presidium meddelande, och detta godkänner alltid häktningen utan att meddela något därom till själva rådet. Det har aldrig förekommit, att någon av rådsmedlemmarna bett om upplysning angående orsakerna till att en av hans kolleger blivit häktad.

De baltiska sovjetparlamenten ledes av en ordförande och två vice ordförande. Dessa leder endast sammanträdena och får icke förväxlas med Högsta rådets presidium, till vilket de icke alls hör. Högsta råden har ingen särskild betydelse. Faktiskt är de skenparlament, som utåt skall markera folkrepresentationen men som i realiteten endast föga utnyttjar sina formella rättigheter och som med sina enhälliga beslut alltid förverkligar regeringens och partiets vilja.

Det sistnämnda är den verkliga och enda bäraren av den faktiska makten och realiserar proletarietets i konstitutionen förankrade diktatur. Högsta rådets presidium, rådet självt, regeringen, de enskilda ministerierna, de lokala sovjets, alla står de under partiets stränga kontroll och styres faktiskt av detta. Samma sak gäller också samtliga tillåtna organisationer, däribland också fackföreningarna. Centralkommittén bestämmer de högre statsorganens verksamhet, partiets lokalkommittéer styr de lokala sovjetorganen. Deras direktiv måste utan vidare följas av alla sovjetorgan. Därvid är varje baltiskt kommunistparti icke självständigt utan blir i sin tur strängt övervakat och dirigerat av particentralen i Moskva.

Man kan i Baltikum ännu mindre än i själva Ryssland tala om en proletarietets diktatur, som förverkligats genom partiet. Det kommunistiska partiet är i dag alltså ett litet parti i de tre baltiska republikerna. 1949 hade Lettlands kommunistparti enligt

Den andra sovjetryska ockupationen

officiella uppgifter 31 203 medlemmar (därav omkr. 17 000 letter) och Litauens kommunistparti 24 000. Kommunisterna utgör således i Lettland endast 1,5 % och i Litauen 0,8 % av hela invånarantalet. Partiet är faktiskt icke längre något arbetarparti. Av delegaterna vid kommunistkongressen 1949 var 55 % tjänstemän och endast 38 % arbetare och blott 7 % bönder. Flertalet medlemmar av de baltiska kommunistpartierna utgöres i dag av den väl avlönade och privilegierade sovjetbyråkratin. En baltisk kommunistkongress är därför i våra dagar en rikt ordenssmydd församling: 1949 hade alla 489 delegaterna vid den lettiska kommunistkongressen olika sovjetiska utmärkelser — 285 innehade ordnar och 446 bar medaljer!

Något starkare är de andra organisationerna, som står under kommunistisk ledning. Så har det kommunistiska ungdomsförbundet (Komsomol) i Lettland 50 000 medlemmar, den kommunistiska barnorganisationen "Unga pionjärer" 75 000 medlemmar, sportorganisationerna 112 000 medlemmar och fackföreningarna 180 000. Man måste emellertid ta hänsyn till att medlemskapet i några av dessa faktiskt är framtvingat. De arbetare som icke är fackligt organiserade får t.ex. endast hälften av socialhjälp. Den som icke är medlem av Pionjärerna eller Komsomol har små utsikter att förvärva högre bildning. Å andra sidan erbjuder sportorganisationerna nästan den enda möjligheten att få något umgängesliv utan att direkt vara kommunistiskt verksam.

De baltiska kommunisterna själva karakteriserar sin nuvarande regim som sovjetdemokrati, varvid man som huvudargument anför det stora antalet väljare och det likaså stora antalet medlemmar i de olika sovjets liksom den yttrande-, press-, mötes- och demonstrationsfrihet, som deklarerats i konstitutionen. Vi har ovan kunnat konstatera, under vilka ofria förhållanden dessa höga siffror åvägabragts och hur litet de olika rådsmedlemmarna faktiskt kan utträta. De angivna friheterna, bland vilka organisationsfriheten och friheten att bilda politiska partier vid sidan av de kommunistiska betecknande nog saknas, existerar icke i verkligheten. Aldrig har en oppositionsförsamling, en oppositionell demonstration eller ens oppositionella yttranden av privatpersoner varit tillåtna. För sådana ting förföljes och straffas balterna som "folkfiender" och

Under främmande ockupationer

"kontrarevolutionärer". Pressen är underställd censur av GLAV-LIT, och inga trycksaker kan utkomma utan dess tillstånd. Med demokrati har den nuvarande sovjetregimen, som för övrigt av själva konstitutionen betecknas som diktatur, endast några formaliteter gemensamma.

Det nuvarande tillståndet är kommunistpartiets hårda diktatur, förverkligad genom dess centralkommitté, särskilt genom dennas mäktiga sekreterare, av vilka förste sekreteraren spelar den främsta rollen. Dessa är Kalnberzins i Lettland, Snieckus i Litauen och Karotam i Estland. Man bör lägga märke till att den vittgående personalunion, som i Moskva finns mellan partiledningen och regeringen, alldeles saknas i Baltikum. Här liksom i de övriga unionsrepublikerna är partisekreterarna helt skilda från ministerpresidenterna. Genom denna personalskillnad ökas partiledningens kontroll, och samtidigt koncentreras maktbefogenheterna i republikerna icke på samma händer, vilket är gynnsammare och säkrare för den centrala regeringen i Moskva. Kommunistpartiets förste sekreterare är dock den mäktigaste personen, i jämförelse med ministerpresidenten och Högsta rådets ordförande. Det är också han som prisas mest, och omkring honom har en lokal ledarkult utbildats under de fyra gångna sovjetåren i Baltikum, en kult som mestadels tagit överdrivna och smaklösa former. De första partisekreterarna är huvudfigurerna i den kommunistiska enpartistaten i våra dagars Baltikum.

DEN SOVJETRYSKA POLISREGIMEN I BALTIKUM

Den kommunistiska diktaturen i de baltiska sovjetrepublikerna stöder sig uteslutande på ryska maktmedel: MVD:s polistrupper och MGB:s hemliga polis. Denna främmande, ryska polismakt är den verkliga bäraren av det kommunistiska partiherraväldet i de baltiska länderna. Bakom de omkr. 75 000 medlemmarna av kommunistpartiet (i hela Baltikum) står 100 000 av MVD:s ryska polis-soldater. Utan dem och de ännu mycket starkare truppavdelningarna av ryska armén och flottan skulle de små och svaga baltiska kommunistpartierna vara maktlösa.

Den andra sovjetryska ockupationen

MVD:s polistrupper är fördelade över hela landet. I alla kretsar och samtliga städer är små MVD-garnisoner stationerade, bestående av 50 till 100 kraftigt beväpnade och med moderna transportmedel utrustade polissoldater. De kan ingripa när som helst, om polisen eller hemliga polisen så fordrar. I de större städerna är starkare MVD-trupper förlagda, vilka skall tjäna som reserver. Här befinner sig också MVD-truppernas högre staber. Till MVD-trupperna hör också gränsbevakningens militära formationer. De kontrollerar den polsk-litauiska gränsen och hela havskusten i Litauen, Lettland och Estland. Särskilt starkt bevakad är den polsk-litauiska gränsen: här är ett helt bevakningssystem utbyggt till ett djup av ungefär 50 km med bunkers och taggrådslinjer. De baltiska länderna är hermetiskt avstängda från yttervärlden. Även den vanliga polisen, "milisen", som sköter ordningstjänsten och reglerar trafiken, lyder under MVD. Ordningsspoliserna består delvis av inhemska, tillförlitliga balter. Men alla högre tjänstemän är i allmänhet ryssar.

Den politiska kontrollen och repressalierna mot de politiskt misstänkta eller skadliga elementen skötes av MGB:s hemliga polis. MGB är representerad överallt och äger väl världens bästa organisation för den hemliga polisen. På varje arbetsplats finns en avdelning av hemliga polisen, säkerhetsavdelningen, som övervakar arbetarna och tjänstemännen. Dessa män måste dagligen rapportera allt vad de hört. På grundval av dessa spionmeddelanden sammanställer säkerhetsavdelningen en redogörelse, som avsändes till ledningen för MGB i staden. Denna beslutar om vidare åtgärder. Den andra formen av övervakning sker på boningsorterna, i husen och de större våningarna. Här finns det överallt andra hemliga agenter, som på samma sätt rapporterar hyresgästernas samtal och uppförande. Det finns också en vittförgrenad telefonövervakning och en sträng censur av alla utländska brev. De som mottager brev från utlandet blir för övrigt registrerade.

Häktningar sker ofta, mestadels på grund av de hemliga agenternas meddelanden, men delvis förekommer också anklagelser. De häktade är i allmänhet människor, som yttrat sig kritiskt eller fientligt mot kommunisterna och de ryska makthavarna. Delvis gäller det också sådana personer, som anklagas för sin politiska

Under främmande ockupationer

verksamhet under självständighetstiden eller under den tyska ockupationen. Särskilt hårdnackat kämpar MGB mot den nuvarande antikommunistiska motståndsrörelsen och de nationella partisaner, som opererar i Litauens och Lettlands skogar. MGB har för dessa ändamål en särskild avdelning för att bekämpa "det nationalistiska banditväsendet". De misstänkta skogarna omringas, och MVD-trupperna genomför stora förintelseaktioner, varvid blodiga strider ofta uppstår. MGB försöker också utforska partisanerna genom provokation: man har t.o.m. släppt ned MGB-agenter i engelska och amerikanska uniformer med fallskärmar från flygmaskiner och på detta sätt försökt spåra upp partisanernas staber. De häktade förvaras först i MGB:s källare och överföres sedan till fängelserna. Vid förhören användes allmänt "tredje gradens" metoder och direkt tortyr.

De häktade straffas av MGB:s speciella hemliga domstolar, endast sällan ställs de inför de offentliga domstolarna. De dömes till tvångsarbetsläger i ända till 25 år och skickas till de nordliga distrikten. De flesta baltiska fångarna finns för närvarande antagligen i Komi-republikens läger i norra Ural-området. Särskilt berömt är här det stora lägret i trakten av Vorkuta med många underavdelningar. Här finns omkr. 20 000 balter, som måste arbeta under särskilt svåra klimatiska förhållanden. Efter sin fysiska styrka och sitt hälsotillstånd är de indelade i fem olika kategorier, måste utföra mycket stora arbetsprestationer och får för det tunga arbetet fullkomligt otillräcklig föda. Fångarna lever faktiskt i ett tillstånd av ständig halvsvält. Ledarna för arbetsbrigaderna är mestadels kriminella förbrytare, som utnyttjar och bedrar de politiska fångarna. Lägren bevakas av MVD-trupper, men de tekniska arbetsledarna är tjänstemän, som icke lyder under MVD. I lägren råder ett vittförgrenat spionsystem.

Förutom dem som dömts till straffarbete i lägren, har många balter som icke önskvärda eller statsfientliga element deporterats till Sibirien och Centralasien. Dessa "speciella nybyggare" (speszposelenzi) åtnjuter en begränsad rörelsefrihet men måste alltid arbeta på den arbetsplats som blivit dem anvisad. Bland dem befinner sig flertalet av de balter, som 1941 deporterades till Sibirien. Endast en mindre del av dessa människor har under de

Den andra sovjetryska ockupationen

två sista åren frigivits och fått återvända till sin baltiska hembygd. Till denna kategori av "spezposelenzi" hörde också de omkr. 100 000 baltiska bönder, vilka deporterades till Sibirien i mars 1949 såsom motståndare till jordbrukets kollektivisering.

Det saknas exakta uppgifter om antalet dömda och deporterade balter. På grundval av den baltiska motståndsrörelsens upplysningar kan man dock antaga att under den andra sovjetiska ockupationens fem år (1944–50) 150 000 balter bortförts från Litauen, 150 000 från Lettland och 100 000 från Estland. Sammanlagt har omkr. 400 000 balter straffats och deporterats. Det är en svår förlust för de baltiska nationerna.

SOCIALA KLYFTOR OCH EKONOMISK NÖD

Även de baltiska folkens materiella levnadsvillkor är svåra. De tryckes alltmera ner till det ryska folkets nivå, och skillnaden är icke längre stor. För närvarande består den huvudsakligen i de olika värdeföremålen, möblerna, kläderna osv., som balterna ännu har kvar från självständighetstiden. Men dessa ting blir efterhand utslitna eller sålda. De baltiska bönderna har i dag alltså ett väsentligt bättre materiellt läge än de utarmade ryska bönderna. Men bondgårdarnas kollektivisering, som till 90 % genomfördes 1948–49, förintar också detta tidigare baltiska välstånd. En kolchos bildas i genomsnitt av 20 bondgårdar med sammanlagt 350 hektar jord och en arbetsstyrka på 35 à 40 personer.

Lönerna för arbetarna och de flesta tjänstemännen är låga, men priserna på konsumtionsvarorna är höga även efter den sista prisregleringen den 15 december 1947. Okvalificerade arbetare förtjänar (1949) 200–300 rubel, kvalificerade omkr. 500 rubel, flertalet lägre tjänstemän 500–900 rubel i månaden. Men samtidigt kostar 1 kg svart bröd 3 rubel, 1 kg socker 15 rubel, 1 kg smör 64 rubel, 1 kg te 160 rubel, ett ylleplagg 510 och en hel kostym 1 400, ett yr 900 rubel. Den arbetande befolkningens köpkraft är därför mycket begränsad, och på många varor är priserna oöverkomliga för arbetarna.

Den arbetande befolkningens verkliga läge kan man klart kon-

Under främmande ockupationer

statera, om man jämför de baltiska arbetarnas nuvarande levnadsstandard med de svenska arbetarnas. Denna jämförelse visar, att en baltisk arbetare måste arbeta 1 timme och 8 minuter för att kunna köpa 1 kg svart bröd. Hans svenska kollega behöver härför endast 19 minuter. För en liter mjölk måste balten arbeta 3 timmar och 54 minuter, svensken endast 10 minuter. För 1 kg smör är motsvarande siffror 23 timmar och 36 minuter i Baltikum och endast 2 timmar och 26 minuter i Sverige, för ett par herrskor 104 resp. 13 timmar, för en yllekostym 580 resp. 78 timmar. Dessa siffror bevisar, att de baltiska arbetarnas reallöner i dag är ungefär fyra gånger lägre än de svenska arbetarnas. Samtidigt visar dessa beräkningar, att de baltiska arbetarnas levnadsstandard i dag är två till tre gånger lägre än den var under självständighetstiden.

I städerna kommer härtill en svår bostadsbrist, som till stor del kan förklaras genom massinvasionen av ryska tjänstemän och deras familjer. De baltiska arbetarna och tjänstemännen, som förut hade egna bostäder, sammanpackas nu med många familjer. Efterhand trycks också bostadsförhållandena ner till den ryska nivån.

Samtidigt har en organiserad social olikhet införts. Skillnaden mellan de högre och de lägre lönerna är mycket stor, i många fall som 1 till 50. De högre parti- och statstjänstemännen, officerarna, ingenjörerna, professorerna, konstnärerna, författarna och stachanovisterna har månadslöner på 3 000 till 8 000 rubel. De allra högsta spetsarna (partisekreterare, ministrar, generaler osv.) får månadslöner på 10 000—15 000 rubel. De flesta av dessa bättre situerade har emellertid två eller rent av flera avlönade tjänster. Deras månadsinkomster uppgår därför ofta till 20 000—30 000 rubel. De har också andra materiella privilegier. Dit hör rätten till en egen bostad med möbler. För de högre tjänstemännen måste bostaden omfatta minst 5 rum. De har delvis egna restauranger och rekreationshem, likaså tillträde till de bästa platserna på teatrarna, operan och biograferna. En stor del får dessutom extra inkomster i form av honorar för föredrag och broschyrer liksom för översättningar. Dessa betalas efter en rangskala, varvid de högre dignitärerna alltid betalas efter den högsta taxan. I de baltiska huvudstäderna har parti- och regeringsspetsarna ett eget sjukhus och egna apotek. Vid Riga-stranden har de bästa villorna

Den andra sovjetryska ockupationen

beslagtagits för deras räkning och utrustats med de dyraste möblerna.

Dessa höga löner och andra materiella privilegier tillkommer huvudsakligen de fåtaliga baltiska kommunisterna och de från Ryssland ditflyttade ryska tjänstemännen, till vilka en del av den baltiska intelligensen också ansluter sig. Tillsammans bildar de en ny rik överklass, som samtidigt också utgör det härskande skiktet i de baltiska sovjetrepublikerna.

Gentemot detta privilegierade och ledande skikt har de baltiska arbetarna föga att säga till om. Det finns ingen som helst arbetarkontroll eller industriell demokrati i företagen. Dess direktörer utnämnes uteslutande av de statliga trusterna och de olika industriministerierna, delvis t.o.m. från Moskva. Fackföreningarna har intet inflytande i detta avseende. De saknar också rätt att delta i företagsledningen. De har intet inflytande på fastställandet av lönerna eller på anställandet av arbetskrafter i fabriker. Enligt dekretet av den 17 februari 1947 angående kollektivavtalen får dessa icke innehålla några lönehöjningar. Lönerna fastställs uteslutande av regeringsmyndigheterna. De nuvarande baltiska fackföreningarna är faktiskt statliga organ, som skall hjälpa till med att höja produktionen och arbetsdisciplinen. De har endast föga gemensamt med de oberoende arbetarfackföreningarna i de demokratiska staterna. De dirigeras för övrigt faktiskt av det kommunistiska partiet och lyder under de centrala fackföreningsorganen i Moskva, vilka ofta sänder sina fackföreningstjänstemän till Baltikum.

Fastän de baltiska sovjetrepublikerna betecknar sin sociala struktur som socialistisk, saknas dock de viktigaste kännetecknen på socialismen: det finns ingen frihet, ingen social likhet, intet allmänt välstånd, ingen möjlighet för arbetarna att delta i ledningen av industrin. Därför kan man *icke* erkänna strukturen som socialistisk. I stället för att få den utlovade socialismen har de baltiska republikerna förvandlats till statskapitalistiska och totalitära diktaturer.

Under främmande ockupationer

DEN ANTIKOMMUNISTISKA MOTSTANDS- RÖRELSEN

Det nationella och politiska förtrycket och den sociala nöden har i de baltiska länderna framkallat en häftig antikommunistisk motståndsrörelse. Den uppkom redan 1944 och har efterhand konsoliderats. Trots de hårda repressalierna finns denna rörelse i mindre omfattning alltjämt.

I Litauen hade den utvecklats sig kraftigt. De litauiska bönderna och arbetarna flydde 1944 in i skogarna för att dra sig undan tvångsmobiliseringen till sovjetarmén. Andra försvann till skogarna för att undgå de hotande häktningarna. Samtidigt uppbyggdes också en politisk motståndsorganisation, som även omfattade de lagligt bosatta antikommunisterna i städerna och på landsbygden. Man skapade en centraliserad organisation med namnet Demokratiska motståndsförbundet — BDPS. Under detta lyder de väpnade partisanerna och de politiska organisationerna. En illegal press med tidningar i de olika landsdelarna grundades också. Motståndsrörelsen har också upprättat en utlands-delegation.

År 1946 antog motståndsrörelsen ett politiskt aktionsprogram, som var avgjort demokratiskt. Det förklaras där, att motståndsrörelsen kämpar för att befria landet från den ryska ockupationen och för att återställa självständigheten och demokratin. Smetonas' auktoritära regim förkastas, och hans 1938 skapade demokratiska konstitution erkännes icke. Motståndsrörelsen bygger på de demokratiska principerna i författningen av år 1922 och kräver, att statslivet skall förnyas på denna demokratiska grundval.

Det har hittills lyckats den litauiska motståndsrörelsen att politiskt påverka folket. Genom sin press sprider den sanna uppgifter om världsläget och om diktaturen i Litauen. Den kämpar kraftigt mot MGB:s spionagesystem. Terror besvaras ofta med terror med det resultatet, att antalet spioner avsevärt minskats. Blodiga strider har uppstått. Hittills har MVD-trupperna icke lyckats förint partisanrörelsen. Av taktiska skäl, för att undvika onödiga människoförluster har ledningen de senaste åren mycket minskat antalet partisaner, och ungefär $\frac{3}{4}$ har demobiliserats. Antalet minskade ännu mera 1949, ty efter bildandet av kolchoser står bönderna un-

Den andra sovjetryska ockupationen

der skarp kontroll och kan inte mer stödja partisanerna. Den politiska motståndsrörelsen har kunnat hävda sig, fastän antalet offer är stort.

Liknande är förhållandena i de båda andra baltiska staterna. Även i grannlandet Lettland finns en demokratisk motståndsrörelse. Något svagare är det aktiva motståndet i Estland. Förbindelsen mellan de baltiska folken upprätthålles mycket väl, fastän de ryska myndigheterna anser ett baltiskt samarbete vara icke önskvärt och fastän de ständigt söker hindra detta. Under det likartade förtrycket och under inflytande från motståndsorganisationernas samarbete har den tanken vunnit mycken mark, att de baltiska länderna efter sin befrielse skulle bilda en baltisk federation.

Den baltiska motståndsrörelsen omfattar en liten och aktiv del av alla befolkningskretsar och de mest olika politiska partiåskådningar. Den är en nationell rörelse med gemensamma nationella mål. Den är fortsättningen på den gamla baltiska frihetskampen i nya former, anpassade efter de nuvarande hårda politiska förhållandena.

FEMTE DELEN

*Världen och de baltiska nationernas
framtid*

FRYSE DRIFEN

Närlden och de politiska förhållningarna
1914

2

I

Västmakterna och de baltiska staterna

De baltiska staternas framtid beror huvudsakligen på de demokratiska västmakternas hållning. Om västmakterna erkänner Rysslands annektering av de baltiska staterna, har de baltiska staternas frihet utsläckt för en längre tid framåt. Vägrar de däremot att godtaga annekteringen, förblir den baltiska frågan ett öppet och olöst problem. Skulle det komma till ett nytt krig, skulle de baltiska staternas framtid bli beroende av västmakternas seger. Ty om det i ett tredje världskrig kunde lyckas västmakterna att besegra Sovjetunionen, skulle de baltiska nationerna kunna hoppas på att deras statliga oavhängighet skulle återupprättas. Om däremot Sovjetunionen skulle segra eller åtminstone behålla sin nuvarande position, skulle även Baltikums oberoende vara förlorat.

Om man studerar de demokratiska västmakternas hittillsvarande politik gentemot de baltiska staterna, kan man konstatera en i allmänhet välvillig men ofta vacklande hållning. I mångt och mycket liknar de demokratiska västmakternas baltiska politik i våra dagar deras likaledes vankelmodiga linje under perioden 1918—21, då de baltiska staterna skapades.

USA har svarat på annekteringen av de baltiska staterna med ställföreträdande utrikesminister Sumner Welles skarpa och avståndstagande deklARATION av den 23 juli 1940. I anslutning till denna kom även en förklaring av president F. D. Roosevelt av den 15 oktober 1940, vari denne uttalade sig för att Litauens och de övriga baltiska staternas självständighet skulle återupprättas.

Mindre skarp var Storbritanniens hållning. Detta land avgav ingen deklARATION. Men varken USA eller Storbritannien erkände annekteringen. De behöll även i fortsättningen de baltiska staternas beskickningar som legala representationer i Washington och

De baltiska nationernas framtid

London. England påbörjade emellertid redan i september 1940 förhandlingar med Moskva beträffande en reglering av den baltiska frågan. England stod då ensamt i kriget mot Tyskland och var berett till medgivanden i den baltiska frågan, om därigenom en välvillig hållning från Sovjetunionens sida kunde ernås. Det engelska sändebudet i Moskva Sir Stafford Cripps försökte därför den 22 oktober 1940 på uppdrag av den engelska regeringen påverka den ställföreträdande utrikeskommissarien Vysjinski genom att ställa i utsikt ett de facto erkännande av de baltiska staternas inkorporering, därest en förbättring av de rysk-engelska relationerna kunde åstadkommas. Denna opportunistiska hållning hade ingen framgång; Ryssland var vid den tidpunkten inte berett att avstå från sin vänskap med tredje riket.

Nya engelsk-ryska förhandlingar i den baltiska frågan började efter det tysk-ryska krigets utbrott, då Anthony Eden i december 1941 flög till Moskva och personligen överlade med Stalin. Moskva fordrade, att de baltiska staternas annektering skulle erkännas, och betraktade denna fordran som ett huvudvillkor för att det rysk-engelska vänskapsfördraget skulle avslutas. Churchill och Eden var beredda att ge efter, och i det första utkastet till fördraget stod ett erkännande av annekteringen upptaget. Huvudmotivet för den engelska regeringen tycks ha varit fruktan för möjligheten, att Ryssland annars skulle avböja fördraget och eventuellt också sluta separatfred med Tyskland.

Denna gång blev de baltiska staterna räddade genom en avvisande hållning från USA:s sida. Den amerikanska regeringen och president Roosevelt var emot ett införande av bestämmelser rörande de baltiska staterna i det brittisk-ryska fördraget. Särskilt häftigt intervenerade den dåvarande utrikesministern Cordell Hull häremot. Även den polske ministerpresidenten general Sikorski, som besökte Washington i mars 1941, arbetade för att de baltiska staternas oavhängighet skulle bibehållas. USA:s påtryckningar var starkare än de ryska, och efter mycket vacklande avböjde den brittiska regeringen att erkänna annekteringen av de baltiska republikerna. Den baltiska frågan lämnades därmed öppen till krigets slut.

Samtidigt var emellertid den amerikanska regeringen (och ännu mera den engelska) emot bildandet av baltiska exilregeringar i

Västmakterna och de baltiska staterna

London eller Washington. De båda västmakterna ville ej därigenom försämra förhållandet till Sovjetunionen. Den brittiska regeringen gick ännu längre: sedan det brittisk-ryska vänskapsfördraget av den 26 maj 1942 undertecknats, inskränktes rättigheterna för de baltiska legationerna i London.

Vidare förhandlingar i den baltiska frågan upptogs 1943 på konferensen i Teheran, då krigsmålen behandlades. Roosevelt visade intresse för de baltiska staternas öde och ställde några frågor härom till Stalin. Denne gav undvikande svar. Det är emellertid betecknande, att Stalin vid den tidpunkten icke fordrade ett fullständigt införlivande utan endast talade om nödvändigheten av en nära anknytning till Sovjetunionen och om ryska militärbaser i Baltikum. Icke heller i Teheran beslöts något om de baltiska staterna.

På konferensen i Jalta i februari 1945 försökte Molotov och Stalin att indirekt bringa den baltiska frågan till ett avgörande. De föreslog, att jämte Ryssland även Ukraina och Vitryssland samt de baltiska sovjetrepublikerna skulle upptagas som medlemmar i Förenta nationerna. Efter längre förhandlingar gav Roosevelt efter beträffande Ukraina och Vitryssland men icke ifråga om de baltiska staterna.

Vid de förberedande förhandlingarna för fredskonferensen i december 1945 i Moskva försökte Stalin ännu en gång övertyga USA:s utrikesminister James Byrnes om det nödvändiga i att även de baltiska sovjetrepublikerna inbjöds till fredskonferensen. Men även denna gång blev förslaget avvisat.

Vid själva fredskonferensen i augusti 1946 uppträdde i sovjetdelegationen även de baltiska sovjetrepublikernas tre utrikesministrar, vilka anmälades i denna sin egenskap. Om konferensen hade lämnat dem tillträde såsom de baltiska sovjetrepublikernas utrikesministrar, skulle konferensen stillatigande ha erkänt, att de baltiska staterna införlivats med Sovjetunionen. Detta ägde emellertid icke rum, då mandatkommissionen beslöt att stryka de delegerades titlar.

Längre diskussioner om den baltiska frågan ägde även rum i det engelska underhuset den 23 maj 1947, då regeringen förklarade, att man hade erkänt de baltiska staternas inkorporering de facto men icke de jure. Samtidigt hade utrikesdepartementet i USA skrift-

De baltiska nationernas framtid

ligen förklarat för de baltiska diplomatiska representanterna, att inkorporeringen icke erkänts.

Av de övriga staterna hade endast Hitler-Tyskland genom det rysk-tyska gränsfördraget av den 10 januari 1941 erkänt inkorporeringen av Estland, Lettland och Litauen. Italien gjorde det samma. Efter ryska påtryckningar erkändes inkorporeringen även av Finland i augusti 1940. Detta gjordes vid samma tidpunkt även av Sverige, varefter den 30 maj 1941 en svensk-rysk överenskommelse ingicks "rörande regleringen av ömsesidiga ekonomiska anspråk på Litauen, Lettland och Estland".

Världens alla övriga stater har icke erkänt annekteringen av de baltiska staterna. Visserligen har somliga av dem (Frankrike, Belgien, Norge, Danmark) av politiska orsaker icke tillåtit, att baltiska legationer återupprättades efter den tyska ockupationens slut, men samtidigt betonat, att det därvid icke var fråga om ett erkännande av inkorporeringen. Schweiz har inställt de baltiska legationernas verksamhet, tills frågan om de baltiska staternas framtid klarnat. De baltiska diplomatiska representationerna i Sydamerika äger fortfarande bestånd utan inskränkningar. Portugal har redan 1940 i en officiell deklaration förklarat, att det icke erkänner annekteringen av Baltikum.

Så har den baltiska frågan förblivit olöst till den dag i dag är. Det föreligger intet fördrag mellan segermakterna som ger den en rättslig lösning. Den utgör en av de många frågor, som icke blivit lösta efter andra världskriget och hör även till de problem, som jämte många andra kan vålla en ny internationell konflikt. Den baltiska frågan är för närvarande icke den viktigaste eller den mest aktuella av de tvistefrågor, som delar världen i två fientliga block. De baltiska staterna är blott en del av de många länder i Östeuropa, som sedan 1939 har kommit att ligga i den ryska zonen. Men de bildar intet isolerat problem, som de demokratiska västmakterna kan komma förbi, om de en gång vill lösa Europas stridsfrågor.

De baltiska nationernas rätt till självständighet

De baltiska nationernas rättsliga ställning är klart och tillfredsställande motiverad. Fredsfördragen med Ryssland år 1920, Litvinov-protokollet av år 1929, icke-angreppspakten av år 1932, konventionen rörande definitionen av aggression av år 1933 och slutligen även pakten om ömsesidigt bistånd av år 1939 ha brutits av Sovjetunionen. Alla dessa fördrag ger Estland, Lettland och Litauen en orubblig rättslig grundval i deras fordringar på ett återupprättande av den statliga oavhängigheten, som Ryssland själv högtidligt lovat att respektera "för eviga tider".

Enligt folkrättens allmänt erkända grundsatser måste samtliga de stater, som erkänt en stat såsom självständig, även deltaga i beslutet om att denna stat upphört att existera. Vi har konstaterat, att det stora flertalet stater icke erkänt att de baltiska staterna införlivats och därmed upphört att existera. Detta innebär, att de baltiska staterna trots den faktiska ockupationen fortfarande existerar som självständiga stater i folkrättslig mening. Den sovjetryska ockupationen har endast berövat deras statsorgan den faktiska möjligheten att fungera. De nuvarande sovjetregimerna i Baltikum saknar följaktligen rättslig grund. De är en ren maktbildning, som står i strid med folkrättens grundsatser.

Majoriteten av världens stater är för övrigt bunden av Nationernas förbunds beslut den 11 mars 1932, enligt vilket de icke har rätt att erkänna sådana åtgärder gentemot en stats politiska oavhängighet, som genomförts med våld och i strid med bestämmelserna i folkförbundspakten. Detta beslut, som kom till i samförstånd med USA:s regering och även är känt under namnet "Stimsondoktrinen", är ur rättslig synpunkt fortfarande i kraft. Samma

De baltiska nationernas framtid

förpliktelser iklädde sig även de 21 amerikanska republikerna vid den sjunde panamerikanska konferensen 1933, och denna infördes i konventionens bestämmelser om staternas rättigheter och plikter. Denna konvention blev ratificerad av USA:s senat. Om världens övriga stater och i synnerhet de amerikanska republikerna erkänner de baltiska staternas införlivande med Sovjetunionen, kan detta icke ske utan att ett flagrant brott begås mot denna konvention och dessa beslut.

Ockupationen och annekteringen av de baltiska republikerna utgjorde en direkt följd av det tysk-ryska hemliga fördraget år 1939. Samtliga de fördrag, med vilkas hjälp Tredje riket omskapade Europas karta, har förlorat sin kraft efter det andra världskriget. Det föreligger ingen rättslig grund till att Ribbentrop-Molotov-pakten rörande de baltiska staterna ensam skulle ha gällande kraft fortfarande.

Även de i diskussionen om de baltiska staterna ofta anförda historiska, militära och ekonomiska skäl, som säges motivera annekteringen, är icke övertygande. De 100–200 år, under vilka de olika delarna av de baltiska staterna hörde till det tsaristiska Ryssland, bildar blott en relativt kort period i de baltiska nationernas långa historia. För övrigt har de baltiska folken själva aldrig givit sitt samtycke till de ryska tsarernas erövring av deras land. Sovjetunionens militära säkerhet hotas ej av de baltiska staterna. Finland ligger ännu närmare Leningrad än Lettland och Litauen, och dock har Ryssland icke ens efter det andra världskriget fordrat, att detta land skulle införlivas. Om Sovjetunionen kan fordra en annektering av Baltikum för den militära säkerhetens skull, så skulle England av samma skäl kunna göra anspråk på en inkorporering av Belgien, Holland och Irland. En dylik fordran skulle emellertid med rätta tillbakavisas i Västeuropa såsom en imperialistisk våldshandling. Annekteringen av en stat kan icke motiveras med en annan makts militära intressen. De baltiska staterna har samma rätt till militär säkerhet som den stora Sovjetunionen. Detsamma gäller även de ekonomiska motiven. Enligt ryska uppgifter gick före kriget (redan 1935) blott ungefär $\frac{1}{4}$ av Sovjetunionens export och import över Leningrad och Östersjön. Svarta havets hamnar spelade en vida mer betydande roll i den ryska utrikeshandeln. De

De baltiska nationernas rätt till självständighet

baltiska staternas hamnar och järnvägar stod emellertid alltid öppna för rysk transitotrafik. Det är följaktligen omotiverat att hävda, att Ryssland ovillkorligen behöver de baltiska hamnarna. De baltiska staternas oavhängighet har icke stört Sovjetunionens ekonomiska utveckling. Det skulle för övrigt vara fråga om ren maktpolitik och innebära ett fullständigt avståndstagande från rättsprincipen, om en stormakt finge annektera en småstat, endast emedan denna stats hamnar föll den i smaken.

De baltiska nationerna har alltså fortfarande full rätt till sin statliga oavhängighet. Deras diplomatiska representanter och parlamentariker har under de sista tio åren (1940—50) ständigt på nytt framställt detta krav. Många deklARATIONER och memoranda har överlämnats till regeringarna i USA, Storbritannien samt några andra stater och flera internationella kongresser och konferenser.

Vad de baltiska frågorna beträffar står i dag rätt gentemot makt. De baltiska nationernas rätt till ett återupprättande av deras statliga oavhängighet kan icke betvivlas. I verkligheten är de däremot i rysk makt, och Sovjetunionen vill ej ge dem fria.

Om de baltiska staterna under en längre tid skulle förbli under Ryssland, hotas de av en successiv förryskning, en partiell deportation och så småningom en andlig omvandling. De nationella traditionerna och den politiska frihetsviljan kommer att försvagas medan det ryska regementet råder. Sovjetdiktaturen av i dag utgör ett främlingsvälde av helt annan art än de olika främmande makter, under vilka de baltiska folken försmäktade under tidigare århundraden. Den är vida hårdare, mera systematisk och helt och hållet totalitär.

Om den ryska ockupationen fortsätter ännu en femårsperiod, måste man räkna med att den lilla baltiska motståndsrörelsen inte skall orka hålla ut mot den väldiga ryska polisapparaten. De baltiska massorna har redan delvis resignerat. De tror inte längre på hjälp från västmakterna inom den närmaste framtiden och de är tvungna att samarbeta med sovjetregimen för att kunna leva. De vill leva för att överleva. Det finns exempel på att man kan överleva: Georgien ockuperades av Ryssland redan för 30 år sedan, men folket har inte dukat under som nation. Trots alla stora förluster i människoliv finns det i dag över 5 miljoner balter kvar i Baltikum.

De baltiska nationernas framtid

Baltstaternas framtid ligger i västmakernas, huvudsakligen i USA:s händer. Kan och vill Amerika finna vägar och medel för att tvinga Ryssland till eftergifter och till att återställa friheten i Östeuropa, då finns det hopp också för de baltiska nationerna. Kan inte västmakterna det eller skulle de söka en överenskommelse med Ryssland genom att lämna det undertryckta Östeuropa åt sitt öde, då kan de baltiska staterna offras för att få till stånd denna orättvisa kompromiss. I så fall blir troligen de baltiska nationerna under en generation utlämnade åt den ryska despotin. Framtiden får då visa hur länge de stora motsättningarna mellan västmakterna och Ryssland kan hållas inom fredlig ram.

De baltiska nationerna, som genom sin växlingsrika historia, sin långa frihetskamp och sina stora framsteg under självständighetstiden har visat sin orubbliga vilja till nationell frihet och sin förmåga till självstyre, är övertygade om att Sovjetunionens främlingsvälde i framtiden måste försvinna på samma sätt som så många andra främlingsvälden tidigare har försvunnit i Baltikum. De nuvarande förhållandena med våld och förtryck i Lettland, Estland och Litauen är i längden ohållbara. Den baltiska historien kommer inte att vara slut så länge balterna finns kvar i sina länder.

Noter och litteraturanvisningar

Första delen

FÖRSTA KAPITLET

S. 14. Jämför president F. D. Roosevelts deklARATION av den 15.10.1940. S. 14—16. Angående Baltikums geografi hänvisas till följande viktigaste arbeten: M. Skujenieks, Lettland, Land und Einwohner, Riga, 1921. H. Mortensen, Litauen, Hamburg, 1926. M. Haltenberger Länderkunde von Eesti, Tartu, 1926. M. Haltenberger, Die baltischen Länder, Wien, 1929. Det lettiska geografiska samlingsverket *Latvija* (Lettland), Riga, 1936. R. Seth, Baltic Corner, London, 1938. Bruno Kalnins, Baltikum (i arbetet Världens länder och folk), Stockholm, 1948. — S. 15. Baltikum och Skandinavien: *Sten de Geer*, Das geologische Fennoskandia und das geographische Baltoskandia, Geografiska annaler, band X s. 119—139, Stockholm, 1928. K. Pakstas, The Baltoskandian Confederation, Chicago, 1942. M. Haltenberger, Gehört Baltikum zu Ost-, Nord- oder zu Mitteleuropa? Tartu, 1925. — S. 16. Jämför J. Endzelins, Lettische Grammatik, Heidelberg 1922, och F. Bopp, Vergleichende Grammatik, Berlin, 1871. — S. 17. Se R. Lindström i Social-Demokraen, Stockholm, 29.12.1943.

ANDRA KAPITLET

S. 18—32. Vi hänvisa till de viktigaste historiska arbetena om de baltiska länderna av A. Schwabe, The Story of Latvia, Stockholm, 1949. C. R. Jurgela, History of the Lithuanian Nation, New York, 1948. H. Kruus, Grundriss der Geschichte des estnischen Volkes, Tartu, 1932. J. Meuret, Histoire des pays baltiques, Paris, 1934. H. de Chambon, Origines et histoire de Lettonie, Paris, 1932. M. Valters, Lettland. Seine Entwicklung zum Staat und die baltischen Fragen, Riga, 1923. M. Valters, Le peuple letton, Riga, 1926. M. Martna, L'Estonie, Paris 1920. Profesors NN, Latvijās vesture (Lettlands historia), Stockholm, 1948. K. Duzmanis, Lettland förr och nu, Stockholm, 1926. A. Bilmanis, Dictionary of Events in Latvia, Washington, 1946. L. Arbusow, Grundriss der Geschichte Est-, Liv- und Kurlands, Riga, 1918. B. Nerman, Die Verbindung zwischen Skandinavien und dem Ostbalticum in der jüngeren Eisenzeit, Stockholm, 1929. F. Balodis, Det äldsta Lettland, Stockholm, 1940. B. Nerman, Sveriges första storhetstid, Stockholm, 1942. J. Vasar, Die grosse livländische Güterreduktion 1678—1684 Tartu, 1931. E. Dundsorfs, Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681—1710, Riga, 1943. Stanley W. Page, Social and National currents in Latvia, 1860—1917, i The American slavic and East European Re-

Noter och litteraturanvisningar

view, s. 25—36, New York, 1949. Arubusow företräder den tyska adelns ståndpunkt. De övriga författarna är balter eller utlänningar.

TREDJE KAPITLET

S. 33—42. Jämför följande arbeten om den alltjämt otillräckligt utforskade baltiska revolutionen år 1905: *E. O. F. Ames*, *The Revolution in the Baltic Provinces*, London, 1907. *Pauls Kalnins* (Kleinberg), *Aus der Geschichte der lettischen Arbeiterbewegung* (Neue Zeit s. 85—90 och 116—126), Berlin, 1905. *P. Kalnins*, *Einige Dokumente der lettischen revolutionären Bewegung* (Neue Zeit, s. 760—766), Berlin, 1905. *E. Wilde*, *Die Aufstandsbewegung der Esten* (Neue Zeit s. 792—795), Berlin, 1905. *J. Jansons*, *Baltijas revolucija*, Brüssel, 1912 (också rysk översättning i *Proletarskaja revolucija*, Moskva, 1922). "Die Revolution in den Ostseeprovinzen von 1905—1906, Riga, 1906. *L. Ly*, *Der Sozialismus und die lettische Revolution* Riga, 1907. *A. von Transehe-Roseneck*, *Die lettische Revolution*, Berlin, 1907. "Baltische Revolutions-Chronik, Riga, 1908. *J. Aberbergs* och *B. Kalnins*, *Latvijas socialdemokratiijas vesture* (Letlands socialdemokratis historia), Riga, 1929. *H. Comberg*, *Die lettische Revolution 1905—06*, Dissertation, Greifswald, 1939. *Bruno Kalnins*, *Latvijas socialdemokratiija*, Stockholm, 1946. Frånsett Transehe-Rosenecks, Ly's och Combergs böcker, vilka försvarar de baltiska baronernas åsikter, är de ovannämnda arbetena skrivna av balter och utlänningar som sympatiserar med den baltiska revolutionen.

S. 35. *V. Lenin*, *Sobranije sotsjinjenij*, 14:e bandet, s. 339—340, Moskva, 1928. — S. 36. Lettiska kommunkongressen 1905: texten till resolutionen återfinnes i *Latvian-Russian Relations, Documents*, s. 34—35, Washington, 1944. S. 39. Se *W. Duranty*, *I Write As I Please*, s. 35, New York, 1935. S. 40. *Ames*, *The revolution in the Baltic Provinces*, anf. arb. s. 30. S. 41. Se "Vorwärts" 8.9.1906 och *A. Bebel's* riksdagstal den 14.2.1906. S. 42. Se *Ph. Farr*, *Soviet Russia and the Baltic Republics*, London, 1944.

FJÄRDE KAPITLET

S. 44. Den lettiska socialdemokratin öppna brev till den tyska socialdemokratin publicerades i "Volksrecht" nr 203, Zürich 1915. — S. 46. Bland de broschyrer som baltiska författare under det första världskriget utgav i Schweiz, Frankrike och Sverige må följande nämnas: *F. Cielens*, *Der Krieg und die baltische Frage*, Bern 1916. *A. Kenins*, *Le peuple letton*, Lausanne 1918. *A. Ozolins*, *Pour la Lettonie libre et unie*, Olten, 1917. *A. Ozolins*, *Des lettischen Volkes Frage an das deutsche Volk*, Olten, 1917. *J. Szlupas*, *Essay on the Past, Present and Future of Lithuania*, Stockholm, 1918. *J. Tschakste*, *Die Letten und ihre Latvija*, Stockholm, 1917. *Fr. Weiss* (*Fr. Menders*), *Die baltische Frage im Weltkrieg und in der russischen Revolution*, Bern, 1917. Några uppsatser av lettiska

Noter och litteraturanvisningar

socialister publicerades också i Tyskland i Karl Kautskys tidskrift "Die Neue Zeit", som opponerade mot den tyska regeringens erövringsplaner: F. Cielens, Die sozialökonomischen und nationalen Verhältnisse in den "deutschen" Ostseeprovinzen, "Neue Zeit" 33:e årg. 1915. s. 759—761. A. Lüpschitz, Die kurländische Frage, "Neue Zeit" 35:e årg. 1917 s. 468—470. — S. 47. Om utvecklingen i Estland se J. Hampden Jackson, Estonia, s. 125—133, London, 1941. — S. 48—49. De viktigaste dokumenten angående Lettland är citerade efter dr A. Bilmanis, Latvian-Russian Relations, Documents, anf. arb. s. 39—42. Se även M. W. Graham, The Diplomatic Recognition of the Border States, Part III: Latvia, s. 400—403, Los Angeles, 1941. — S. 50. Angående de lettiska skyttarna och J. Vacietis se även Leo Trotskys sista arbete, Stalin, s. 276, 284, 290, 309—313, 315, 317, New York, 1946.

FEMTE KAPITLET

S. 54. Bland de talrika tyska propagandaskrifterna från åren 1915—1918, vilka pläderade för att de baltiska länderna skulle annekteras, koloniserats och germaniserats, må följande nämnas som de viktigaste: S. von Bröderich, Das neue Ostland, Charlottenburg, 1916. A. von Engelhardt, Die deutschen Ostseeprovinzen Russlands, ihre politische und wirtschaftliche Entwicklung, München, 1916. R. von Hörner-Ihlen, Baltische Zukunftsgedanken, Berlin, 1917. O. Kessler, Die Baltenländer und Litauen, Berlin 1916. H. von Pistohlkors, Livlands Kampf um Deutschtum und Kultur, Berlin 1917. A. Seraphim, Deutsch-baltische Beziehungen im Wandel der Jahrhunderte, Berlin, 1918. V. Tornius, Die baltischen Provinzen, Leipzig, 1915. Paul Rohrbach, Der Krieg und die deutsche Politik, Weimar, 1915. — S. 55. Texten till freden i Brest-Litovsk finns i "Latvian-Russian Relations", s. 44—48. Se härom även J. W. Wheeler-Bennets arbete, The forgotten Peace, London, 1939. — Om förvrängningen av den verkliga folkviljan i Lettland och Estland genom de av den tyska ockupationsförvaltningen tillsatta "landsråden" se närmare i A. Bilmanis, Baltic Essays, New York, 1944, s. 100—103, och i dr Pauls Kalnins, Ka izauga Tautas Padome? (Hur uppkom Lettlands folkråd?) i samlingsverket om de första tio åren av Lettlands självständighet, s. 56—58, Riga, 1928. — S. 56. Angående deklARATIONERNA från Lettlands demokratiska block och den lettiska socialdemokratin år 1918 se "Leipziger Volkszeitung" och "Mitteilungs-Blatt der unabhängigen Sozialdemokratie", Berlin, 1918. — S. 57. Närmare om det lettiska nationalrådets verksamhet i Valka och Petrograd 1917—1918 i följande arbeten: J. Seskis, Latvijas valsts izcelsanas pasaules kara notikumu norise (Den lettiska statens uppkomst under världskrigets förlopp), Riga, 1938. J. Ligotnis, Latvijas valsts nodibinasana (Den lettiska statens grundande), Riga, 1932. K. Zarins, Par Latvijas tapsanu (Om Lettlands tillkomst), Stockholm, 1945, särskilt s. 6—25. F. W. Pick förväxlar i sin bok "The Baltic Nations", London, 1945, s. 65, nationalrådet med det folkråd som det demokratiska blocket först

Noter och litteraturanvisningar

den 17 nov. 1918 bildade utan medverkan från nationalrådet. — S. 59. Den eljes väl informerade amerikanske forskaren Malborne W. Graham skriver på s. 407 i sin bok "The Diplomatic Recognition of the Border States" med orätt om "det lettiska statsrådet som en konstituerande parlamentarisk församling, bildad genom sammanslagning av det lettiska nationalrådet och det s.k. demokratiska blocket i Riga." Någon sådan sammanslagning har icke ägt rum.

SJÄTTE KAPITLET

S. 61. Om den estnisk-ryska notväxlingen år 1918 se närmare i *K. R. Pusta*, The Soviet Union and the Baltic States, s. 4. Washington, 1942. — S. 65. *August Winnig*, Am Ausgang der deutschen Ostpolitik, särskilt s. 9—14, 50—55 och 75—87, Berlin, 1921. Om den reaktionära och anti-lettiska roll som Winnig spelade finns rikligt material också i den liberale tyske författaren baron *E. von Rosenbergs* bok: Für Deutschtum und Fortschritt in Lettland, s. 65—67, Riga, 1928. — S. 66. Om "Fördragen mellan de befullmäktigade för Tyska riket och för Lettlands provisoriska regering" se närmare i *F. Cielens*, Latvijas valsts tapsana (Den lettiska statens uppkomst) i den lettiska arbetarårsboken, Riga, 1920, samt i greve *von der Goltz*, Als politischer General im Osten 1918 und 1919, s. 81, Leipzig, 1936, och i *M. W. Graham*, anf. arb., s. 407—408. — S. 67. Om den bolsjevikiska perioden 1919 se också den lettiske kommunistledaren *P. Stutschkas* självkritik: Pjatj mesjacev socialistitjeskoi Latviji (Fem månaders socialistiskt Lettland), Moskva, 1921. — S. 69. Greve *von der Goltz*, anf. arb., s. 86, 162—168. — S. 71—73. Jämför i *M. W. Grahams* anf. arb. kapitlet "Paris and the Libau coup d'Etat", s. 413—416, liksom kapitlet "The Baltic Commission and Latvian Affairs", s. 417—433. — S. 74. Se härom överste *Tallents*, Man and boy, s. 309—315, London, 1943, och ögonvittnenas skildringar av de tyska grymheterna i överste *Du Parquet*, L'Aventure allemande en Lettonie, Paris, 1926. Du Parquet var 1919 chef för den franska militärmissionen i Lettland. — S. 75. En god översikt över frihetskriget med många kartor finns i den lettiska arméstabens verk Latvijas armija, redigerat av general *J. Kalejs*, Riga, 1929 och i general *M. Penikis* stora arbete om Lettlands frihetskrigs historia, Riga, 1938. — S. 77. *von der Goltz*, anf. arb., s. 151. — S. 79. Förutom greve *von der Goltz* har en rad andra tyska militärer utgivit böcker om angreppet mot Lettland. Dessa böcker innehåller personliga minnen från det fälttåg som de tyska reaktionärerna förlorade och likaså ett försök att rättfärdiga deras hållning med nationella motiv. De viktigaste är följande: Major *Bischoff*, Die letzte Front, Berlin, 1921. Hauptmann *Wagener*, Von der Heimat geächtet, Berlin, 1921. *Balla*, Landsknechte wurden wir, Berlin, 1932. *E. von Solomon*, Die geächteten, Berlin, 1930. Sistnämnda bok är särskilt värdefull, eftersom den innehåller många skildringar av de tyska äventyrarnas politiska och andliga inställning och av deras våldsdåd mot letterna. Den är också översatt till engelska. (*Solomon*, The Outlaws, London, 1931). Många dokument innehåller *C. Grimm*,

Noter och litteraturanvisningar

Jahre deutscher Entscheidung im Baltikum 1918—1919, Essen, 1939. — S. 80. Även en rad allierade officerare, som under de stormiga åren 1918—1920 tjänstgjorde i de allierade beskickningarna i de baltiska staterna, har publicerat sina minnen: *A. Niessel*, *L'Évacuation des pays Baltiques par les allemands*, Paris, 1935. *R. Vanlande*, *Avec le Général Niessel en Prusse et en Lithuanie*, Paris, 1921. — S. 81. *Lenin*, *Sotsjinjenija*, B XXV, s. 23. — S. 82. *Lenin*, citerat efter de ryska vetenskapsmännens samlingsverk "Istorija Diplomatiiji", band III, s. 71—73, Moskva, 1945. Texten till det rysk-lettiska fredsfördraget finns i *Latvian-Russian Relations*, anf. arb., s. 70—81. — S. 83. Det tysk-lettiska fördraget är återgivet efter *G. Albats*, *Recueil des principaux traités conclus par la Lettonie avec les pays étrangers 1918—1928*, s. 33, Riga, 1928. — S. 84. Under det andra världskriget och efter detta har om de baltiska staterna utkommit en rad arbeten, som ur ryska synpunkter underkänna värdet av dessa länders uppkomst. Särskilt många oriktigheter och falska värderingar innehåller *G. Meik-sins* bok, *The Baltic Riddle*, New York, 1943. I Sverige har publicerats två ryska broschyrer av *H. Rubinstein*, *Sanningen om balterna*, Stockholm, 1945, och *Tornå* (pseudonym för finnen E. Vala), *De baltiska sovjetrepublikerna*, Stockholm 1944. Angående frihetskrigets national-revolutionära karaktär se också *Bruno Kalnins*, *Socialdemokratijas militarpolitika*, Riga, 1928.

Andra delen

FÖRSTA KAPITLET

S. 87. Angående Colby-noten se "Mr. Colby and the Baltic States", ett kraftigt genmäle från Lettlands utrikesministerium, citerat i M. W. Graham, anf. arb., s. 486—489. Där finns också den mycket upplysande bilagan "The United States and Latvia 1918—1919", s. 489—492. Jämför även *Lazerson*, *Recognition of Latvia* i "American Journal of International Law" 1943. Den sojetryska ståndpunkten om de allierades politik gentemot Baltikum framföres av *Boris Sjtein*, *Ruski vopros na parisijskoi mirnoi konferenciji* (Den ryska frågan i fredskonferensen i Paris) 1919—1920, s. 203—230 och 246—294, Moskva, 1949. Många officiella dokument innehåller *Papers relating to the Foreign Affairs of the United States* beträffande 1919—1921 och Ryssland, publicerade i Washington 1932—1937. — S. 89. Om Vilnius och Klaipeda se den objektiva framställningen "Special Problems of Lithuania's Foreign Policy" i *The Baltic States*, utarbetad av *The Information Department of the Royal Institute of International Affairs*, s. 89—102, London, 1938.

Noter och litteraturanvisningar

ANDRA KAPITLET

S. 90. *Agnes Headlam-Morley*, The New Democratic constitutions of Europe, s. 44, London, 1929. — Se även *Elis Håstad*, Den författningspolitiska utvecklingen i Baltikum, i samlingsverket "Ha de rätt att leva?", s. 102, Stockholm, 1944, likaså karakteristiken av de baltiska författningarna i *The Baltic States*, anf. arb., s. 41. — S. 94. Angående innehållet i Lettlands, Estlands och Litauens författningar och den kritiska analysen av dess bestämmelser se bl.a.: *M. W. Graham*, New Governments of Eastern Europe, New York, 1927 (en god översikt jämte texten till alla tre författningarna). *B. Mirkine-Guetzewitsch*, Les nouvelles tendances du droit constitutionnel, Paris, 1928 (en god jämförande analys av bl.a. de baltiska författningarna). *K. Dislers*, Die Verfassung der Republik Lettland, Riga, 1925. *E. von Stryk-Helmet*, Die Verfassungen von Finnland, Estland, Lettland und Litauen in rechtsvergleichender Darstellung, Köln, 1928 (Akademisk avhandling). *A. Plantie-Cazejus*, La constitution de la Lettonie, Toulouse, 1925. *H. Rolnik*, Die baltischen Staaten und ihr Verfassungsrecht, Leipzig, 1927. *M. Laserson*, Die Verfassungsentwicklung Lettlands, och *P. Schiemann*, Acht Jahre lettländische Verfassung, båda offentliggjorda i "Jahrbuch des öffentlichen Rechts", 1922 resp. 1930. *S. Czeckey*, Die Verfassungsentwicklung Estlands, Tübingen, 1928 (en allmän översikt). *A. Bilmanis*, Law and courts in Latvia, Washington, 1946. — S. 95. Värdefullt material om utarbetandet av de baltiska författningarna finns i de stenografiska protokollen från Lettlands, Estlands och Litauens nationalförsamlingar.

TREDJE KAPITLET

S. 96. En god översikt över alla baltiska partier och valresultaten finns i *The Baltic States*, anf. arb., s. 45—58. De allmänna linjerna och en karakteristik av partierna ger också *M. W. Graham* i *Encyclopedia of the Social Sciences*, Political Parties, Baltic States, s. 624—626, New York, 1932. Nämnas må också *A. Zalts*, Die politischen Parteien Lettlands, Riga, 1926. I Sverige har tidskriften *Tiden* lämnat systematiska översikter jämte korta kommentarer om de baltiska partierna och deras framgångar vid de val som ägde rum under den demokratiska perioden: årg. 1926, s. 58—60, 252—255; årg. 1929, s. 382—384; årg. 1932, s. 55—56 och 435—437. — S. 99. Se *Ivar Vennerström*, "Den lettiska socialdemokratins kamp. Arbetarungdomens sportförbund — unga, som försvara rörelsen med liv och blod" i *Frihet*, nr 5, 1925. Om de baltiska fascisterna jämför också min bok „Fasisms ta apkarosana (Fascismen och dess bekämpande)", Riga, 1926. — S. 101. I den eljes väl informerade *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, s. 550, Jena, 1926, påstås med orätt om den lettiska socialdemokratin, att den år 1920 hade majoriteten i parlamentet. Socialdemokraterna har aldrig haft majoritet i Lettland. — S. 102. En mycket god siffermässig översikt över alla fem parlamentsvalen i Lettland jämte objektiva kommentarer finns

Noter och litteraturanvisningar

i Lettlands statistiska byrås av *M. Skujenieks* redigerade arbeten "Latvijas Republikas Saeimas vešanas". Riga, 1922—1932. — *S. 105*. Tillförlitliga biografiska data om de flesta baltiska politiker ger *Who's Who in Central and East Europe*, Zürich, 1934. — *S. 109*. Se *J. Hampden Jackson*, *anf. arb.*, s. 182—183.

FJÄRDE KAPITLET

Allmänna upplysningar om utvecklingen av jordbruksförhållandena och om agrarreformen i Lettland, Estland och Litauen finns i följande arbeten: *A. Schwabe*, Grundriss der Agrargeschichte Lettlands, Riga, 1928. *A. Schwabe*, Agrarian History of Latvia, Riga, 1930. *J. Uluots*, Grundzüge der Agrargeschichte Estlands, Tartu, 1935. *G. E. Luiga*, Die Agrarreform in Eesti, Helsingfors 1920, likaså i *P. Olberg*, Baltikum, fantasi och verklighet, s. 26—40, Stockholm 1946. — *S. 110*. Se *E. Dunsdorfs*, Latvijas Zeme, iedzīvotāji, un saimniecība priekš lielas emigrācijas (Lettlands land, invånare och näringsliv före den stora emigrationen), s. 6 och 7, Stockholm, 1946. — *S. 114*. Se de oriktiga påståendena i *S. Neumann* och *F. Rück*, Kolossen på stålfötter, s. 355—361, Stockholm, 1945. — *S. 115—120*. De statistiska uppgifterna om den ekonomiska utvecklingen har hämtats ur den av Royal Institute of International Affairs utgivna boken "The Baltic States", vars andra del "Economic and financial" ger den bästa utländska översikten över de tre baltiska republikernas näringsliv. Nationernas förbunds Monthly Bulletins of Statistics och de tre baltiska staternas statistiska årsböcker har också använts. Jämför också den illustrerade Lettland-boken av *V. Kaminskis*, Latvia (engelsk text), Heidesheim, 1947. Om Estland se även *A. Pullerits*, Estonia, 1937. Jämför också de utmärkta arbetena av *V. Ruud*, The Smaller Nations in the World economic Life, London, 1944, och The Baltic States as a British Market in the Past and Future, London, 1944.

S. 121. De här lämnade uppgifterna om sociallagstiftningen i Estland har hämtats ur följande arbeten: *Endel Aruja*, Labour and Social Insurance in Estonia 1920—1944 (i den engelska tidskriften "The Nineteenth Century and After", nov. 1944). *A. Kaelas*, What did Estonian Social Policy achieve in twenty odd years? (i "The Baltic Review", nr 2 1946). *Arvo Horn*, Estland fritt och ockuperat, Stockholm, 1944. — *S. 122*. Om de baltiska fackföreningarnas verksamhet, se Fackföreningarnas internationals årsrapporter 1922—1936. — *S. 123*. Uppgifterna om Lettlands kulturella utveckling har hämtats ur samlingsverket Vingt années de Lettonie, Riga, 1938, och *A. Schwabe*, Latvija, 30 gados (30 år Lettland), Blomberg, 1948. — *126—136*. Texterna till de omnämnda fördragen och konventionerna finns i NF:s Treaty Series för åren 1921—1933. Jämför också *A. Bilmanis*, Baltic States and World Security Organisation, Washington, 1945. — *S. 126*. Om den resa som representanten för Rysslands utrikeskommisariat företog se Istorija diplomatiji, s. 288—289, Moskva, 1945. — *S. 132*. Om det lettiska förslaget 1927 se Istorija diplomatiji, *anf. arb.*, s. 366. — *S. 133*. Jämför

Noter och litteraturanvisningar

om Baltikums utrikespolitiska läge under trettioalet den engelska diplomatens, *Hughe Knatchbull-Hugessen*, arbete *Diplomat in Peace and War*, London, 1949. — S. 134. Proryska författare: Se Meiksins, anf. arb., s. 72—89, kapitlet *The Cordon sanitaire*, och boken *The Soviet Union, Finland and the Baltic States*, London, 1941.

Tredje delen

FÖRSTA KAPITLET

S. 139—141. Jämför *The Baltic States*, anf. arb., andra delen, *The Crisis of 1931 and subsequent Developments*, s. 143—187. — S. 148. Se *Alf Ross*, *Hvorfor Demokrati?*, s. 11—12, Köbenhavn, 1946 (s. 11—12 i svenska upplagan). — S. 150. *The Baltic States*, anf. arb., s. 164. — S. 151. Se *I Hampden Jackson*, anf. arb., s. 196.

ANDRA KAPITLET

S. 161. En god översikt över den litauiska diktaturen ger *The Baltic States*, anf. arb., s. 45, 58—62. Se även *Bruno Kalnins* (*Balticus*), *De tre baltiska diktaturerna i "Tiden"*, s. 18—31, Stockholm, 1938, likaså *B. Kalnins*, *Die baltischen Diktaturen i "Der sozialistische Kampf"*, Brünn, 1938. — S. 165. Om den litauiska författningen av år 1938 se en uppsats av professor *E. Håstad*, *Litauens nya författning* (*Statsvetenskaplig tidskrift*, s. 376—388, Stockholm, 1938). — Ett svagt försvar för *Smetonas* statskupp ger *N. Suduvis*, *Ein kleines Volk wird ausgelöscht*, Zürich, 1948.

S. 167. En utmärkt översikt över den estniska halvdiktaturen ger *J. Hampden Jackson*, anf. arb., s. 184—211. Vidare också *The Baltic States*, anf. arb., s. 48—51, och *Bruno Kalnins* (*Balticus*), *Halvdiktaturen i Estland* (i *"Tiden"*, s. 31—37, Stockholm, 1938). Jämför också några andra artiklar i *"Tiden"*: *S. Sjöberg*, *Estland under diktatur*, s. 504—506, 1935. *S. Backlund*, *Estlands läge*, s. 547—552, 1936. *H. Johansson*, *Estland av i dag*, s. 411—415, 1937. Se även *Elis Håstad*, *Baltiska presidentval* (i *"Statsvetenskaplig Tidskrift"*, s. 61—83, Stockholm, 1939) och *Eric Arrhén*, *Montesquieu i Estland* (samma tidskrift, s. 251—254, 1937). — S. 172. Om de estniska socialisterna under diktaturtiden jämför *B. Kalnins* (*Balticus*) informrande artikel i *"International Information"*, utg. av *Arbetare- och socialistinternationalen*, Brüssel, 1937—39. Vidare *John Price*, *The International Labour Movement*, s. 36—37, London, 1945. — S. 174. Texten till 1938 års författning finns i *The Constitution of the Republics of Estonia*, Tallinn,

Noter och litteraturanvisningar

1937. En god analys ger *E. Håstad* i sina artiklar, Estlands nya författning (i *Baltisk revy*, årsbok, Stockholm, 1938) och Den författningspolitiska utvecklingen i Baltikum (i samlingsverket "Ha de rätt att leva?", anf. arb. s. 101–122. Jämför också *A. Piip*, Estlands Weg zur neuen Verfassung, Tartu, 1936, samt *A. Oras*, Slagskugga över Baltikum, s. 21–23, Stockholm, 1949.

S. 178. En allmän översikt över den lettiska diktaturen finns i följande arbeten: *The Baltic States*, anf. arb. i kapitlet *The Dictatorship*, s. 54–56. *E. C. Helmreich*, kapitlet *Fascism in Latvia* i boken *Contemporary Europe*, New York, 1942. *Sumner Welles*, *The Ulmanis Dictatorship* i boken *Guide to the Peace*, s. 123, New York, 1945. *F. W. Pick*, *The Baltic Nations*, anf. arb., s. 93. Die lettische Diktatur (i "International Information", anf. arb., s. 560–564, 1934). Se även *B. Kalnins* (Balticus), Den fascistiska Ulmanisdiktaturen i Lettland (i "Tiden", s. 85–93, 1938, och i "Der sozialistische Kampf", nr 3, Brünn, 1938). — *S. 179.* En välvillig karakteristik av de lettiska fascisterna finns även i den nazistiska "Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums", band 3, Breslau, 1938, i kapitlet om Lettland, s. 337–355. — *S. 183–184.* Angående min häktning år 1934 och krigsrätten mot mig och de andra socialdemokraterna se de rapporter och protester som publicerades i "International Information", anf. arb., 1934, s. 256, 260–262, 454, 463, 598, 630 och 631. Däribland är en protest från Interparlamentariska unionen, ett memorandum från Socialistiska arbetarinternationalen, riktat till delegationerna vid NF:s förbunds-för-samling i Genève 1934, och den fackliga internationalens protest till Ulmanis, likaså en skrivelse från den kände belgiske statsmannen Camille Huysmans till det lettiska sändebudet i Bryssel och vittnesmålet av den lettiske ministern F. Cielens (Die Wahrheit über den Rigaer Prozess). — *S. 189.* Den enda kritiska värderingen av Ulmanis-diktaturen finns på lettiskt språk i *Skabarga*, 15. majja Latvija (15:e majs Lettland), Paris, 1939. Från nazistiskt håll behandlas diktaturen välvilligt i en artikel av *E. Tatarin-Tarnheyden*, Autokratische Regierungen in Lettland und Estland (i "Archiv des öffentlichen Rechts", s. 257, 1935). Jämför härmed kritiken av Ulmanis-diktaturen i *E. Håstads* uppsats i samlingsverket "Ha de rätt att leva?", s. 113–115, samt *Fredrik Ströms* artikel Dolfusskupp i Lettland (i "Socialdemokraten" 17.5.1934) och *W. Shirers* artikel Black and Red Tyranny in Eastern Europe (i "New York Herald Tribune" 17.2.1948). — *S. 190.* *J. Apse*, *The Baltic Countries*, s. 61–62, London, 1940, förhårligar Ulmanis-diktaturen. *F. Balodis*, Våld och frihet, s. 158–159, Stockholm, 1941, påstår felaktigt, att flera partier understödde Ulmanis-kuppen.

A. Bilmanis, Latvia as an Independent State, Washington, 1947, ger i kapitlet *Constitutional Reform*, s. 80–82, en alldeles falsk bild av Ulmanis-diktaturen. Tvärtemot de faktiska förhållandena påstås här, att även socialdemokraterna varit motståndare till reformeringen av vallagen. Ulmanis-kuppen framställs som legitim. I denna bok säges det icke med ett enda ord, att Ulmanis-regimen var en diktatur. Liknande historiska osanningar innehåller även en tidigare bok av samme författare, *Baltic Essays*, i kapitlet *Latvias successfull constitutional Reform*, s. 59–61, Washington 1945. — *S. 191.* Fakta och detaljer om

Noter och litteraturanvisningar

Ulmanis-diktaturen finns i den lettiska socialistiska emigrant-tidskriften "*Brīvība*" (Frihet), Stockholm och Paris, 1938—39, i de många sakliga rapporterna om den lettiska diktaturen i "*International Information*" 1934—40.

Fjärde delen

FÖRSTA KAPITLET

S. 197. *Adolf Hitler*, Mein Kampf, s. 742, München, 1927. — S. 199. Angående den baltiska unionen: Texten till fördraget av år 1934 finns i NF:s Treaty Series, Vol. 154, s. 93. — S. 201. Se *Winston Churchill*, Andra världskriget, I del s. 338, 340, 353, 361 och 517, Stockholm 1942, liksom hans artikel i Daily Telegraph 8.6.1939. — S. 202. Den förutvarande ministerpresidenten *Edouard Daladier*s tal i franska nationalförsamlingen den 18.7.1946. Efter denna autentiska förklaring av Daladier måste man såsom stridande mot fakta uppfatta den åsikt som *Georges Vernadsky* framför i History of Russia, s. 393—394, New Haven, 1946, nämligen att Storbritannien skulle ha avvisat garantierna för de baltiska staterna på grund av deras motstånd. I motsättning till Daladiers förklaring står också ett stycke av lord *Halifax*' tal den 5.11.1940, vari han påstår att Storbritannien skulle ha avvisat formuleringen om den indirekta aggressionen. — Jämför också *G. Gafenco*, Derniers jours de l'Europe, s. 220—224, Paris, 1946, och Istorija diplomatiji, band 3, s. 681—682, Moskva, 1945. — S. 203. Lord Halifax: Speeches on Foreign Policy, s. 272, London, 1940. — Selters, citerat efter *Henry de Chambon*, La tragédie des nations baltiques, s. 24, Paris, 1946. — S. 204. Artikel i den lettiska officiösa tidningen "*Brīva Zeme*" av den 15.6.1939. Texten till icke-angreppspakten med Tyskland finns i Latvia-Russian Relations, anf. arb., s. 190—191. — S. 206. De lettiska socialisternas deklaration i "*International Information*", s. 547, 1938. Jämför även *B. Kalnins* (Balticus), Hitlers Offensive gegen die baltischen Länder (i "*International Information*", s. 544—547, 1938).

ANDRA KAPITLET

S. 207. Texten till det hemliga tysk-ryska fördraget är publicerad bl.a. i "*Utrikespolitik*", utg. av Utrikespolitiska institutet, s. 171—172, Stockholm, 1946. Jämför också vittnesmålen vid krigsförbrytareprocessen i Nürnberg: av sändebudet *F. Gaus* den 15.3.1946, av *Ribbentrop* den 29.3.1946 och av baron von *Weizsacker* den 21.5.1946. — S. 208. Lord Halifax, Speeches on Foreign Policy, anf. arb., s. 340—341.

Noter och litteraturanvisningar

TREDJE KAPITLET

S. 212. Texten till biståndsfördraget: Department of State Bulletin, Vol. I, s. 542-543 och 705, 1939. Om Stalins förhandlingar med Munters se: Report of Mr. V. Munters, Latvian Foreign Minister, about the conversations in the Kremlin previous to signing the mutual assistance treaty, publ. i Latvian-Russian Relations, anf. arb. s. 192-193. — S. 213. Molotov: "Pravda" av den 1.11.1939.

FJÄRDE KAPITLET

S. 219. Om det internationella läget 1940 jämför också D. J. Dallin, Sovjet Russias Foreign Policy, New Haven, 1942, s. 241-259, samt P. Olberg, Tragedin Baltikum, Stockholm, 1941. Många värdefulla dokument innehåller Nazi-Sovjet Conspiracy and the Baltic States, London, 1948. — S. 220. Om Molotov se Chambon, anf. arb s. 54. — S. 221. Om ultimatum se även M. Cakste, Latvia and the Sowjet Union, s. 8-19, Washington, 1947. — S. 228. Lettiska socialdemokrater: Statement on the Situation in Latvia and the other Baltic States, Riga 1943. — S. 230. Om de ofria valen i Baltikum se Bruno Kalnins, Latvijas valstiesiskais un starptautiskitiesiskais stavoklis (Lettlands statsrättsliga och folkrättsliga läge), akad. avh., inlämnad till det lettiska universitet, Riga, 1944. Se även A. Oras, Baltic Eclipse, London, 1948. — S. 232. Om kränkta författningar se: A. Rei, Have the Baltic Countries voluntarily renounced their freedom?, New York, 1944. — S. 233. Högsta rådet i Moskva augusti 1940: Sedmaja sessija verhovnogo sovjeta SSSR, Stenografitsjeski otjot (Högsta rådet, stenogrammer), Moskva, 1940.

FEMTE KAPITLET

S. 235. Proryska författare om den påstådda baltiska revolutionen 1940, se Meiksin, anf. arb. s. 166-181, Tornii, anf. arb. s. 52-66, samt A. L. Strong, Litauens nya väg, Stockholm, 1941. — S. 238. Antalet dömda och deporterade: officiella uppgifter från Internationella Röda korset i Genève. — NKVD:s order i Moskva den 11.10.1939, nr 001223 angående fastställandet av alla kontraprevolutionära i de baltiska staterna. — S. 239. Hemlig "Instruktion för genomförandet av utflyttningsaktionen av antisovjetiska element ur Litauen, Lettland och Estland", Moskva NKGB, juni 1941. Jämför också A. Kalme, Sovjets blodsdåd i Baltikum, Stockholm, 1948 (ensidig, använder delvis nazistiskt material). — S. 242. Angående det ekonomiska och sociala läget i Baltikum under den första sovjetiska ockupationen se: A. Kaelas, The Worker in the Soviet Paradise, London, 1946, och E. Kareda, Technique of economic Sovietisation, London, 1947.

Noter och litteraturanvisningar

SJÄTTE KAPITLET

S. 245. Samtalet med Hitler den 16.7.1941: Nürnberg-processen, II, s. 339, Stockholm, 1947. — S. 246. Lenz' memorandum: *M. Weinreich*, Hitlers Professors, s. 177—178, Washington, 1946. — S. 248. Angående kollaboratörer se: Betänkandet "Das lettische Problem" av justitieregeneraldirektören A. Valdmanis, Riga, 1942. Tal av ordföranden i "Lettiska nationalkommittén" i Potsdam, general R. Bangerski, den 20.2.1945. Det lettiska sändebudets i Washington protester mot "Nazi puppet regime in Latvia", publicerade i Latvia in 1939—42, s. 133—134, Washington, 1942. — S. 250. Angående den nazistiska terrorn se: *Bruno Kalnins*, I cannot go home, i "The New Leader", januari 1946. — S. 251—253. Angående judeförintelsen se: Nazi Conspiracy and Aggression, Office of United States Chief of Counsel for Prosecution of Axis Criminality, Vol. VII, s. 978—995. Nürnberg-processen, anf. arb. I, s. 270—271. *M. Weinreich*, anf. arb. s. 147—150. Jeckelns vittnesmål vid processen i Riga den 14.12.1945, i "Cina" den 15.12.1945. — *M. Kaufmann*, Die Vernichtung der Juden Lettlands, München, 1947, innehåller en rad överdrifter. — S. 258. Angående motståndsrörelsen se: *Bruno Kalnins*, Le sort de Lettonie, i "Res Publica, Etudes de politique internationale", s. 62—64, Paris, augusti, 1946 och Statement by the Latvian Underground Central Council i boken Latvia under German occupation, s. 26—27, Washington, 1943.

SJUNDE KAPITLET

S. 268. Angående emigrationens sammansättning jfr: Memorandum on Baltic Displaced Persons, Central Committee of Latvian Refugees in Germany, Washington, 1946. — S. 271. Om de baltiska flyktingarna i Sverige jfr: *Elis Håstad*, De baltiska flyktingarna, Trots Allt! Vårnummer 1948, *Birger Nerman*, De baltiska flyktingarna, Svensk Tidskrift, Årgång XXXVI, s. 662—671, 1949 och *Bruno Kalnins*, De politiska flyktingarna i Sverige i "SAP Första Maj", 1949.

ATTONDE KAPITLET

S. 274. Jämför också *P. Winterton*, Rapport från Ryssland, s. 114—122, Stockholm, 1945. (Han besökte Tallinn 1944.) — S. 275. Se Latvias PSR konstitucija (Lettlands SSR författning), Riga, 1945. — S. 279—293. Uppgifterna hämtade ur Sovjet-Lettlands officiella kommunistiska tidningar "Cina" och "Sovetskaja Latvija" samt tidskriften "Karogs", Riga, 1945—50 liksom från Riga-radios nyhetsutsändningar. — S. 281. Se *V. Lacis* "Padomju Latvijas jaunatdzimsana" (Sovjet-Lettlands nyfödelse), s. 49, Riga, 1945. — S. 288. Uppgifter från de baltiska politiska centralerna i emigrationen. — S. 290. Balterna i tvångsarbetslägren: jfr också *A. Ekart*, Direkt från Ryssland, Stockholm, 1943. — S. 291.

Noter och litteraturanvisningar

Kolchoser: se *J. Kalnberzins* officiella översiktsartikel om Lettlands kolchosering i tidskriften *Bolschewik*, Nr. 49, Moskva, 1949. — S. 293. Jämför också *Bruno Kalnins*, *Är Sovjetunionen en socialistisk stat?*, Stockholm, 1948 (även en norsk, en dansk och en tysk upplaga). — S. 294. Upplysningar från den litauiska motståndsrörelsens utlandsrepresentation.

Femte delen

FÖRSTA KAPITLET

S. 299. Sumner Welles: se *Latvia in 1939-42*, anf. arb. s. 114. — S. 300. Rapporten från polska sändebudet i Washington *Jan Ciechanowski*, *Defeat in Victory*, s. 99-100, 105-106, Washington, 1947. Även *D. J. Dallin*, *Soviet Russia's Foreign Policy*, anf. arb. s. 412-414. — S. 301. Angående Teheran se: *Ciechanowski*, anf. arb. s. 247-248. Angående Jalta: *James Byrnes*, *Speaking frankly*, Washington, 1947 (s. 48-49 och 123 i den svenska översättningen). — S. 302. Sverige och Baltikum: *Nils Ahnlund*, *Sverige och baltstaterna*, i "Dagens Nyheter" av den 13.2.1946.

ANDRA KAPITLET

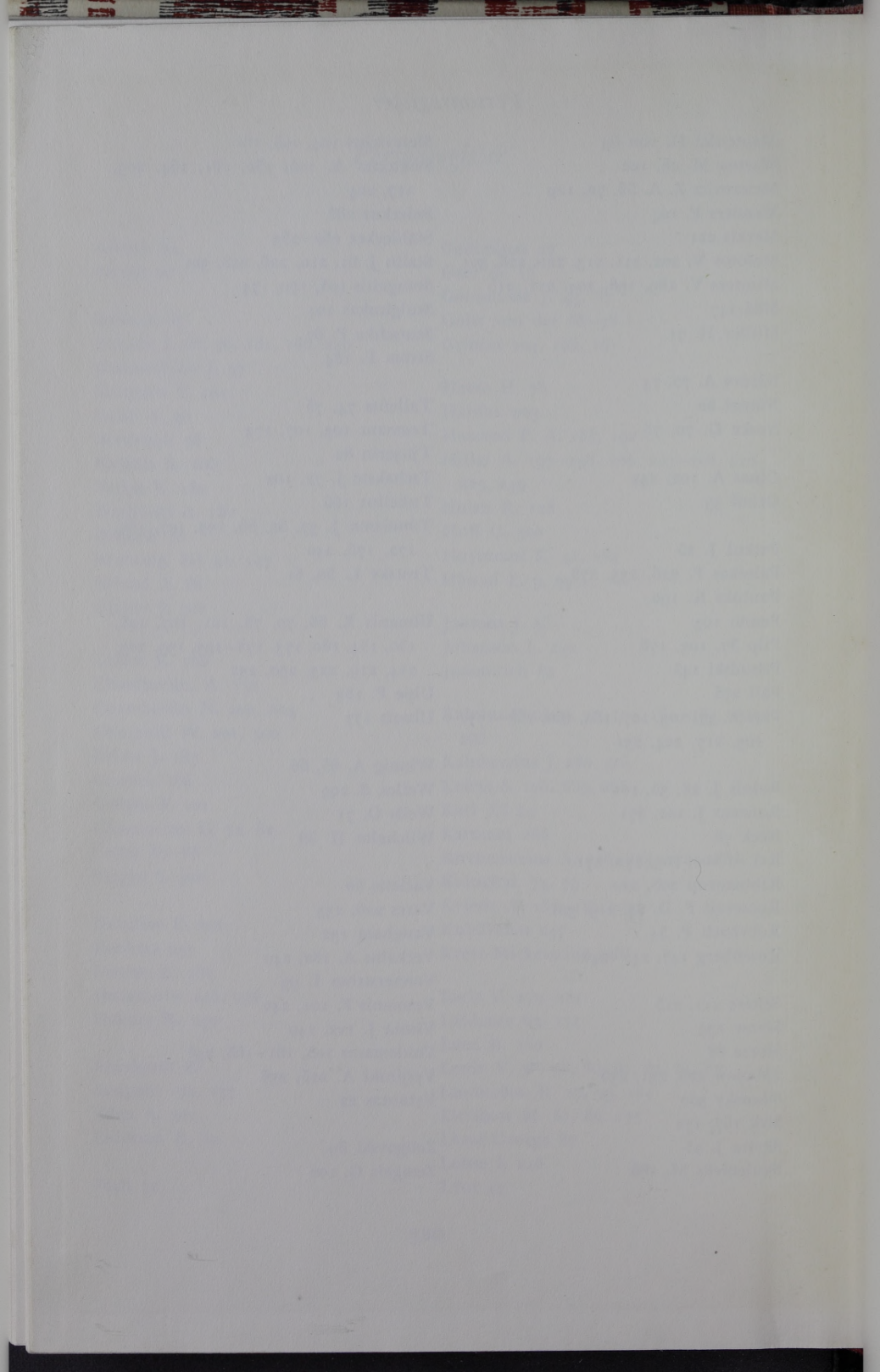
S. 303. Angående staters upphörande se: *A. Raestad*, *La cessation des États d'après le droit des gens*, i "Revue de droit international et de législation comparée", 1939, s. 447. — S. 304. Jämför *A. Rei*, *Baltikum och Sovietunionens säkerhet*, Stockholm, 1944. *M. Cakste*, *Latvia and the Soviet Union*, s. 30-38, Washington, 1947. — S. 305. Bland de många memoranda se bl.a.: *Letlands centralråds deklaration av år 1943*, publicerad i *Latvian-USSR Relations*, anf. arb. s. 5. — *Latvia and its case*, London, 1946. — *We demand freedom for Estonia*, London, 1946. — *Appeal by Representatives of the Baltic Nations to the General Assembly of the United Nations*, Washington, 1947. — *Hilferuf des litauischen Volkes*, Stuttgart, 1948. — *De baltiska parlamentarikernas memorandum till interparlamentariska unionens konferens i Stockholm*, 1949.

Personregister

- Alksnis 50
Anvelt 62
- Balfour 58
Balodis J. 68, 76, 181, 186, 240
Basanavicius J. 37
Bastjanis V. 101
Bebel A. 40
Bermondts 78
Bielinis K. 105
Berkis K. 182
Blodnieks A. 180
Bischoff 78
Branting, Hj. 41, 127
Briand A. 88
Byrnes J. 301
- Cakste K. 260
Chamberlin, A. 132
Chamberlin N. 202, 204
Churchill W. 201, 300
Celms J. 183
Cernius 166
Cielens F. 101
Clemenceau G. 72, 82
Colby 87-88
Cripps S. 300
- Daladier E. 202
Dankers 247
Dekens K. 182
Dekanosow 225, 236
Dukurs R. 240
- Eberhardt 80
Eenpalu 171, 177
Eden A. 300
Eideman R. 50
- Foch 72
- Gediminas 22
Geer de 15
Goldmanis J. 44, 57
Goltz von der 68-78
Grinius 104, 105, 161
- Haase H. 78
Halifax 203
Hansson P. A. 155, 192
Hitler A. 197-198, 200, 207-208, 220, 229, 249
Holsti R. 128
Hull C. 300
Huysmans K. 41, 184
Håstad E. 9, 99
- Jansons J. 35
Johanson L. 240
Judenitsch 82
- Kalnins Pauls 9, 70, 101, 181-184, 230, 265
Kalnberzins J. 280, 304
Kairys S. 105, 259, 265
Karl XI 24
Karotam 288
Kirchensteins A. 226, 233, 275, 288
Koltschak 73, 79
Kviesis A. 157, 181, 190
Kubiliunas 247
Kreve-Mickevicius 226
- Lacis V. 279, 281
Laidoner 63, 171
Lane B. 150
Lenin V. 35, 38, 50, 61, 62, 81, 83
Lindström, R. 17, 99, 184
Litvinow M. 61, 82, 133
Lloyd-George 87
Lohse I. 246
Lvov 47

Personregister

- Manteufel H. von 69
Martna M. 28, 102
Meierovics Z. A. 58, 72, 129
Menders F. 104
Merkis 221
Molotov V. 202, 211, 213, 220, 226, 301
Munters V. 189, 198, 204, 212, 215
Mää 247
Müller H. 71
- Niedra A. 70, 74
Niessel 80
Noske G. 70, 78
- Oinas A. 102, 241
Orloff 39
- Patkul J. 25
Paleckas F. 226, 233, 275
Pauluks K. 190
Penno 103
Piip 57, 103, 176
Pilsudski 145
Päll 275
Päts K. 47, 103, 107, 150, 160, 168—177,
203, 217, 224, 231
- Rainis J. 28, 35, 101
Rancans J. 102, 271
Reek 75
Rei A. 102, 103, 172, 271
Ribbentrop 208, 220
Roosevelt F. D. 14, 219, 301
Rohrbach P. 54
Rosenberg 147, 245—246
- Selters 211, 215
Serow 239
Sforza 88
Sjdanow 225, 231, 236
Sikorsky 300
Sirk 167, 172
Skytte J. 25
Skujenieks M. 186
- Slezevicius 104, 105, 161
Smetonas A. 105, 150, 161, 164, 203,
217, 224
Snieckus 288
Stahlecker 252—253
Stalin J. 61, 210, 226, 228, 301
Staugaitis 105, 170, 174
Stulginskas 104
Stutschka P. 67
Ström F. 184
- Tallents 74, 75
Teemant 103, 107, 173
Tjitjerin 82
Tschakste J. 72, 102
Tubelius 165
Tönnilsson J. 37, 52, 56, 103, 107, 169,
172, 176, 240
Trotsky L. 50, 61
- Ulmanis K. 66, 70, 78, 101, 107, 146,
150, 154, 160, 173, 178—193, 199, 203,
214, 219, 223, 230, 232
Ulpe P. 183
Uluots 177
- Winnig A. 65, 66
Welles, S. 299
Wells O. 71
Wilhelm II 58
- Vacietis 50
Vares 226, 233
Vaugham 132
Veckalns A. 182, 240
Vennerström I. 99
Vesmanis F. 101, 240
Visnia J. 122, 240
Voldemaras 105, 161—165, 245
Vysjinski A. 225, 236
Vytautas 22
- Zeligovski 89
Zemgals G. 102

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0306062293

2,5